DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA HANLAR VE PASAJLAR

Dr. Nursel GÜLENAZ

İSTANBUL TİCARET ODASI YAYINLARI

AKADEMİK YAYINLAR

YAYIN NO: 2010-86

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İSTANBUL
TİCARET
ODASI

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA HANLAR VE PASAJLAR

Dr. Nursel GÜLENAZ

YAYIN NO: 2010 - 86
İstanbul, 2011

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Copyright © İTO (İstanbul Ticaret Odası)

Tüm haklar saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla, yazarın adı ve İTO belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

ISBN 978-9944-60-868-8 (Basılı)
ISBN 978-9944-60-869-5 (Elektronik)

İTO ÇAĞRI MERKEZİ
Tel: (212) 444 0 486

İTO yayınları için ayrıntılı bilgi
Bilgi ve Doküman Yönetimi Şubesi
Dokümantasyon Servisi'nden alınabilir.

Tel : (212) 455 63 29
Faks : (212) 512 06 41
E-posta : ito.yayin@ito.org.tr
İnternet : www.ito.org.tr

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak
internetten ulaşabilirsiniz.

TASARIM
Didem Ateş Mendi

BASKI, CİLT
G.M. Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
Tel: (0212) 629 00 24-25 Faks: (0212) 629 20 13
www.goldenmedya.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA
HANLAR VE PASAJLAR

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dr. Nursel Gülenaz

İstanbul Fatih'te doğdu. Nişancı Mehmet Paşa İlkokulu, İstanbul Erkek Lisesi'nin ardından Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'ni bitirdi. Boğaziçi Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden yüksek lisans, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü'nden doktora derecelerini aldı. "Mozaik" adlı belgeselin metnini yazdı, çeşitli sergi organizasyonlarında yer aldı. "İstanbul" dergisi'nde makaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınlarından "Beyoğlu" ve "Dünden Bugüne Boğaziçi" kitaplarında yazıları yayınlandı. İnci Tüysüz ile birlikte yazdığı "Zeyrek, Fatih" adlı kitabı 2010 yılının Aralık ayında yayınlandı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Sanat Tarihi dersleri verdi. Lisans eğitimi sırasında edindiği profesyonel turist rehberliği mesleğini halen sürdürmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Şekil Listesi 8
Ek Listesi 13
Sunuş 15
Önsöz 17
Summary 19
Giriş 25

1. Han Geleneğinin Kökeni 31
1.1. Menzil Hanları (Kervansaray) 33
1.1.1. Karahanlılarda Kervansaray 34
1.1.2. Gaznelilerde Kervansaray 36
1.1.3. Büyük Selçuklularda Kervansaray 36
1.1.4. Anadolu Selçuklularında Kervansaray 38
1.1.5. Osmanlılarda Kervansaray 43

1.2. Şehir Hanları 48
1.2.1. Anadolu Selçukluları Döneminde Şehir Hanları 48
1.2.2. Beylikler Döneminde Şehir Hanları 49
1.2.3. Osmanlı Şehir Hanları 49
1.2.3.1. Konaklama İşlevi Olan Osmanlı Şehir Hanları 50
1.2.3.2. Osmanlı Ticaret Hanları 57

2. Avrupa Şehirlerindeki 19. Yüzyıl Ticaret Yapılarının Tarihsel Gelişimi ve Özellikleri 65
2.1. Roma İmparatorluğu'nun Önemli Şehirlerindeki Ticaret Yapıları 68
2.1.1. Roma ve Pompei'deki Ticaret Yapıları 67
2.1.2. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Başkenti Konstantinopolis'teki Ticaret Yapıları 70

2.2. Ortaçağ Avrupası'nın Ticaret Yapıları 71

2.3. 19. Yüzyıl'da Ticaret Yapıları 78
2.3.1. Pasajlar 78
2.3.2. Alışveriş Merkezleri (Department Store, Bon Marché) 82
2.3.3. Büro Binaları (Kontorhaeuser, Counting Houses, Office Buildings) ve Hamburg Örneği 83

3. Batılılaşma 91
3.1. Batılılaşma Sürecine Genel Bakış 93
3.2. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisi Üzerindeki Etkileri 96
3.3. Batılılaşma ve Osmanlı Ekonomisi 99
3.4. Batılılaşma Sürecinde İstanbul'un Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler 103

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4. Eminönü ve Galata Bölgesinden 50 Han ve Pasaj 105
4.1. Eminönü Bölgesi Hanları 108
4.1.1. Alalemciyan Han 108
4.1.2. Balcı Han 111
4.1.3. Büyük Abud Efendi Han 113
4.1.4. Büyük Ticaret Han 115
4.1.5. Büyük Yıldız Han 118
4.1.6. Caferiye Han 122
4.1.7. Dikranyan Han 125
4.1.8. Dilsizzade Han 128
4.1.9. Fesçibaşı El-Katib Han 130
4.1.10. Giritli Mustafa Paşa Han 133
4.1.11. Kayseri Han 135
4.1.12. Kurukahveci Han 138
4.1.13. Kuveloğlu Han 141
4.1.14. Mahmudiye Han 144
4.1.15. Yusufyan Han 146

4.2. Eminönü Bölgesi Pasajları 148
4.2.1. Hacopulo Pasajı 148
4.2.2. Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 151
4.2.3. İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) 154

4.3. Galata Bölgesi Hanları 159
4.3.1. Abed Han 159
4.3.2. Ada Han 161
4.3.3. Bahtiyar Han 164
4.3.4. Bereket Han 167
4.3.5. Büyük Balıklı Han 169
4.3.6. Çeçeyan Han 172
4.3.7. Çituri Han 174
4.3.8. Generali Han 176
4.3.9. Gül Kamondo Han 179
4.3.10. Gümrük Han 181
4.3.11. Karaköy Küçük Cedid Han 183
4.3.12. Kuyumcular Han 185
4.3.13. Küçük Balıklı Han 187
4.3.14. Liman Ticaret Han 189
4.3.15. Melek Han 191
4.3.16. Ömer Abed Han 193
4.3.17. Roman Han 196

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.3.18. Süha Fazlı Han (Kuto Han) 198
4.3.19. Ticaret Han 200
4.3.20. Tütün Han 203
4.3.21. Vefai Han 206
4.3.22. Voyvoda Han 209
4.3.23. Zincirli Han 211

4.4. Galata Bölgesi Pasajları 213
4.4.1. Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj) 213
4.4.2. Elhamra Pasajı 216
4.4.3. Fransız Geçidi (Cité Française) 219
4.4.4. Fresko Pasajı (Passage des Petits Champs) 222
4.4.5. Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi) 224
4.4.6. Rumeli Geçidi (Cité Roumeli) 227
4.4.7. Suriye Pasajı (Cité de Syrie) 230
4.4.8. Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 233
4.4.9. Tünel Pasajı 236

5. Batılılaşma Dönemi İstanbul'undaki Han ve Pasajların Karakteristik Özellikleri 241
5.1. Şehrin Topografyasındaki Yerleri 242
5.2. Cadde ve Sokak Bazında Konumları 243
5.3. Mimari Özellikleri 243
5.4. Kullanım Amaçları 247

6. Sonuç 249

Ekler 257
Kaynaklar 261

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ŞEKİL LİSTESİ

1. BÖLÜM

Şekil 1.1 Ribat-ı Melik Kervansarayı 35
Şekil 1.2 Akçakale Kervansarayı 35
Şekil 1.3 Ribat-ı Mahi Kervansarayı 36
Şekil 1.4 Selçuklu İmparatorluğu 37
Şekil 1.5 Ribat-ı Şerif Kervansarayı 38
Şekil 1.6 Anadolu Selçukluları 39
Şekil 1.7 Altınapa Han 40
Şekil 1.8 Kayseri Sultan Han 41
Şekil 1.9 Öresin Han 42
Şekil 1.10 Evdir Han 42
Şekil 1.11 Büyükçekmece Sultan Süleyman Kervansarayı 45
Şekil 1.12 Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı 45
Şekil 1.13 Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı 46
Şekil 1.14 Eski Malatya Kervansarayı 46
Şekil 1.15 Ulukışlar Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı 47
Şekil 1.16 Bergama Taş Han 50
Şekil 1.17 Diyarbakır Deliler Han 51
Şekil 1.18 Mardin Han 51
Şekil 1.19 Bursa Koza Han 52
Şekil 1.20 Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı 53
Şekil 1.21 Süleymaniye Külliyesi 54
Şekil 1.22 Büyük Valide Han 55
Şekil 1.23 Büyük Valide Han 56
Şekil 1.24 Büyük Valide Han 56
Şekil 1.25 Bursa Emir Han 57
Şekil 1.26 Büyük Yeni Han 58
Şekil 1.27 Büyük Yeni Han 59
Şekil 1.28 Büyük Yeni Han 60
Şekil 1.29 Büyük Yeni Han 61
Şekil 1.30 Küçük Yeni Han 62
Şekil 1.31 Küçük Yeni Han 63

2. BÖLÜM

Şekil 2.1 Roma, Trayan Forumu 68
Şekil 2.2 Roma'da İnsulae 69
Şekil 2.3 Pompei'deki Forum 69
Şekil 2.4 Ostia'da Horrea 69
Şekil 2.5 Bürgerhaus (Şehirli Evi) tipleri 72
Şekil 2.6 Pazar Standından Bürgerhaus'a 72
Şekil 2.7 Beaumont-en-Perigord, Pazar Yeri ve etrafındaki Bürgerhauslar 73
Şekil 2.8 Venedig, Fondaco dei Tedeschi 73
Şekil 2.9 Antwerp, House of the Hansa 73
Şekil 2.10 Bourges, Palais de Jaques Coeur 73
Şekil 2.11 Saint Pierre sur Dives, Pazar Yeri 74

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 2.12 Richelieu, Pazar Yeri 74
Şekil 2.13 Paris, Marché Saint Germain 74
Şekil 2.14 Paris, Halles Centrales 75
Şekil 2.15 Como, Pallazzo del Broletto 75
Şekil 2.16 Piacenza Belediye Binası 76
Şekil 2.17 Floransa, Palazzo Vecchio 76
Şekil 2.18 Torun Belediye Binası 76
Şekil 2.19 Belçika, Ypern, Tuchhalle 77
Şekil 2.20 Hildesheim, Knochenhaueramtshaus 77
Şekil 2.21 Bruges,Halles 77
Şekil 2.22 Londra, Burlington Arcade (zemin kat planı) 80
Şekil 2.23 Londra Burlington Arcade 80
Şekil 2.24 Paris, Galerie Vivienne (kesit) 80
Şekil 2.25 Paris, Galerie Vivienne 81
Şekil 2.26 Hamburg, Sillem's Bazaar (zemin kat planı) 81
Şekil 2.27 Hamburg Sillem's Bazaar (kesit) 81
Şekil 2.28 Paris, Bon Marché 82
Şekil 2.29 Paris Bon Marché 82
Şekil 2.30 Paris, Printemps Mağazası 82
Şekil 2.31 Londra, Department Store 83
Şekil 2.32 Londra, County Fire Office 84
Şekil 2.33 Londra, Royal Exchange Building 84
Şekil 2.34 New York, Trinity Building 85
Şekil 2.35 New York, Harper's Yayıncılık Binası 85
Şekil 2.36 New York, Equitable Life Assurance Building 86
Şekil 2.37 Şikago, Home Life Insurance Company Building 87
Şekil 2.38 Hamburg, Dovenhof Binası (tipik kat planı) 87
Şekil 2.39 Hamburg, Dovenhof Binası 88
Şekil 2.40 Hamburg, Afrikahaus 89
Şekil 2.41 Hamburg, Hapag Binası 89

4. BÖLÜM

Şekil 4.1 Alalemciyan Han 108
Şekil 4.2 Alalemciyan Han 109
Şekil 4.3 Alalemciyan Han 109
Şekil 4.4 Alalemciyan Han 110
Şekil 4.5 Balcı Han 111
Şekil 4.6 Balcı Han 111
Şekil 4.7 Balcı Han 112
Şekil 4.8 Balcı Han 112
Şekil 4.9 Büyük Abud Efendi Han 113
Şekil 4.10 Büyük Abud Efendi Han 113
Şekil 4.11 Büyük Abud Efendi Han. 114
Şekil 4.12 Büyük Abud Efendi Han 114
Şekil 4.13 Büyük Abud Efendi Han 114
Şekil 4.14 Büyük Ticaret Han 115
Şekil 4.15 Büyük Ticaret Han 115
Şekil 4.16 Büyük Ticaret Han 116
Şekil 4.17 Büyük Ticaret Han 116

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 4.18 Büyük Ticaret Han 117
Şekil 4.19 Büyük Ticaret Han 117
Şekil 4.20 Büyük Yıldız Han 118
Şekil 4.21 Büyük Yıldız Han 119
Şekil 4.22 Büyük Yıldız Han 119
Şekil 4.23 Büyük Yıldız Han 120
Şekil 4.24 Büyük Yıldız Han 121
Şekil 4.25 Caferiye Han 122
Şekil 4.26 Caferiye Han 123
Şekil 4.27 Caferiye Han 123
Şekil 4.28 Caferiye Han 124
Şekil 4.29 Dikranyan Han 125
Şekil 4.30 Dikranyan Han 126
Şekil 4.31 Dikranyan Han 126
Şekil 4.32 Dikranyan Han 127
Şekil 4.33 Dikranyan Han 127
Şekil 4.34 Dilsizzade Han 128
Şekil 4.35 Dilsizzade Han 129
Şekil 4.36 Dilsizzade Han 129
Şekil 4.37 Fesçibaşı El-Katib Han 130
Şekil 4.38 Fesçibaşı El-Katib Han 131
Şekil 4.39 Fesçibaşı El-Katib Han 132
Şekil 4.40 Giritli Mustafa Paşa Han 133
Şekil 4.41 Giritli Mustafa Paşa Han 134
Şekil 4.42 Giritli Mustafa Paşa Han 134
Şekil 4.43 Kayseri Han 135
Şekil 4.44 Kayseri Han 136
Şekil 4.45 Kayseri Han 136
Şekil 4.46 Kayseri Han 137
Şekil 4.47 Kurukahveci Han 138
Şekil 4.48 Kurukahveci Han 139
Şekil 4.49 Kurukahveci Han 139
Şekil 4.50 Kurukahveci Han 140
Şekil 4.51 Kurukahveci Han 140
Şekil 4.52 Kuveloğlu Han 141
Şekil 4.53 Kuveloğlu Han 142
Şekil 4.54 Kuveloğlu Han 142
Şekil 4.55 Kuveloğlu Han 143
Şekil 4.56 Mahmudiye Han 144
Şekil 4.57 Mahmudiye Han 145
Şekil 4.58 Mahmudiye Han 145
Şekil 4.59 Mahmudiye Han 145
Şekil 4.60 Yusufyan Han 146
Şekil 4.61 Yusufyan Han 147
Şekil 4.62 Yusufyan Han 147
Şekil 4.63 Hacopulo Pasajı 148
Şekil 4.64 Hacopulo Pasajı 159
Şekil 4.65 Hacopulo Pasajı 151
Şekil 4.66 Hacopulo Pasajı 152

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 4.67 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 151
Şekil 4.68 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 152
Şekil 4.69 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 152
Şekil 4.70 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 153
Şekil 4.71 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı) 153
Şekil 4.72 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) 154
Şekil 4.73 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) 155
Şekil 4.74 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) 156
Şekil 4.75 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) 157
Şekil 4.76 Abed Han 159
Şekil 4.77 Abed Han 160
Şekil 4.78 Abed Han 160
Şekil 4.79 Ada Han 161
Şekil 4.80 Ada Han 162
Şekil 4.81 Ada Han 162
Şekil 4.82 Ada Han 163
Şekil 4.83 Bahtiyar Han 164
Şekil 4.84 Bahtiyar Han 165
Şekil 4.85 Bahtiyar Han 165
Şekil 4.86 Bahtiyar Han 166
Şekil 4.87 Bereket Han 167
Şekil 4.88 Bereket Han 168
Şekil 4.89 Bereket Han 168
Şekil 4.90 Büyük Balıklı Han 169
Şekil 4.91 Büyük Balıklı Han 170
Şekil 4.92 Büyük Balıklı Han 171
Şekil 4.93 Çeçeyan Han 172
Şekil 4.94Çeçeyan Han 173
Şekil 4.95 Çeçeyan Han 173
Şekil 4.96 Çituri Han 174
Şekil 4.97 Çituri Han 175
Şekil 4.98 Çituri Han 175
Şekil 4.99 Çituri Han 175
Şekil 4.100 Generali Han 176
Şekil 4.101 Generali Han 177
Şekil 4.102 Generali Han 178
Şekil 4.103 Gül Kamondo Han 179
Şekil 4.104 Gül Kamondo Han 180
Şekil 4.105 Gül Kamondo Han 180
Şekil 4.106 Gümrük Han 181
Şekil 4.107 Gümrük Han 181
Şekil 4.108 Gümrük Han 182
Şekil 4.109 Gümrük Han 184
Şekil 4.110 Karaköy Küçük Cedid Han 183
Şekil 4.111 Karaköy Küçük Cedid Han 184
Şekil 4.112 Karaköy Küçük Cedid Han 184
Şekil 4.113 Karaköy Küçük Cedid Han 184
Şekil 4.114 Kuyumcular Han 185
Şekil 4.115 Kuyumcular Han 185

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 4.116 Kuyumcular Han. 186
Şekil 4.117 Küçük Balıklı Han 187
Şekil 4.118 Küçük Balıklı Han 188
Şekil 4.119 Küçük Balıklı Han 188
Şekil 4.120 Liman Ticaret Han 189
Şekil 4.121 Liman Ticaret Han 189
Şekil 4.122 Liman Ticaret Han 190
Şekil 4.123 Liman Ticaret Han 190
Şekil 4.124 Melek Han 191
Şekil 4.125 Melek Han 192
Şekil 4.126 Melek Han 192
Şekil 4.127 Ömer Abed Han 193
Şekil 4.128 Ömer Abed Han 194
Şekil 4.129 Ömer Abed Han 194
Şekil 4.130 Ömer Abed Han 195
Şekil 4.131 Roman Han. 196
Şekil 4.132 Roman Han. 197
Şekil 4.133 Roman Han. 197
Şekil 4.134 Süha Fazlı Han (Kuto Han) 198
Şekil 4.135 Süha Fazlı Han (Kuto Han) 199
Şekil 4.136 Ticaret Han 200
Şekil 4.137 Ticaret Han 201
Şekil 4.138 Ticaret Han 202
Şekil 4.139 Tütün Han. 203
Şekil 4.140 Tütün Han. 203
Şekil 4.141 Tütün Han. 204
Şekil 4.142 Tütün Han. 205
Şekil 4.143 Vefai Han 206
Şekil 4.144 Vefai Han 207
Şekil 4.145 Vefai Han 207
Şekil 4.146 Vefai Han 208
Şekil 4.147 Voyvoda Han 209
Şekil 4.148 Voyvoda Han 210
Şekil 4.149 Zincirli Han. 211
Şekil 4.150 Zincirli Han 212
Şekil 4.151 Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj) 213
Şekil 4.152 Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj) 214
Şekil 4.153 Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj) 214
Şekil 4.154 Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj) 215
Şekil 4.155 Elhamra Pasajı 216
Şekil 4.156 Elhamra Pasajı 217
Şekil 4.157 Elhamra Pasajı 208
Şekil 4.158 Fransız Geçidi (Cité Française) 209
Şekil 4.159 Fransız Geçidi (Cité Française) 220
Şekil 4.160 Fransız Geçidi (Cité Française) 221
Şekil 4.161 Fransız Geçidi (Cité Française) 221
Şekil 4.162 Fresko Pasajı (Passage des Petits Champs) 222
Şekil 4.163 Fresko Pasajı (Passage des Petits Champs) 223
Şekil 4.164 Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi) 224

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şekil 4.165 Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi) 225
Şekil 4.166 Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi) 225
Şekil 4.167 Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi) 226
Şekil 4.168 Rumeli Geçidi (Cité Roumeli) 227
Şekil 4.169 Rumeli Geçidi (Cité Roumeli) 228
Şekil 4.170 Rumeli Geçidi (Cité Roumeli) 239
Şekil 4.171 Suriye Pasajı (Cité de Syrie) 230
Şekil 4.172 Suriye Pasajı (Cité de Syrie) 231
Şekil 4.173 Suriye Pasajı (Cité de Syrie) 232
Şekil 4.174 Suriye Pasajı (Cité de Syrie) 232
Şekil 4.175 Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 233
Şekil 4.176 Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 234
Şekil 4.177 Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 234
Şekil 4.178 Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 235
Şekil 4.179 Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental) 235
Şekil 4.180 Tünel Pasajı 236
Şekil 4.181 Tünel Pasajı 237
Şekil 4.182 Tünel Pasajı 238

EK LİSTESİ

EK 1: Goad Sigorta Haritalarına (1904) Göre Eminönü Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları 257
EK 2: Goad Sigorta Haritalarına (1905) Göre Galata Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları 259

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda başladığı kabul edilen ve 19. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesine verilen ticari imtiyazlar, ardından gelen tanzimat ve ıslahat fermanlarıyla iyice hız kazanan Batılılaşma olgusu, bilindiği gibi ekonomik, toplumsal, siyasi hayattaki değişim ve dönüşümlerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un fiziki dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Şehrin nüfusu artmış, yeni semtler ortaya çıkmış, özellikle yeni semtlerde batıdan ithal edilmiş mimari üsluplarda yapılar inşa edilmiştir.

Aynı zamanda padişahlar, padişah ailesi fertleri ve imparatorluğun diğer ileri gelenleri de saray, kasır, yalı, cami, çeşme gibi yapıların inşasına hız vermişler ve dönemin modasına uyarak banisi oldukları yapıların o sırada Avrupa'da yaygın olan mimari üsluplarda inşa edilmesini tercih etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında İstanbul'un çehresini değiştiren unsurlar sadece yoğun inşaat faaliyetleri ve yeni mimari üslupları değildi, aynı zamanda yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermek üzere batıdan ithal edilen yeni bina tipleri de bu değişimi destekleyen unsurlar arasındaydı. Mesela, daha önceden tren yolu olmadığından gar binası da yoktu. Tren yolu yapılınca gar binaları da yapıldı ve haliyle bu yeni tip binalar da yeni mimari üsluplarda inşa edildi.

Ekonomik ve siyasi gelişmeler sonucu ithalat ve ihracatın katlanarak artması, tüketim kalıplarının değişmesi gibi olgular da bir çok yeni ticaret binasına ihtiyaç duyulmasını ve bunun sonucu Haliç'in her iki yakasındaki ticaret merkezlerinde bir çok yeni ticaret binasının yapılmasını beraberinde getirdi.

"Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar" başlıklı bu çalışma, Batılılaşma sonucu İstanbul'daki ticaret yapılarının nasıl dönüştüğü, yeni tip ticaret yapılarının neler olduğu, hangi üsluplarda yapıldıklarını kapsamlı olarak ele alırken, Türk-İslam şehirlerindeki geleneksel ticaret yapılarının özellikleri, batıdaki ticaret yapılarının tarihsel gelişimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşması konusundaki merakımızı da gideriyor.

Yayınımızın, konuya ilgi duyanlara faydalı olmasını diler, çalışmayı gerçekleştiren Dr. Nursel Gülenaz'a teşekkür ederim.

Dr. Cengiz **ERSUN**
Genel Sekreter

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Bu kitap, 1998 yılında İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan ve tez danışmanım Prof. Dr. Filiz Özer ile jüri üyeleri Prof. Dr. Semra Ögel, Prof. Dr. Ayla Ödekan, Prof. Dr. Özden Süslü, Doç. Dr. İlknur Kolay tarafından kabul edilen "İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi" başlıklı doktora tezimden yola çıkarak ortaya çıkarılmıştır. Kitapta, bazı güncellemeler yapılmakla birlikte teze büyük ölçüde bağlı kalınmıştır.

Batılılaşmanın etkisiyle 19. Yüzyıl İstanbul için bir dönüm noktası olmuş, başka birçok değişimin yanısıra, Haliç'in her iki yakasındaki ticaret bölgesi Avrupalı bir çehre almaya başlamıştır. Bu değişimin özellikle ticaret binaları ve buralardaki faaliyetler üzerindeki etkilerini araştırdığımız çalışmanın sonuçlandırılmasında birçok kişinin yardımı ve desteği olduğunu belirtmek isterim. Bunun için başta, böyle bir konunun seçilmesi konusunda bana fikir veren, kıymetli önerileri ve eleştirileriyle bu çalışmayı yönlendiren, bunun yanısıra manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Filiz Özer'e ve fikirleriyle zaman zaman bu çalışmaya ışık tutmuş olan hocam Prof. Semra Ögel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mimar Galip Pınar benimle birlikte hanları yerinde inceledi ve plan krokilerini çıkardı; fotoğraf sanatçısı Osman Kuvvet, çalışmanın katalog kısmındaki yapıların fotoğraflarını güncellemeler sırasında yeniden çekti; Didem Ateş Mendi kitabın grafik tasarımını yaptı; son düzeltiler Nihan Özyıldırım'ın elinden çıktı: Her birine ayrı ayrı uyumlu işbirliklerinden dolayı teşekkür ederim. İstanbul Kitaplığı çalışanları, özellikle Neslihan Yalav ve Nazan Karakaş benim için görevlerinden çok fazlasını yaptılar, kendilerini her zaman minnetle andığımı bilmelerini isterim. Mimar Sinan Üniversitesi, Restorasyon Bölümü'ne ve özellikle Hale Togay'a arşivlerinden faydalanmam konusundaki yardımları için teşekkür ederim.

Yayın teklifleriyle bu çalışmanın daha geniş bir kesime tanıtılmasına imkan sağlayan İstanbul Ticaret Odası'na da teşekkür borçluyum.

Son olarak, bu çalışma sırasında en yakınımdaki insan olmaya katlanabilen Zafer Tuncay'a minnet duygularımı ifade etmek isterim.

Bu kitabı, bana okuma zevkini aşılayan babam Şerafettin Gülenaz'a adıyorum.

Dr. Nursel **GÜLENAZ**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUMMARY

With the aim of studying the effects of and the transformation caused by westernization on ottoman commerce buildings, this book studies ottoman khans and arcades of the nineteenth century and onwards in terms of style and function. The study started with examining the khans and arcades of the relevant period in Eminönü and Galata regions. Then 50 of these khans were examined more thoroughly and included in the catalogue section of the book. Determining the khans of the nineteenth century and onwards was done either on the Goad maps dated 1904-1905, or on site. When khans that were found on site, were also found on maps, information regarding plot, floor, courtyard and crafts performed was used to great extent.

Beside the catalogue section, study of the origin of khans starting with Karahanlılar and Gazneliler, which are allegedly the first Turkish states and continuing with Anatolian Seljukians and Ottoman Empire, was attempted, and the khans for overnight stopping and the city khans were examined separately by giving examples. In short, the trace of the classical ottoman commerce khans, surviving tills the first half of nineteenth century and then replaced by bureau khans, was pursued.

This study of the origin revealed the following:

1) *Ottoman commerce khans* that embraced manufacturing, sales, storing and office spaces all but with no accommodation function, were designed by the architectural inspiration of caravanserais just like the other city khans.
2) *Caravanserais,* the eastern style buildings, which geographically extended to China, were called ribat.
3) *Ribats* date back to even earlier times than that of the medieval Turkish and Islamic examples. Buildings resembling ribats in Byzantine and Roman times and in the sixth Century B.C during the time of Herodotus, were used with the aim of accommodation and changing of horses for the messengers and were evenly spaced on the trade and pilgrimage routes that connected eastern cities.

During the Middle Ages, due to the emergence of important trade routes like Silk Road, caravanserais were built in great numbers. Especially between the seventh and the thirteenth centuries in Persia, Syria and Anatolia, exquisite examples were erected. The earliest examples of these in Turkish architecture date back to Karahanlılar, like Ribat-ı Melik on Bukhara-Samarkand route, with a square or a rectangle courtyard, surrounded by usually two storied and vaulted rooms. Earlier buildings that resemble to Ottoman commerce khans in cities not only architecturally but also functionally, are again of eastern origin, and eleventh and twelfth century-examples of these are found in Bagdad, Damascus, Morocco and Tunisia, bearing the name *dar* used only for storage or *funduk* used for both storage and trade. Commerce khans, like other city khans, were of square or rectangle plan, with a colonnaded courtyard surrounded by rooms and usually two-storied. Ground store was used for storage and the upper floors were used for trade.

As we hold the view that trade buildings of the relevant period in Istanbul were transformed substantially due to westernization, we felt the necessity of looking for any mutual influences between the com-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

merce buildings of our concern and the ones in the west belonging to the same period. Thus, the general historical development of European commerce buildings of the nineteenth century was examined along with the socio-economic conditions under which they emerged.

Commerce buildings that were widespread in eminent European cities in the nineteenth century were mainly office buildings, passages (arcades) and department stores. Office buildings that replaced the *burgher' house* that functioned as a place for accommodation, manufacturing, storage and sales and was the most important commerce building during the Middle Ages, were built as the head office of a single company or were rented to more than one companies. Ground floors mostly served as spaces of retail trade and the upper floors were reserved for offices. The earliest office building is *County Fire Office* in London: Robert Abraham designed this building in neoclassical style in 1829.

Passages (arcades) date back to the eighteenth century. The word is of French origin and it was used to denote the alleys that provided passage from the interior of large building blocks even in the eighteenth century. In time, these alleys evolved in accordance with the retail trade; that is they became arcades, with glass roofs, that connected busy streets and along which the shops were lined. Though arcades are defined as buildings with a roof, roofed and unroofed arcades emerged in Europe simultaneously; unroofed ones were mostly in industrial areas and of spaces of handicraft and the roofed ones hosted shops of luxurious goods. After 1840, arcades in Paris, the cradle of arcades, became passé and overshadowed by buildings that provided more effective shopping (*Bon Marché*). Nevertheless, they continued to be built in other cities with examples in Paris and London in mind until the First World War as the symbols of modernism that signified civilization. Department stores or Bon Marchés where diversified goods were supplied, emerged as alternatives for small shops in which only a single item was sold and earned their owners great profits in a short while. The first of its kind was built in Paris in 1852.

The nineteenth century, at when westernisation gains momentum and accordingly along with the Ottoman society and economy, Istanbul undergoes a drastic change, is of special interest. That is the reason why we examined the khans, the most important commerce buildings of the period, looking for the changes or the other commerce buildings that might take place of khans and mutual influences in this particular period. In order to do this, we first tried to grasp the meaning of westernisation and its effects on Ottoman architecture and economy. Information gathered and conclusions reached are discussed in the third section, under the subtitles of "Westernisation"; "General Overview of Westernisation Process"; "Effects of Westernisation on Ottoman Architecture"; "Westernisation and the Ottoman Economy", "Changes in the Demographic Structure of Istanbul during the Westernisation Process".

Idea of westernisation started with the regression of the empire: In an attempt to find a solution to the phenomena, it was claimed that the deterioration of the state administration and the military superiority of the west were the causes. Thus, early in the eighteenth century how to transfer the military institutions of the west and power became an important issue of the state. It was only after the 1870s that the western way was not something to be adopted in bits and pieces but as a united whole was expressed by the intelligentsia and during the reign of Sultan Abdülhamid II (1876-1909) the idea of westernisation was grasped. Western influ-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ence on architecture started during the reign of Sultan Ahmed III (1703-1730) and it was noticeable mostly in residential buildings; but only in decorative elements not covering mass, space and plan dimensions. Starting with the reign of Sultan Selim III (1789-1807), western influence ceased to be confined to only decorative elements and became an integral part of design.

Western influence on the economy started with the trade agreement signed with the English in 1838. Following the agreement Ottoman foreign trade volume increased substantially. However, Ottoman export during the period consisted mainly of primary goods such as grains, unprocessed silk and cotton, and the import consisted of manufactured goods. After 1840, hundreds of foreign merchants came to the empire in order to benefit from the commercial concessions granted. Starting with the second half of the nineteenth century, many companies with foreign capital were established and went into operation in new lines of work such as insurance and banking. Foreigners mostly resided in Galata, Pera and Dolmabahçe, centres of non-Moslems since the time of the conquest of the city. Population of the foreign people comprised 47% of the total population, Muslim population being 21%; the rest consisted of non-Muslim ottomans. On the other hand, on the historical peninsula, foreign population was only 1.5% with a 55% of Moslem population.

In the fourth section of the book that is the catalogue, total of 50 khans and arcades in Eminönü and Galata regions is included. While deciding which ones to be included among about 250 buildings in both districts, we chose the ones that can be considered as prototypes and authentic ones that do not repeat the same façade decoration and/or plan and space organisation. In addition to these, that buildings were conserved comparatively well was one of our criteria to determine the catalogue. These buildings were classified according to the district they were located and then alphabetically ordered. The catalogue includes 32 buildings in Galata, 18 buildings in Eminönü that were built in the nineteenth century and onwards. Every building included is explained with regard to its location, position, address, history, courtyards, floors, space organisation, interior and exterior decoration, characteristics of the rooms and interior in general, and the function of the building in the past and present by the help of photographs and plans.

The catalogue study is evaluated then in the fifth section and the conclusions reached of the buildings examined with regard to the location in the city topography, position in street or alley, architectural characteristics and function, are expressed. The results of the catalogue study evaluation are as follows: In Eminönü region, Mahmud Paşa Yokuşu, Sirkeci Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak (Aşir Efendi Caddesi), Sirkeci Demirkapi Caddesi (Mimar Kemalettin Caddesi) are the streets where khans of our interest are mostly gathered. In Galata Region, Voyvoda Caddesi (now, Bankalar Caddesi) and the streets opening to that street, between Karaköy and Tophane Kemankeş Street, Gümrük and Eski Şarap Iskelesi Sokak are the ones on which ottoman khans of the nineteenth century and onwards gather mostly. Shopping arcades and alleys are mostly situated in Beyoğlu.

Following the catalogue study, we classified the khans of our interest into three groups: classical ottoman khans, transitional khans and bureau khans. The first of these are the commerce khans built in Istanbul and in other cities of the empire for centuries: these with their open courtyards surrounded by colonnaded rooms system, vault or dome covering, traditional building materials, opening to a street or a court-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yard by their ground floor shops, were buildings that functioned as places of manufacturing, sales, storage and as bureaus. The transitional khans are the ones that resembled classical ottoman commerce khans by their space organisation; employing traditional covering system such as vault, cross-ribbed vault and mirror vault and jack arches as a new covering system together; simple façade decoration like classical ottoman khans together with decorative elements that much owed to western architecture; and usage of iron beams or carcass as building material and thus differing from classical Ottoman khans.

The most widespread of the three groups, are bureau khans. "Bureau khans" term belongs to us, not being used in the literature previously. What we call "bureau khans" is called "bureau buildings" in the literature of our concern. The first reason why we call these buildings as *khans* is that these had suffix 'khan' following their names, that is their generic name was 'khan', and the second reason is that the buildings we examined in this study all belong to a specific period whereas "bureau buildings" were the ones that had bureaus belonging to either a single company or more than one company and were started to be built in the nineteenth century and continues to be built till present time, thus even modern buildings are considered among the group. We are of the opinion that these buildings can be called as "khan" as they are chronologically closer to classical ottoman khans and thus bear resemblance to them in terms of space organisation. The term "bureau" indicates the function of the buildings: Ground floors are generally reserved for shops and the upper floors for the bureau rooms.

Bureau khans can be with or without a courtyard; courtyards are covered with a glass roof. On the ground floor, shops open to a street or a courtyard; rooms in the upper floors generally on closed corridors or on galleries that surround the four sides of the courtyard. There are examples of bureau khans without a courtyard that have spaces organized around closed corridors or that open to stair landings or halls like in the apartments. Main differences between them and the classical Ottoman commerce khans are the following: The western way of ornamentation on façade; use of iron and steel in structure; use of iron beams or iron carcase instead of vaults; use of iron or steel glass roof over the courtyard; instead of porticos use of cast or wrought iron balustrade galleries, increase in number of floors, opening of the ground floor to outside, usage of wooden structured, tiled, slanted even mansard roofs instead of lead covered classical Ottoman khan roofs. Bureau khans, in terms of increase in the number of floors, façade organisation, material, flooring and roofing systems are under the influence of western architecture; in these respects, they were inspired by contemporaneous European architecture or the architecture of bureau buildings. Decomposition of manufacturing and trade and thus stop sharing the same space and in bureau khans existence of only firm bureaus and shops point to a change in function. In the era when integration of Ottoman Empire to the world's capitalistic system started in 1938 and continued, Istanbul enjoyed foreign trade and investment as a result of commerce agreements done with European countries and thus we see the emergence of bureau khans. These entrepreneurs had activity in many areas including stockbrokerage, ship agency, railway, and insurance agency. Accordingly started joint ownership and this required modern, western workplaces that could be used as bureaus. Technological advancement along with the aforementioned changes led to opening of workplaces termed as "khan" although different from the classical Ottoman khans. These workplaces increased in number especially in the trade centres that were situated along the both banks of the Golden Horn.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Another building type that is included in this book is the arcade. Arcades are the special ways that connect big building blocks; they are generally entered through more than one street; ground floor of these building blocks that function as khans or apartments are reserved for shops. Arcades that were built for the first time in the second half of the nineteenth century in the two trade centres of Istanbul according to the European and especially French examples were completely new phenomena. The block buildings of Istanbul arcades in Beyoğlu, oldest of which is the French Arcade, dated as 1860 and Şark Aynalı Pasaj dating back before 1864, were built as flats, and the shops functioned as places of retail trade especially of luxurious goods like their European counterparts in the west. Of the covered or uncovered alleys of Istanbul, the ones in Eminönü were built as khans. We hold that Hamdi Bey Alley or Hazzopulo Khan, though classified as shopping arcades or alleys, they are nothing but khans with at least two entrances, two façades because of the plot and structured as an elongation of the courtyard. Although some connections can be drawn between the shopping arcades and Ottoman commerce khans that can have more than one door, we defend the view that these shopping arcades are the building types that were designed according to specific needs in Europe and they were imported from Europe in an era when westernisation was in full force, and Istanbul was under the influence of Europeans and European way of living and the eminent architects were the ones that were either European or educated in Europe. Besides, that these shopping arcades and alleys are mainly situated in Beyoğlu rather than the historical peninsula and have western stylistic characteristics support our point of view.

As can be deduced, westernisation brought about important transformations in the architecture and the function of khans: during this transformation process, described as "transition to bureau khans from classical Ottoman commerce khans", we determined that in the first half of the nineteenth century, classical ottoman khans like Büyük Yıldız Han were still continued to be built; although the buildings grouped as "transitional khans" were mostly built in the middle of the nineteenth century, there are still examples that were built towards the end of the century; and commerce buildings termed as "bureau khans" were built for the first time in the second half of the century with the aim of meeting the changing economic needs of commerce buildings in the two trade centres of the city. We assert definitely that, although bureau khans were generally modelled on western bureau buildings, especially the ones with courtyards were designed under the influence of classical ottoman khans in terms of space organisation. Transformation in terms of function materialized as a transition from classical ottoman khans that embraced manufacturing, sales, storage and bureau spaces all to the bureau khans that only had spaces for sales and bureaus. In addition to this, the city met a completely new commerce building in the nineteenth century; this was the arcade modelled according to European examples. But what is interesting is that, along with bureaus, transitional khans and arcades, classical ottoman khans of the nineteenth century and before survived till present time either pursuing their old function or undertaking the functions of the bureaus. In the study of the historical development of commerce buildings in Europe, we have not met any commerce buildings that had new functions along with the centuries-old ones like the buildings in Istanbul. We are of the opinion that, these phenomena in Istanbul can be explained by the timeless characteristics of classical ottoman khans. Besides, that bureau khans became prevalent so quickly is not only because of changing needs but also the city has been acquainted with commerce centres and khans for many centuries.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Batılılaşma çabalarının tüm hızıyla sürdüğü 19. yüzyıl, İstanbul'un tarihinde yeni bir sayfa açması bakımından özellikle önemlidir. Bu yüzyılda İstanbul'u modern, Batılı bir şehir görünümüne sokma çabaları, Batılı şehircilik anlayışı çerçevesinde bir takım düzenlemelere girişilmesiyle sonuçlanmış ve İstanbul, Türk-İslam mirasından bilinçli bir kopuş yaşamaya başlamıştır. Son derece ilginç ve çarpıcı değişimlere sahne olan 19. yüzyıl İstanbulu'nda ticaret hayatı ve yapıları da köklü değişimler geçirmiştir. Bu değişim, çalışmanın konusunu oluşturacak kadar ilgimizi çekmiştir.

"Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar" başlıklı bu çalışma sırasında Batılılaşmanın Osmanlı ticaret hanları mimarisi üzerindeki etkilerine cevap aranmış, Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan yeni ticaret binalarından büro hanları ve pasajlar üzerinde durulmuş, bu yapılarla klasik Osmanlı ticaret hanları ve Avrupa'da 19. yüzyılda yaygınlaşmış ticaret yapıları arasındaki etkileşim araştırılmıştır. Cevap aranan sorulardan bir diğeri de Batılılaşmanın İstanbul'un geleneksel ticaret merkezinin değişmesine yol açıp açmadığı, açtıysa bunun ne ölçüde olduğudur. İlgilendiğimiz döneme ait, yıkılmış ve ayakta kalmış hanların şehrin topografyasındaki yeri ve yoğunluğu tespit edilerek bu soru cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya, yıkılmış ve halen ayakta olan İstanbul hanlarının isim ve yerlerinin tespitiyle başlanmış, özellikle C. Goad'un sigorta haritalarından yola çıkarak sokak bazında han ve pasaj listeleri çıkarılmış ve yerinde tespit çalışmasıyla halen ayakta olanlarla, yıkılmış olanlar saptanmıştır. Aynı şekilde İstanbul'un ticaret bölgelerini sokak sokak incelerken bu haritalarda adına rastlamadığımız bazı hanlar da tespit edilmiş ve yine haritalara döndüğümüzde çoğunlukla bunların başka bir adla haritalarda yer aldığı belirlenmiştir. Böylelikle pek çok hanın unutulmuş olan eski ismi de ortaya çıkarılmıştır.

Son derece ayrıntılı ve titiz bir çalışma olan C. Goad sigorta haritalarının bize sağladığı bir başka kolaylık da tek tek her yapı üzerinde kat, avlu, yapı malzemesi, döşeme ve örtü sistemi hakkında bilgi veriliyor olmasıdır. Ayrıca, hepsinin olmasa bile pek çok han ve pasajın, haritaların yapıldığı tarih olan 1904-1905 yıllarında hangi ticari faaliyetlere sahne olduğu da belirtilmiştir. Böylece bu yapıların geçmişteki işlevi hakkında daha çok Rafael C. Cervati ve The Annuaire Oriental Ltd.'nin 1868 ve 1913 yılları arasında hazırladığı ticaret yıllıklarından edindiğimiz bilgiler pekişmiş veya tamamlanmıştır. Yine C. Goad sigorta haritalarında verilen ayrıntılı bilgiler sayesinde, hangi hanların çalışmanın kapsadığı döneme ait olduğunu daha haritalara bakarken belirleyebilmiş olmamız bizi özellikle yerinde ve yazılı kaynaklardan tarihini saptayamadığımız han ve pasajlar konusunda tereddütten kurtarmıştır.

Araştırma sürecinin ikinci aşamasını İstanbul, Osmanlı tarihi, sanat tarihi, Batılılaşma, Avrupa sanat ve mimarisi, Avrupa'daki ticari yapılar, han ve kervansaraylar v.b. ile ilgili pek çok eserin gözden geçirilmesini kapsayan kütüphane çalışması oluşturdu. Kütüphane çalışmalarının ışığında han geleneği kökeni, Avrupa'daki ticaret yapıları ve Batılılaşma ile ilgili bölümler yazıldı.

Yaptığımız yerinde incelemeler sırasında İstanbul'daki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanlarının birkaç tanesinin tamamen klasik Osmanlı hanları niteliğinde, ancak bazılarının özellikle mekânların düzen-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lenişi bakımından klasik Osmanlı hanları niteliğinde, mimari dekorasyon, yapı tekniği ve/veya işlev bakımından ise Batı etkisinde; çoğunun ise klasik Osmanlı hanlarından farklı ve daha çok Batı etkisinde olduğunu gördük. Bunun yanı sıra, 19. yüzyılda İstanbul'da yeni bir ticaret yapısı türünün, pasajların, yaygınlaştığını tespit ettik. Ardından, çalışma kapsamındaki han ve pasajların ne ölçüde Osmanlı-Türk ve hangi ölçüde Batılı olduğunu anlayabilmek için Türkler ve Osmanlılarda han geleneğinin kökenini ve Batıda 19. yüzyılda yaygınlaşan ticaret binalarını araştırmayı gerekli bulduk. Bu nedenle "Han Geleneğinin Kökeni" başlıklı bölümü, ardından "Avrupa Şehirlerindeki 19. yüzyıl Ticaret Yapılarının Özellikleri ve Tarihsel Gelişimi" başlıklı bölümü çalışmamızın kapsamına aldık. Birinci bölümle ilgili araştırmamız sırasında karşımıza, "menzil hanları (kervansaraylar)", "şehir hanları", "ticaret hanları" gibi kavramlar çıktı. Konumuzla daha yakından ilgili olduğundan "ticaret hanları" kavramı ve Osmanlı ticaret hanları örnekleri üzerinde daha çok durduk. İkinci bölümde Avrupa şehirlerindeki ticaret yapılarının tarihsel gelişimine kısaca değindikten sonra 19. yüzyılda yaygınlaşan ticaret yapılarından alışveriş merkezleri (*department store veya Bon Marché),* pasajlar ve büro binalarını (*office buildings* veya *Kontorhaeuser*) inceledik. İstanbul'da *Bon Marché* örneği kalmadığından, bu tip ticaret yapıları üzerinde daha az, pasaj ve büro binaları üzerinde daha çok durduk. Bu bölümde pasaj, ofis ve büro kavramlarının etimolojik kökeni de araştırıldı.

"Batılılaşma" başlığını taşıyan üçüncü bölümün amacı 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini göstermeye başlayan Batılılaşma akımıyla, Osmanlı ekonomisi, Osmanlı mimarisi ve İstanbul'un demografik yapısında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin ticaret hanları üzerine etkisini araştırmak oldu.

Çalışmanın dördüncü bölümünü Eminönü ile Galata bölgelerindeki han ve pasajlardan oluşan ve toplam 50 yapıyı kapsayan katalog oluşturdu. Yerinde incelemeler sırasında ilgilendiğimiz döneme ait Osmanlı ticaret hanları içinde üç ayrı kategori saptadık ve bunları şöyle adlandırdık:

1) Klasik Osmanlı ticaret hanları
2) Geçiş hanları
3) Büro hanları

Osmanlı ticaret hanlarının tanımı, çalışmanın "Han Geleneğinin Kökeninin" başlıklı ikinci bölümündeki "Osmanlı Ticaret Hanları" alt başlığı altında yapılmıştır. "Klasik Osmanlı Ticaret Hanları" kategorisindeki hanlar için kullanılan "klasik" sözcüğü 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da veya İmparatorluğun başka şehirlerinde geleneksel yapı malzemesi, örtü sistemi, mekân düzeni ve cephe dekorasyonuyla hep aynı tarzda yapıla gelmiş Osmanlı ticaret hanlarını belirtmek için kullanılmıştır. "Geçiş hanları" kavramı daha önce Y. Mimar Feyhan Şen'in Yıldız Teknik Üniversitesi'nde hazırladığı "19. yüzyıl İstanbul Hanları" konulu Yüksek Lisans Tezi'nde kullanılmıştır. Bu kavram, 19. yüzyılda yapılmış hanlar arasında örneklerine rastladığımız, mekân düzeniyle daha çok Osmanlı klasik ticaret hanlarını çağrıştıran; cephe bezemesi, kat sayısı, örtü sistemi, yapı malzemesi ve işlevleriyle klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrıla-bilen hanları betimlemektedir. "Büro hanları" kavramı bize ait olup, literatürde daha önce kullanıldığı görül-memiştir. "Büro hanları" kavramıyla tanımladığımız yapılar için bu konuya ilişkin çok sınırlı literatürde daha önce kullanılan kavram "büro binaları" dır. Söz konusu yapıları "han" olarak nitelememizin birinci nedeni bunların isimlerinin arkasına hep "han" sözünün getiriliyor oluşu, bir diğer deyişle günlük

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kullanımda "han" olarak geçmeleridir. İkinci nedense, bu çalışmada yer verdiğimiz "büro hanları"nın belli bir dö-nem ile sınırlı oluşlarıdır. Hâlbuki "büro binaları" deyince 19. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar yapı-lagelmiş, içinde çeşitli şirket veya kuruluşlara veya tek bir şirkete ait büroların bulunduğu binalar anlaşılmaktadır. Demek oluyor ki oldukça modern yapılar için de bu kavram kullanılmaktadır. Biz ise ilgilendiğimiz döneme ait bu tip yapılara, klasik Osmanlı ticaret hanlarına daha yakın bir tarihte yapılmış ve onlarla özellikle mekân düzeni açısından belli bir benzerlik içinde olmaları bakımından günlük kullanımda olduğu gibi "han" demeyi uygun bulduk. "Büro" sözcüğü ise bu yapıların işleviyle ilgilidir. Daha çok çeşitli zanaat kollarındaki malların imalat, depolama ve ticaretine sahne olan klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak, 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanlarının çoğunda avukat, komisyoncu, banker, mimar, mühendis ve çeşitli malların alım-satımıyla uğraşan tüccarların yanı sıra, sigorta-madencilik-demiryolu şirketleri, bankalar, denizcilik acenteleri, posta-su-elektrik-havagazı-tramvay-liman v.s. hizmetleri veren şirketlerin büroları vardı. Büro hanları kat kat şirketlere veya oda oda bir şirket veya ticaret erbabına kiraya verilebildiği gibi, Galata'daki Küçük Cedid Han'da olduğu gibi gibi bütün han tek bir şirketin idare binası olabiliyordu. Literatürde birincilere ticari, ikincilere idari büro binaları denmektedir. Alalemciyan veya Dilsizzade Han'da olduğu gibi çoğu büro hanının zemin katı mağaza veya dükkânlara ayrılmıştı. Fakat Generali Han ve Tütün Han'da görüldüğü gibi zemin katı dükkânsız hanlar da vardı. Kısaca belirtmek gerekirse "büro hanları" kavramındaki "büro" sözcüğü klasik Osmanlı ticaret hanları ile büro hanları arasındaki zamansal, mimari ve işlevsel uzaklığı, "han" sözcüğü ise aynı bağlamlardaki yakınlığı ifade etmektedir.

İstanbul'da ilgilendiğimiz dönemde yapılmış belli başlı ticaret yapısı kategorilerinden bir diğeri de pasaj veya geçitlerdir. "Pasaj" ve "geçit" sözcüklerini en genel anlamda bina blokları arasında yer alan ve iki cadde veya sokağı birbirine bağlayan üstü açık veya kapalı, iki yanına dükkânların dizili olduğu özel yollar için kullandık. *Passage* kelimesi Fransızcadan gelir ve daha 18. yüzyılda büyük bina bloklarını birbirine bağlayan özel yollar için kullanılmıştır (Geist, 1979). Mimarlık tarihinde pasaj, öncelikle bir geçit, başı ve sonu olan bir mekân olduğundan (Geist, 1979), her pasaj bir geçittir. Pasajların prototipine bugün daha çok "geçit" denmektedir; olgunlaşmış anlamıyla bir yapının pasaj olarak tanımlanması için bir araya gelmesi gerekli özellikler J. F. Geist'ın *Passagen* adlı eserinden yola çıkarak bu çalışmanın üçüncü bölümündeki "pasajlar" alt başlığı altında anlatılmıştır. İstanbul'da buradaki kriterlerin tümüne uyan tek pasaj Avrupa Pasajı'dır, onun arkasından Fransız Geçidi ve İstanbul Yeni Çarşı gelir. Beyoğlu bölgesindeki diğer pasajlar daha çok apartman bloklarını birbirine bağlayan dükkânlı geçit niteliğindedirler. Eminönü bölgesindekiler ise uzun bir parsel üzerine inşa edilmiş en az iki kapılı hanlardır, fakat literatürde bunlara da "pasaj" dendiği görülmüştür (örneğin: Passage Topalyan veya Hamdi Bey Geçidi). Biz kavram kargaşasına yer vermemek için bu yapıları literatürde veya gündelik dilde nasıl anılıyorsa öyle isimlendirdik. Fakat her biri için ayrı ayrı değerlendirmemizi yaptık.

Araştırma ilerledikçe pek çok büro hanının gerek plan, gerek yapı malzemesi, gerekse mekân ve cephe düzeni bakımından benzerlik içinde olduğunu gördük. Bu hanlar içinden Kayseri Han veya Mahmudiye Han gibi prototip sayabileceğimiz örnekleri, Fesçibaşı El-Katib Han, Liman Ticaret Han, Fransız Geçidi, Caferiye Han gibi kendini fazla tekrar etmeyen, hatta belki de tek olan yapıları, geçiş hanlarının sınırlı sayıdaki örneklerinin neredeyse tümünü ve 19. yüzyıl klasik Osmanlı ticaret hanlarına örnek olabilecek bir yapıyı bu çalışmanın kataloguna almaya karar verdik. Kataloga girecek yapıların seçimini yaparken kriterlerimizden

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

biri incelediğimiz yapının orijinal halini nispeten iyi korumuş olması, diğeri ise zengin cephe dekorasyonu, değişik planı veya işlevindeki süreklilik ile dikkat çekiyor olmasıydı. Katalogda yapıları daha önce saptadığımız kategorilere göre değil, yer aldıkları bölgelere göre alfabetik sırayla dizdik.

İncelemeler sırasında dikkatimizi çeken bir başka durum da, hanların çoğunda özellikle üst katların boş olması, diğer katların da ya boşalmaya ya da sadece depo olarak kullanılmaya başlamasıdır. Bu gözlemi yaptığımız hanlardan biri Mahmudiye Han'dır. Aralarında, orijinal halini korumuş az sayıdaki hanlardan biri olan Dikranyan Han'ın da olduğu başka birkaç hanın ise tescilli olmalarına rağmen ya yıkıp yeniden yapmak ya da içini bambaşka bir anlayışla yeniden düzenlemek üzere tamamen boşaltılmış olduğuna şahit olduk. Ayrıca, Galata İlk Belediye Sokak'taki Çinili Han (diğer adı Karanfil Han) gibi mesken olarak kullanılmak üzere yapılmış bazı apartmanlara da "han" dendiğine dair bir ayrıntıyı saptamış olduk. Ancak, konumuzla bir ilgisi olmadığından bunları çalışma kapsamı dışında bıraktık.

Araştırmanın birinci aşamasında kararlaştırdığımız yapıların ayrıntılı olarak incelenmesi ve plan krokilerinin çıkarılıp, fotoğraflarının çekilmesini kapsayan katalog hazırlığı, araştırmanın üçüncü aşamasını, katalog ise çalışmanın beşinci bölümünü oluşturdu. Katalog kapsamına aldığımız yapıların planlarının değil, sadece plan krokilerinin çizilmesini uygun gördük. Bazı yapıların orijinal planlarını Mimar Sinan Üniversitesi Restorasyon Bölümü arşivinden, bazılarını da Beyoğlu ve Eminönü Belediyeleri imar arşivinden temin etmiş olsak da çalışmaya disiplin ve bütünlük getirmesi açısından her yapıyı aynı şekilde ele almış olmak için Mimar Galip Pınar ile birlikte tüm yapıların plan krokisini çıkardık ve olanların orijinal planıyla karşılaştırdık. Plan krokilerinin çıkarılması aşamasında yapıların parsel üzerinde kapladığı alanı gösteren C. Goad Sigorta Haritaları ile Pervititch Sigorta Haritaları'ndan büyük ölçüde faydalandık. Tüm hanların tipik kat plan krokisini, gereksiz tekrara neden olmuyor ve han gelişiminde bir aşamaya işaret ediyorsa ayrıca zemin kat plan krokisini çizdik. Zemin katı han içine açılmayan dükkân veya mağazalardan oluşan hanların zemin kat plan krokisini çıkarmadık. Avrupa Pasajı hariç tüm pasajların ise sadece pasaj veya geçit kısmının plan krokisini çizdik. Bu uzun çalışma sırasında bazı hanlarda saatlerimiz geçti, fakat birkaç istisna dışında her zaman han sakinleri bize yardımcı oldu. Bazı hanlarda bizi maliyeci veya Anıtlar Yüksek Kurulu görevlisi zannettiklerinden önce tereddütle yaklaştılar, fakat bilimsel bir çalışma için geldiğimizi öğrenince olumsuz tavrın yerini ilgi ve yardımseverlik aldı. Nitekim katalogdaki han ve pasajlar hakkındaki pek çok bilgiyi han sakinleri ve odabaşılarla yaptığımız sohbetlere borçlu olduğumuzu belirtmek isteriz. İlgilendiğimiz döneme ait hanların birçoğu kitabesiz olduğundan ve literatürde pek azına yer verildiğinden, tam yapılış tarihleri saptanamamış, Goad Sigorta Haritaları, ticaret yıllıkları ve mimari özelliklerinden yola çıkarak yaklaşık bir tarih saptaması yapılmıştır. Bu hanların tarih, mimar ve yaptıranları hakkında bilgi edinebilmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne de başvurulmuş, fakat arşiv yetkilileri bu döneme ait hanlara ilişkin tasniflenmiş belgeler arasında bilgi olmadığını belirtmişlerdir. Hanların katalog hazırlığı sırasında, yapıların özellikle cephe tasvirlerini yaparken karşılaştığımız en büyük zorluk mimari ve mimari dekorasyon terimleri konusunda literatürde karşımıza çıkan kavram kargaşası oldu. Biz en azından kendi çalışmamızda bir kavram kargaşasından mümkün olduğunca kaçınmak üzere yeri geldikçe Doğan Hasol'un Ansiklopedik Mimari Terimler Sözlüğü'ne başvurduk.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bütün bu aşamalardan sonra toplam elli han ve pasajı kapsayan katalog ortaya çıkmış, böylece araştırmanın üçüncü aşaması da tamamlanmış oldu. Daha sonraki bölümde, 19. yüzyıl ve sonrasına ait Osmanlı han ve pasajlarının şehrin topografyasındaki yeri, konumu, mimari gelişimi ve işlevi hakkındaki bilgileri kapsayan katalog değerlendirmesi yapıldı ve sonuç bölümüne geçildi. Büro hanlarını, geçiş hanlarını ve pasajları klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla karşılaştırıp, aradaki etkileşim konusundaki fikirlerimizi belirttiğimiz son bölümü birkaç küçük öneriyle bitirdik.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. Bölüm

HAN GELENEĞİNİN KÖKENİ

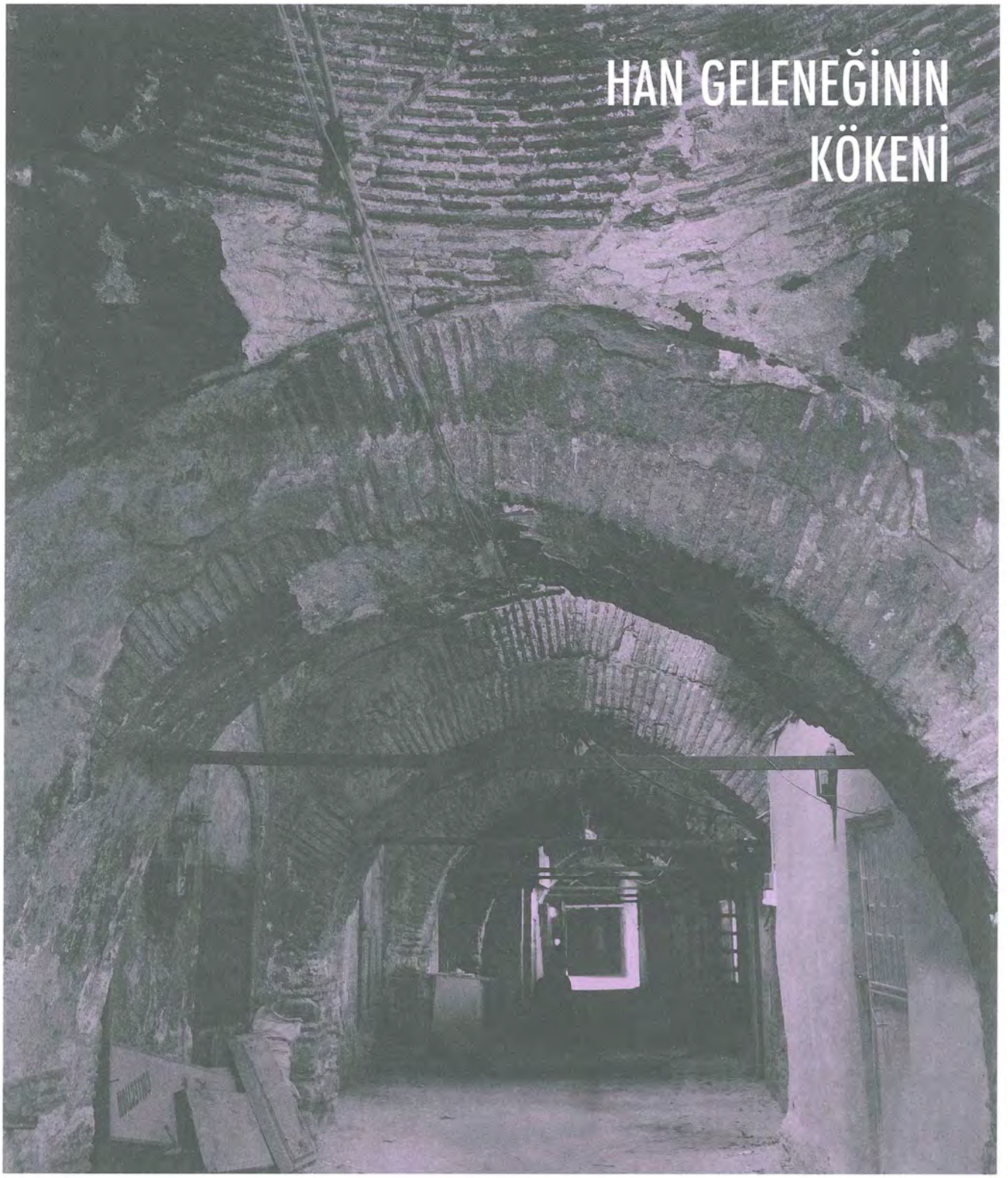

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Han kelimesi Farsçadaki "hane"den (ev) gelmektedir. Arapça literatürde ilk olarak, Suriye'de, 1213 tarihinde *Han al- Akaba*'nın yapılması dolayısıyla görülmüştür (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Han kelimesi yüzyıllar boyunca işlev ve mimari açıdan aralarında farklar olan iki ayrı yapı tipi için kullanılmıştır. Bunlardan birincisi kervansaray da denen menzil hanlarıdır, ikincisi ise şehir hanlarıdır.

1.1. Menzil Hanları (Kervansaray)

Kervansaray, Farsçada aslen soygunculara ve eşkiyalara karşı kendilerini savunmak için birarada sefer eden tüccar topluluğunu tanımlamak için kullanılan "karvan" kelimesiyle, "saray" kelimesinin birleştirilmesiyle oluşmuş bir sözcüktür (İslam Ans., 1955). Ancak bu sözcük şehirler arasındaki önemli yollarda ticaret ve hac kervanlarının hayvanlarıyla birlikte ücretsiz olarak konaklamaları için inşa edilmiş yapılara sonradan verilmiş bir addır. Nitekim kitabelerinden anlaşıldığına göre bu yapılar zamanında "ribat" veya "han" olarak anılıyordu. Doğuya özgü yapılar olan kervansarayların tarihi çok eskidir. Ünlü tarihçi Herodot, Susa'dan başlayarak, Sardis üzerinden geçerek Efes'e kadar uzanan büyük Kral Yolu üzerinde her 30-40 kilometrede bir görülen birçok "güzel dinlenme ve barınma yeri"nin varlığından söz eder. Herodot bu yapılardan bazılarının hırsız veya eşkıyaların saldırısına karşı yüksek duvarlarla çevrili olduğunu, askerler tarafından korunduğunu ve aynı zamanda düzenli bir posta hizmetinin durak yeri olduğunu anlatır. Kral Cyrus tarafından yaptırılmış benzer yerlerin Suriye'deki ana yollar üzerinde tespit edildiğini de sözlerine ekler. Romalılar zamanında ise Doğunun Roma egemenliği altındaki ülkelerinde *mansiyones veredariorum* diye tanımlanan, yolcuların kalabileceği odalar ve ulak hizmeti görenlerin atları için ahırlar barındıran birbirinden 75 kilometre uzaklıkta yapılar bulunuyordu. Sözü edilen bu yapılar ilk zamanlarda Romalı memurların güven içinde seyahat etmeleri için düşünülmüş olsalar da sonradan diğer yolculara da para karşılığı barınak hizmeti vermeye başlamışlardı (Müller, 1920). Bizanslılar zamanında Avrupa'nın doğu bölgelerinde de yaklaşık 50 km ara ile konaklama yerleri yapılmıştı, bunlardan bazıları ortaçağa kadar ayakta kalmış ve daha da geliştirilmişlerdi. Ortaçağda söz konusu yapılara *xenodocheiyon* deniyordu. Bu sözcük başlangıçta, M.S. 313'te Hıristiyanlığın serbest bırakılmasıyla sayıları artan gezgin keşişlerin konaklamaları için inşa edilmiş evlere verilen addı. Bu tür evlere yardıma muhtaç herkes girebilirdi. İlk *xenodocheiyon* Bizanslı senatör Zotikos tarafından İstanbul'da kuruldu. *Xenodocheiyon*'ların en ünlüsü Kayserili kutsal Basileios'un kendi şehrinde yaptırdıklarıdır (M.S. 375). Batıda ilk *xenodocheiyon* 380 yılında Ostia'da inşa edildi ve oradan Roma İmparatorluğu'nun diğer batı eyaletlerine yayıldı, fakat en büyük ve ünlüleri doğudakilerdi (Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, 1979). 13. Yüzyılda yaşamış olan Marco Polo ise Bizans İmparatorluğu zamanında Kambalu'dan başlayarak çeşitli eyaletlere giden yollar üzerinde yapılmış olan kervansaraylar hakkında ayrıntılı bilgi verir. Buna göre tüm anayollar üzerinde 25-30 mil arayla *jamb* adı verilen duraklar, bu duraklarda yabancıların her türlü ihtiyacını karşılamak için düşünülmüş, yerine göre çok sayıda iyi döşenmiş oda ihtiva eden binalar bulunuyordu (Müller, 1920). Burada kervansaraylar için kullanılan *jamb* kelimesinin Moğol kökenli olduğu ve Farsçadaki "misafirhane" veya "ulak istasyonu" anlamında kullanılan *jamb* ile aynı olduğu belirtiliyor. Anlaşılacağı üzere kervansaraylar sadece Akdeniz kıyılarına veya Avrupa'nın doğusuna özgü değildi; Moğolların ülkelerinde de Çin'den esinlenerek yapılmış kervansaraylar vardı. Tarihçi d'Ohsson *Histoire des Mongols* adlı eserinde Cengiz Han'ın büyük anayollar üzerinde memurların, ulakların ve elçilerin rahat yolculuk etmelerini sağlamak üzere Çin'deki örneklerine göre posta istasyonları yaptırttığını belirtir (Müller, 1920).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

K. Müller'e göre en basit kervansaray formlarından biri Mezopatamya'da Umn el-Walid'deki Roma hanına ait olandır. Temellerinden anlaşıldığına göre bu kervansaray kare şeklindeki bir avlu ve avlunun iç duvarları boyunca tek sıra halinde dizilmiş, birkaç oda içeren oturma birimlerinden oluşuyordu. Avlunun güney duvarında göze batmayan tek bir giriş vardı (Müller, 1920). Müslümanlarca yapılmış en eski kervansaray Oleg Grabar'a göre Emeviler zamanından kalma olan *Kasr al Hayr al-Sharki*'dir. Penceresiz bir cephe, köşe kuleleri ve istinat duvarlarıyla bir kaleyi andıran bu kervansarayın iç avlusunun etrafı zemin katında bir revak, ikinci katında bir galeri arkasına dizilmiş odalar içeren iki katlı yapı gruplarıyla çevriliydi (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Kurt Erdmann'a göre ise İran'da Sasaniler zamanında yapılmış olan ve 8. yüzyıla tarihlenen *Kasr al Hayr al- Gharbi* kervansarayı en eski olandır. Kervansaraylar, özellikle 7. ve 13. yüzyıllar arasında İran, Suriye ve Anadolu'da en gelişkin örneklerini vermişlerdir. Belirtildiği gibi bu yapılara zamanında *Ribat* adı veriliyordu. Arapça kökenli bu kelime önceleri cihada hazır bulundurmak üzere, binek hayvanlarının toplan-dığı yere verilen addı, sonraları ribat aynı zamanda "ulakların hayvan değiştirme konağı, kervansaray" olarak da buna çok yakın bir anlam kazanmıştır. Bununla birlikte bu deyim, çok daha erken zamanlarda bir tür dini ve askeri mahiyetteki kuruma ad olmuştur ki kendine has İslami bir buluş olarak görülmektedir. Kısaca, müstahkem Müslüman zaviyesi olarak tanımlanabilecek olan ribatlar, İslamiyet'in ilk dönemlerinde Araplar tarafından sınır bölgelerindeki stratejik öneme sahip noktalarda yaptırılmıştı, ribatların geçici veya daimi sakinleri din mücahitleriydi. İslami cihat doruk noktasına ulaştıktan ve fethedilen ülkelerin İslamlaştırılması tamamlandıktan sonra ribatların işlevi değişikliğe uğradı. Özellikle 10. yüzyıldan sonra Suriye, Mısır ve Filistin'deki ribatlar dervişlerin toplanma yeri olarak kullanıldığı gibi yolcular ve hacılar için konaklama yeri işlevini de üstlendi. Böylece ribatlara hankah veya zaviye denmeye başladı. Bu arada, Asya'da İpek Yolu gibi önemli ticaret yollarının varlığı ribat şeklinde kervansaraylar yapılmasını beraberinde getirdi. Ticaret yolları üzerinde Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu gibi büyük Türk devletleri yöneticilerince yaptırılan kervansaraylar da ribat adını aldı (The Encyclopaedia of Islam, 1978).

1.1.1. Karahanlılarda Kervansaray

Karahanlılar, 840-1211 arasında Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'a egemen olan Türk hanedanıdır. Karahanlıların oluşturduğu siyasal yapılanma "ilkel devlet"ten olgun devlete geçiş özellikleri taşıdığı için bazı tarihçilere göre Büyük Selçuklulardan önceki ilk Türk-İslam devletidir. Karahanlılar, eski bir Türk boyu olan Karlukların yaklaşık 745'te Basmıllar ve Uygurlarla birlikte kurdukları konfederasyonun içinde yer aldılar. 840'ta Kırgızların bu konfederasyona son vermesi üzerine kendi egemenliklerini kurdular. İlk Karahanlı hükümdarı sayılan Bilge Kül Kadir Han'ın oğullarından Bazır Arslan Han, Büyük Han olarak Balasagun'da, Oğulcak da Orta Kağan olarak Taraz'da devleti yönettiler. 940'a doğru İslamı benimseyen Satuk Buğra Han, Karahanlıların büyük ölçüde Müslümanlaşmasını sağladı. 999'da Samani başkenti Buhara'yı işgal eden Karahanlılar, Samani topraklarını Ceyhun (Amu Derya) sınır olmak üzere Gaznelilerle paylaştılar. Bu tarih bazı kaynaklarda Karahanlıların kuruluş tarihi olarak kabul edilir. 11. Yüzyıl başlarındaki sürekli iç savaşlar Karahanlıların 1041'e doğru Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar olarak ikiye ayrılmasına yol açtı. 11.Yüzyıl sonunda Büyük Selçuklu egemenliğine giren Karahanlılar, Büyük Selçuklu egemenliğinin zayıflaması üzerine 1140'ta Karahitaylara bağlandılar. Karahanlıların bozkır gelenekleri ve Türk töresini İslam kurallarıyla bağdaştıran ilk devlet yapısını oluşturdukları söylenebilir. Türk sanat ve kültürünün İslam sanat ve kültürüyle kaynaşması da bu döneme rastlar (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994). Türk mimarisinde en eski kervansaraylar, Karahanlılardan kalmış olup, bunlara *ribat* adı verilmiştir. Karahanlı ribatlarının en önemlileri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ribat-ı Melik, Akçakale Kervansarayı, Başane'deki **Kurtlu Tepe Kervansarayı'**dır. Hepsi 11. yüzyılda yapılmıştır. Ribat-ı Melik Buhara-Semerkant yolu üzerinde; Akçakale Kervansarayı Merv-Amul yolu üzerindedir (şekil 1.1 ve şekil 1.2). Dört eyvanlı, revaklı avlu, sivri kemerli abidevi taç kapı, köşelerde yuvarlak kuleler, sivri revak kemerleri, taç kapılarda kufi yazıyla bezeme, tuğla ve kerpiç malzeme Karahanlı kervansaraylarının karakteristik özelliklerindendir (Aslanapa, 1989).

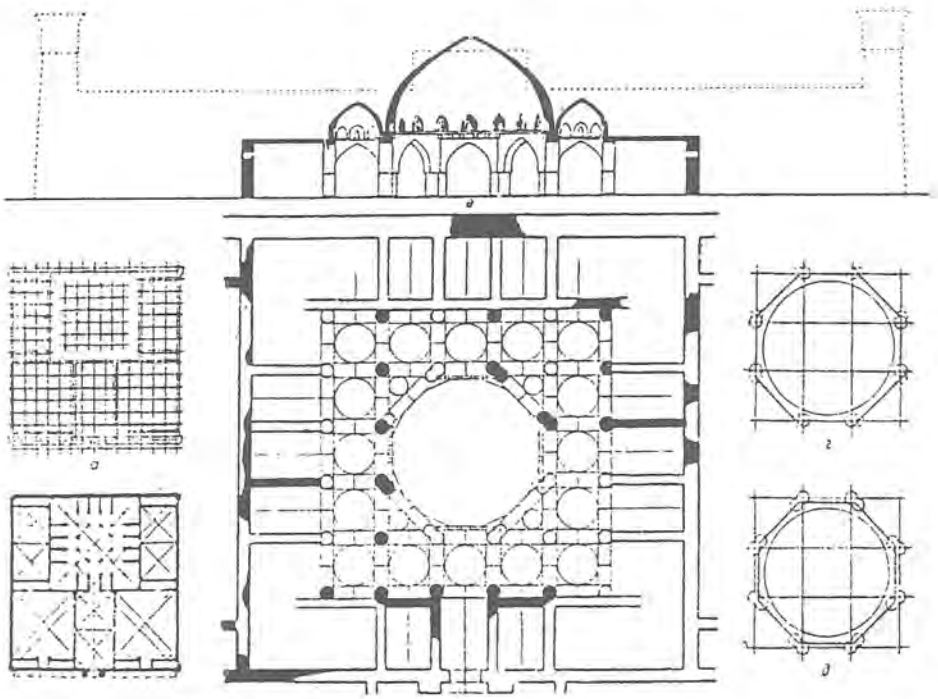

Şekil 1.1 Ribat-ı Melik Kervansarayı

Türkmenistan'daki **Dahistan Kervansarayı** ile Amul-Harzem yolundaki **Day Hatun Kervansarayı** Karahanlılardan kalma diğer önemli kervansaraylardır. Karahanlı kervansaraylarının daha sonraki Türk mimarisindeki etkileri sadece kervansaraylar üzerinde değil, medrese ve cami mimarisinde de görülmüştür (Aslanapa, 1989).

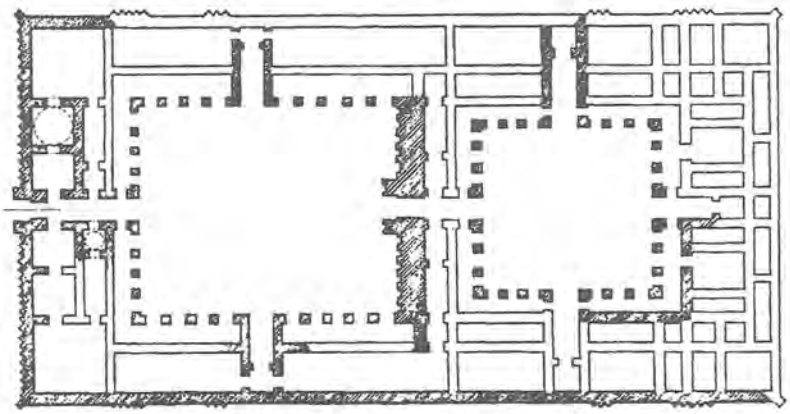

Şekil 1.2 Akçakale Kervansarayı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.1.2. Gaznelilerde Kervansaray

Gazneliler, 963-1186 arasında, İran'ın kuzeyindeki Horasan'da, Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyinde egemenlik kuran Türk hanedanıdır. Hanedanın eski bir köle ve Samanilerin Horasan valisi olan Alptigin ile başladığı kabul edilir. Gazneliler, Sebüktigin (977-997) iktidara gelinceye kadar Samanilere bağlı kaldılar. Samanilerin gücünü yitirmesi Sebüktigin'in durumunu sağlamlaştırmasını ve topraklarını Hindistan sınırına kadar genişletmesini sağladı. Onun oğlu Gazneli Mahmud (998-1030) da yayılma politikasını sürdürdü. 1005'te Samani toprakları ikiye ayrılmış, Ceyhun Irmağı (Amu Derya), Samanilerin yerini alan iki devlet arasındaki sınır olmuştu. Bunlardan Gazneliler batıda, Karahanlılar ise doğuda egemenlik kurdu. Gazneli Sultan Mahmud, Ceyhun Irmağı'ndan İndus Vadisi'ne ve Hint Okyanusu'na kadar yayılan bir imparatorluk kurdu. Batıda, Büveyhilerden İran'ın Rey ve Hemedan kentlerini aldı. Koyu bir Müslüman olarak Gaznelilerin Müslüman bir hanedana dönüşmesini ve İslam egemenliğinin sınırlarını genişletmesini sağladı. İranlı şair Firdevsi *Şehname* adlı destanını 1010'da Gazneli Mahmud'a sundu. Mahmud'un oğlu 1. Mesud (1031-41) ne Gaznelilerin gücünü ne de imparatorluğun bütünlüğünü koruyabildi. Selçuklular Horasan ve Harezm'de Gaznelilere meydan okudu; Mesud 1040'ta Dandanakan Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra İran ve Orta Asya'daki bütün toprakları Büyük Selçukluların egemenliğine geçen Gaznelilerin elinde yalnızca Afganistan'ın doğusu ve Hindistan'ın kuzeyi kaldı. 1186'da Lahor'un Gurlularca ele geçirilmesiyle de egemenlikleri son buldu (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994).

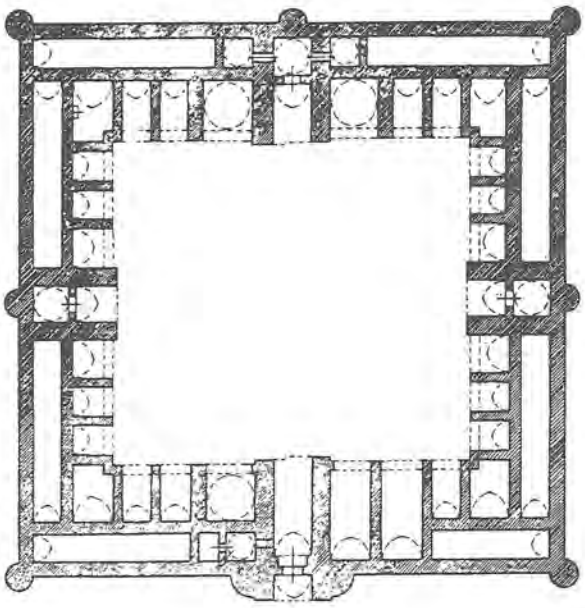

Şekil 1.3 Ribat-ı Mahi Kervansarayı

Karahanlılardan sonra Gazneliler de birçok ribat yaptırmışlardır, fakat bunların çoğu zamanla yok olmuştur. Ayakta kalmış en önemli Gazneli Kervansarayı, Meşhed'in 100 km doğusunda, Tûs-Serahs yolundaki **Ribat-ı Mahi**'dir (diğer adı Ribat-ı Çahe). 11. Yüzyılın başında Gazneli Sultan Mahmud tarafından yaptırılmış olan bu kervansaray kareye yakın biçimdeki dört eyvanlı bir avlu etrafına dizilmiş mekânlardan oluşur. (şekil 1.3) Duvarları yuvarlak kulelerle takviyeli olup, boyutları yaklaşık 71x72 metredir. Dört eyvanlı avlu şeması ve tuğla süslemeler gibi Karahanlı mimarisi geleneklerini devam ettiren Ribat- ı Mahi'nin en çok dikkat çeken özelliği, eyvanda kubbe kullanımının Büyük Selçuklulardan çok önce Gaznelilerce gerçekleştirilmiş olmasıdır (Aslanapa, 1989).

1.1.3. Büyük Selçuklularda Kervansaray

Büyük Selçuklular büyük Türk kabilelerine dayanarak kurulan ilk Türk-İslam devletlerinden biridir (şekil 1.4). 1038-1194 arasında hüküm sürmüş ve en parlak dönemi olan Melikşah döneminde (1072-92) Harezm, Horasan, İran, Irak ve Suriye'ye egemen olmuştur. Adını Oğuzların Kınık boyundan Dokak'ın oğlu Selçuk'tan alan Selçukluların tarihi, Ortadoğu'daki Türklerin tarihinin ilk bölümünü ve Anadolu Selçuklularından geçerek Osmanlılara uzanan bir gelişmenin birinci büyük aşamasını oluşturur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Selçuklu İmparatorluğu
Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)
Anadolu Selçukluları (1077-1308)

Şekil 1.4 Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Sınırları

Orta Asya ile Rusya'nın güneydoğusunda yaşayan Türk boylarının 10. yüzyıldaki göçleri sırasında, Selçuk Bey'in önderliğinde bir grup göçebe Türk, Seyhun'un aşağı kısımlarına yerleşti ve daha sonra da İslam dinini benimsedi. Samanilerin uç beyleri arasında yer alan bu topluluklar, önce Buhara dolaylarına, Samanilerin çöküşünden sonra da Gazneli Mahmud tarafından Horasan'ın sınır bölgelerine yerleştirildiler. Savaşçı ve yağmacı karakterleri nedeniyle yerleşik yaşama geçişlerinde çeşitli zorluklar ortaya çıktı. Gazneliler Hindistan'ın kuzeyinde savaşla uğraşırken, beylik soyunun kurucusu Selçuk'un torunları Çağrı Bey ile Tuğrul Bey bağımsızlıklarını elde etmeye giriştiler ve 1038'de Serahs'da Gaznelileri yenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin başlangıcı olarak kabul edilen kendi egemenliklerini kurdular. Daha sonra Horasan'ın büyük bir bölümü Çağrı Bey'in eline geçti. Tuğrul Bey ise batıda yeni topraklar fethetmeye yöneldi, 1055'te Bağdat'a girdi, evlilik yoluyla Abbasilerle ittifak gerçekleştirdi.

Selçuklu Devleti, Tuğrul ve onun ardılları Alparslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) zamanında bir imparatorluk haline geldi. Tuğrul Bey 1040'ta Rey şehrini merkez yaptı. 1157'de Sultan Sencer'in ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu parçalandı ve eyaletlerde yönetim atabeylerin elinde toplandı. Bu tarihten sonra İran'da da Irak Selçukluları egemen olmuş ve egemenlikleri Sultan III. Tuğrul'un 1193'teki ölümüne dek sürmüştür (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

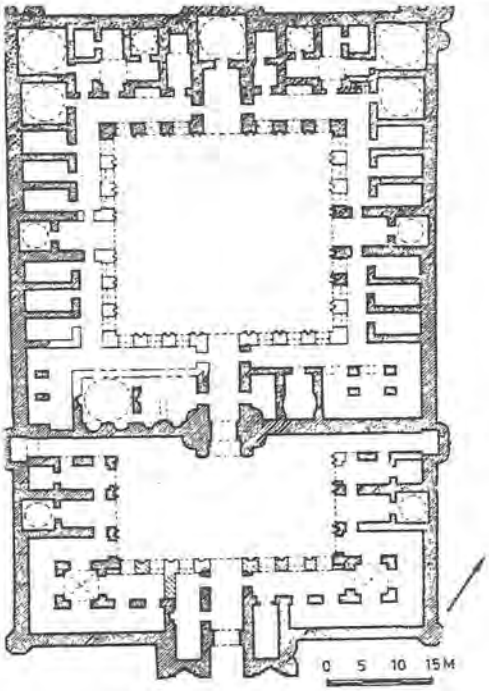

Şekil 1.5 Ribat-ı Şerif Kervansarayı

Önemli ticaret yolları üzerindeki şehirleri egemenlikleri altına alan ve ticaret hayatına büyük önem veren Büyük Selçuklular Karahanlı ve Gaznelilerin kervansaray mimarisini geliştirmeye devam ettiler ve önemli eserler verdiler. Büyük Selçukluların en önemli kervansarayları arasında, Damgan-Simnan yolunda 11. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan **Ribat-ı Anuşirvan**; Nişabur-Sebzevar arasında 11. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olan, fakat bugün artık ayakta olmayan **Ribat Zafarani** bulunur. Büyük Horasan yolunun geçtiği Meşhet-Serahs arasında 12. yüzyıl başında inşa edilmiş olan **Ribat-ı Şerif** ise Büyük Selçukluların sadece en önemli kervansarayı değildir, aynı zamanda en önemli abideleri arasındadır (şekil 1.5). Yukarıda adı geçen kervansaraylar ve daha az önemli diğer kervansarayların mimari özelliklerinden yola çıkarak Büyük Selçuklu kervansaraylarının karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir: Kareye yakın plan ve büyük boyutlar (75x75m, 72x72m gibi), dört eyvanlı ve revaklı avlu, kubbeli camii, abidevi sivri kemerli kapı, zengin süsleme, kerpiç ve tuğla malzeme.

1.1.4 Anadolu Selçuklularında Kervansaray

Rum Selçukluları olarak da bilinen Anadolu Selçukluları 1075-1318 arasında Anadolu'da egemen olan Türk devletidir. Hanedanın kurucusu Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e karşı taht kavgaları veren Kutalmış'ın oğlu 1. Süleyman Şah'tır (1075-1086). Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in ardılı Alparslan (1063-1072), 1071'de Malazgirt'te büyük bir Bizans ordusunu yenerek Selçuklulara Anadolu'yu açtı ve Selçuklu ailesinden Süleyman Şah fetihleri yayarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu oldu. Süleyman Şah, Konya'dan İznik'e kadar uzanan bölgeyi ele geçirdi. 1075'te Bizans'tan İznik'i aldı ve burayı egemenliğinin merkezi yaptı. Bu olay Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu olarak kabul edilir. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu I. Kılıçaslan (1092-1107) ve ardılları zamanında Danişmentliler, Haçlı orduları, Bizanslılar ve Irak Selçuklularına karşı mücadele eden Anadolu Selçukluları İzmit'ten sonraki merkezleri Konya etrafında güçlü bir devlet kurmayı başardılar (şekil 1.6).

I. İzzettin Keykavus (1211-20) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-37) dönemleri Anadolu Selçuklularının en parlak yıllarıydı. Bu dönemd,e Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına çıkılırken, Sinop ve Alanya'da tersaneler kuruldu. Filolar denize açıldı, yeni kentler, zengin iç pazarlar ve ticaret merkezleri kuruldu. Ticaret yolları devletin korumasına alınarak Anadolu uluslararası kervan ticareti ve ulaşımına açıldı. Ünlü "Sultan Hanları" bu dönemde yapıldı. I. Alâeddin Keykubad'ın ardılları yönetimde başarılı olamadılar, iç ayaklanmalar ve Moğol istilaları Anadolu Selçuklularının gücünü azalttı; 1243'te Kösedağ'da Moğollar karşısında büyük bir yenilgiye uğradılar ve 1277'de tümüyle İlhanlı egemenliğine girdiler. Bu tarihten sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerine Moğol garnizonları yerleştirildi; tahta çıkan Anadolu Selçuklu sultanları görünüşte hüküm sürerken, Anadolu'yu gerçekte İlhanlıların merkezden atadıkları valiler yönetti. Anadolu Selçuklu Devleti 1318'de tarihe karıştı (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suriye kervan yollarının Haçlı Seferleri nedeniyle tehlikeli duruma girmesi 13. yüzyılın başında Anadolu'yu en önemli ticaret merkezi durumuna getirdi ve bu özel durum Moğol istilasına kadar devam etti. Politik birliği sağlayan Selçuklu sultanları Karadeniz ve Akdeniz kıyı şeridini de ellerine geçirip Anadolu'daki ana kervan şebekelerini güneyde Alaiye (Alanya), kuzeyde Sinop limanları ile bağladılar. Yolların güvenlik altına alınmasıyla ticaretin gelişeceği bilincinde olan Selçuklu sultanları, bir devlet politikası olarak kervansaray yapımını hızlandırdı ve böylece en güzel kervansaray örnekleri bizzat sultanların maddi desteği ile 1229-1250 arası Anadolu'da yapıldı, bunların birçoğu gayet iyi durumda günümüze ulaştı.

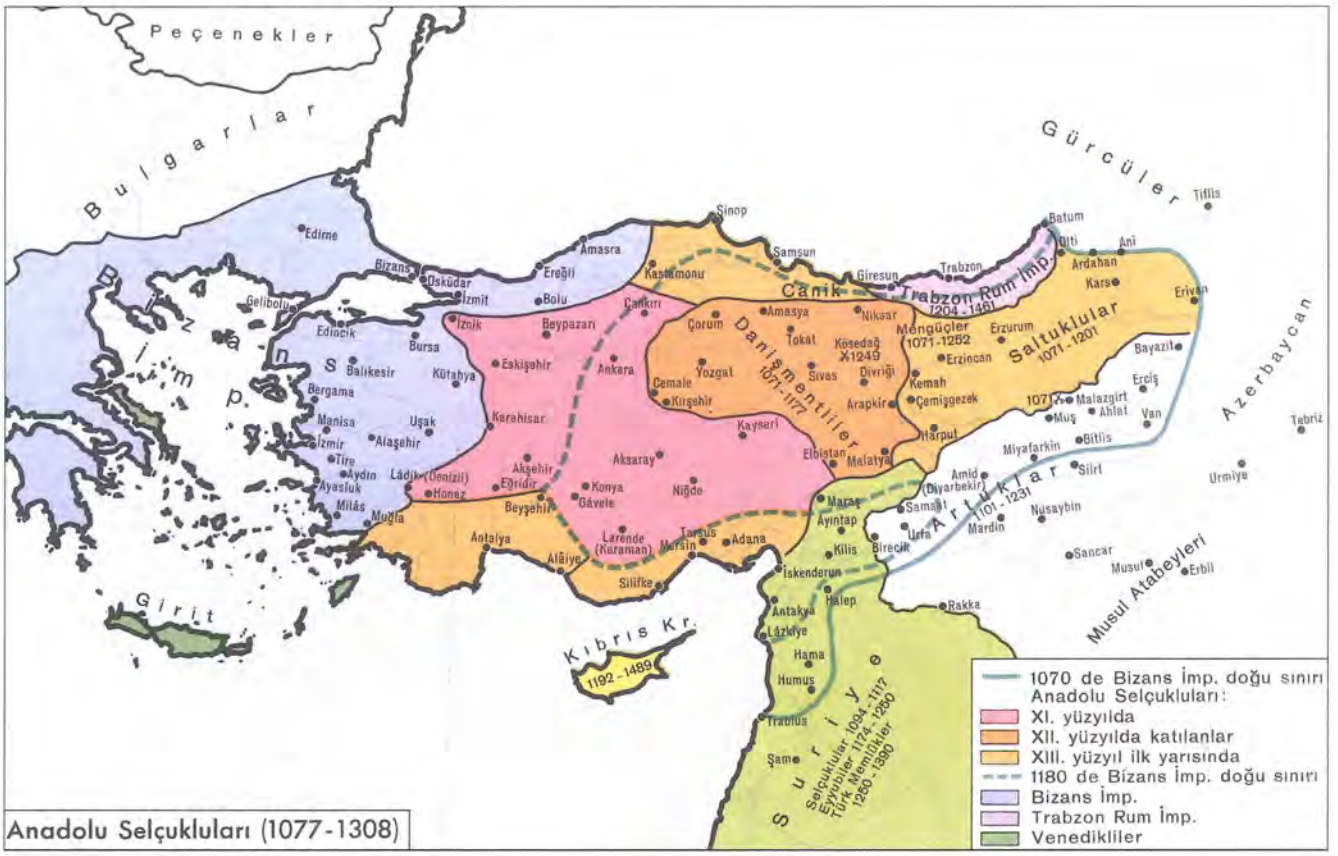

Şekil 1.6 Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sınırları

Üzerinde kervansarayların yapıldığı Anadolu'daki ticaret yolları üç grupta incelenebilir:

a) Batıyı doğuya bağlayan yollar: Antalya ve Alaiye limanlarından gelen bir yol, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum üzerinden İran ve Gürcistan'a gider. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya uzanır.

b) Güneyi kuzeye bağlayan yollar: Antalya ve Alaiye'den gelip Konya'dan kuzeye çıkan yol Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'ın doğusuna gider.

c) İstanbul'u güneydoğuya bağlayan yollar: İstanbul, İzmit, İznik, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ulukışla, Adana, Halep, Şam üzerinden Mısır'a gider. Halep'ten ayrılan bir kol, Kilis, Nusaybin, Musul, Bağdat ve Basra'ya varır (Hassan ve diğ., 1987).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çoğu 1205-1279 arasında yapılmış olan Anadolu'daki Selçuklu kervansarayları, ticaret kervanlarının ve gezginlerin konaklama yeri olarak hizmet vermelerinin yanı sıra ordulara kışla, Anadolu'yu ziyarete gelen yabancı hükümdarları ağırlama yeri, hapishane veya savaş zamanlarında sığınak yeri olarak da kullanılmışlardır. Örneğin, Moğol kumandanı Erincin'e karşı savaş açan İlyas adındaki Türk beyi yenilgiye uğramamak için Konya-Aksaray arasındaki Sultan Hanı'na sığınmış, burada 20.000 kişilik Moğol ordusunun şiddetli saldırılarına tam iki ay dayanmıştır. Zaten bu kervansarayların yüksek ve sağlam duvarları, takviye kuleleri, mazgal de-liklerini andıran pencereleri bu tarihi olayı doğrulamaktadır (Yetkin, 1965).

Ticaret yollarında olduğu gibi, sultanın askerleri tarafından korunan Selçuklu kervansaraylarının aralarındaki mesafeler, deve yürüyüşü ile günde dokuz saat, yani yaklaşık 40 kilometreydi. Genel görünüşüyle bir kaleyi andıran dışa kapalı bu yapılar yolcuların barınma, yeme, içme, yıkanma, ibadet etme gibi her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tasarlanmışlardı. Bu konaklama yapılarında kalacakların uyması gereken kurallar, yöneticilerin yapacakları işler vakfiyelerde belirtilmişti. Kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetilmeden bütün yolculara eşit davranılmasına ilişkin vakıf koşulları bulunmaktaydı. Bir yolcu üç gün parasız olarak bu yapılarda konaklayabilir, hayvanlarına yem bulabilirdi. Baskın ve soygundan kayıp görenlerin kayıpları karşılanırdı.

Anadolu Selçukluları zamanında korumaya alınan ve doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan ticaret yolları üzerinde bulunan kervansaraylardan toplam ellidokuzunun kesinlikle, onsekizinin ise olasılıkla Selçuklu eseri olduğu sanat tarihçisi K. Erdmann tarafından tespit edilmiştir. Bunlardan sekizinin kesinlikle, ikisinin muhtemelen sultanlar, üçünün Mahperi Sultan, dokuzunun Selçuklu sarayının önde gelen devlet adamları ve sadece üçünün özel şahısların bağışı olarak yapıldığı belirlenmiştir. Sultan hanları şunlardır; **Alay Han** / II. Kılıçarslan; **Evdir Han** / I. İzzeddin Keykavus; Sivas-Kayseri ve Aksaray-Konya yolları üzerindeki Sultan hanları ve **Alara Han** / Alâeddin Keykubad; **İncir Han** ve **Sarafsa Han** / II. Giyaseddin Keyhusrev; **Kırkgöz Han** / II. İzzeddin Keykavus. Bunların dışında, **Hatun Han, Çınçınlı Sultan Han** ve Çekerek Suyu kenarındaki han, Mahperi Sultan tarafından yaptırılmıştır. Diğer hanların banileri hakkında bilgi edinilememiştir (Erdmann, 1965; Aslanapa, 1989). Kapalı ve açık mekanlarındaki farklılıklara göre Anadolu Selçuklu kervansarayları başlıca üç grup halinde ele alınabilir:

a) Bir açık, bir kapalı bölümden oluşan kervansaraylar ki bunlar arasında her iki mekânın eşit büyüklükte ve açık veya kapalı mekânın diğerinden daha büyük olduğu örnekler vardır. Örneğin, Konya-Beyşehir ve Konya-Akşehir yollarının kesiştiği yere yakın olan **Altınapa Han**'ın açık ve kapalı mekanları eşit büyüklüktedir. Söz konusu han Şemseddin Altınapa tarafından 1200 civarında yaptırılmıştır (şekil 1.7). Kayseri-Sivas yolu üzerinde aynı adla anılan bir köyün içindeki **Sultan Han**'ın ise kapalı mekanı açık mekanından daha büyüktür. Anadolu'nun en büyük kervansaraylarından biri olan Sultan Han, Alaaddin Keykubat tarafından 1232-1236 yıllarında yaptırılmıştır (şekil 1.8).

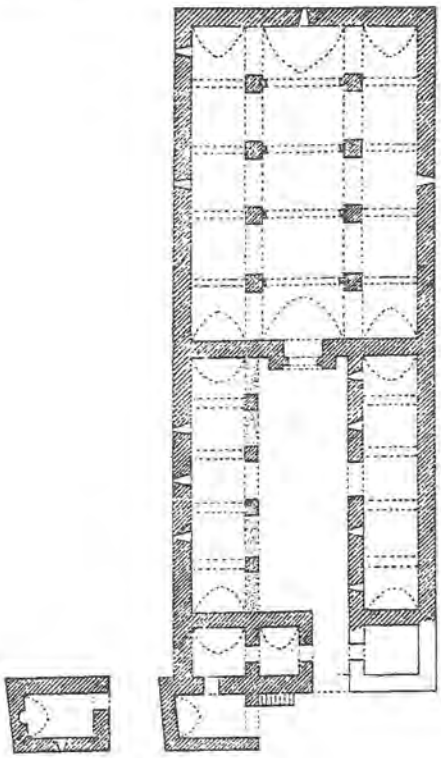

Şekil 1.7 Altınapa Han

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

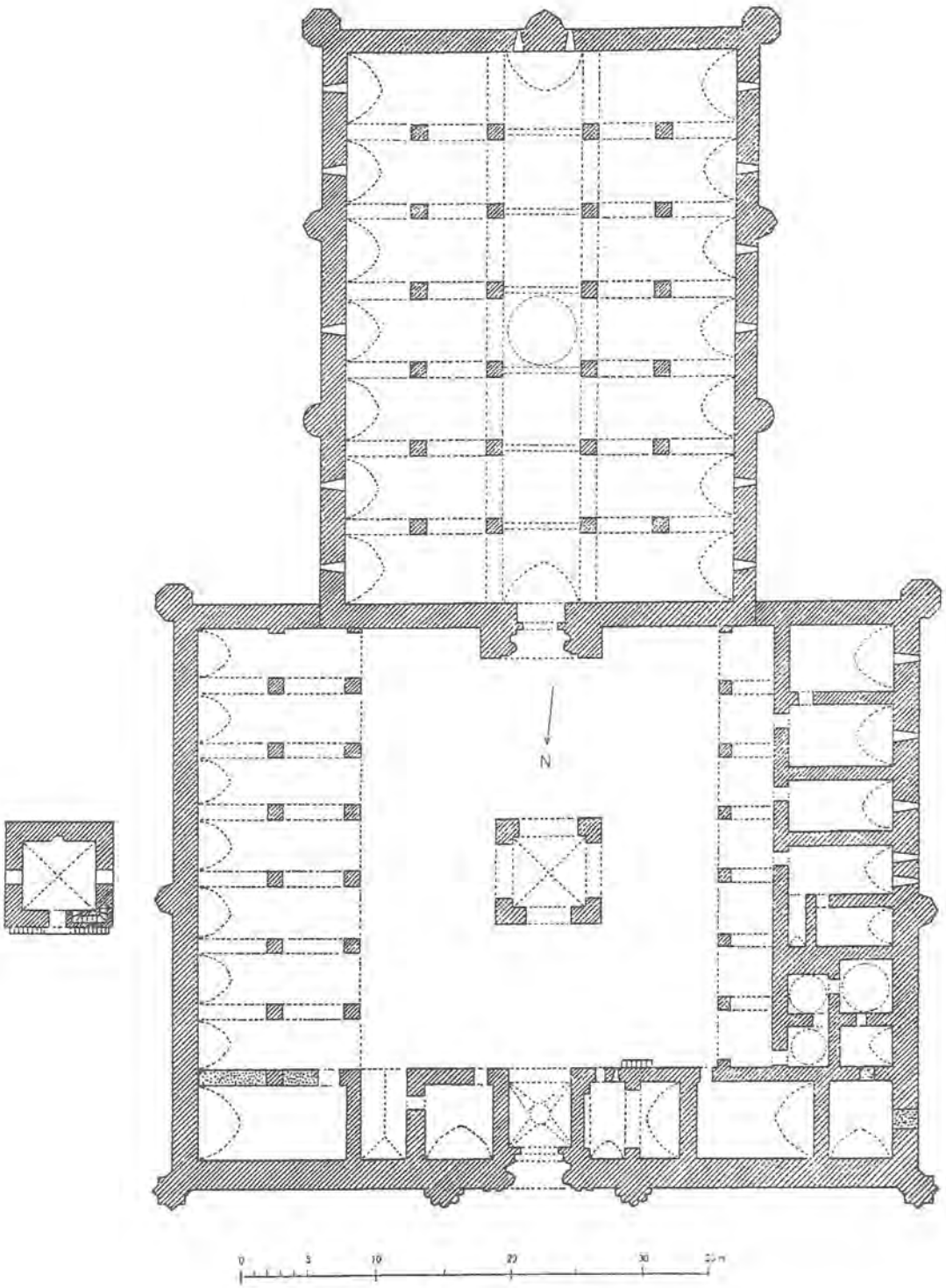

Şekil 1.8 Kayseri Sultan Han

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

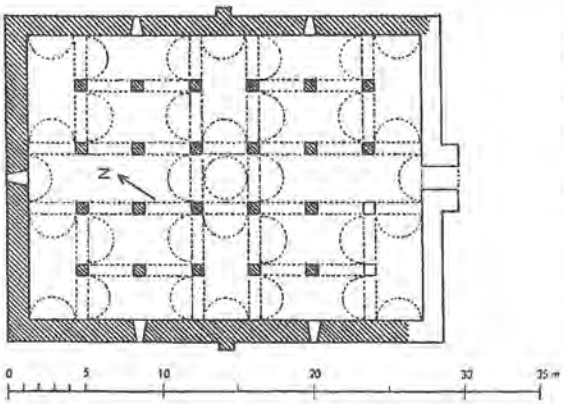

Şekil 1.9 Öresin Han

b) Avlusuz kervansaraylar. Örneğin, Aksaray-Nevşehir yolu üzerindeki **Öresin Han**. Yazıtlı taç kapısı yıkıldığından tarihi ve yaptıranı bilinmemektedir, bununla birlikte mimari özelliklerinden yola çıkarak 13. yüzyıl sonlarında inşa edildiği tahmin edilir (şekil 1.9).

c) Kapalı bölümü olmayan kervansaraylar. Örneğin, Antalya'nın 1214'te tamamen Selçuklu egemenliğine girmesinden sonra Antalya'yı Konya'ya bağlamak üzere 1215-1219 yıllarında Sultan I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmış olan **Evdir Han**; sadece bir avlu ve etrafına dizilmiş mekânlardan oluşur (şekil 1.10) (Erdmann, 1961).

Kesme taştan yapılmış, kütlesel, sade, içe dönük yapılar olan Selçuklu kervansaraylarının dışarıdan bakınca en dikkat çekici unsuru iç içe geçmeli yıldızlar, birbirine düğümlenmiş daireler, baklava gibi daha çok geometrik desenlerle zengin bir şekilde bezenmiş olan abidevi taç kapıdır. Düz duvarlar kare, yarım yuvarlak, üçgen kulelerle takviye edilmiştir. Genellikle bir kapalı bir açık bölümden oluşan Selçuklu kervansarayları içinde sadece kapalı veya sadece açık mekânı olanlar da vardı. Açık bölümü olmayan kervansaraylardan bazılarının ilk biçimiyle açık ve kapalı bölümlü olarak tasarlandıkları, fakat sonradan açık bölümün yapılmadığı kalan duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Kapalı bölümün sahınları uzunlamasına veya enlemesine gelişir, orta sahın genelde diğerlerine göre daha yüksektir. Örtüsü tonozludur, tam ortada pencereli ve göz delikli bir kubbe bulunur. Bu mekânın yükseltilmiş bölümleri hayvan yemliklerine ayrılmıştır.

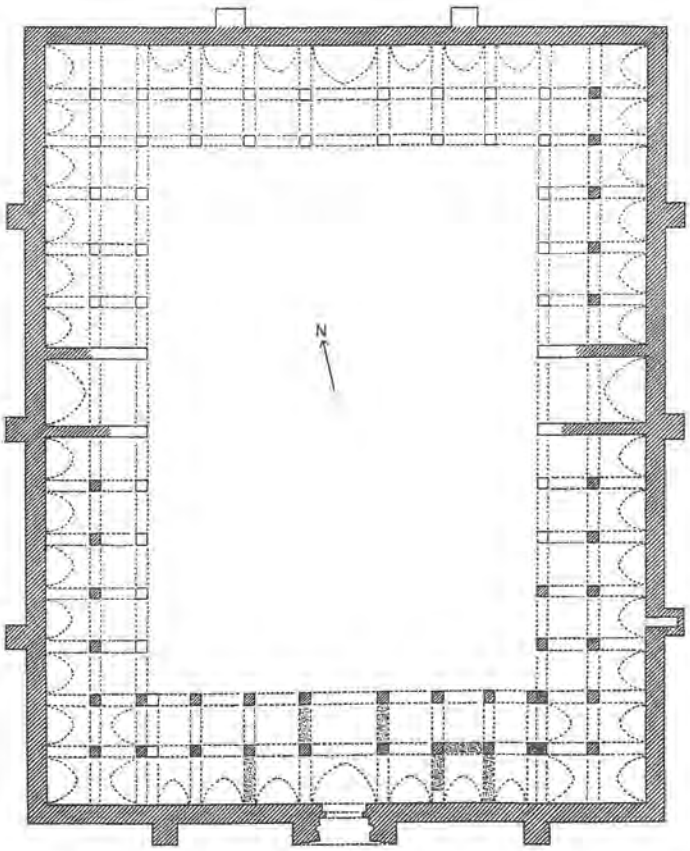

Şekil 1.10 Evdir Han

Taç kapılı kapalı bölümde kışın, hayvanlar ve insanlar beraber kalırlardı. Açık bölümün ortasında avlu, taç kapı çevresinde yönetimle ilgili odalar veya varsa mescit, avlunun kapıya yakın kısmında varsa hamam bulunuyordu. Büyük sultan hanlarında köşk mescit avlunun ortasına alınmış, dört kemer üzerine oturtularak giriş aksını engellemeyecek şekilde yükseltilmişti. Avlunun geri kalan revaklı kısmı hayvanlara ayrılmıştı. Avluya açılan odaların bazıları da yolcuların değerli mallarını muhafaza etmek üzere kullanılıyordu. Avlulu bölümün çatısı tamamen, kapalı bölümünki yer yer düzdü ve yazın yolcuların geceyi geçirmesine yarıyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.1.5. Osmanlılarda Kervansaray

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte sınırlara yerleşmiş olan Türkmenler, birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Böylece aralarında Osmanlıların da olduğu yirmiden fazla beylik kuruldu ve bunların her biri kendini Selçuklu Devleti'nin mirasçısı gibi görmeye başladı. 1335'te İlhanlı İmparatorluğu parçalanınca, Anadolu valisi, Uygur Türklerinden Eretna, Sivas ve Kayseri merkez olmak üzere idaresi altındaki bölgede bağımsızlığını ilan etti. Sonra batıda Osmanlı, Orta Anadolu'da Karamanlı, güneyde Dülkadir, kuzeyde Çandarlı (veya İsfendiyaroğulları), doğuda Oğuz boylarından Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri kuruldu. Anadolu'daki başka beylikler gibi, Oğuz boylarından biri olan Osmanlı Türkmenleri, Selçuklularla beraber Orta Asya'dan İran'a, oradan Anadolu'ya gelerek, önce, Caber Kalesi yanından 1228'de Fırat'ı geçerken boğulan beyleri Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Bey idaresinde Söğüt'e yerleşmişlerdir. Söğüt'te doğan en küçük oğul Osman Bey babasının yerine geçerek 1229'da kurulan yeni devlete adını vermiştir. Ondan sonra gelen Orhan Bey, 1326'da Bursa'yı ve 1331'de İznik'i alıp, 1336'da Karesi ülkesine (Balıkesir) hakim olmuştur. Sultan I. Murat 1361'de Edirne'yi, sonra Filibe ve Sofya'yı, daha sonra Selanik'i aldı. Önce Bursa'yı, sonra Edirne'yi merkez yapan Osmanlılar, 15. yüzyıl başında İstanbul şehri ve çevresi ile Trabzon hariç olmak üzere Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bir devlet kurdular. Bu sıralarda Asya Türklerini bir araya toplayan Timur, Anadolu'yu tehdit ediyordu. Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt, 1402'de Ankara önlerinde Timur ordularına yenildi ve esir düştü. Kısa bir zaman için dağılan genç Osmanlı Devleti'nin birliği Çelebi Sultan I. Mehmet tarafından yeniden sağlandı. Sultan II. Murat'ın oğlu II. Mehmet 1453'te İstanbul'u aldı ve Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na son verdi. 1460'ta Trabzon fethedilerek Trabzon Rum Devleti yıkıldı. 1475'te Kırım alındı. Yavuz Sultan Selim (I. Selim), sekiz yıllık saltanatı sırasında (1512-20) yine Türk soyundan gelen İran Şahı İsmail Safevi'yi yenerek bütün Doğu Anadolu'yu birleştirdi. Mısır Memluk Sultanlığı'na son vererek Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'na kattı ve halife unvanını aldı. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman zamanında en parlak devrini yaşayan imparatorluk bütün Balkanlar, Macaristan, Güney Rusya, Polonya'nın bir kısmı ile Mısır, Sudan, Habeşistan ve Kuzey Afrika'ya kadar genişledi. Osmanlı donanması bütün Akdeniz'e hakim oldu. Daha sonra Kıbrıs, Bağdat, Revan, Girit ve başka bazı adalar alınmış olmakla beraber imparatorluğun eski gücü kalmadı. Fakat yine de 1683'teki Viyana Kuşatması ve 1699'daki Karlofça Antlaşması'na kadar hiçbir toprak kaybı olmadı. Bu tarihlerden itibaren imparatorluğun dört bir yanındaki ayaklanmalar ve savaşlarla beraber toprak kayıpları ve hızlı bir gerileme başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dağılan imparatorluğun yerine bugünkü Türkiye Cumhuriyeti kuruldu (Aslanapa, 1989).

Selçuklular gibi Osmanlılar da ekonomik nedenler, güvenlik ve yerleşme politikaları bakımından ticaret yolları ve daha sonraları hac yolları üzerinde kervansaray yapımını gerekli görmüşlerdir. Fakat Osmanlılar zamanında, Anadolu Selçuklularına kıyasla daha az kervansaray yapılmıştır. Bu durum, Osmanlıların birçok Selçuklu kervansarayını kullanmaya devam etmeleri ve denizciliğin gelişmesi ve yeni limanların imparatorluğa katılmasıyla birlikte doğu-batı arasındaki ticaretin kısmen deniz yoluna kaymasıyla açıklanabilir. İlk zamanlar daha çok Osmanlı kolonizasyon politikasıyla ilişkili olarak yeni merkezler oluşturmak amacıyla yerleşim bölgelerinin yakınında, imparatorluğun yükseliş döneminde ise İstanbul-Mekke hac yolu ve İstanbul-Rumeli sefer yolları üzerinde kervansaraylar yaptırılmıştır. Çoğu bir vakıf kuruluşu olan menzil hanları hayır için yaptırılıyorlardı.

Osmanlılar zamanında ticaret kervanları temmuz ve ağustos dışında durmadan Anadolu'dan İstanbul'a mal taşıyordu. 19. Yüzyıl Osmanlı ticaretini istatistikî verilere dayanarak gözler önüne seren M.A.Ubicini'nin "Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique" adlı eserinde yer alan bilgilere göre: Doğu Anadolu, Tokat, Ankara'dan gelenler ya doğrudan develerle İstanbul'a kadar gidiyorlar ya da Sinop veya Samsun'dan gemilere

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

biniyorlardı. Kara yoluyla gelenlerin birçoğu da İzmit'ten gemiye biniyordu. Bursa ve civarının ipeği ise her türlü araçla İzmit, Karahisar veya Gemlik'e kadar taşınıyor ve haftada bir kalkan gemilere yüklenip İstanbul'a yollanıyordu. Osmanlıların en büyük hac kervanı ise, biri Şam-Mekke, diğeri Kahire-Mekke olmak üzere doğunun en ünlü iki kervanından birincisine katılmak üzere İstanbul'dan yola çıkandı. Bu kervana katılan 60-70 bin hacı adayı kurban bayramından beş ay önce yola çıkar, 61 gün sonra Şam'a varır ve İstanbul'dan hareketten yaklaşık 80 gün sonra Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere yola koyulurdu. Silahlı bir taburun koruduğu kervandaki bazı hacı adayları daha çok ticari faaliyetlerle ilgilenirlerdi. Örneğin Fas'tan gelenler fes ve yün manto; Balkanlar'dan gelen Türk hacı adayları terlik, işli kumaş, amber, mücevher, hırdavat; Anadolulu Türkler halı, ipek kumaş ve angora şal; İranlılar ipek mendil, inci ve kaşmir kumaş; Afganlar fırça ve kaba şal satarlardı. Kervanlar hacdan dönerken yanlarında kahve, baharat, kumaş, sinameki, zamk v.s. getirirlerdi (Ubicini, 1853).

Osmanlı menzil hanları (menzil: şehirlerarası yollardaki konaklama noktaları) avlulu ve avlusuz olmak üzere iki türdür. Aşağıda, her iki türe de örnekler verilmiştir.

Issız Han: En eski Osmanlı menzil hanı olan Issız Han avlusuz hanlar grubundandır. Selçuklu hanları geleneğini devam ettiren 1394 tarihli bu han, Bursa-Bandırma yolu üzerindedir. İçinin büyüklüğü 35x20 metredir. Kervansaraya tonozlu bir eyvandan girilir. Eyvanın içine yerleştirilmiş olan taç kapı basit kemerli bir açıklıktan ibarettir. Büyük kapalı mekândan önce girişin her iki yanında ve üzerinde birer oda vardır. Beşik tonozlu büyük mekân kalın taşıyıcı ayaklarla üç sahına ayrılmıştır. Mekânın aydınlatılması duvarlardaki mazgal deliği şeklindeki pencerelerle sağlanmıştır. Orta sahında yükseltilmiş bir bölüm ve ortasında iki büyük ocak dikkat çeker. Buradan yolcuların orta bölümde, hayvanların yanlarda uyudukları anlaşılıyor. Alışılagelmişin dışındaki bu durum özellikle daha geç kervansaraylarda tersinedir. Daha geç tarihli kervansaraylarda yolcular, yanlardaki yükseltilmiş ocaklı bölümlerde, hayvanlar orta bölümde kalırlardı. Issız Han'ın duvar örgüsünde taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Kapısı Ulubat gölüne bakan bu kervansaraya yolcular kıyıyı takip eden eski yoldan geldikleri gibi teknelerle gölün karşı kıyısından da taşınıyorlardı (Goodwin, 1992).

Gebze Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı: 1520'li yıllarda Çoban Mustafa Paşa tarafından aynı isimli külliyenin parçası olarak yaptırılmış olan bu ikiz kervansarayın Sinan eseri olup olmadığı tartışmalıdır. Avlusuz kervansaraylar grubundandır. Kervansaraylara cami bahçesine açılan kubbeli holden girilir, taç kapı dışarı doğru hafif çıkıntı yapmıştır. Kervansarayın iki kolu veya ikiz kervansaraylar, giriş holünün her iki yanında enlemesine uzanır. Kare kesitli ayaklarla ikiye bölünmüş olan orta mekânın üzeri boydan boya beşik tonozla örtülmüştür (Kuran, 1986).

Büyükçekmece Sultan Süleyman Kervansarayı: Büyükçekmece köprüsünün doğu ucundaki bu kervansaray, mescidi ve çeşmesiyle birlikte bir yapı grubu oluşturur (şekil 1.11). Avlusu olmayan kervansaray harap, mescit ile çeşme iyi durumda günümüze gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 16. yüzyılın ikinci yarısında Sinan'a yaptırdığı bu basit yapının çift yüzeyli kırma çatısı tuğla hatıllı taş duvarlar ile zamanında ağaç olduğu tahmin edilen üç sıra paye tarafından taşınır. Hayvanların ortada, yolcuların ise yanlarda, zeminden 1.20 m kadar yükseltilmiş platformlarda konakladıkları kervansarayın her iki uzun duvarı boyunca toplam 12'şer ocak bulunur. Ocakların iki yanındaki derin nişler yolcu eşyalarının konması için düşünülmüştür. Doğu tarafındaki dar cephe üzerinde bulunan pencereler farklı büyüklükte, kısmen sivri kemerli, kısmen ise yuvarlaktır. Pencereler camsız olmakla beraber, geometrik motifli taş ızgaralarla örtülmüştür. Kervansarayın taştan yapılmış küçük bir ek yapısı vardır ki burada önemli şahısların gecelediği tahmin edilir. Düz atkılı bir açıklıktan ibaret olan han kapısının büyük zinciri halen durmaktadır (Kuran, 1986; Goodwin, 1992).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

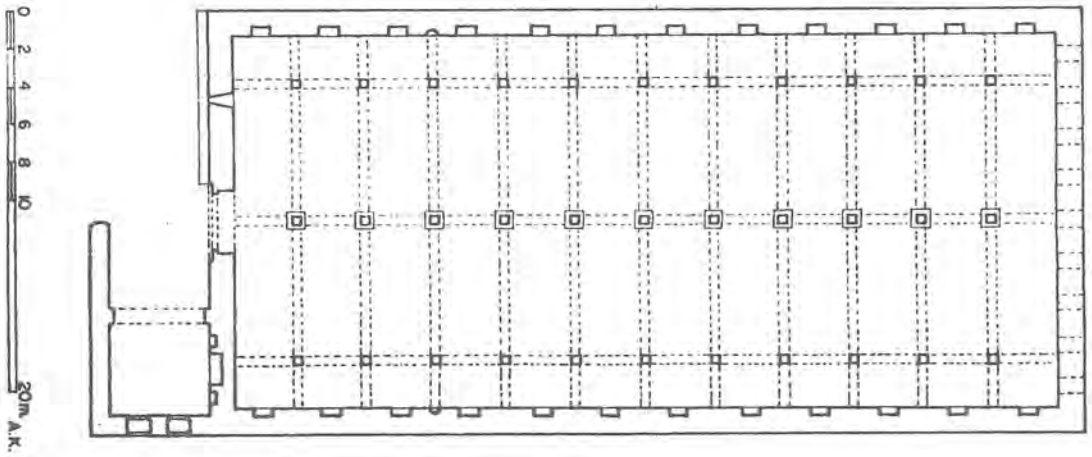

Şekil 1.11 Büyükçekmece Sultan Süleyman Kervansarayı

Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı: Sokullu Mehmet Paşa'nın Sinan'a yaptırdığı dört kervansaraydan biridir. Diğerleri Havsa'da, Saraybosna yakınlarında yakını ve Payas'tadır. Bunlardan sadece Payas'taki ayakta kalmış, diğerleri yıkılmıştır. Lüleburgaz Kervansarayı diğer yapıları cami, hamam, medrese, şadırvan, çarşı (arasta) ve sübyan mektebinden ibaret olan aynı isimdeki külliyenin bir parçasıdır. Kitabesine göre 1569-1570 yıllarında yapıldığı anlaşılan kervansarayın ana kapısı güneyde, çarşının ortasında bulunur ve kapının önünde bir dua kubbesi yükselir. Diğer kapı güneydeki ana kapıyla aynı aks üzerinde, kuzeydedir. Bu kapılardan ortası şadırvanlı avluya girilir. Avlunun kuzey ve güney duvarlarında birçok oda, güney kısmının sağı ve solunda birer büyük salon bulunur; kısa kenarlarında sık aralıklı birçok küçük pencereyle dışarıya, bir pencere ve kapı ile avluya açılan bu salonlar hayvanlar ve hizmetkârlar içindi. Avlunun kuzey tarafında, revaklı iki iç avlu bulunur. Karşılıklı yerleştirilmiş olan bu avlulardan doğuda olana nispeten daha az önemli tacirler için düşünülmüş iki büyük yatakhane açılır. Yüksek mevkili tacirler, yüksek rütbeli şahıslar ve hatta sultanlar için olduğu tahmin edilen batıdaki iç avlunun uzun kenarında beş büyük, kısa kenarında ise birbirine geçişli iki büyük hücre bulunur

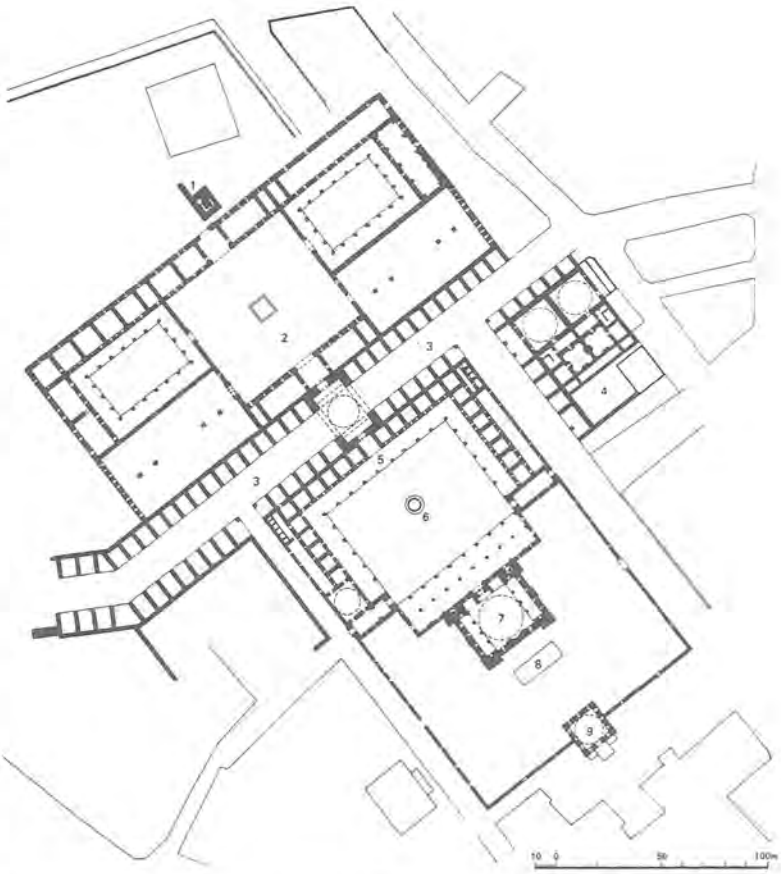

Şekil 1.12 Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Goodwin,1992) (şekil 1.12). Sadece dış kapısıyla, kapıya bitişik birkaç odasının ayakta kaldığı kervansaray hakkında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde övgü dolu sözlerle birlikte "haremli, develikli ve ahırlı olup sadece ahırı üç binden fazla hayvan alıyordu" açıklamasına rastlanır (Kuran, 1986).

Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı: Konya Ereğlisi'ndeki bu kervansaray, Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa için yaptığı beş menzil hanından biridir ve tek ayakta kalandır. Kitabesi kaybolduğu ve yapım yılını gösteren herhangi bir belge bulunmadığı için tam tarihi bilinmektedir. Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı büyük bir ahır bölümü, onun önünde bir sıra konuk odası, onun da önünde geniş bir avludan oluşan üç kademeli bir plana göre düzenlenmiştir (şekil 1.13). Avlu dışındaki bölümler orijinal halini hayli korumuştur. İki yan kapısı bırakılarak revaksız çevre duvarları kaldırılmış olan avlunun derinliğinin kaç metre olduğu, yapının uzunlamasına orta ekseni üzerinde üçüncü bir avlu kapısı bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Ana kitlenin önündeki alçak bölüm, ortada giriş eyvanı, onun sağında ve solunda daha dar birer eyvan ve devamında üçer odadan meydana gelir. Hepsinin içinde birer ocak yeri bulunan odaların kapıları ve tek pencereleri avluya bakar. Duvarların üst tarafına ve beşik tonozların iki ucuna açılan mazgal pencerelerinden ışık ve hava alan ahır bölümü ise ortasında dört haçvari ayak bulunan büyük bir hacımdır. Üstü uzunlamasına beş beşik tonozla örtülmüştür, 1,5 metre kalınlığındaki beden duvarları düzgün kesme taştan örülmüş, iç duvarlara toplam 36 ocak yeri yerleştirilmiştir (Kuran, 1986).

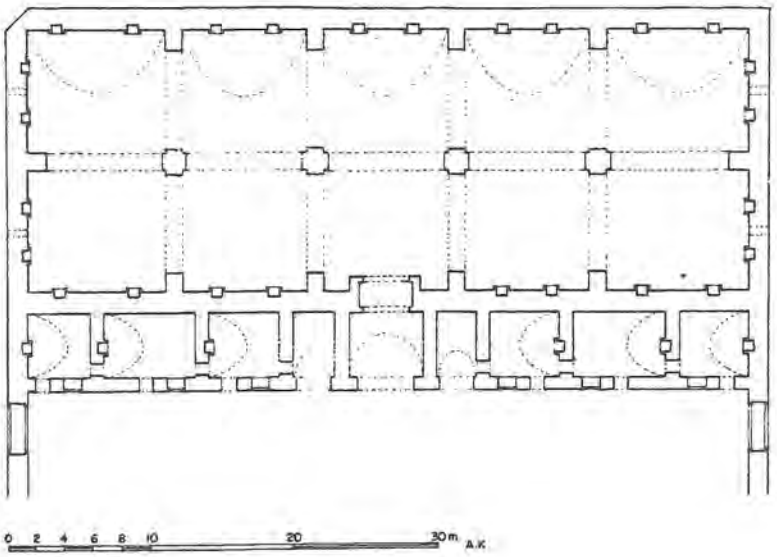

Şekil 1.13 Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı

Eski Malatya Kervansarayı: Silahtar Mustafa Paşa tarafından 1636'da Malatya'da yaptırılmış olan bu kervansarayın kapalı kısmı Büyükçekmece Kervansarayı'na benzer. Tonozlu kapalı mekân iki sıra ayak ile üç bölüme ayrılmıştır (şekil 1.14). Her bölümün örtüsünün ortasında biri sekizgen, ikisi dikdörtgen olmak üzere bir büyük iki küçük göz deliği bulunur. Giriş, uzun kenarlardan birinin ortasındadır. Uzun kenar duvarları boyunca üzerinde yolcuların konaklaması için düşünülmüş sedir de denen yükseltiler, 27 adet ocak ve eşya koymaya yarayan nişler bulunur. Kapalı kısmın önünde revaklı avlu vardır. Kapalı kısmın girişiyle avlu girişi aynı aks üzerindedir. Tonozlu bir geçit şeklindeki avlu girişinin her iki yanında başka Osmanlı hanlarında pek rastlanmayan iki bekçi odası vardır. Avlunun dış duvarları boyunca 38 adet dükkân sıralanmıştır. Avlu girişinin aksi tarafındaki revakların arkasında ocaklı ve nişli 12 hücre bulunur (Goodwin, 1992; Güran, 1975).

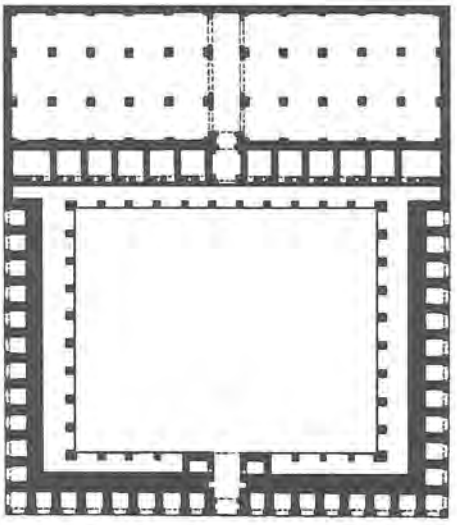

Şekil 1.14 Eski Malatya Kervansarayı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ulukışla Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı: Dört ayrı mekândan oluşan çok büyük bir yapı grubu olan bu menzil hanı 1685 tarihlidir. Öküz Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yolculara ayrılmış olan büyük bir salon, ona dik ahır bölümü, hamam, avlu ve avlunun batı kenarında yine yolcu hücreleri ve ahırlardan meydana gelir (şekil 1.15). Uzun yolcu salonu ve ahır, üzeri taş kiremitlerle kaplı iki yana eğimli bir çatı ile örtülüdür. 21 hücrenin bulunduğu yolcu salonunun güneydoğu köşesinde hamam yer alır. Yolcu salonunun doğu duvarının ortasındaki kapıdan, orta aksında kare kesitli dört paye (ayak) bulunan ahırlara geçilir. Doğu duvarının sol tarafında hücreler arasında bir de küçük mescit, mescidin karşı çaprazında köşede mutfak vardır. Mutfağın varlığı hücrelerde esas olarak yemek pişirmeye yarayan ocakların bulunmamasını açıklar. Revaklı avlunun batı ucundaki yolcu hücreleri ve onun arkasındaki ikinci ahırların pek çok değişiklik geçirdiği tahmin edilir (Goodwin, 1992).

Evliya Çelebi, "Ulukışla Kasabası münasebetiyle" bahsettiği Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı hakkında şunları söyler: " ....büyücek bir han vardır. Güya bu han bu şehrin kal'asıdır, 170 ocaktır. Başka harem odalığı, develiği, 300 tavla at alır ahırı, haremi ortasında büyük bir havuz, bir kileri ve bir imaret darülitamı var. Her akşam ocak başına birer bakır sini ile beşer tas buğday çorbası, beşer ekmek, birer şem-i revgani ve her at başına birer torba yem verilir... 300 kadar dükkânları vardır. Bu binaların hepsi kâgir ve seraba hepsi kurşunla mestur olup Mehmet Paşa vakfıdır" (Akozan, 1963).

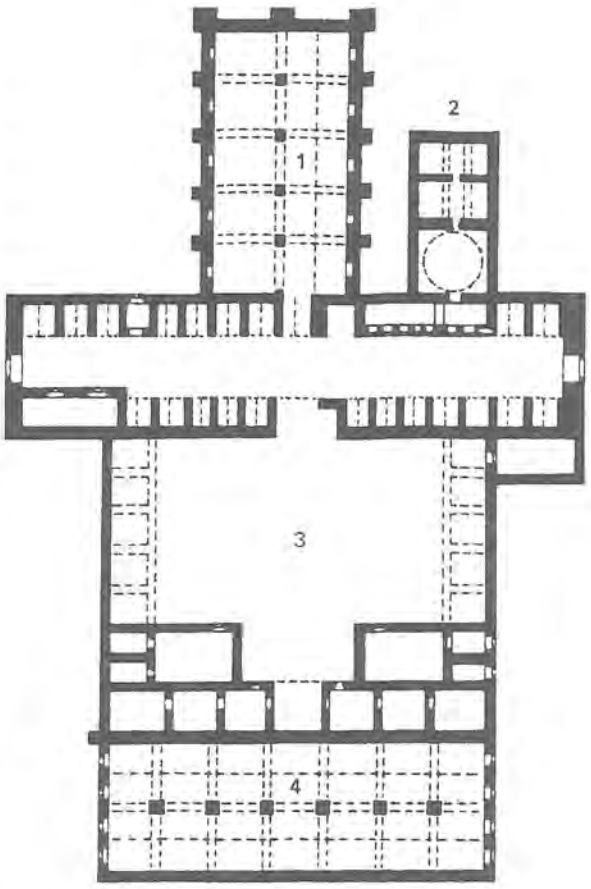

Şekil 1.15 Ulukışla Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı

Avlulu ve avlusuz olmak üzere iki başlık altında incelediğimiz Osmanlı menzil hanlarından günümüze kalan örneklerin çoğu 16. ve 17. yüzyıl yapılarıdır. Zaten bu yüzyıllarda özellikle hac yollarında kervansaray yapımına hız verildiği bilinmektedir.

Avlusuz menzil hanları genellikle dikdörtgen planlı tek bir mekândan oluşan tek girişli yapılardır. Kapı aksının her iki tarafındaki yükseltilmiş bölümler yolculara ayrılmıştır, duvarlarda daha çok yemek pişirmeye yarayan ocaklar ve eşya koymaya yarayan nişler belli aralıklarla dizilmiştir. Mekânın aydınlatılması ve havalandırılması duvarların üst kısmındaki dar pencerelerle sağlanır. Avlulu menzil hanlarında mimari bakımdan evrim gözlenir: mimari çeşitleme ve gelişmelerin yanı sıra yolcuların konforunu arttıracak unsurlara yer verilmiştir. Bu tip kervansaraylarda yolcu ve hayvanların konaklama mekânlarının ayrıldığı ve yer yer hamam, mutfak ve hatta mescit gibi Selçuklu kervansaraylarından tanıdığımız bölümlerin eklendiği gözlenir. Anadolu Selçuklu kervansaraylarından farklı olarak Osmanlı kervansaraylarında askeri işlevi olmadığından kale görünümü ortadan kalkmış, mimari sadelik kazanmış, ölçüler insan ölçülerine yaklaşmıştır. Ancak, söz konusu olan bir külliye hanı değilse, Anadolu Selçuklu kervansaraylarının sahip olduğu konfor Osmanlı menzil hanlarının pek azında gerçekleşmiştir. Evliya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çelebi'nin belirttiğine göre, kervansaraylar seyahatlerde gerekli olanı ancak temin etmekte, fakat bir konfor göstermemektedir (Güran, 1975). Osmanlı kervansaraylarında iç-dış ilişkisi artmış, birçoğunun dış duvarında dükkânlar sıralanmıştır.

Cephe mimarisi, malzeme ve inşaat tekniği bakımından da Anadolu Selçuklu kervansaraylarından farklılaşmışlardır. Cephe mimarisindeki büyüklük, ihtişam arzusu, taç kapıların abideviliği ortadan kaybolmuş, süsleme sadeleşmiştir. Taç kapılar 15. yüzyıl hanlarında (örneğin Issız Han) henüz bir eyvan içine yerleştirilmiş kemerli bir açıklık şeklindeyken ve hatta bazılarında taç kapı az da olsa öne fırlamışken, 16. yüzyılda girişler Büyükçekmece Sultan Süleyman Kervansarayı'nda olduğu gibi iyice sathileşmiş ve hatta düz atkılı basit bir açıklıktan ibaret olmaya başlamıştır. 17. yüzyılda yeniden eyvan içine yerleştirilmiş, hatta hafifçe öne fırlamış taç kapılar görülmeye başlamıştır. Duvarlar genellikle moloz taş-tuğla hatıl, kaba yontma taş-tuğla hatıl tekniğinde yapılmış, harç olarak hafif Horasan harcı tercih edilmiş, cephe duvarları kirpi saçak ile bitirilmiştir. Kemerler değişik formda olmakla beraber en çok tercih edilen sivri kemerdir. Örtü olarak daha çok beşik tonoz kullanılmış, fakat örtü sisteminde kubbe ve iki yana eğimli ahşap çatıya da yer verildiği olmuştur.

1.2. Şehir Hanları

Menzil hanları bir ulak durağı, bir konaklama istasyonuyken, bir yolculuğun sonunda varılan şehirdeki hanlar bir depo, malların satıldığı veya değiş tokuş edildiği, tacirlerin belki de kısa bir süre konakladığı ve hatta düzenli olarak imalat ve ticaret yapılan yerdir. Aslında, Yakındoğu tarihinde bu tip yapılara *han* ismi Memluk ve Osmanlılar zamanından beri verilmektedir. 11. ve 12. yüzyıllarda Bağdat ve Şam'da genellikle tek tip malın saklandığı büyük depolara söz konusu malın ismiyle birlikte *dâr* deniyordu. Şehirlerdeki konaklama yapıları ise *dâr-al-wakâla* (ihtiyaçların temin edildiği ev) olarak adlandırılıyordu. Kuzey Afrika'da, özellikle Tunus'ta bu tip yapılara *funduk* ismi veriliyordu, Fas'ta ise daha çok malların depolandığı ve aynı tip malın ticaretinin yapıldığı yapıların adı *funduk*'tu. Bunlar şehrin ticaret merkezinde, konaklamaya hizmet eden yapılar şehir kapılarının yakınındaydı. 13. Yüzyılın sonundan itibaren sonunculara *han* denmeye başladı. Daha sonra, 17. yüzyılda, şehirlerde sadece konaklama hizmeti veren yapılara; sadece depo, ticarethane ve imalathane olarak kullanılanlara ve yukarıda sıralanan işlevlerin tümünü birden bünyesinde barındıranlara da han denmeye başladı. Hanlar ya yaptıranın ya da ticareti yapılan malın adıyla anılıyordu (Han-al Sabun, Han-al Zayd gibi). Osmanlıların kapitülasyonları tanımalarıyla birlikte Yakındoğu şehirlerinde han yapımı hız kazandı. Anadolu'da bu yapılara yaygın bir şekilde han denirken, Mısır'da bu terim benimsenmedi ve 16. Yüzyıldan itibaren Arapça *wakâla* kelimesi daha çok kullanılır oldu. Şehir hanları kare veya dikdörtgen planlı, revaklı bir iç avlu etrafına dizilmiş odalardan ibaret olup, daha çok iki katlıdır. Zemin kat depolara üst kat ticarethane veya yolcuların konaklayacağı odalara ayrılmıştır. Antik Yunan ve Roma şehirlerinin agorasına benzeyen bu plan Memluklular zamanından beri Doğu Akdeniz ülkelerindeki şehir hanlarında uygulanmıştır. Sadece Şam'daki hanların birçoğunun planı biraz farklıdır. Söz konusu farklılık iç avlunun üzerinin kubbelerle örtülü olmasından gelir (örneğin; Han el Harir / İpek Han, Han el Seid / Yağ Han) (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Kervansaraylardan esinlenerek yapılmış olan şehir hanları, bunlardan farklı olarak kale görünümünde değildir; özellikle İstanbul'da olanlar dışarıdan eve benzer, fakat avludan bakıldığında kervansaraylarla aralarında pek fark yoktur (Ayverdi, 1972). Ayrıca, kervansaraylar tek kapılıyken, şehir hanlarının çoğunun birden fazla kapısı vardır.

1.2.1. Anadolu Selçukluları Döneminde Şehir Hanları

Her ne kadar günümüze ulaşmış tek bir örneği bulunmasa da Anadolu Selçukluları zamanında şehir hanları olduğu bilinir. Özellikle Kayseri, Sivas, Konya, Eskişehir gibi İç Anadolu kentlerinde, doğu-batı ve kuzey-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güney ticaretine etkin bir biçimde katıldıklarından çok sayıda çarşı ve han bulunuyordu. Erken Osmanlı şehir hanlarının bir bölümü halen ayakta olmakla beraber, Anadolu Selçukluları zamanında yapılmış şehir hanlarından hiçbirinin günümüze ulaşmamış olması, sadece yapım tekniklerinin farklı olmasıyla açıklanabilir. Büyük ihtimalle ikinciler dayanıksız malzemeyle inşa edilmişlerdi (Tanyeli, 1985). Daha çok vakfiyeler sayesinde varlıkları hakkında bilgi edinilebilmiş olan Anadolu şehirlerindeki Selçuklu şehir hanlarına Konya ve Sivas'tan örnek vermek mümkündür. Altunapa Vakfiyesi'ne göre Konya'da 13. yüzyıl başlarında, biri Eski Çarşı (Suk-i Atik) diğeri Yeni Çarşı (Suk-i Cedid) olmak üzere iki çarşı ve üçü bu çarşılarda olmak üzere dört han vardı. Bunlar, Suq-i Cedit'teki Altunapa Han; debbağhanedeki (hayvan derilerinin terbiye olunduğu yer) Altunapa Han; Suq-i Atik'teki Demre Hatun Hanı, yine Suq-i Atik'teki Bedrettin Yalman Hanı. Bu dönemin Konya şehir hanlarından olup da diğer kaynaklarda adları geçenler ise şunlardır: Hace Hasan-üs Sultani Hanı, Karatay Hanı, Nizamiye Hanı, Vezir Ziyaeddin Hanı, Sahip Isfahani Hanı, Şekerciler Hanı, Pirinççiler Hanı. Tuncer Baykara'nın "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya" adlı kitabında belirttiğine göre "Konya'daki hanlar genellikle birer tüccar hanı görümündeydi ve hanlarda sadece dışarıdan gelen tacirler değil, uygunsuz kadınlar da kalırdı. Bunların tüccar hanı olmak hususiyeti Osmanlılar devrinde de devam etmişti" (Baykara, 1985). Son iki hanın isimlerinden buralarda şeker ve pirinç tüccarlarının faaliyet gösterdiğini ve bu ürünlerin bu hanlarda depolanıp satıldığını anlamak mümkündür; bu anlamda bu iki han büyük ihtimalle Osmanlılarda olduğu gibi konaklama işlevinin olmadığı ticaret hanlarındandı. 120 Bine yaklaşan nüfusuyla 13. yüzyılda Anadolu'nun en gelişkin ticaret merkezi olan Sivas şehrinde ise 24 han bulunduğuna dair kayıtlar olduğundan bahsedilir ve şu hanların adlarının geçer: Kamiluddin Mansur Hanı, Sahip Ata Hanı, Semmani Hanı, Necmeddin Candar Hanı, Eski Han, Nizamüddin Hanı (Tanyeli, 1985).

1.2.2. Beylikler Döneminde Şehir Hanları

Beylikler döneminde menzil hanlarından çok şehir hanı yapılmıştı. Bu dönemde, ticarethane olarak yapılan şehir hanlarının yanı sıra tüccarları barındıran otel ve bekar odası olarak yapılanlar da vardı. Şehir içi hanlarının yapımında genellikle ahşap ve kerpiç malzeme kullanıldığından çoğu günümüze kalmamıştır. Taş olanlar, beylikler dönemi şehir hanları mimarisi hakkında fikir verir; bunlar genellikle sade, ama anıtsal ve iki katlı yapılardır (Öney, 1989). Beylikler döneminin ayakta kalmış bilinen şehir hanı örneği Beyşehir'deki 1297 tarihli Eşrefoğlu Külliyesi'ne ait olandır. Caminin kuzey kapısındaki yazıtta belirtildiği gibi dokumacıların faaliyet gösterdiği bu ticaret hanı iki katlı bir taş yapı olup, dış duvarları dükkânlarla çevrilidir. Yazıtta han ve dükkânların gelirinin beşte birinin külliyenin yönetimini üstlenmiş olan Emir Eşrefoğlu Süleyman'ın iki oğlunun kullanımına verilmesinin vakıf sahibince şart koşulduğu yazmaktadır (Radt, 1993). Ayakta kalmamış beylikler dönemi hanlarına örnek ise Yahşi Bey'in h. 845 tarihli vakfiyesinde belirtilen Tire'deki Kapan Kervansarayı ismiyle anılan handır (Tanyeli, 1985).

1.2.3. Osmanlı Şehir Hanları

Osmanlılarda şehir hanları kervansaraylar gibi ücretsiz hizmet sağlamak değil, aksine ait oldukları vakfa gelir sağlamak amacıyla yapıldıklarından ücretliydiler. Ancak ücretli de olsa şehir hanlarının hepsi konaklama hizmeti vermiyordu; konaklama hizmeti vermeyen hanlara *ticaret hanları* deniyordu. Bu hanlarda sadece dükkân, imalathane, depo ve bürolar bulunuyordu. Konaklama hizmeti veren hanlar şehrin ticaret merkezinin dışındaydı ve genellikle bir külliyeye aittiler. Ancak bir külliyeye ait olmadığı halde konaklama hizmeti veren hanlar da vardı. Bunların çoğunda ahır da bulunuyordu, yani yolcuların hayvanlarıyla birlikte konaklamaları için düşünülmüşlerdi. Ahırı olmayanlar ise şehre çalışmak için gelmiş, fakat evi olmayan kişilere hizmet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

veriyordu. *Bekar odaları* da denen sonuncu grup oldukça yaygındı, öyle ki bekar odalarında ikamet edenlerin İstanbul'un genel nüfusuna oranı 1882'de yüzde ikiydi (Shaw, 1979).

Menzil hanlarına göre daha gelişmiş plan tarzı gösteren şehir hanları Türklerdeki han mimarisine uygun olarak bir veya birkaç avlunun dört bir yanını çeviren revaklar ve revakların ardındaki odalardan oluşuyordu. Ahır, genellikle bodrum katta bulunuyordu, ancak yer sorunu olmayan şehirlerde ahır, avluya bitişik ayrı bir mekân olarak veya ayrı bir avlu etrafında planlanmıştı. Şehir hanlarının çoğu iki katlıydı, fakat genel olarak 18. yüzyıldan itibaren, özellikle İstanbul'da yer sıkışıklığı nedeniyle üç katlı hanlar da yapılmıştır. İki katlı konaklama hanlarının zemin katı depolara, üst katı ise yolcuların konaklamasına ayrılmıştı. Genellikle ahırı olmayan ticaret hanlarında ise, zemin katta depo ve/veya dükkânlar, üst katlarda imalathane ve ticarethaneler bulunuyordu.

1.2.3.1. Konaklama İşlevi Olan Osmanlı Şehir Hanları

Konaklama işlevi olan hanlardan ahırı tek avlunun bir kenarına yerleştirilmiş olanlara örnekler:

Bergama Taş Han: Kitabesine göre 1432 yılında Hatiboğlu Hibetullah Çelebi tarafından yaptırılmış olan bu han iki katlı ve tek avluludur, planı düzgün değildir. Cephe de yolun çizgisine uyum gösterdiğinden yamuktur. Dikdörtgen planlı avlunun üç yanı revaklarla çevrilidir, dördüncü kenarda, kapısı ana girişin tam karşısında bulunan ahır vardır (şekil 1.16). Ana giriş, geniş basık kemerli, tonozlu bir eyvan şeklindedir. Bunun iki tarafında odabaşının oturduğu, zaman zaman da kantarın bulunduğu peyke yerleri vardır. Revak direkleri ve başlıkları Bergama harabelerinden getirtilmiştir. Revakların arkasındaki odalar sonradan ilaveler nedeniyle karmakarışık haldedir. Zemin katta değişik büyüklükte tonozlu 13 oda bulunur, bu kattaki odalar depolara, üst kattakiler konaklamaya ayrılmıştır. Avlunun batı tarafındaki ahırın pilastrlara oturan dört takviye kemeri ve tonozlu çatı örtüsü vardır. Birçok kez tamir edilmiş olan Bergama Taş Han'ın orijinal malzemesi kesme taştır, fakat tamiratlar sonucu yerden belli bir yüksekliğe kadar kesme taş muhafaza edilmiş geri kalan kısmı moloz taş ve tuğla ile örülmüştür. Cephe kirpi saçakla bitmekle beraber, ahır ve kuzey duvarında kirpi saçağın üzerine kat ilavesi yapılmıştır (Müller, 1920).

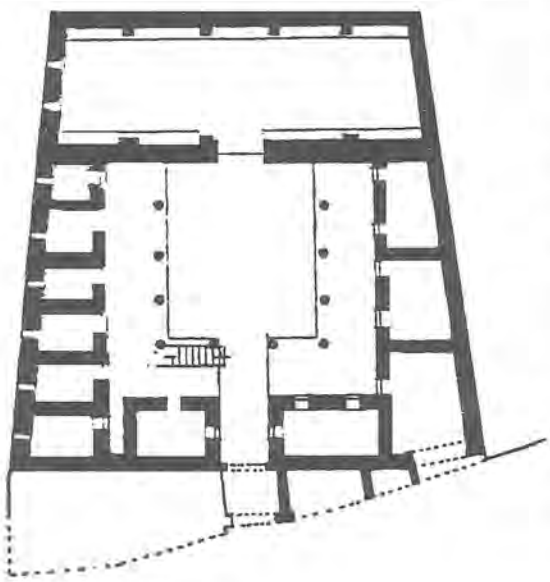

Şekil 1.16 Bergama Taş Han

Diyarbakır Deliler Hanı: Bir 17. yüzyıl yapısı olan bu han iki katlı, tek avlulu olup, oldukça düzgün bir plana sahiptir. Dikdörtgen bir parsel üzerinde avlulu kısım ile ahırlar yan yana yapılmıştır (şekil 1.17). Cepheden öne taşmış, eyvan içine yerleştirilmiş sivri kemerli açıklığı olan cephenin ortasındaki abidevi taç kapı ve ardındaki uzun geçit vasıtasıyla avluya girilir. Girişin iki tarafında üst kata çıkan merdivenler vardır. Üst kata çıkan başka iki merdiven girişin tam karşısındaki eyvanın iki yanındadır. Kareye yakın planlı avlu üst kat gibi sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında, bir kapı ve pencereyle avluya açılan, birbirine geçmeli odalar vardır. Beşik tonozla örtülü odaların her birinde bir ocak ve eşya koymaya yarayan nişler bulunur. Zemin katın giriş

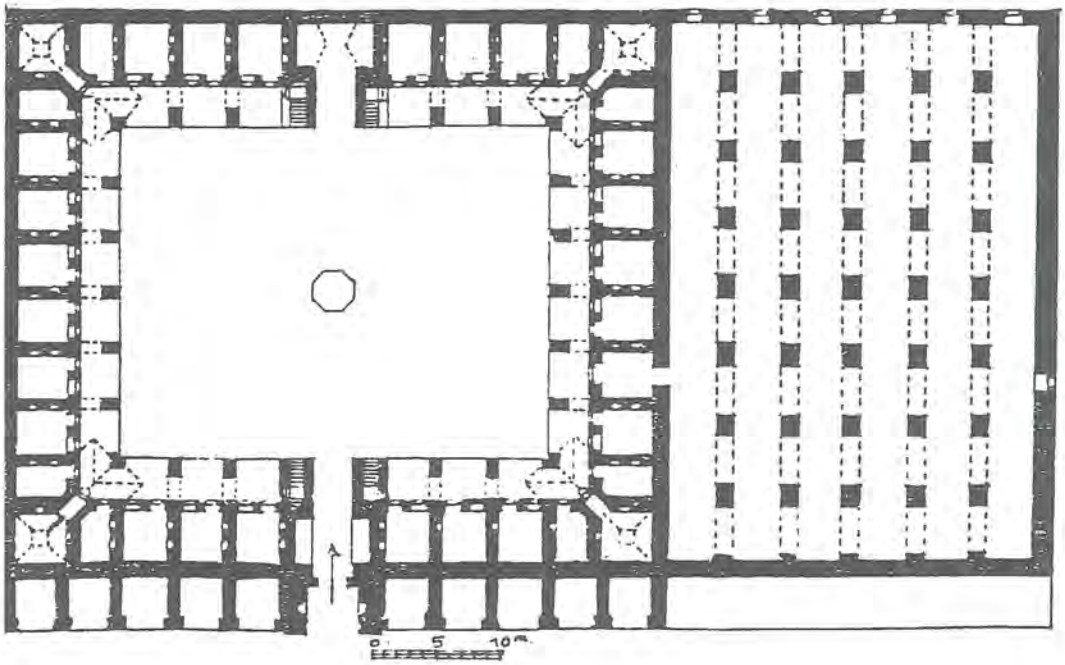

Şekil 1.17 Diyarbakır Deliler Hanı

cephesinde akşamları ahşap kapılarla kapatılan dükkânlar vardır. Yapı malzemesi olarak açık ve koyu renkli düzgün kesme taş kullanılmıştır. Farklı renklerdeki taşların açık ve koyu renkli sıralar meydana getirecek şekilde kullanılmış olması hanın iç ve dış cephelerine çok özel bir görünüm vermiştir. Avlunun güney tarafında oda büyüklüğündeki bir açıklıktan üzeri çapraz tonozlu altı sahın olan ahırlara geçilir. Sahınlar ara-sında birbiriyle sivri kemerlerle bağlanmış yedi paye bulunur. Doğu duvarındaki beş küçük pencere ile aydın-latılan ahırlar, güney duvarındaki küçük bir kapı ile yan sokağa açılır (Akozan, 1963).

Mardin Hanı: Bir 17. veya 18. yüzyıl eseri olan Mardin Hanı, iki katlı, tek avluludur. Engebeli bir arazide kayalıklar arasına sıkışmış olup, sadece bir cephesiyle caddeye açılır. Zemin katın her iki ucunda caddeye dik, ince uzun dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonozlu ahırlar vardır (şekil 1.18). Bir eyvan içine yerleştirilmiş sivri kemerli bir açıklıktan ibaret olan giriş cadde cephesinin ortasındadır, her iki yanında caddeye açılan beşik tonozlu beşer dükkân bulunur. Giriş eyvanının karşı tarafında bugün avlu tarafı duvar ile kapatılmış olan bir eyvan daha görülür. Dikdörtgen planlı avlunun etrafı çapraz tonozlu bir revak ve onun arkasındaki beşik tonozlu odalar ile çevrilidir, dikdörtgen kesitli payeler üzerinde yükselen revak kemerleri sivridir. Revağın kuzey tarafında yer alan birer oda büyüklüğündeki karşılıklı açıklıklardan her iki yandaki ahırlara geçilir. Avlunun doğu tarafının ortasında bir yağmur suyu sarnıcıyla bağlantılı kuyu bulunur. Üst kata çıkan merdivenler girişin avlu tarafında soldadır. İkinci katın dört tarafı çapraz tonozlu bir revak ve arkasındaki çoğu beşik, bazıları çapraz tonozlu odalarla çevrilidir, revağın üç tarafının önünde üzeri açık bir teras bulunur. Diyarbakır Deliler Hanı gibi Mardin Hanı da açık ve koyu renk kesme taştan yapılmıştır (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983).

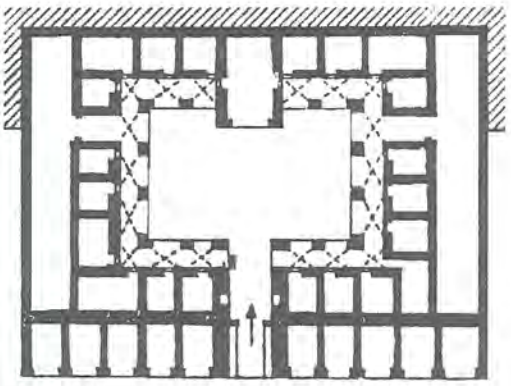

Şekil 1.18 Mardin Hanı

Konaklama işlevi olan şehir hanlarından ahırı ayrı bir avlu etrafında olanlara örnekler:

Bursa Koza Hanı: Sultan II. Beyazıt tarafından İstanbul'daki imaretine (cami, medrese, mektep, imaret) gelir getirmek için yaptırılmıştır. Bu hanın yapımına 1490'da başlanmış 1491'de bitirilmiştir. Mimarı Abdul-Ula bin Pulad Şah'tır. Orijinal halini en iyi muhafaza etmiş Osmanlı hanlarından olan Koza Han iki avlulu ve iki katlıdır (şekil 1.19). Kareye yakın dikdörtgen planlı birinci avluya kuzeydeki yuvarlak kemerli, çerçevesinde kabartmalı örgü motifi bulunan, dışarı doğru fırlamış abidevi bir taç kapıdan ve arkasındaki beşik tonozlu geçitten girilir. Eyvan içine yerleştirilmiş olan taç kapı kısmının üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Avlu tarafında, girişin her iki yanında üst kata çıkan merdivenler bulunur. Avlunun etrafı sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında bir pencere ve bir kapıyla avluya açılan 45 oda bulunur. Üst kat sivri kemerli kubbeli bir revak ile çevrilidir. Revağın geometrik motifli taş korkulukları vardır. Bu katta bulunan ocaklı 50 oda revak gibi kubbeyle örtülüdür. Zemin kat odaları depo veya ticarethane, birinci kattakiler ise konaklama odası olarak kullanılıyordu. Birinci katın güney tarafında kot farkından dolayı doğrudan caddeye açılan bir kapı mevcuttur. Avlunun ortasında köşelerde sekiz ayağa oturan sekizgen bir mescit ve altındaki şadırvan dikkat çeker. Avlunun kuzeybatı tarafındaki geçitten ahırlara ve depolara ayrılmış olan ikinci avluya geçilir. Yapı malzemesi olarak, değişimli biçimde, kaba yontma taş ile tuğla, avlu ortasındaki mescitte ise sadece kesme taş kullanılmıştır. Revaklar tuğladır. Çatılar kurşun kaplıdır (Kuran, 1986).

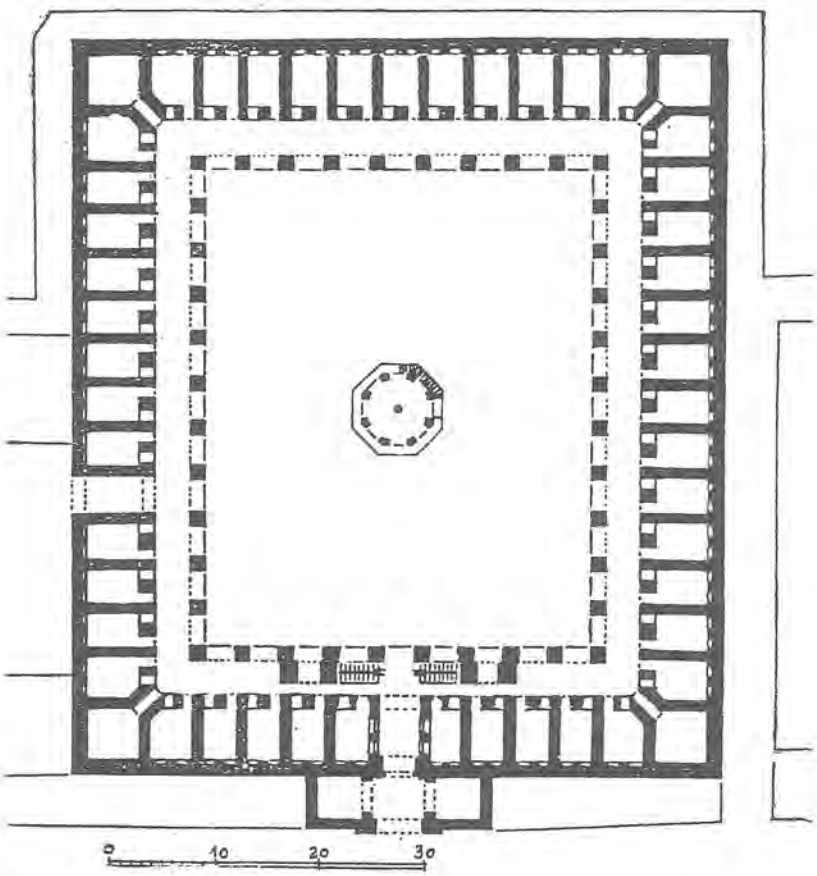

Şekil 1.19 Bursa Koza Hanı

Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı: 16. Yüzyılın ortalarında Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa için yaptığı bu han biri ahırlı olmak üzere iki avlulu ve iki katlıdır. Kıvrımlı sokak biçimine bağlı olarak kuzeydeki ön cephesi girintili, batıdaki yan cephesi çarpıktır. Büyük Rüstem Paşa Hanı denen sol bölümdeki avluya giriş cephenin sol tarafındaki dikdörtgen giriş açıklığı ve ardındaki üzeri ayna tonozlu geçitle sağlanmıştır. Alt katın depolara, üst katın ise ticarethanelere ayrıldığı bu bölüm beşik tonozlu, sivri kemerli revaklarla çevrili dikdörtgen bir avlunun dört tarafında gelişmiştir. Revağın arkasında alt katta beşik tonozlu otuz beş oda, üst katta kubbeli otuz sekiz oda yer alır. Üst kat revağının örtüsü de kubbedir. (şekil 1.20). Zemin kat, revağa açılan odaların arkasında yer alan dükkânlarla sokağa açılır; üstteki odalar ise dışa doğru büyüyerek içiçe çifte hacimli dairelere dönüşür. Katlar arasındaki bağlantı revakların içine yerleştirilen iki merdivenle, tuvaletlere ve sağ bölüme

geçiş, odalar arasına konulan dar uzun geçitlerle sağlanır. Eskiden, avlunun ortasında bir şadırvan ve onun üstünde küçük bir mescit bulunuyordu. Bu mescit 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Edirne'yi işgal eden Ruslar tarafından yıkılmıştır.

Avlunun sağındaki tonozlu bir geçitten ikinci avluya geçilir. Yapının Küçük Rüstem Paşa Hanı adı verilen, doğrudan caddeden de girişi olan bu bölümünün zemin katı, cephede dükkânlar, avlu çevresinde ahır, mutfak ve tuvaletlerden, üst katıysa konaklama için düşünülmüş odalardan oluşur. Ahır bölümü ortada bir sıra ayakla ikiye bölünerek iki sıra beşik tonozla boydan boya örtülmüştür. Daha küçük olan mutfak da benzer bir mimari kuruluşa sahiptir. Üst katta, avluya bakan revakların gerisinde çeşitli büyüklük ve biçimde ayna tonozlu yirmi beş oda yan yana ve yer yer sırt sırta dizilmiştir. Rüstem Paşa Hanı'nın duvarları tuğla hatıllı kaba yontma taştır (Kuran, 1986; Güran, 1975). Yakın geçmişte Edirne ve çevresinde üretilen ipekböceği kozalarının pazarlandığı Rüstem Paşa Kervansarayı 1972 yılında restore edilerek otel haline getirilmiştir. Bu restorasyonda gösterilen başarı nedeniyle de restorasyonu yapanlar Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür.

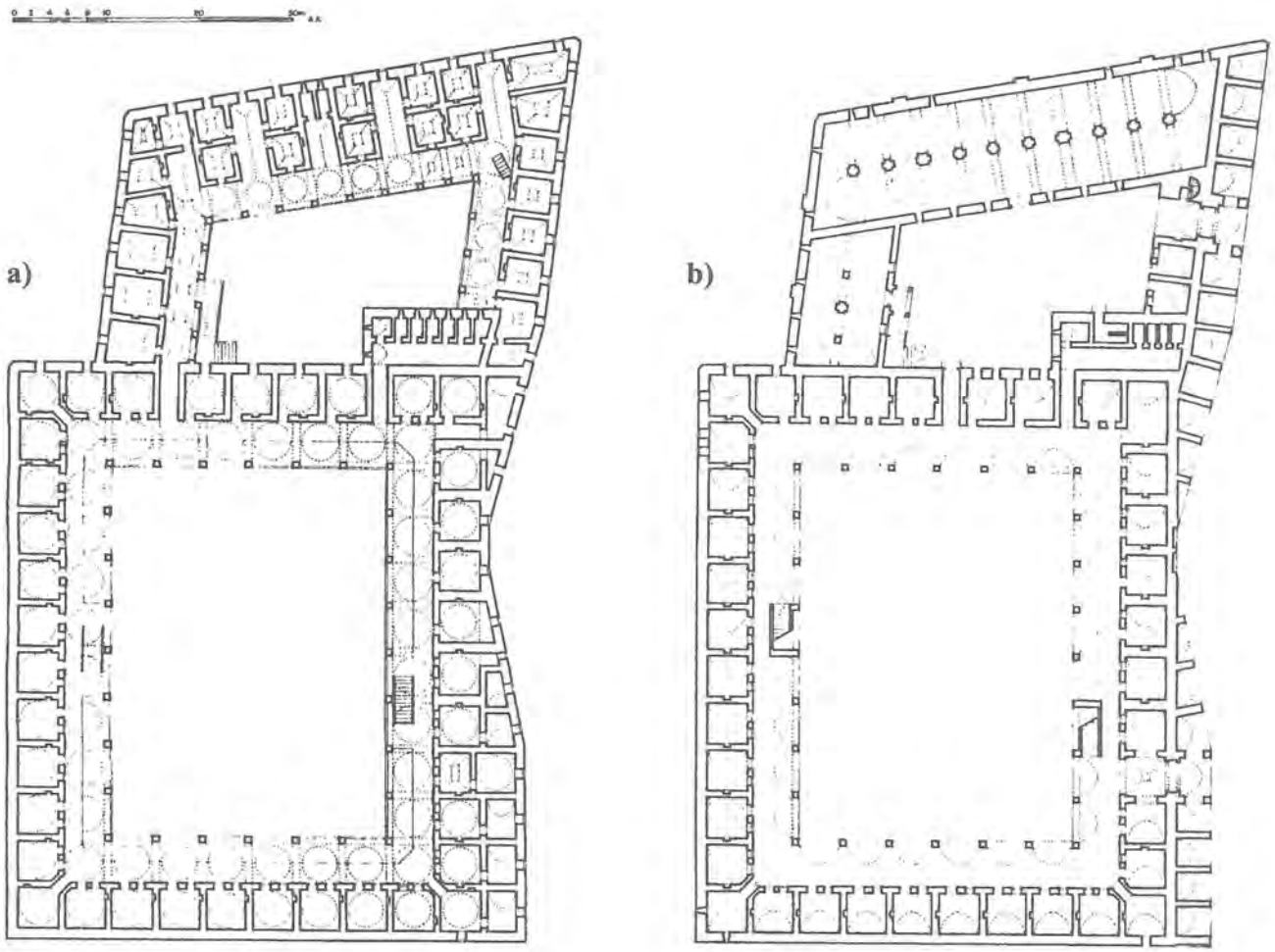

Şekil 1.20 Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı **a)** Üst Kat Planı **b)** Alt Kat Planı

Süleymaniye Kervansarayı: İstanbul'un külliye hanlarından olan Süleymaniye Kervansarayı, Süleymaniye Külliyesi'nin bir bölümü olup Süleymaniye İmareti Sokak'ta imarethanenin altındadır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1555 tarihinde Sinan'a yaptırılmıştır. Kendi başına ayrı bir bina olmadığından avlusu yoktur, kot farkından istifade edilerek imarethanenin altına yerleştirilmiştir, Selçuklu kervansaraylarında olduğu gibi burada da yemek ve barınma işlevleri beraber düşünülmüştür. Tek katlı bir hacim teşkil edecek şekilde imarethanenin altına yerleştirilen hanın düz, taş hatıllı, basık kemerli girişi imarethanenin arka cephesinin baktığı sokak üzerindedir. Pencereleri yuvarlak taş kemerli, sağır alınlıklıdır. Cephede hiçbir süsleme yoktur. Moloz taş duvarlarla bölünmüş olan iç mekânda araları geçitli, üzerleri çapraz tonozlu kare ve dikdörtgen hacimler yan yana sıralanmıştır (şekil 1.21). İnşaat tekniği İstanbul hanlarının genel görüntü ve tarzından ayrılarak, külliyenin üslup ve karakterine uyar. İstanbul hanlarının cephe malzemesi genellikle taş ve tuğladan oluşur, Süleymaniye Kervansarayı'nın cephe malzemesi ise külliyenin diğer binalarındaki gibi sadece kesme taştır. İç bölümlerin duvar ve payeleri ise moloz taşla örülmüştür.

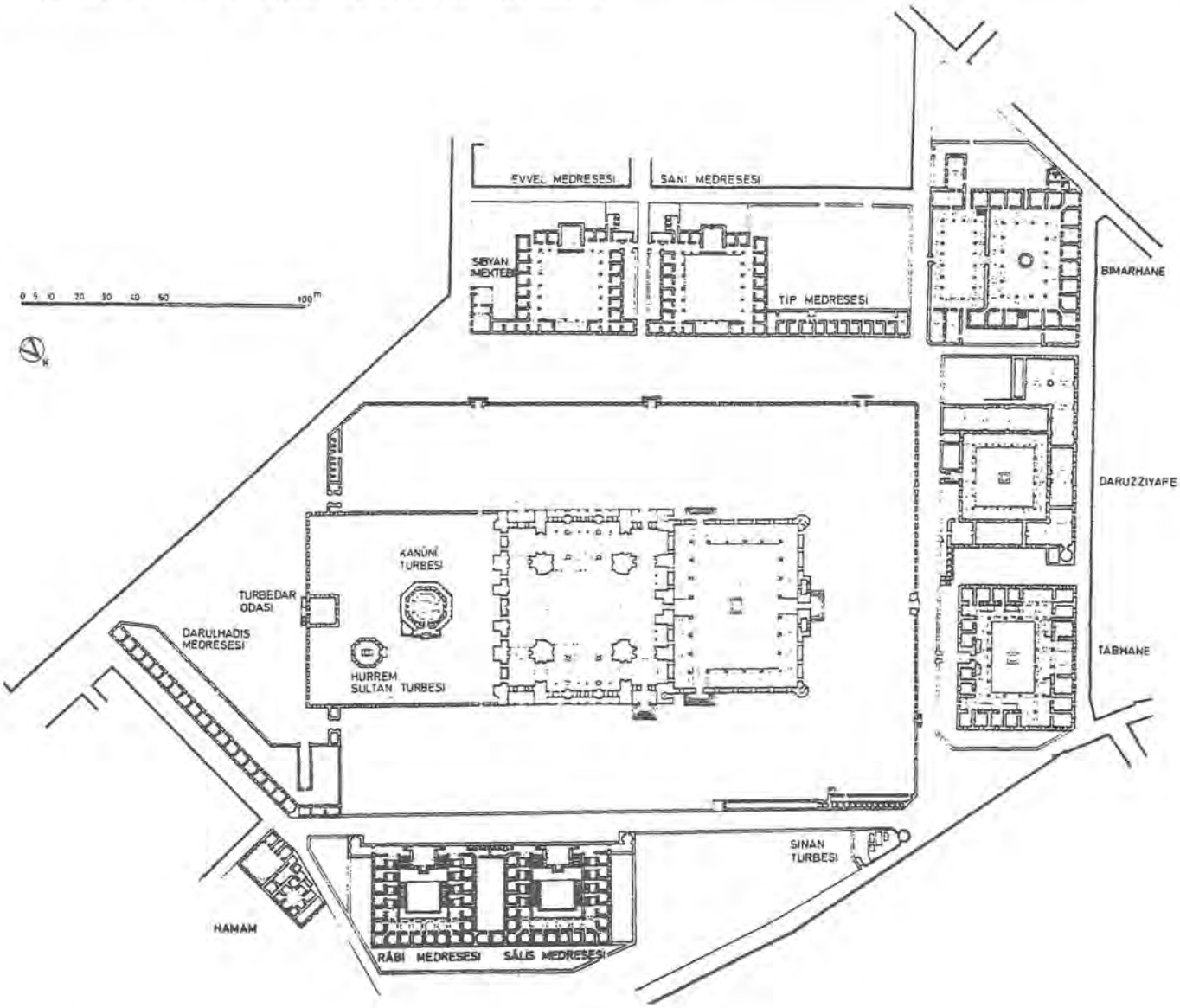

Şekil 1.21 Süleymaniye Külliyesi

Büyük Valide Han: İstanbul hanlarının yoğun olarak bulunduğu bölgede, Eminönü Çakmakçılar Yokuşu'nda bulunan bu han 17. yüzyılda Sultan IV. Murat'ın annesi Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Üç avlulu ve iki katlı han, arazide kapladığı alan bakımından İstanbul'daki hanlar içinde en büyük olandır. İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre, Kösem Sultan gayrimeşru yollardan topladığı büyük servetinin bir kısmını bu handa kendisine tahsis ettiği odalarda saklarmış. Ayrıca, İstanbul'da Kuran-ı Kerim'in ilk defa gizlice basıldığı yerlerden birinin Büyük Valide Hanı olduğu kayıtlara geçmiştir. Meşrutiyetten önce Büyük Valide Sultan Hanı'nda İranlı kitapçıların kurmuş olduğu birkaç küçük matbaa bulunuyordu. Büyük Valide Hanı, 1927'ye kadar asırlarca Şii İranilerin hicri takvimdeki muharrem ayında Kerbela faciasını anmak için yaptıkları büyük ve kanlı matem ayinlerine sahne olmuştur. Muharrem ayinleri denen bu ayinler 1927'de yasaklanmıştır. Anlatıldığına göre ayinlere 40-50 kadar İranlı bizzat kan akıtıcı olarak katılırmış. Ayinden bir gün önce Valide Han'a 15-20 bileyici gelir, akşama kadar bıçak ve hançer bilerlermiş. Ayine katılanlar bu bıçak ve hançerlerle kendilerini başlarından, yüzlerinden yaralar, kan akıtırlarmış. Ayrıca bir demir çubuk ucuna takılan zincirli topuzlarla da sırtlarını döverlermiş. 210 odalı çok büyük bir bina olan Büyük Valide Han kayıtlara göre önceleri bekar İranlıların ikametgâhlarından biriyken, 1931 yılında vilayetçe ikametgâh olarak kullanılamayacağına dair karar verilmesi üzerine boşaltılmış ve odalar ticarethane olarak kiraya verilmiştir. Handa o zamanlar yer alan ticaret-hanelerin çeşitliliği dikkat çeker; bakkal, kahvehane, çuvalcı, perdeci, dokuma atölyesi, dökmeci, gömlekçi, terzi, şapkacı, ayakkabıcıdan, boyahane, terazi imalathanesi, iskemle atölyesine kadar birçok ticarethane adı kayıtlarda geçer (Koçu, 1946-48).

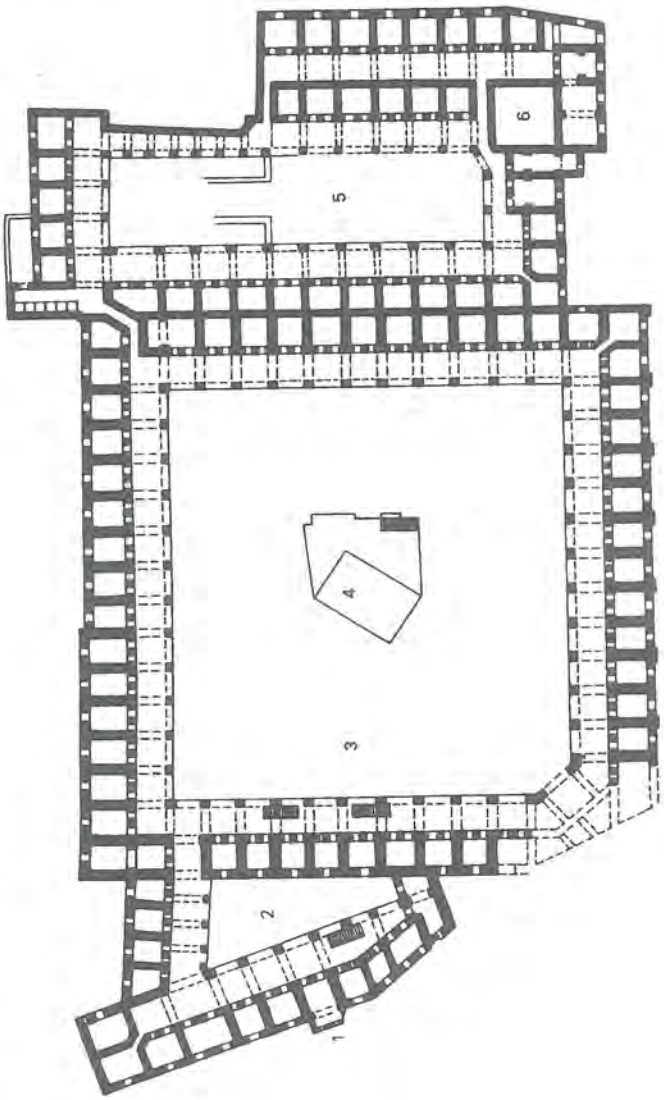

Şekil 1.22 Büyük Valide Han

Büyük Valide Han İstanbul'un en sıkışık bölgelerinden birinde olduğu ve yapılırken yol ve arsa durumuna uymak zorunda kalındığı için düzgün bir plana sahip değildir (şekil 1.22). Girişin bağlandığı üçgen şeklindeki birinci avlu diğerlerine göre daha küçüktür. Düzgün, dikdörtgen bir plana sahip olan ikinci avlu 63x66 metrelik boyutlarıyla büyükçe bir meydanı andırır. Ahırlar için ayrı olarak düşünülmüş olan üçüncü avlu ince uzun bir dikdörtgen şeklindedir ve ortasındaki bir rampa ile bodrum kattaki ahırlara inilir. Birinci avlunun iki kenarı, ikinci ve üçüncü avluların dört yanı her iki katta da revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında zemin katta depolara, üst katta ise konaklamaya ayrılmış odalar yer alır.

Şekil 1.23 Büyük Valide Han

Şekil 1.24 Büyük Valide Han

Oldukça meyilli bir yol olan Çakmakçılar Yokuşu'ndaki iki katlı cephe klasik tarzda taş ve tuğla hatıllıdır (şekil 1.23). Basık taş kemerli bir açıklıktan ibaret olan giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır. Girişin her iki tarafında basık, yuvarlak veya sivri kemerli dükkânlar yer alır. Yokuşun eğimiyle birlikte dükkânların yüksekliği artar veya azalır. Beşik tonozlu bir geçitten birinci avluya, beşik ve çapraz tonozlu olmak üzere üç kademeli ikinci bir geçitten esas avluya gelinir. Birinci avlu gibi çok değişmiş olan ikinci avluda da gecekondu tarzında yeni ilaveler vardır. Revak ve odaların özellikleri her iki avluda da aynıdır. Revaklar sivri kemerli, kemerleri taşıyan payeler kare kesitlidir. Her iki avluda da revak içinde üst kata çıkan merdivenler vardır. Odalar zemin katta yuvarlak taş kemerli bir kapı ile üst katta ise aynı özellikte bir kapı ve ayrıca bir pencere ile revağa açılır. Dikdörtgen taş söveli pencerelerin üzerinde tuğla sivri kemer bulunur. Üst kattaki odalar birer pencere ile sokağa açılır, bugün çok değişmiş olmakla beraber görece iyi durumdaki örneklerden ocaklı oldukları anlaşılmaktadır; ocağın iki yanında nişler vardır. Örtü sistemi tuğladır. Bütün avluların zemin katında revak ve odalar beşik tonozlu, üst katlarda söz konusu birimler kubbelidir (şekil 1.24). Bodrum kısmı beşik tonozlu olan üçüncü avlu bugün tamamen haraptır. Yapı malzemesi ve tekniği geleneksel İstanbul hanlarında olduğu gibidir; malzeme olarak taş ve tuğla beraber kullanılmıştır.

Sonuç: Konaklama işlevi içeren merkezi avlulu şehir hanlarında, zemin kat depo ve ticarethanelere, üst kat ise revağa açılan konaklama odalarına tahsis edilmişti. Her oda ocaklı olup zemini bir kilim veya halı kaplıydı. Yatak, yolcuların kendilerine aitti. Örtü sistemi beşik, çapraz tonoz veya kubbedir. Zemin ve üst kat bağlantısı hayatlı (veya sofalı) Anadolu evlerinde olduğu gibi, revağa açılan bir merdivenle sağlanmıştır. Bu merdiven genellikle avluda veya giriş geçidinde bulunur. Ahırlar tek avlulu hanlarda avluyu çeviren kenarlardan birinde, birden çok avlulu olanlarda daha küçük olan avludadır. Bu gruptaki birçok handa avlu ortasında ayaklar üzerinde taşınan ve altında şadırvan bulunan mescit dikkat çeker. (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983)

1.2.3.2. Osmanlı Ticaret Hanları

Bursa Emir Han: Diğer adı Bey Han olan Bursa Emir Han bilinen en eski Osmanlı ticaret hanıdır. Orhan Gazi tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'nın hanlar bölgesinde yaptırılmıştır. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşur (şekil 1.25). Dış ölçüleri 46x50 metre olan hanın arka tarafında tüccarların gündüz hayvanlarını koymaları için düşünülmüş küçük bir ahır vardır. Alt katta, penceresiz 36 depo odası, üst katta dışarıya açılan birer penceresi olan ocaklı 38 oda bulunur. Birinci kat revağının dört köşesindeki birer kubbe dışında yapının bütün hacimleri tonoz ile örtülüdür. Yapı içinde çeşitli kemer biçimleri kullanılmıştır. Güney tarafındaki zemin kat revağının kemerleri yuvarlak olduğu halde, diğer üç yan ile üst katlar sivri kemerlidir. Duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra taştan yapılmış olup, revak ayaklarında düzgün kesme taş, cephelerde moloz taş kullanılmış, cephe, tuğladan iki sıra kirpi saçak dizisi ile sonuçlandırılmıştır. Bina yapıldığı tarihten beri pek çok yangın, deprem geçirmiş, zaman zaman gördüğü onarımlar ve iç bölümlere yapılan eklemelerle orijinalliğini kaybetmiştir. Nihayet, 1956 yılındaki depremden sonra aslına uygun olarak onarılmıştır.

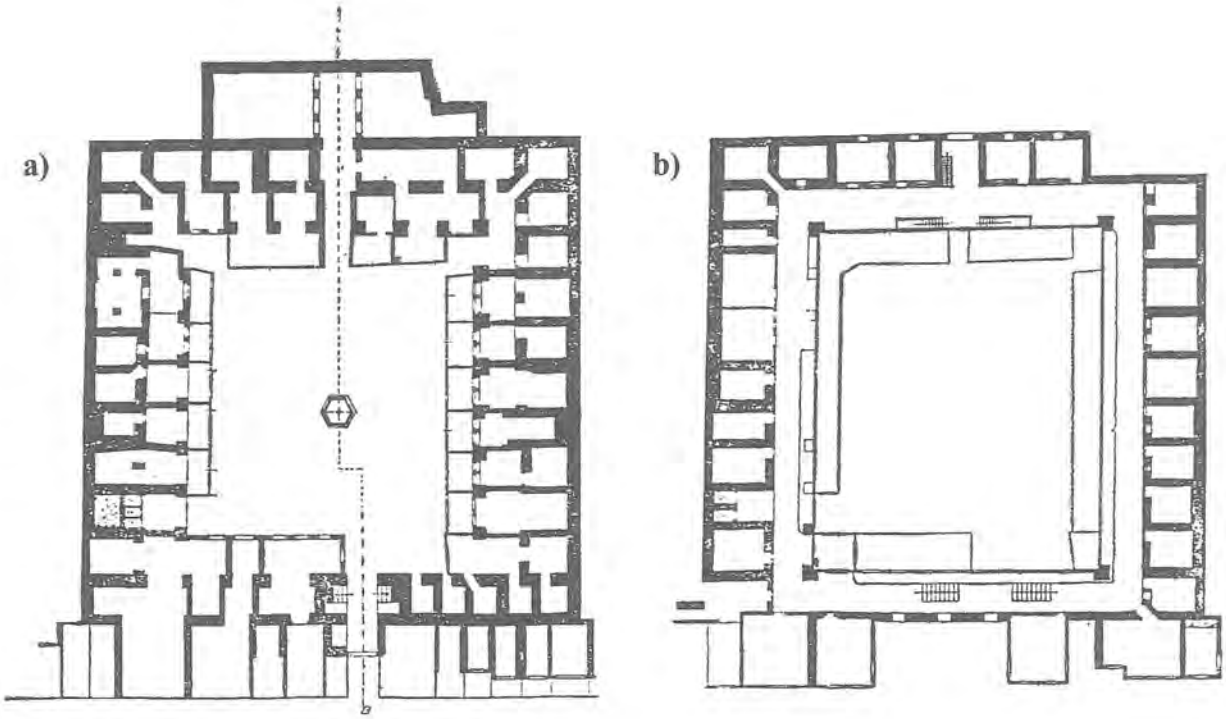

Şekil 1.25 Bursa Emir Han **a)** Zemin Kat Planı **b)** Tipik Kat Planı

Büyük Yeni Han: Çakmakçılar Yokuşu, Sandalyeciler, Çarkçılar ve Tarakçılar sokakları arasında İstanbul'un hanlar bölgesindedir (şekil 1.26). Cemaleddin Bildik'in İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan "Büyük Yeni Han" maddesinde belirttiğine göre hanın bir köşesinde h. 1177 (m. 1763-64) yılını gösteren tarih kitabesi vardı. Halen, gerek ana girişin olduğu kolun avlu tarafındaki cephesinde, gerekse iki avluyu birbirinden ayıran kolun ikinci avluya bakan cephesinde ikişer tane simetrik konumlu kitabe izi bulunsa da üzerlerinde yazanlar okunamayacak derecede silikleşmiş durumdadır. Ayrıca, birçok kaynakta bu hanın 1764 tarihinde III. Mustafa tarafından inşa ettirildiği belirtilmiştir (Eyice, 1950). Zaten üç katlı ve iki avlulu olması, cephedeki hareketlilik

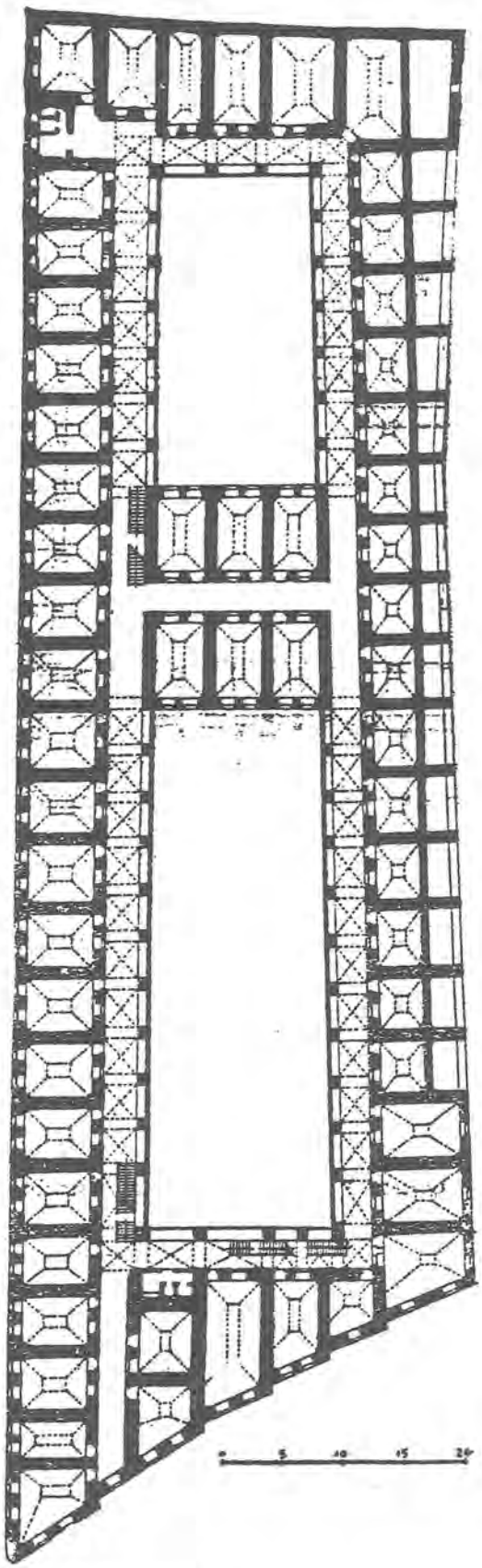

Şekil 1.26 Büyük Yeni Han

ve odalardaki Barok süslemeler gibi üslup özellikleri Büyük Yeni Han'ın bir 18. yüzyıl hanı olduğunu her açıdan çağrıştıran özelliklerdir. Mimarı kesin olarak bilinmemekle beraber III. Mustafa döneminin en ünlü mimarı Mehmet Tahir Ağa olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre bankaların kuruluşundan önce Büyük Yeni Han'ın iç ve dış odalarında banka gibi çalışan sarraf dükkânları açılmıştı, hatta Emniyet Sandığı da ilk kurulduğunda burada, hanın üst katındaki birkaç oda içinde faaliyete geçmişti. Sonraları bankaların çoğalması ve şimdiki Bankalar Caddesi'nde yoğunlaşmalarıyla birlikte sarraflar da bu handan ayrılarak bankalar civarına dağılmışlardı (Koçu, 1946-48). Han, I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerinin karargâhı olarak da kullanılmıştı.

Büyük Yeni Han'ın planı düzgün olmasa da dar uzun bir dikdörtgene yakındır. İki avlulu, üç katlı, üç girişli bir ticaret hanıdır (şekil 1.27). İstanbul'un en büyük hanlarından olan bina, bulunduğu yerin topografyasına kot farklarının ustaca dengelenmesi sayesinde kusursuz uyum sağlamıştır. Zemin, birinci ve ikinci katlarda 58'er odası vardır, dış cephelerdeki sokağa bakan 66 adet zemin kat dükkânlarıyla birlikte toplam 234 odaya sahiptir. Birinci avlunun uzunluğu ikincinin neredeyse iki katıdır; birinci avlu 42, ikincisi 25 metredir (Güran, 1975), avlu genişliği her yerde aynı değildir, 12-15 metre arasında değişir. Birinci ve ikinci avlular, altında kemerli geçit bulunan, birinci avlunun sağ ve sol kollarını birleştiren bir bina ile birbirinden ayrılmıştır (şekil 1.28). Ancak bazı kaynaklarda Büyük Yeni Han'ın başlangıçta tek ve büyük bir avlusunun olduğu, iki avluyu ayıran binanın sonradan eklendiği iddia edilmektedir (Goodwin, 1992). Fakat bu iddiayı destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur. Ortadaki bina ilerideki sayfalarda anlatılacak olan duvar örgüsü, pencere ve kapı gibi elemanların yapısı, malzemesi ve yan kollarla birleştiği yerde duvarların üst üste binme durumu nedeniyle kanımca hanın tümüyle birlikte düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, eğer ortadaki bina olmasaydı çok büyük bir boşluk söz konusu olacaktı ki böylesine devasa bir boşluk Osmanlı mimarisinde pek görülmez. Bunların yanı sıra, Osmanlı mimarlarının işlevselliğe ne kadar çok önem verdikleri düşünülürse, önemli oranda yer kazanılmasını sağlamış olan ortadaki binanın, hanın tümüyle birlikte planlandığını kabul etmek için bir neden daha olduğu görülür.

Şekil 1.27 Büyük Yeni Han

Büyük Yeni Han'ın Çakmakçılar Yokuşu, Çarkçılar Sokak, Sandalyeciler ve Tarakçılar Sokaklara bakan üç cephesi bulunur, ana girişin karşısındaki dar kol bitişik nizamdır. Her üç cephede birer giriş vardır, bunlardan Çakmakçılar Yokuşu'nda olanı ana giriştir, dolayısıyla esas cephe de Çakmakçılar Yokuşu cephesidir. Çok hareketli olan bu cephede yokuşun eğimini dengelemek amacıyla hem yatay hem de düşey yönde çıkmalar yapılmıştır. Üç katlı cepheye farklı büyüklüklerdeki konsolların taşıdığı 5 çıkma uygulanmıştır (şekil 1.29). Konsollar yer yer silme halinde devam eder. Ayrıca her katta konsolların üstü ve altında taş silmeler vardır, bu silmeler yolun eğimi nedeniyle cephe boyunca aynı hizada devam etmez, kesintiye uğrar, fakat cephenin sonunu vurgulayan taş silme kesintisizdir. Çıkmalar sayesinde yolun kavisi düzeltilmiş, ayrıca çıkmalara yapılan yan pencereler sayesinde odaların daha fazla ışık alması sağlanmıştır. Bu cephedeki pencereler dikdörtgen taş sövelidir, üstte sivri taş kemerli sağır alınlıklar görülür. Yolun eğimi nedeniyle aynı kattaki pencere ve taş silmelerin hepsi ortak bir yatay aks üzerinde değildir. Aynı şey düşey aks için de söylenebilir, nitekim birinci ve ikinci kat pencerelerinden bazılarının aynı düşey aksı paylaşmadıkları dikkati çeker.

Yuvarlak taş kemerli bir açıklık şeklindeki Çakmakçılar Kapısı cephenin hemen hemen ortasında yer alır. Kapının sağında dört, solunda ise üç dükkân vardır, dükkânların da girişi yuvarlak taş kemerlidir. Girişin tam üstüne bir çıkma isabet eder. Cephede malzeme olarak zemin katta sadece kesme taş, diğer katlarda bir sıra kefeki taşı (açık renkli, delikli ve hafif, işlenmesi kolay, zamanla sertleşen bir çeşit taş) iki sıra tuğla hatıllı karışım kullanılmıştır. Pencere söveleri, konsollar ve katlar arasındaki silmeler taştır. Böylece cephe konsollar, çıkmalar, silmelerle olduğu gibi malzeme çeşitliliği ile de zenginleştirilmiştir. Fakat cepheyi zenginleştiren tüm bu elemanlar daha çok işlevseldir. Sandalyeciler cephesindeki en dikkat çekici unsur üst taraftaki kuş evi ve

'Maşallah' yazısıdır. Bu cephenin Çakmakçılar köşesi, konsollar üzerindeki bir çıkma ile vurgulanmıştır, geri kalan kısmı düzdür. Köşede üç katlı olan cephe sokağın içlerine doğru gittikçe eğim nedeniyle iki katlı olur; Sandalyeciler ve Tarakçılar Sokaklarının kesiştiği yerde de iki katlıdır. Burada da yuvarlak taş kemerli bir açıklık şeklinde bir giriş bulunur. Sokaktaki girişten, önce küçük bir aralığa, oradan da yine yuvarlak taş kemerli sade girişten hanın ikinci avlusunun üçüncü kat revağına geçilir (eğim nedeniyle bu giriş üçüncü kat ile aynı hizadadır). Muhtemelen bu kapı tüccarların, Çakmakçılar Yokuşu'ndaki esas kapı ise araba ve yüklü hayvanların girip çıkması için inşa edilmişti. Pencereler Çakmakçılar cephesindekilerle aynı özellikleri gösterir. Sandalyeciler cephesinde de yuvarlak taş kemerli girişi olan bir dizi dükkân bulunur.

Çarkçılar Sokak cephesi düzdür, cephenin sonuna kadar yolda eğim yoktur, yolun sonunda kot farkından dolayı merdiven başlar, dolayısıyla Çakmakçılar Yokuşu köşesinden itibaren dört katlı olan cephe, dar sokağın sonunda iki kata iner. Diğer uzun cephede olduğu gibi bu cephede de uzunluktan ötürü oluşmuş yatay aks hâkimiyeti pencerelerin kemer ve alınlıklarının düşeyliği ile dengelenmiştir. Çarkçılar cephesinin sonunda üçüncü bir kapı vardır. Arkasındaki mekân bir zamanlar odaya dönüştürüldüğünden son yıllara kadar kapalı kalmış olan bu kapı yeniden işler hale getirilmiştir. Çarkçılar Kapısı ikinci avlunun ikinci kat revağına açılır. Bu cephedeki pencereler ve sokağa açılan dükkânların girişleri diğer cephelerde olduğu gibidir. Gerek bu cephede, gerekse Sandalyeciler Sokak cephesinde tüm katlarda malzeme olarak bir sıra kefeki taşı ve iki sıra tuğla hatıllı karışım kullanılmıştır.

Şekil 1.28 Büyük Yeni Han

Çakmakçılar girişinin ardındaki uzunca bir geçitten birinci avluya geçilir. Beşik ve çapraz tonozlardan oluşan geçit örtüsü, yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılan üç bölümden oluşur. Katlara, girişin hemen arkasındaki karşılıklı iki merdivenden ulaşılır. Düşey sirkülâsyonu sağlayan başka iki merdiven, her iki avlunun sol koldaki revaklarındadır. Avlular her katta, üç taraftan revaklarla çevrilidir, ancak zemin kat revakları sonradan kapatılıp dükkânlara eklenmiştir. İki avluyu ayıran blok revaksızdır. Ortasındaki koridor sayesinde yapının iki uzun kenarı arasında yatay sirkülâsyonu sağlayan bloğun her iki cephesinde dış cephelerdeki gibi taş, dikdörtgen söveli, sağır alınlıklı pencereler bulunur. Tuğla alınlıklar sivri kemerlidir, duvar örgüsü bir sıra dolgu taş ve iki sıra tuğladan oluşur. İki avluyu ayıran bloktaki orta koridorun iki tarafına üçer oda dizilmiştir; her odanın avluya bakan ikişer, koridora bakan birer penceresi bulunur. Aynı bloğun zemin katında, iki avluyu birleştiren geçit boyunca sıralanmış aynalı tonozlu mekânlar vardır.

Şekil 1.29 Büyük Yeni Han

Her iki avludaki revak ve oda özellikleri aynıdır. Bütün katlarda revaklar yuvarlak, tuğla kemerlidir, kemer tablaları cephedeki gibi bir sıra taş, iki sıra tuğla hatıl bileşimiyle inşa edilmiştir. Kare kesitli taş payeler arasında gergi demirleri vardır. Bütün katlarda revak örtüsü çapraz tonozdur. Üçüncü kat hariç diğer katlardaki odaların da örtüsü aynıdır. Üçüncü kat odaları aynalı tonozludur. Bütün örtü sisteminin malzemesi tuğladır. Her han odasının sokağa bakan iki penceresi bulunur. Binanın sokağa açılan pencereleri dıştan kalın demir parmaklıklarla örtülmüş, içeriden de demir kanatlarla emniyete alınmıştır, ancak günümüzde demir kanatların çoğu yerinde değildir. Odalar, dikdörtgen taş söveli bir pencere ve yuvarlak taş söveli bir kapıyla revağa açılır. Sadece birinci katta, revak tarafındaki pencerelerin sövesi yuvarlaktır. Odalardaki şömine ve yan odaya geçiş sağlayan kapıların hemen hepsi sonradan kapatılmıştır. Bazı odaların tavanında halen malakari süslemeler görülür.

Yukarıda da belirtildiği gibi sokağa açılan dükkânların cephe özellikleri aynıdır, fakat örtü sistemleri farklılık gösterir: Çakmakçılar Yokuşu'ndaki dükkânlar beşik tonozlu ve tek girişlidir. Sandalyeciler cephesinde bulunanlar çapraz tonozlu ve biri sokak, diğeri revak üzerinde olmak üzere iki girişlidir. Çarkçılar Sokak'taki dükkânlar beşik tonozludur. Bu dükkânların arkasından geçen genişçe bir koridor vardır, herhangi bir yere bağlantısı bulunmayan bu koridorun rutubeti önlemek amacıyla veya statik nedenlerle inşa edildiği tahmin edilebilir.

Büyük Yeni Han'ın özellikle iç mekânları süsleme bakımından oldukça zengindir. Cephelerde taş silmeler, konsollar ve kuş evi dışında süsleme yoktur. Ana cephedeki çıkmalar işlevsel oldukları gibi cepheye Barok bir hareketlilik de kazandırmışlardır. Süslemeler daha çok iç mekânlarda Barok tavan süslemesi şeklindedir. İstanbul Ansiklopedisi'nde Büyük Yeni Han'ın süslemelerinden övgüyle bahsedilir: "Büyük Yeni Han'ın odaları, vaktiyle burada alışveriş eden tüccar ve sarrafların servetleriyle mütenasip şekilde tezyin edilmişti. Bazı odalarda malakari tezyinat ile Edirnekâri resimler ve sanatkârane yapılmış Musandıra ve Şirvanlar mevcuttur" (Koçu, 1946-48). Halen ancak birkaç odanın tavanında süsleme kalmıştır. Diğer odaların süslemeleri değişik zamanlarda sökülüp götürülmüştür.

18. Yüzyıldaki fonksiyonu hakkında bilgi edinemediğimiz Büyük Yeni Han'da 1880 yılında üç avukat, beş banker, iki döviz bürosu, beş komisyoncu, bir açık arttırmacı, on manifaturacı, çeşitli malların alım satımıyla uğraşan on bir tüccar faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1880). İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre bundan 60 yıl kadar önce ikinci katta ağırlıkla dokuma tezgâhları ve terzi atölyeleri, birinci kat ve zemin katta ithalatçı ve ihracatçı tüccarların yazıhaneleri, zemin katın ikinci avluya açılan kısmında ise bağırsakçılar bulunuyordu (Koçu, 1946-48). Bugün, zemin kata manifaturacılar, sokağa açılan dükkânlara yazmacılar, üst katlara ise gümüş eşya ve şapka yapım atölyeleri hakimdir. Birçok oda depo olarak kullanılmakta, bazıları ise boş durmaktadır. Büyük Yeni Han ara sıra film seti olarak da kullanılmaktadır.

Küçük Yeni Han: İstanbul'un Hanlar Bölgesi'nde Çakmakçılar Yokuşu, Sandalyeciler ve Tarakçılar Sokakları arasındadır. Kitabesizdir, yaptıranı ve mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak duvar örgüsü, örtü sistemi ve cephe özellikleri civar hanlar ve özellikle Büyük Yeni Han'la büyük benzerlik gösterdiğinden bir 18. Yüzyıl hanı olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, Büyük Yeni Han gibi üç katlıdır. Bunun yanı sıra, Sandalyeciler Sokak ve Çakmakçılar Yokuşu köşesindeki cami ile organik bir bütünlük içinde olması Sultan Mustafa Camii olduğu bilinen bu yapı ile aynı zamanda, yani Sultan III. Mustafa zamanında yapılmış olabileceğini göstermektedir (şekil 1.30).

Şekil 1.30 Küçük Yeni Han

Küçük Yeni Han üç katlı ve tek avluludur. Planı düzgün değildir. Üç cephesi vardır, biri Sandalyeciler Sokak, diğeri Tarakçılar Sokak'ta olmak üzere iki girişi bulunur. Bunlardan Sandalyeciler Sokak'ta olanı ana giriştir (şekil 1.31). Üç katlı olan Sandalyeciler Sokak cephesinin zemin katında sokağa açılan dükkânlar ve bir çeşme bulunur. Duvar örgüsü kesme taş ve iki sıra tuğla hatıllıdır. Kat aralarının taş bir silmeyle vurgulandığı cephe, bugün oldukça harap durumdaki bir kirpi saçakla nihayetlenir. Birinci kattaki odalardan bazılarının Sandalyeciler Sokak'a bakan bir, diğerlerinin ikişer penceresi olmakla beraber ikinci kattaki odaların tümü ikişer pencereyle sokağa açılır. Pencerelerin dikdörtgen sövesi taş, birinci kattaki sağır alınlıklar ile ikinci kattaki tepe pencereleri tuğla kemerlidir. Ana giriş, çıkıntısız ve bindirmeliksiz olarak sade, yuvarlak taş kemerli bir açıklık halindedir.

Giriş, beşik tonozlu bir geçitle avluya bağlanır. Zemin kat üzerindeki birinci ve ikinci katlar taş konsollar üzerinde çıkmalıdır. Çakmakçılar köşesine doğru konsol çıkmaları azalarak bir taş silme haline gelir. Üç katlı olan Çakmakçılar cephesi yol

durumuna uyma gerekliliği nedeniyle kırık hatlıdır, bu cephede sadece küçük bir cami girişi ile sokağa açılan dükkânlar bulunur. Kat aralarının taş silme ile vurgulandığı Çakmakçılar cephesinin ikinci katından itibaren cami minaresi yükselir. Buradaki pencereler de Sandalyeciler Sokak'takiler gibidir. İki katlı olan Tarakçılar Sokak cephesinde kat araları taş silme ile vurgulanmıştır, hatta cephenin bir bölümünde, dokuz taş konsolun taşıdığı bir çıkmanın birinci kattan itibaren yükseldiği görülür. Bu cephede de sokağa açılan dükkânlar ile küçük bir giriş kapısı vardır, kot farkı nedeniyle bu girişten doğrudan birinci kata ulaşılır. Odaların Tarakçılar Sokak'a bakan pencerelerinin özellikleri Sandalyeciler Sokak cephesindekiler gibidir.

Şekil 1.31 Küçük Yeni Han

Avlu tarafında zemin kat depolara ayrılmıştır, penceresiz depoların sadece revaklı avluya açılan bir kapısı vardır. Üst katlarda odalar bir pencere ve bir kapı ile revağa açılır. Buradaki kapılar yuvarlak taş kemerli, pencereler ise tuğla ve düz taş söveli olup sağır alınlıklıdır, alınlıklar tuğla kemerlidir. Revaklar da yuvarlak ve tuğla kemerlidir. Kemerleri taşıyan kare kesitli payeler alışılageldiğin dışında tuğladır. Revak örtüsü beşik tonozdur, sadece ikinci kat revaklarının çapraz tonozlu olduğu dikkat çeker. Odaların birbirine geçmeli olduğu bilinse de bugün artık ara kapılar kaldırılmıştır. Örtü sistemi malzemesi tuğladır. Küçük Yeni Han'ın iç mekânları bugün çok harap olmuş, avlu cam ile örtülmüştür, bu nedenle orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi zeminde bütün cephelerde dükkânlar yer alır. Dükkânların girişi yuvarlak kemerlidir. Pencere yoktur. Sandalyeciler ve Çakmakçılar cephelerindeki dükkânların örtüsü beşik tonoz, Tarakçılar cephesinde olanlarınkiyse çapraz tonozdur (Güran, 1975).

Küçük Yeni Han'da 18. yüzyılda icra edilen meslekler hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Hanın, 19. yüzyıldaki işlevi hakkında 1868 basımı ticaret yıllıklarından bilgi ediniyoruz, buna göre handa o yıllarda ağırlıkla manifaturacılar, saatçiler ve çeşitli malların alım satımıyla uğraşan tüccarlar faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868).

Örneklerden anlaşılacağı gibi Osmanlı şehir hanları genellikle iki katlı olup, zemin kattaki odalar depo veya servis kısımlarına, revağa açılan birinci kattakiler ocaklı olup konaklamaya, atölyelere veya ticarethanelere ayrılmıştı. Genellikle kare veya dikdörtgen planlı avlunun etrafı revaklarla çevrilidir, ortasında bazen bir şadırvan veya mescit bulunur. Şehir hanlarının planları düzgün olmayabilir. Bazı örneklerde ahır ikinci bir avlunun kenarına, bazılarında ise ikinci bir avlunun bodrum katına yerleştirilmiştir. Hiç ahırı olmayan hanlar da vardır ki bunlar ticaret hanlarıdır; ancak bu hiçbir ticaret hanının ahırı olmadığı anlamına gelmez. Şehrin ticaret merkezindeki bu hanların konaklama işlevi yoktur. Duvar örgüsü genellikle moloz taş ve tuğla hatıldır. Kemerler ve çatı örtüsü genellikle tuğla, payeler kesme taştır. Örtü sistemi beşik, çapraz tonoz veya kubbe olup genellikle dışarıdan kurşun kaplıdır. Zemin kat-üst kat bağlantısı genellikle avluda veya giriş geçidindeki merdivenlerde sağlanmıştır. Yuvarlak veya basık kemerli eyvan şeklindeki girişler üstü çapraz veya beşik tonozlu bir geçitle avluya bağlanır. Selçukluların abidevi taç kapısı burada görülmez, cephelerin geri kalanı da son derece sadedir, işlev ön planda olduğundan cephelerin dekorasyonuna önem verilmemiştir. Cephelerin yegâne süsü, pencerelerin taş söveleri, taş kat arası silmeleri ve cepheyi bitiren kirpi saçaklardır. Pencereler ve oda kapıları dikdörtgen taş söveli veya yuvarlak kemerli ve bazen sağır alınlıklıdır.

Sonuç: Osmanlı ticaret hanlarında mekânlar iç avlu etrafına diğer Osmanlı şehir hanlarında olduğu gibi düzenlenmiştir, tek fark konaklama işlevi olmamasıdır. Konaklama işlevinin olmaması ahır olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim Bursa Emir Han'ın ahırı vardır. Konaklama işlevi olan hanlarda konaklamaya ayrılmış olan üst katlar ticaret hanlarında ticarethanelere ayrılmıştır.

2. Bölüm

AVRUPA ŞEHİRLERİNDEKİ 19. YÜZYIL TİCARET YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

Avrupa şehirlerinde 19. yüzyılda gelişen ticaret yapılarına ilişkin bu araştırma, asıl konumuz olan Batılılaşma dönemi İstanbul'unda inşa edilmiş Osmanlı ticaret hanlarıyla, pasajların Avrupa'daki karşılıklarına ve aralarındaki etkileşime ışık tutmayı amaçlamaktadır. Fakat etkileşimin hangi yönde olduğunu anlayabilmek için önce, 19. yüzyıl öncesinde Avrupa şehirlerinde ticaret yapılarının neler olduğunu ve zaman içinde hangi biçimleri aldıklarını antik Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak kısaca incelemeyi uygun gördük. Bu inceleme sırasında fark ettik ki ortaçağdan itibaren şehirleri şehir yapan ve biçimlendiren ticaret, Akdeniz ülkeleri ve Alplerin kuzeyinde gücünü farklı kaynaklardan alırken, şehirlerin gelişimi ve zenginleşmesinde, sağlam bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasını sağlayan büyük çaplı denizaşırı ticaret hepsinin ortak paydası olmuştur (Vance, 1990).

Kıta Avrupası'nda, daha erken ortaçağda denizaşırı ticaretle zenginleşen şehirlere en iyi örnekler Akdeniz, Ege, Boğazlar ve Karadeniz kıyılarındaki çok sayıdaki ticaret kolonileriyle, Akdeniz bölgesinde bir "empire de mar" (deniz imparatorluğu) kurmuş olan Venedik, Cenova, Pisa gibi İtalyan şehirleri ve Alpler'in kuzeyindeki Hansa Birliği şehirleridir (Vance, 1990). Şehirler denizaşırı ticaret yaptıkları ölçüde zenginleşiyor ve o ölçüde feodal düzenden bağımsızlaşıyorlardı. Örneğin İtalyan şehirleri özgürdü, Hansa şehirleri yarı özgürdü. Hansa şehirlerinin bazıları, Fransa ve Güney Almanya'da olduğu gibi feodal düzene eklemlenmişlerdi; diğerleri de İngiltere'de olduğu gibi doğrudan bir kralın kontrolü altındaydı (Vance, 1990). Özgür İtalyan şehirleriyle, yarı özgür Hansa şehirleri arasındaki önemli bir diğer fark, politik gücü elinde tutan sınıfla ilgiliydi: Ortaçağda İtalyan şehirlerinde birçok küçük çaplı toprak sahibi 'Lord' oturuyordu. Kendi yandaşlarıyla birlikte oluşturdukları mahallelerde savunma amaçlı kule evlerde oturan bu lordlar politik güç için sürekli aralarında savaşıyorlardı. Bunun İtalyan şehirlerinin refah düzeyi üzerindeki olumsuz etkisi büyüktü, fakat sonuç olarak aralarında kavga etseler bile politik güç lordların elindeydi. Hâlbuki Hansa şehirlerinde politik güç, şehirlerin gerçek sahibi olan ticaret ve zanaat erbabının elindeydi; elbette bölgede hakim olan feodal güç ile çelişkiye düştükleri oluyordu, fakat şehirliler, loncalar yoluyla oluşturdukları birliğin gücü sayesinde çelişkilerin üstesinden gelmeyi başarabiliyorlardı (Vance, 1990). Ayrıca, Hansa şehirleri ticari anlaşmalar yoluyla da politik kontrolü sağlıyor ve böylece şehir, ticari bazı düzenlemeler yapılırken egemenliğini koruyordu. Hansa şehirlerinde güçlü bir lonca sisteminin ortaya çıkmasında, şehirlerin mesleklere göre semtlere ayrılması önemli rol oynamıştır; hâlbuki İtalyan şehirlerinde semtler, her fırsatta gücünü göstermek isteyen lordların, hangi meslekten olursa olsun yandaşlarını etraflarına toplamalarıyla oluşmuştu. Böylece, daha 11. ve 12. yüzyıllarda güneyde, belli bir lordu, dolayısıyla partiyi tutan farklı semtlerin birbiriyle çatıştığı şehirler; kuzeyde ise loncalar halinde örgütlenmiş şehirler ortaya çıktı (Vance, 1990). Güneyde şehrin morfolojisini partiler arasındaki çelişkiler biçimlendirirken, kuzeyde şehrin şeklinin belirlenmesine mesleki rekabet ve bunun sonucu ortaya çıkan loncalar yardımcı oldu (Vance, 1990). Sonuç olarak, kolonilerinden gelen destek de azalınca iç kavgalarla yıpranmış İtalyan şehirleri 15. yüzyıldan itibaren ekonomik bakımdan çökmeye başladı. Böylelikle, her ne kadar Rönesans şehirlerinin ihtişamı gerçeği saptırsa da, geç ortaçağın sonlarında Alplerin kuzeyindeki şehirler öne çıkarken, İtalyan şehirlerinin önemi giderek azaldı (Vance, 1990).

19. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın en büyük şehirleri Paris ve Londra'ydı. Hansa şehirleri ve özellikle Hamburg ise bu şehirlerden daha küçük olmakla beraber erken ortaçağlardan itibaren yarı özgür bir ticaret şehri olarak varlığını sürdürdü. 19. Yüzyıla gelindiğinde hâlâ, bugün olduğu gibi, Avrupa'nın en önemli ve en kozmopolit ticaret şehirlerinden ve limanlarından biriydi. İşte, bu veriler ışığında baktığımızda 19. yüzyıl İstanbulu'na en yakın örnek olarak Hamburg şehrini gördük ve bu bölümün sonunda 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ticaret yapılarını incelerken Hamburg örneğine özel bir yer vermeyi uygun bulduk.

2.1. Roma İmparatorluğu'nun Önemli Şehirlerindeki Ticaret Yapıları

İtalya'nın yanı sıra Fransa, Almanya ve İngiltere'deki şehirlerin birçoğunun çekirdeğini Roma yerleşimleri ve Romalıların kurduğu, etrafı surlarla çevrili kaleler oluşturduğundan Avrupa şehirlerindeki ticaret yapılarının tarih içinde aldığı biçimleri incelemeye antik Roma İmparatorluğu zamanından başladık.

2.1.1. Roma ve Pompei'deki Ticaret Yapıları

Romalıların kurduğu veya egemenliği altına aldığı şehirlerdeki ticari aktivite ve binalar konusunda çok fazla bilgi olmamakla beraber imalat ve ticaretle ilgili olarak, etrafı revaklı dükkânlarla çevrili pazar yerlerinin (agora) yanı sıra *insulae*, *horrea* ve *emporium* adı verilen başka üç tür yapı olduğu biliniyor. Pazar yerleri ve *insulae* şehirlerin içinde yer alan küçük çaplı üretim ve perakende ticaretle ilgili yapılardı. Etrafı, revakların arkasındaki dükkânlarla çevrili pazar yerleri genellikle bir forumun kenarında bulunuyordu, fakat forumu tanımlayan sadece ticari faaliyet değildi; forum, Roma şehirlerinde kamu hayatının geçtiği, etrafında dükkân dizilerinin yanı sıra tapınaklar, bazilika ve hatta şehir meclisi ve yönetim binasının bulunduğu dört tarafı revaklı büyük meydanlara verilen addı. Büyüklüğüne göre Roma şehirlerinde bir veya daha fazla *forum* bulunuyordu. En büyük *forum*, kenarında toplam 150 dükkânlık yapı bloklarının bulunduğu Roma'daki Trayan Forumu'ydu (M.S.110) (şekil 2.1).

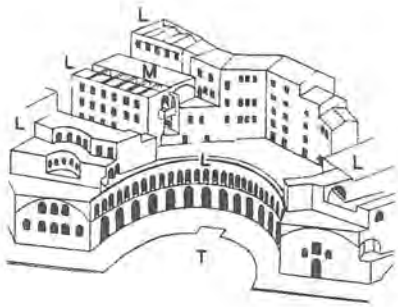

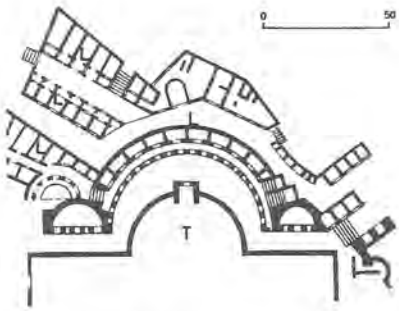

Şekil 2.1 Roma Trayan Forumu

Insulae ise Roma şehrinin bir ölçüde inşa modülü olmuş olan 4-6 katlı, zemin katı dükkânlı, üst katları ikamet için düşünülmüş dairelerden oluşan masif yapıların adıydı (şekil 2.2). Eğik çatılı bu yapıların bazılarında teras katı bulunuyordu. Genellikle ortada ışıklık, daha iyilerinde ise etrafı galerilerle çevrili bir iç avlu vardı; bu avludan *cenaculo* denen apartman dairelerine geçiliyordu. Daireler balkon ve pencerelerle sokağa, pencere ve kapılarla iç avluya bakan galerilere açılıyordu. Pencereler genellikle camsızdı. Romalıların iyi bir su dağıtım sistemi olmakla beraber su üst katlara çıkarılamadığından, daha zengin olanlar su bağlantısı olan alt katlarda oturuyorlardı. Roma şehri nüfusunun sürekli artması sonucu baş gösteren konut sıkıntısına çözüm, çok katlı *insulae*'ler sayesinde bulunmuştu. Roma'da M.S. 4. yüzyılda 46.602 *insulae* vardı (Vance, 1990). Yukarıda bahsedildiği gibi *insulae*'lerin zemin katı dükkânlara ayrılmıştı; bazı durumlarda zemin katların hem dükkân hem de ev olarak kullanıldığı bilinmektedir ki Roma şehrinin limanı Ostia'da çıkan *mezzanin* (asma kat) kalıntıları bunun ispatıdır. Bu dükkânlarda faaliyet gösterenler tüccardan çok üreticiydiler, bir başka deyişle üretim ve satış aynı elde toplanmıştı. Roma şehirlerinde caddelerin çoğunun iki yanında dükkânlar sıralanıyordu. Örneğin Pompei'de bu dükkânların görünümü şöyleydi: Cadde tarafında malların stoklandığı ve satıldığı büyük bir oda, arkada üretim yapılan oda, köşede ise ailenin yaşadığı küçük *mezzanin*'e çıkan tahta bir merdiven. Gün boyunca tamamen açık olan dükkân cephesi akşam olunca ahşap kapaklar veya

panjurlarla kapatılıyordu. Bazı dükkânların arkada ayrı odası yoktu, ki bunlarda üretim değil, sadece perakende ticaret yapılıyordu. Pazar yeri gibi bağımsız mimari birimlerde toplu halde bulunan dükkânlarda da, *mezzanin* bulunmuyordu. Roma şehirlerindeki caddelerin iki yanına dizilmiş *insulae*'lerin zemin katını işgal eden dükkânlar mahalli alışveriş imkânı sunuyordu, o nedenle bir cadde üzerinde halkın gündelik ihtiyaçlarıyla ilgili her tür dükkân görmek mümkündü; genellikle bir *forumun* kenarında bulunan pazar yeri ise *insulae*'ye göre daha spesifik ve yoğun alışveriş imkânı sunuyordu, fakat yine de aralarında büyük farklar yoktu (Vance, 1990). Bazı *forum*larda, satılan mallara göre isim alan birden fazla pazar yeri bulunuyordu: *Macellum* (gıda maddeleri pazarı) ve *eumachia* (kumaş pazarı) adlar verilen iki farklı yapının görüldüğü Pompei'deki *forum* bu duruma örnektir (Koch, 1993) (şekil 2.3).

Şekil 2.2 Roma'da Insulae

F - Forum **M** - Macellum (gıda maddeleri pazarı)
E - Eumachia (bez pazarı) **Ku** - Curia (tapınak)
B - Bazilika **Ka** - Kapitol **AT** - Apollon tapınağı
LT - Laren Tapınağı **VT** - Vespasian'ın Tapınağı

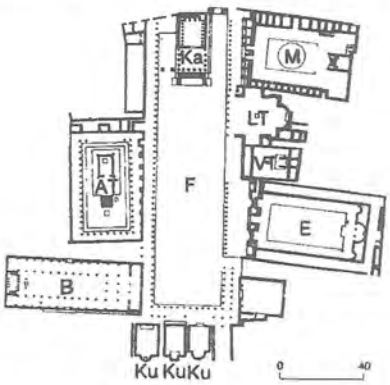

Şekil 2.3 Pompei'deki Forum

Toptancı tüccarların (*mercator*) mallarını depoladıkları, etrafı duvarlarla çevrili avlu şeklindeki büyük yerlere ise *horrea* adı veriliyordu. Örneğin, Roma'nın limanı Ostia'da böyle *horrea*'lar vardı (şekil 2.4). Bunlardan şehrin merkezinde olanlarda yerel ihtiyacı karşılayacak mallar, nehir kenarında, şehrin merkezinin dışında olanlarda ise daha uzak yerlere götürülmek üzere depolanan mallar bulunuyordu. Roma şehirlerinin çoğunda toptancılar şehrin kenarında, perakendeciler merkezinde toplanmışlardı. Örneğin Roma'da şehir surlarının dışında, Tiber kıyısındaki belli bir bölge yerli ve yabancı toptancı tüccarların yeriydi ve böyle yerlere *emporium* adı veriliyordu. Roma'da Tiber kıyısındaki *emporium* Tiber'e bakan uzun kenarı 487 metre, derinliği 90 metre boyutlarında, etrafı duvarla çevrili, yerleri taş döşeli büyük bir avludan oluşuyordu. Avlunun dört tarafında duvar dibine sıralanmış tahta barakalar bulunuyordu. M.S. II. yüzyılda gemilerle gelen mallar önce buraya indiriliyor, buradan da şehrin içindeki tüccarlara dağıtılıyordu. *Insulae* ve *forum* perakendeci tüccarların, *emporium* ve *horrea* toptancı tüccarların yeriydi. *Horrea*'yı *emporium*'dan ayıran fark birincisinin tahıl, yağ ve diğer ana ihtiyaç maddelerinin

Şekil 2.4 Ostia'da Horrea

depolandığı yer olmasıydı ki bunlara mal akışı çok sıkı kontrol ediliyordu; ikincisinde ise her türlü mal bulunabiliyordu. Bunlar ayrıca, yabancı tüccarların iş yaptığı, hatta yaşadığı yerdi. *Horrea* ve *emporium* tüccarları hiçbir zaman nihai tüketici ile ilişki kurmazlardı (Koch, 1993).

Roma şehri 455'de başlayan Vandal istilasıyla birlikte ihtişamını kaybetmeye başladı. 5. ve 9. yüzyıllar arası nüfusu giderek azalarak neredeyse bir kasaba haline geldi, fakat papalığın merkezi olması sayesinde yine de ortaçağın önemli şehirleri arasında yer aldı. Germen kabilelerinin istilası sonucu Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Avrupa'daki diğer Roma şehirleri de küçülmeye başladı, bu durumdan yararlanan ise kilise oldu: Tours, Lyon, Narbonne, Cologne, Trier v.s. gibi eski Roma şehirleri piskoposluk merkezi oldu. Ayrıca, zamanının en evrensel kurumu olarak kilise ticarete de el attı. Böylece kilise, Roma kentlerinin varlığının korunmasına büyük ölçüde katkıda bulundu (Koch, 1993; Pirenne, 1990).

2.1.2. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Başkenti Konstantinopolis'teki Ticaret Yapıları

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu coğrafi bakımdan hem Avrupa, hem de Asya toprakları üzerinde yayılmış olsa da Büyük Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olarak gerek idari, gerek ticari, gerekse toplum yaşamı bakımından, onun geleneklerini devam ettirmiştir. Bu nedende 1204'teki Latin istilasına kadar Akdeniz bölgesi ve Avrupa'nın en büyük şehri olma özelliğini korumuş olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'teki ticaret yapılarına ilişkin kısa bir araştırmaya bu çalışmanın kapsamı içinde yer verilmesini gerekli gördük.

Konstantinopolis'teki ticari faaliyetler, kentin nüfusuyla orantılı bir şekilde tarih içinde artmış veya azalmıştır. Bu nedenle Bizans İstanbulu'nun ticaret hayatı önce Justinianus zamanında, yani 6. yüzyıl'da, sonra 10. yüzyılda en canlı düzeye ulaşmıştır. Daha sonra, şehirdeki ticari faaliyetler Türklerin istilası, ticaret yolu-nun Anadolu'dan Akdeniz'e ve denizcilikteki gelişmeler sonucu, daha da uzaklara kayması sonucu azalmıştır. İstanbul'daki ticari faaliyetler birinci ve ikinci tepeler arasında ve iki tepe arasındaki vadi boyunca *Konstantin Forumu*'ndan Haliç kıyısına inen *Macron Embolon* adlı iki tarafı revaklı cadde üzerinde yoğunlaşmış olmakla beraber şehrin tamamına yayılmıştı. Örneğin ordu için ayakkabı üreten zanaatkârların dükkânları Eğrikapı'daydı, bunun dışında şehrin tüm semtlerinde yiyecek, baharat ve mum satan dükkânlar vardı (Mayer, 1942).

Tüccarların evleri dükkânlarının veya işyerlerinin yakınında veya üst katındaydı, buradan anlaşılacağı üzere, ticaret ve ikamet mekânları, Müslüman şehirlerinde olduğu gibi birbirinden ayrı değildi. Ticaret, tek tek dükkân veya atölyelerde, dükkânlı veya stantlı çarşılarda, portiklerde (revaklarda) veya bazilika şeklindeki binalarda yapılıyordu. Osmanlılardaki hanlara tekabül eden herhangi bir ticaret binası yoktu, Bizanslılar zamanında yolcular manastırlarda geceliyordu. Bunun dışında *forum*'ların kenarında veya önemli caddeler boyunca belli bir malın satıldığı pazar yerleri veya çarşılar bulunuyordu. Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bu tip pazar yerlerinden biri, *Forum Tauri*'ye (Beyazıt Meydanı) bitişik olan *Artopolian*'dı ki, burada sadece ekmek satılıyordu. Bir başka çarşı *Mese*'nin (Ayasofya yakınından başlayıp kara surlarına kadar uzanan ana cadde) *Lausus Sarayı* ile *Konstantin Forumu* arasında kalan bölümündeki *Argyroprateia* adlı gümüşçüler çarşısıydı.

Bizans İstanbul'unda değerli malların satıldığı binalar da vardı: Osmanlıların bedestenine tekabül eden bu tip yapılardan biri, ipek, kadife ve brokar gibi değerli kumaş ticaretinin yapıldığı *Lampterum*'du. Hipodrom

yakınındaki *Zeuxippus* Hamamları'nın bitişiğindeki bu yapı bazilika şeklinde olup tahta çatılıydı (Gilles, 1988). Kürk tacirlerinin de yeri *Konstantin Forumu* yakınındaki kapalı bir çarşı veya bazilikaydı (Janin, 1950). Lonca sisteminin etkin olduğu Konstantinopolis'te belli loncaların ürettiği mallar belli yerlerdeki dükkanlarda satılıyordu: Örneğin, kürek imalat ve satıcılarının tümü tahminen Sirkeci'deki bir mahalle olan *Coparia*'daydı, veya eflatun rengi giysi satıcılarının tümü, üçüncü tepenin Haliç tarafında toplanmışlardı.

Perakende ticarete sahne olan mekanlardan biri de portiklerdi (revaklardı). Örneğin, bunlardan biri *Konstantin Forumu*'nun revaklarıydı ki burada kumaş ve giysi dükkânları yoğunlaşmıştı (Janin, 1950). *Mese*'nin iki yanındaki revakların *Chalce*'den *Konstantin Forumu*'na kadar olan *Regia* adı verilen iki katlı kısmında kamu kâtiplerinin stantları bulunuyordu (Janin, 1950). *Macros Embolos*'un (Uzun Çarşı) portiklerindeki dükkânlarda ise her türlü mal satılıyordu (Mayer, 1943). Şehirde, perakende ticaretin yapıldığı portikler ve diğer mahallerin yanı sıra toptan gıda ticaretinin yapıldığı *magasin generaux* adı verilen mağazalar bulunuyordu. Toptan olarak daha çok un ve yağ satılan bu mağazalardan 5. yüzyılda en az beş adet vardı ve yerleri V.ve IX. bölgelerdeydi (V. bölge: Sirkeci ve Eminönü arası; IX. bölge: Yenikapı ve Laleli Camii civarı) (Janin, 1950).

2.2. Ortaçağ Avrupası'nın Ticaret Yapıları

Eski Roma şehirlerinde ticaret, küçük çapta da olsa, imparatorluğun ortadan kalkmasından sonra da sürdü, fakat 9. yüzyılda başlayan Arap istilaları Avrupa şehirlerini ayakta tutan ticaretin, özellikle denizaşırı ticaretin sonunu getirdi ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra zaten bir kasabaya dönüşmüş olan bu kentlerde ticaret, çevredeki köylülerin ürünlerini getirdikleri haftalık pazarlar veya yıllık panayırlarla sınırlı kaldı (Pirenne, 1990). Ancak ortaçağın ikinci kısmında, yani 12. yüzyılın başından itibaren şehirler değişimin, yani ticaretin beşiği olarak tanımlanan geleneksel işlevlerine yeniden kavuştular. Bu ise genel olarak istilaların sona ermesiyle birlikte karanlık çağın bitmesinin yanı sıra, tek tek şehirlerin feodalizmin baskısından kendilerini kurtarmaları sayesinde oldu. Ticaretin gelişmesiyle birlikte başta *burgher's house* veya *Bürgerhaus* (şehirli evi) olmak üzere çeşitli ticaret binaları yaygınlaşmaya başladı.

Bürgerhaus (burgher's house, şehirli evi) : Ortaçağ şehirlerinde üretim ve ticaret yapılan yerle, ikamet edilen yeri birbirinden ayırmak mümkün değildi. Bir başka deyişle iş hayatıyla, ev hayatı aynı çatı altında sürdürülüyordu. İngilizcede *burgher's house*, Almancada *Bürgerhaus* denen işyeri ve ev fonksiyonunu üstlenmiş bu çok katlı yapılarda usta, ailesi ve çıraklarıyla birlikte yaşıyordu. Bu nedenle ortaçağdaki *Bürgerhaus* şu bölümleri içermek durumundaydı:

1) Evin sahibi zanaatkârsa üretim alanı
2) Evin sahibi tüccar da olsa zanaatkâr da olsa satış alanı
3) Üretim için gerekli olan ara mallar veya satışa sunulan mallar için depo
4) Usta ve ailesi için barınma yeri
5) Bir veya iki çırağın barınabileceği yer.

Elbette bu kadar çok işlevi yüklenecek yapı birçok mekâna sahip olmak durumundaydı, bu nedenle ortaçağ şehirlerinde evler çok katlıydı (Vance, 1990). İşyeri ve ev ikilisinde her zaman işyeri kısmı ağır basıyordu. Ayrıca, mesleki kullanım her zaman bu yapıların dış görünümüne de damgasını vuruyordu. Örneğin, deri işlenen evlerin derileri kurutmaya yarayan galerileri, demirci ve çömlekçilerin ateş yakılan yeri vardı (Griep,1985).

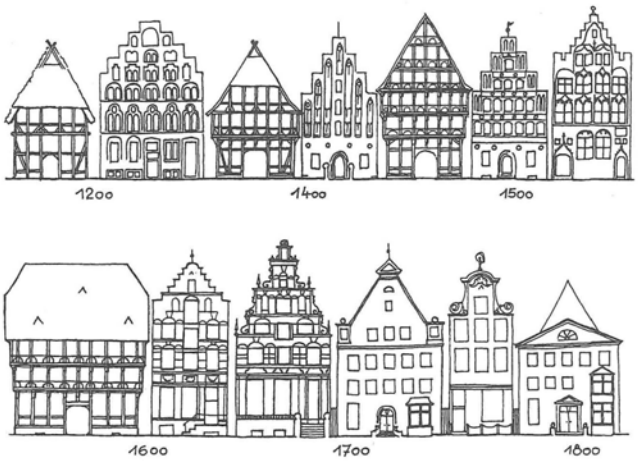

Şekil 2.5 Bürgerhaus (Şehirli Evi) tipleri

Daha sonradan yerini *Kontorhaeuser* veya büro binalarına bırakmak üzere 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren *Bürgerhaus*'un zemin katında, kepenkli veya panjurlu geniş pencere ve kapılarla caddeye açılan dükkân bulunuyordu ve burada mallar satışa sunulmak üzere sergileniyordu. Zanaatçının zemin katı atölye olarak kullandığı da oluyordu. İmalat için daha fazla yer ihtiyacı olursa birinci kat veya örneğin dokuma veya başka bazı ince elişi gerektiren işkollarında daha fazla gün ışığı alan en üst kat bu amaçla kullanılıyordu. Genellikle birinci kat evin sahibi olan usta ve ailesine ayrılmıştı, çıraklar ise ikinci, hatta üçüncü katı işgal ediyordu. Rutubete ve farelere karşı korunmalı çatı katında ise imalat için gerekli hammaddeler, mamul maddeler veya *Bürgerhaus*'da yaşayanlar için gerekli temel gıda maddeleri (kötü hava şartları ve kıtlık için) saklanıyordu. Yükler bu kata makara sistemi sayesinde rahatça taşınıyordu (Vance, 1990). *Bürgerhaus*'un temel biçimlenişi dönemin zevkine bağlı ufak tefek dekoratif unsurlar dışında bugünkü Belçika'nın üç federal bölgelesinden biri olan Flaman'dan Baltık kıyılarına kadar pek farklılık göstermiyordu (Griep, 1985) (şekil 2.5).

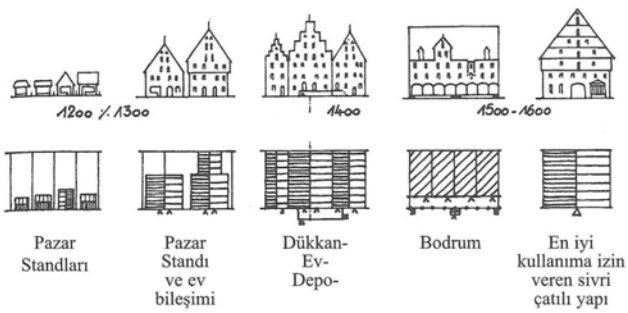

Şekil 2.6 Pazar Standından Bürgerhaus'a

Bürgerhaus'un nüvesi pazar yerlerindeki barakalardır. 1800'lü yıllara kadar eski şehirlerde alışveriş, bu iş için özel bazı haklarla donatılmış meydanlarda, belli günlerde yapılıyordu. Zamanla bu meydanlar kolayca sökülüp takılabilen basit stantlarla doldu. Pazar yerinde, üstü kapalı bir alışveriş yeri bulunduran lonca evleri de bulunuyordu. Büyükçe şehirlerde pazar kurulan günler az aralıkla birbirini takip ediyorsa, başka bir deyişle haftada birkaç kez pazar kuruluyorsa standlar sökülmüyordu. Zamanla bu stantların yerini daha sağlam yapılar aldı, fakat bunların cephe genişliği standın genişliğini aşmamak durumundaydı. Yine zamanla bu yapıların üzerine kat ilaveleri yapılarak depo ve yaşam mekânları yaratıldı. Bu gelişmenin sonunda pazar yerinde sadece 2-3 metre genişliğinde, fakat üç veya dört kat yüksekliğinde, zemin katı dükkânlı evler ortaya çıktı (şekil 2.6). *Bürgerhaus* denen bu evlerin zemin katına bakıldığında halen bunların nüvesini oluşturan ilk biçimi görmek mümkündür (şekil 2.7) (Griep, 1985).

Fondaco: Bazı Avrupa şehirlerinde ortaçağda, etrafı duvarlarla çevrili bir avlu etrafında düzenlenmiş, toptan satış yapılan kapalı pazar yeri, büro, depo ve ev olarak kullanılan yapılardan oluşan içe dönük yerleşimler ortaya çıkmıştı. Arapçadaki *funduk* kelimesinden türetilerek *fondaco* adı verilen bu yerleşimler daha çok yabancı tüccarların yeriydi, ancak denizaşırı ticaretiyle uğraşan yerli tüccarların da *fondaco*'lar kurduğu oluyordu. Yabancı tüccarların durumunda *fondaco*'ların avantajı, kendi konsüllerinin yönetimi altında, kendi kurallarına göre işlerini yapmaları ve dini inançlarını sürdürmeleriydi. Duvarları yabancılarınki kadar sağlam olmayan yerli tüccarların *fondaco*'su ise özellikle hırsızlığa karşı korunma amaçlıydı. Bu tür yapılara Akdeniz'de *fondaco*

denirken, Almanya'da *stahlyard*, İngiltere'de *steelyard* adı veriliyordu (Vance, 1990). En ünlü iki *fondaco* Venedik'tedir. Biri, 13. yüzyıldan kalma *Fondaco dei Turchi,* diğeri 1505 Venedik yangınından sonra yapılmış olan *Fondaco dei Tedeschi*'dir. Bunlardan sonuncusu dört kenarı revaklı bir avlu etrafında düzenlenmiş üç katlı bir yapıdır (şekil 2.8). Antwerp'deki abidevi Hansa yapısı (1564-68) da İtalya'daki *fondaco*'larla aşağı yukarı aynı işlevi üstlenmişti (şekil 2.9) (Pevsner, 1979). *Fondaco*'ların günümüze kalmış en iyi örneklerinden biri Burghes'de Jacques Coeur adlı bir Fransız tacire ait olandır (*Palais de Jacques Coeur*). Büyük bir kapıdan, malların indirildiği ve soylu misafirlerin alındığı avluya girilirdi. Revaklı zemin kat malların depolanmasına, birinci kat ailenin ikametine ayrılmıştı, çatı katı ise yine depo ve büro olarak kullanılmaktaydı (şekil 2.10) (Vance, 1990).

Şekil 2.7 Beaumont-en-Perigord, pazar yeri ve etrafındaki bürgerhauslar

Şekil 2.8 Venedig, Fondaco dei Tedeschi

Şekil 2.10 Bourges, Palais de Jaques Coeur

Şekil 2.9 Antwerp, House of the Hansa

Misafirhaneler: Ortaçağ şehirlerinde ilk zamanlar yolcuları misafir etme hakkı ve görevi manastırlar, papalık merkezi ve kalelere aitti. Fakat zanaat ve ticaretle uğraşan şehir erbabının, yani burjuvaların gücü arttıkça yolcuları misafir etme hakkı ve görevini de onlar üstlendiler. Bunun başlıca sebebi para ekonomisinin giderek arttığı bir ortamda bu eylemden de maddi bir çıkar ummalarıydı. Lonca örgütünün ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte lonca evleri, o zamana kadar tek tek üyelerin üstlendiği, yolcuların (yolcular genellikle tüccardı) misafir edilmesi görevini üstlendi. Böylece lonca evlerinin çok yönlü işlevine biri daha eklenmiş oldu. Fakat burada yolculara sadece konaklama hizmeti veriliyordu, yemek için yolcular genellikle sur dışında bulunan tavernalara gitmek zorundaydılar.

Avrupa şehirlerindeki bir başka misafirhane türü de büyük ahırlar ve daha kapsamlı yan binalar bulundurmak durumunda olduğundan genellikle şehir surları dışında, nadiren çarşı veya liman bölgesinde bulunanlardı ki bunların esin kaynağı İslam dünyasındaki kervansaraylardı. Burada at ve arabalarla yolculuk edenlere veya civardaki yerleşimlerden şehirdeki işlerini halletmek için gelenlere barınak ve yemek hizmeti sunulurdu. Güvenlik nedeniyle bu misafirhaneler büyük avluları çeviren masif taş duvarlı, zemin katta pencere sayısı az olan yapılardı (Griep, 1985).

Kapalı Pazar Yerleri ve Belediye Binaları: Avrupa şehirlerinden birçoğunun merkezinde daha 12. yüzyılda üzeri örtülü pazar yerleri bulunuyordu. Farklı malların satıldığı, tek tek bireylere ait birçok dükkânın bir binada toplanmasından meydana gelen pazar yerlerinin kökeni Yunan ve Roma şehirlerinin agorasıydı. Fransa'da, *St. Pierre sur Dives*'deki (tam olarak tarihi bilinmiyor, 13. veya 14. yüzyıl olduğu tahmin ediliyor) (şekil 2.11) ve *Richelieu*'deki 1630 tarihli (şekil 2.12) pazar yerleri bunlara iyi birer örnektir. Bunlar, dışı taş veya tuğla, içi ahşap yapılardı. Daha geç tarihli pazar yerlerinin çoğu üzeri açık bir avlunun dört tarafını çeviren revaklardan oluşuyordu, bu tür pazar yerlerinin en büyük örneklerinden biri Paris'teki 1813-1816 tarihli *Marché St. Germain*'dir (şekil 2.13). 19. Yüzyılın ortalarına doğru yapılan pazar yerlerinin çoğunun avlusu cam-demir çatı ile örtülüydü, bazıları ise çok sayıdaki pavyondan oluşuyordu. Örneğin Victor Baltard tarafından

Şekil 2.11 Saint Pierre sur Dives, Pazar Yeri

Şekil 2.12 Richelieu, Pazar Yeri

Şekil 2.13 Paris, Marché Saint Germain

Şekil 2.14 Paris, Halles Centrales

tonozlu tünel şeklindeki caddelerle birbirine bağlanan 14 pavyondan oluşacak şekilde tasarlanmış olan Paris'teki *Halles Centrales*'in yapımına 1853'te başlanmış, açılışı 1858'de yapılmıştı. Açıldıktan sonra da inşaatı süren *Halles Centrales*'in 1870'de henüz 10 pavyonu tamamlanmıştı (şekil 2.14) (Pevsner, 1979).

Avrupa şehirlerinde özellikle 12. ve 15. yüzyıllar arasında pazar yeriyle şehir yönetimi aynı çatı altındaydı. 12. Yüzyıla kadar şehir yönetimi genellikle manastırlarda yapılan toplantılarla yürütülüyordu. 12. yüzyılın sonundan itibaren yeni bir yapı tipi olarak gelişen belediye binalarında kapalı pazar yeriyle şehir yönetimi aynı çatı altında toplandı ve böylelikle, şehirlerin gerçek sahibi olan ticaret erbabı şehir yönetiminde hak ettiği yeri elde etmiş oldu. Belediye binalarının günümüze kalmış en eski örneği Como'daki 1215 tarihli *Palazzo del Broletto*'dur (şekil 2.15). Bu yapının revaklı bir açık zemin kat ve üzerindeki bir büyük odadan oluşan planı standart bir plan haline gelmiş ve daha geç tarihli örneklerde de tekrar edilmiştir. Como'daki örnekte zemin kat binanın önünde kurulan pazar yerinin devamıydı, üst kat ise belediye meclisinin toplantı yeri ve mahkeme salonu olarak işlev görüyordu (Pevsner, 1979). Alt katı kapalı pazar yeri, üst katı şehir yönetimine ayrılmış belediye binalarına bir başka örnek Piacenza'daki 1281 tarihli belediye binasıdır (şekil 2.16) (Koch, 1993). 1250

Şekil 2.15 Como, Pallazzo del Broletto

Şekil 2.16 Piacenza Belediye Binası

ve 1300 yılları arasında belediye binalarının öncüsü olan İtalya'da, Toscana bölgesinde zemin katı açık olmayan, daha karmaşık planlı belediye binaları yapılmaya başlandı. Zemin katın kapalı olmasının pazar işlevinin kaybolduğuna işaret ettiği bu yeni tip belediye binalarının örneklerden biri, Floransa'daki 1299-1314 tarihli *Palazzo Vecchio*'dur (şekil 2.17). Belediye binalarında pazar yeri işlevinin ortadan kalkması sadece pazar yeri veya çarşı olarak kullanılacak ayrı binalara ihtiyaç duyulmasıyla ilgilidir. İtalya'da belediye binaları bu şekilde gelişirken, Orta Avrupa'daki belediye binalarında, 14. yüzyılda pazar işlevi halen devam ediyordu. Örneğin, kumaş üretimi ve ticaretinin yaygın olduğu önemli bir ticaret şehri olan Thorn'daki (günümüzde Polonya sınırları içindeki bu şehrin şimdiki adı Torun'dur) 1250-1393 arasında yapılmış belediye binasının (şekil 2.18) zemin katı dükkânlara ayrılmıştı ki bunlar arasında en önemli yeri kumaş dükkânları tutuyordu; diğer dükkânları tuhafiyeciler, çömlekçiler, sabun üreticileri, fırıncı ve pastacılar işgal ediyordu (Pevsner, 1979). Kuzey Fransa ve Hollanda'da ise İtalya'da olduğu gibi belediye binalarının pazar işlevi zamanla erimeye başlamış ve loncalar, ürettikleri ürünün sergilendiği ayrı binalar yapmaya başlamışlardı.

Şekil 2.17 Floransa, Palazzo Vecchio

Şekil 2.18 Torun Belediye Binası

Lonca Binaları: Avrupa şehirlerinde belediye binasının yanı sıra, ya belediye binasıyla eş zamanlı ya da daha sonra lonca binaları yapıldı. Loncaların güçlü olduğu ve özellikle toptan ticaretin yaygın olduğu şehirlerde belli bir loncanın veya birkaçının bir arada ürünlerinin sergilendiği lonca binaları, boyut ve dekorasyon bakımından belediye binalarına benziyordu. Lonca binaları aynı zamanda belli bir loncanın üyesi tüccarların sahip oldukları maddi ve politik gücü dışa vurmalarının bir aracıydı. Bunlar, lonca organizasyonunun gerçekleştiği ve imtiyazlarının korunduğu yerler olmalarının yanı sıra, ticaretle uğraşan kişilerin hayatlarının merkeziydi, çünkü ticaret onların varoluşunun temelini oluşturuyordu (Vance, 1990). Lonca binaları genel olarak, lonca sandığının bulunduğu lonca odası, loncada üretilen malların sergilendiği büyük mekân, bar ve yönetim odalarından oluşuyordu ve çoğunlukla iki katlıydı. Büyük çaplı ticaret yapan kumaş loncası gibi loncaların sahip olduğu lonca binalarına bir örnek Belçika Ypern'deki *Tuchhalle*'dir. 1200 ve 1620 yılları arasında inşa edilen bu yapının büyük bölümü 13. yüzyılda tamamlanmıştır (şekil 2.19) (Koch, 1993).

Şekil 2.19 Belçika, Ypern, Tuchhalle

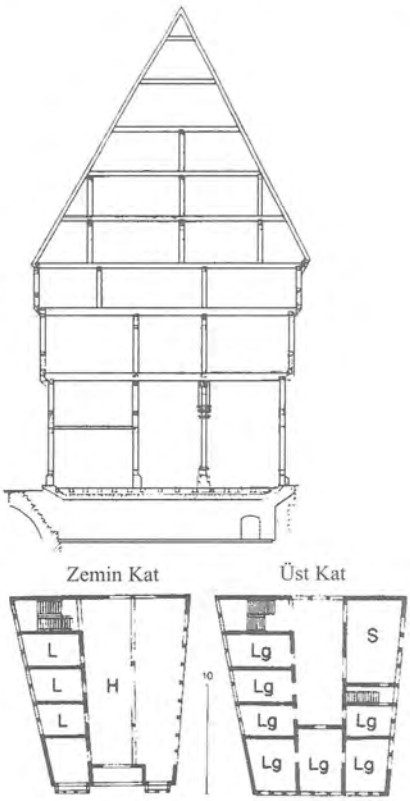

H İki nefli büyük salon (iki kat yüksekliğinde)
L Dükkanlar (hem sokağa, hem içeriye açılıyorlar)
Lg Depo ve büro odaları
S Toplantı odası

Şekil 2.20 Hildesheim, Knochenhaueramtshaus

Şekil 2.21 Bruges, Halles

Büyük lonca binalarının yanı sıra, yerel ihtiyacı karşılayan daha mütevazı tesisler de vardı. Bunların zemin katını tamamen kaplayan kapalı pazar yerinde genellikle ayakkabı, hububat, ekmek, et satılırdı. Et satılanlara örnek, Hildesheim'daki *Knochenhaueramtshaus* olabilir. Çatı katı hariç dört katlı olan bu yapının zemin katının bir kısmını iki kat yüksekliğindeki iki sahınlı kapalı pazar yeri, diğer kısmını ise hem caddeye, hem de kapalı pazar yerine açılan dükkânlar işgal ediyordu. Üst katlarda ise depo ve büro odası olarak kullanılan odalar dışında, lonca üyelerinin toplantı odası bulunuyordu (şekil 2.20). Birçok loncanın ürünlerinin bir arada satıldığı lonca binalarına örnek ise Burges'deki *Halles*'dir. Yapımına 1240'ta başlanan *Halles* binasının kulesi 15. yüzyılda yükselmeye başlamıştır. Bu yapının zemin katında kumaşçılar, baharatçılar, kasaplar mallarını satıyorlardı, üst katta ise festival ve eğlencelerin düzenlendiği mekânlar vardı (şekil 2.21). Burges şehrinin toptan ticarete konu olan başlıca ürünü kumaştı; bu nedenle şehirde kumaşların depolanıp satıldığı *Waterhalle* adında ayrı bir lonca binası (13.yüzyıl) bulunuyordu (Pevsner, 1979).

2.3. 19. Yüzyılda Ticaret Yapıları

Sanayi devriminden sonra Avrupa'da üretim ve değişimin çehresi köklü bir değişiklik geçirdi. Küçük çaplı üretim, yerini fabrikalarda yapılan büyük çaplı üretime, loncalarda örgütlenmiş zanaatkâr ve tüccarlar yerlerini büyük şirketlere bırakmaya başladı. Bunlara, üretim ve ticaretin özellikle belli bazı şehirlerde katlanarak artması ve eski iş kollarına bankacılık, sigortacılık, deniz ve demir yolları işletmeciliği, avukatlık, komisyonculuk, posta hizmetleri gibi belli bir meta üretimine dayanmayan bazı yeni iş kolları da eklendi. Bütün bunların sonucunda o zamana kadar üretim, ticaret ve ikametin aynı çatı altında toplandığı ve 19. yüzyıla kadar varlığını koruyan *Bürgerhaus* denen evlerin yoğunlukta olduğu şehir merkezlerinin çehresi ve ticaret yapılarının niteliği değişmeye başladı. İkamet ve işyeri ayrışırken, şehir merkezleri salt iş merkezlerine dönüştü. Büyük çaplı üretim eski merkezin dışındaki fabrikalarda yürütülürken, belli bir metanın değil de hizmetin üretildiği bankacılık ve sigortacılık gibi iş kolları veya bir metanın üretim ve dağıtım sürecinin organizasyonu için büro binaları, (İngilizce'de *counting-house* veya *office buildings*, Almanca'da *Kontorhaeuser veya bürogebaeude*) perakende alışveriş için pasajlar, pasajların ardından Fransızca konuşulan ülkelerde *bon marché*, İngilizce konuşulanlarda *department store* denen çeşitli malların arz edildiği büyük alışveriş merkezleri yapılmaya başladı. Çok genel bir çerçeve içinde dile getirdiğimiz bu değişimle ilgili olarak ortaya çıkan yeni ticaret binalarından *department store* ve pasajlara burada kısaca değinip, çalışma konumuzla daha yakın bir ilişki içinde bulunan büro binalarına, Hamburg örneği ışığında daha ağırlıkla yer vereceğiz.

2.3.1. Pasajlar

Pasaj sözcüğünün kökeni Latincedeki *passus*'tur ve adım anlamına gelir. Yapı tarihinde pasaj her şeyden önce bir geçit, başı ve sonu olan bir mekândır (Geist, 1979). Pasaj sözcüğü Fransızcadan gelir ve bu dilde daha 18. yüzyılda büyük yapı bloklarının iç kısmından geçiş sağlayan özel yollar için kullanıldığı bilinir. Olgunlaşmış pasajların Avrupa'da görülen öncüllerinden biri olan özel yollar sadece Paris'te değil, başta Londra olmak üzere başka birçok Avrupa şehrinde 18. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmaya başlamıştı. Paris ve diğer şehirlerdeki örnekleri daha çok, yan yana ve karşılıklı dizilmiş benzer ev topluluklarının ortasından geçen, iki ucunda akşamları kapatılan ve bekçilerce korunan demir kapıların olduğu özel yollardı ki Paris'te bunların ait olduğu yapı grubuna *cité* adı veriliyordu (*Cité Bergre, Cité Trvise, Cité d'Antin*). Citéler, kalabalıklaşan ve arsa fiyatlarının arttığı şehirlerde, şehir içinde oturmak isteyip de şehrin gürültüsü ve kargaşasından mümkün olduğu kadar uzak kalmak isteyen nispeten varlıklı, fakat bahçe içinde tek başına bir

eve sahip olacak kadar da parası olmayan kişilerin rağbet ettiği özel yollu ev topluluklarıydı (Geist, 1979). Pasaj kelimesi zamanla işlek caddeler arasındaki cam çatılı, iki yanında dükkânların sıralandığı birleştirici geçitler için kullanılmaya başladı. Bunların üst katlarında yine dükkânlar, bürolar, atölyeler, ikamete ayrılmış mekânlar olabiliyordu. Geist pasajlar hakkında şunları söyler:

"Özel mülkiyete ait bir alan üzerinde halka açık bir mekân ve perakende ticaretle ilgili bir organizasyon şekli olan pasaj, uygunsuz hava şartlarına karşı koruma, sadece yayalara ait alan ve etrafındaki sokak ve caddeler arasında kısaltma imkânları sunar. Sağladığı bu kolaylıklar, içindeki dükkânların kiracılarına ve böylelikle pasaj sahibine ekonomik başarı olarak geri döner... Bir pasaj ancak şehrin ana alışveriş merkezindeyse ve iki aynı ölçüde işlek caddeyi birleştiriyorsa varlığını amaçlandığı gibi sürdürebilir... Pasajın bir illüzyon yaratan unsuru pasaj mekânıdır: İç mekanda üzeri örtülü dış mekân, içeri alınmış dış cephe mimarisi. Pasaj mekânı, cam bir çatıyla örtülü olması, simetrik cepheleri ve sadece yayalara hizmet etmesiyle caddeden ayrılır. İşte, biri cam çatı, diğerleri simetrik cepheler ve yaya yolu olmak üzere bu üç unsur, bütün örneklerde mevcut olup bir yapı biçimi olarak pasajı tüm diğer benzer yapılardan ayırır" (Geist, 1979).

Tanım gereği pasajlar üzeri çatıyla örtülü olsa da, kapalı pasajlarla açık pasajlar Avrupa'da aynı zamanda ortaya çıkmıştı. Açık pasajlar sanayi bölgelerinde olup, daha çok zanaatkârların yeriydi, kapalı pasajlarda ise lüks malların satıldığı dükkânlar vardı. J. F. Geist'a göre, literatürde genellikle pasajlar anlatılırken Doğu çarşılarının pasajlara örnek olduğu ileri sürülür. Fakat yine aynı yazara göre, Doğudan alınmış belli bir mimari örneğin belli bir pasajı doğrudan etkilediğine rastlanmamıştır, bu nedenle, bu etkilenme olsa olsa 18. ve 19. yüzyıllarda yayınlanmış seyahatnamelerdeki gravürlerle desteklenen tasvirlere dayanır (Geist, 1979). İlk pasajlar Paris'te yapılmıştı. Yolların darlığı ve pisliği, tretuvar olmaması, 18. yüzyılda atlı arabaların çoğalması Paris sokaklarında yürümeyi giderek daha keyifsiz ve tehlikeli bir hale getirmişti. Dolayısıyla şehirliler araba altında kalma korkusu olmadan rahatça alışveriş edebilecekleri yerlere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ihtiyacı İslam dünyasındaki çarşılardan esinlenerek yapılan pasajlar karşıladı. 1820'ye gelindiğinde Paris'te altı, Londra'da iki Brüksel'de bir pasaj bulunuyordu. İlk pasaj yapıları, Paris'teki sonradan yıkılmış *Galerie de Bois* (1786-88 yıllarında yapılmış) ve *Passage Feydeau*'dur (yapım tarihi 1791 olarak tahmin ediliyor). *Passage du Caire* (1799) ile *Passage des Panoramas* (1800) değişmiş olarak günümüze ulaşmıştır. Bunların arkasından yapılmış olan *Passage Delorme* (1808) ve *Passage Montesquieu* (1811) yıkılmıştır. Londra'nın en eski pasajları ise restore edilerek günümüze ulaşmış olan *Royal Opera Arcade* (1816-18) ile *Burlington Arcade*'dir (1818-19).

Paris ve Londra'dakilerin ardından 1820'de Brüksel'de *Passage de la Monnaie* inşa edilmiştir. Paris'teki ilk pasajlar yan yana ve simetrik olarak dizilmiş, altı dükkân, üstü ikamete ayrılmış, dar evlerden oluşuyordu ve bunların arasındaki geçit en fazla üç metre genişliğindeydi. Yukarıda adı geçen ilk iki pasajın üstten aydınlatması yoktu, sadece oldukça yüksek bir seviyede yanlardan ışık alıyordu. *Passage du Caire*'in çatısı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. *Passage des Panoramas* ise Londra'daki *Burlington Arcade*'de halen görüldüğü gibi ışık delikleri olan tahta bir çatıyla örtülüydü. Fakat buraya kadar sayılanlar tanım gereği "gerçek pasaj"ların ilk örnekleriydi. *Passage Delorme*'un sahibi M. Delorme pasajın gerçek mucidi olarak kabul edilir. Günümüze ulaşmış herhangi bir belge olmamakla birlikte, bu pasajın üstünün tamamıyla cam bir çatıyla örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Pasaj yapısının çeşitli değişikliklerden sonra tanımına uygun olarak olgunlaştığı dönem ise 1830'lardır.

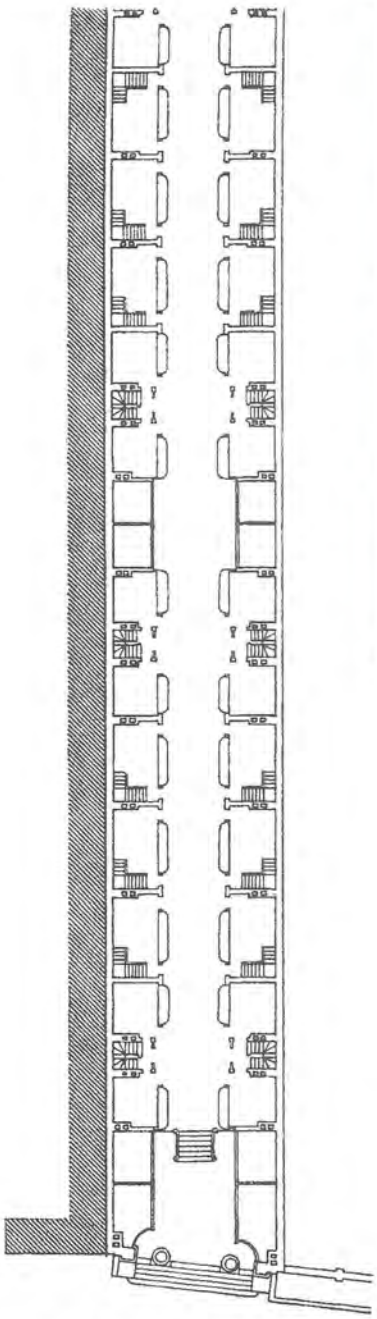

Şekil 2.22 Londra Burlington Arcade (zemin kat planı)

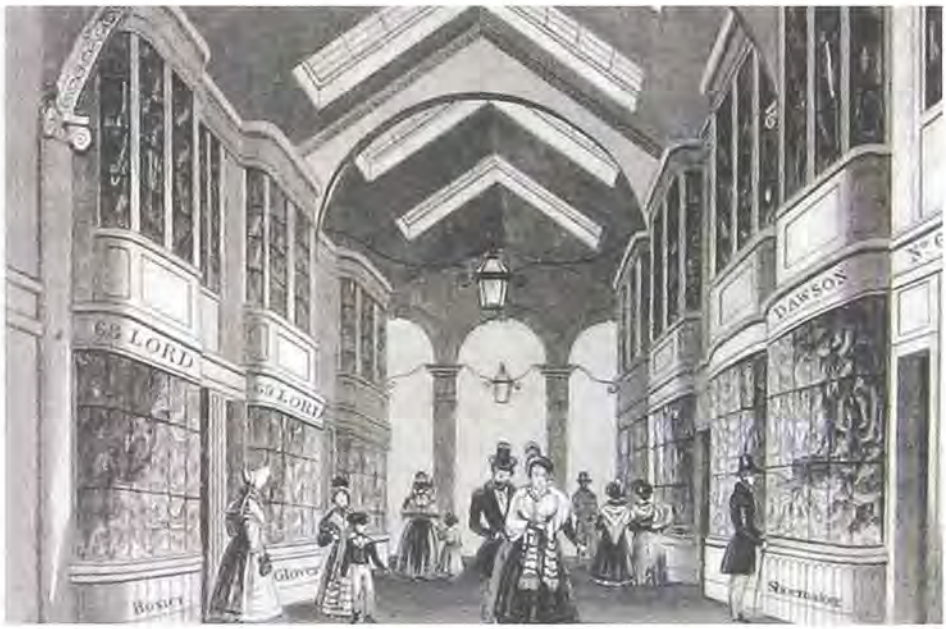

Şekil 2.23 Londra Burlington Arcade

1840'tan sonra özellikle pasajın anayurdu olan Paris'te pasajlar eski moda olmaya ve yerlerini daha efektif alışveriş imkânı sunan başka yapılara bırakmaya (*bon marché*) başladı. Paris'teki 29 pasajın sadece altısı 1840'tan sonra yapılmıştır. Fakat medeniyetin göstergesi modernliğin sembolü olarak pasajlar, Paris ve Londra'dakiler örnek alınarak başka şehirlerde I. Dünya Savaşı öncesine kadar yapılmaya devam etti.

Londra'daki *Burlington Arcade* (1718-19) zeminle birlikte üç katlı ve mansard çatılıydı. 180 m x11 m boyutuyla oldukça dar ve uzun bir pasajdı (şekil 2.22 ve 2.23). Üst katları ikamete ayrılmış olan bu pasaj sonradan yapılan kat ilaveleriyle orijinal halini kısmen yitirmiştir (Geist, 1979). 1823 tarihli *Galerie Vivienne* ise Paris'in önemli pasajlarındandır. Üç kapılı, iki katlı pasajın planı L şeklindedir. Dükkân içlerinden veya birinci kattaki arka koridordan girilen ikinci kat mekânları ikamete ayrılmıştır (şekil 2.24 ve 2.25). Orijinal cam çatısı halen korunmuş olan pasaj Ampir üslubundadır (Griep, 1979). Pasajlara örneklerden bir diğeri Hamburg'taki 1866 tarihli

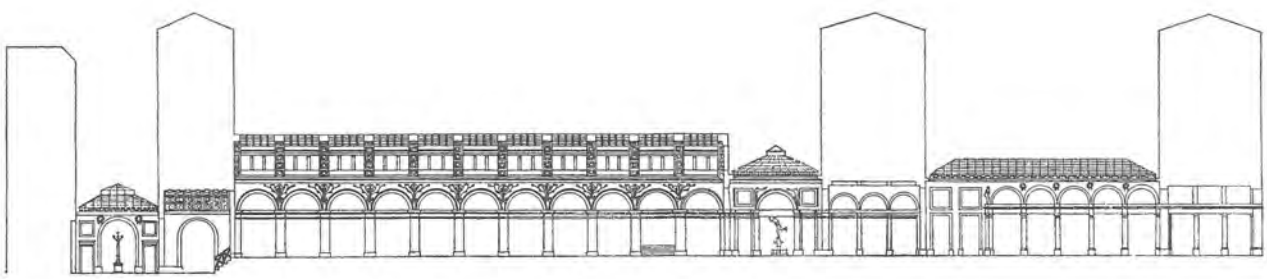

Şekil 2.24 Paris, Galerie Vivienne (kesit)

Şekil 2.25 Paris, Galerie Vivienne

Sillem's Bazaar'dır. Gotik ve Rönesans üslupların etkisinin görüldüğü bu pasaj, Paris ve Londra'dakiler kadar uzun olmasa da son derece zengin dekorasyonu, boyutlarının büyüklüğü ve dökme demir strüktürlü yarım daire şeklindeki cam çatısıyla dikkat çekiyordu. İki katlı olan pasajın üst katı, dört katlı giriş binasının ise tüm katları ikamete ayrılmıştı (şekil 2.26 ve 2.27). *Sillem's Bazaar* 1881'de yıkılmıştır (Geist, 1979).

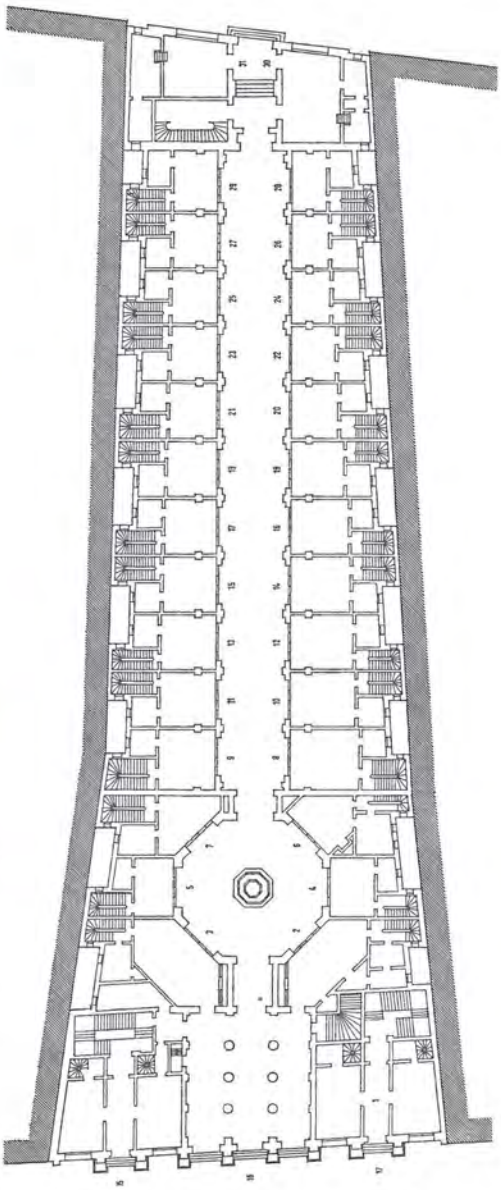

Şekil 2.26 Hamburg, Sillem's Bazaar (zemin kat planı)

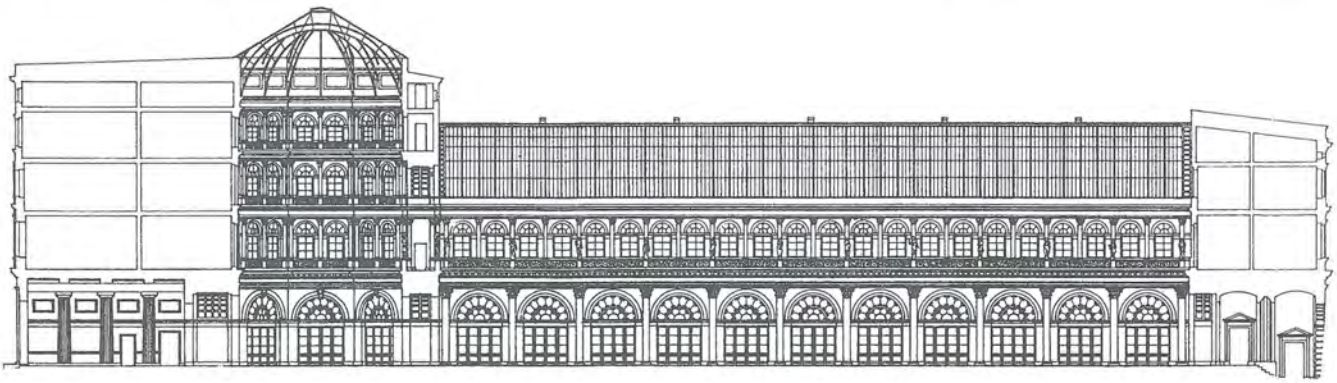

Şekil 2.27 Hamburg, Sillem's Bazaar (kesit)

2.3.2. Alışveriş Merkezleri (Department Store, Bon Marché)

19. Yüzyılın ikinci yarısında Paris ve Londra'da pasajlar itibardan düşmeye başlarken *department store* veya *bon marché* denen yeni tip alışveriş merkezleri inşa edilmeye başladı. Çeşitli tüketim mallarının arz edildiği alışveriş merkezleri spesifik bir malın satıldığı küçük dükkânlara karşı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta daha çok büyük şehirlerde görülen alışveriş merkezlerinin tüketicilere sağladığı avantaj, çeşitli malları aynı çatı altında bulabilmenin yanı sıra, bir malı küçük dükkânlarda olduğundan daha ucuza, sabit fiyatlarla ve satıcı baskısı olmadan satın almak olduğundan, bu tip yerler kısa sürede sahiplerine büyük karlar sağlamıştır. 1852'de Paris'te Seine Nehri'nin sol yakasında kurulmuş olan ilk *bon marché* (adından da anlaşılacağı üzere fiyatların ucuzluğu vurgulanmak istenmiştir) küçük dükkânların hitap ettiğinden çok daha geniş bir sosyal sınıf yelpazesine ulaşmış ve kısa zamanda Seine Nehri'nin sağ yakasında da çok sayıda *bon marché* açılmıştı (Vance, 1990). Aristide Boucicaut'nun yaptırdığı sadece 30 metrekare büyüklüğündeki ilk *bon marché* o kadar tutulmuştu ki iki yıl içerisinde satış elemanı sayısı 12'ye çıkmış, müşteri sayısında da çok önemli artış kaydedilmişti. 1869'da Paris'in ilk büyük *bon marché*'sinin inşaatı başladı ve 1872'de tamamlandı (şekil 2.28). 1873-1876 tarihlerinde mimar L.C. Boileau'nun üstlendiği genişletme çalışmalarından sonra Rue de Svres, Rue de Babylone, Rue du Bac ve Rue Velpeau arasındaki bütün bir adayı işgal eden, etrafı vitrinlerle çevrili, çok sayıda aydınlığı, galerileri olan bu çok katlı yapının ilk mimarı M.A. Laplanche'tı (Pevsner, 1979).

Şekil 2.28 Paris Bon Marché

Şekil 2.29 Paris Bon Marché

Şekil 2.30 Paris, Printemps Mağazası

Şekil 2.31 Londra, Department Store

Demir iskelet tekniği sayesinde sonradan istendiği gibi bölümlere ayrılmak üzere geniş mekânlara yer verilen bu *bon marché*'nin üzeri 1880 yılına ait bir gravürde görüldüğü gibi cam çatılıydı (şekil 2.29) (Geist, 1979). Paris'in bir diğer büyük alışveriş merkezi 1882-1883 tarihli *Printemps* mağazasıydı: Demir iskeletli, dış duvar örgüsü taş, fakat zamanın modasına uygun olmak üzere çok büyük cam yüzeylere sahip bu yapının mimarı Paul Sédille'dir (şekil 2.30) (Pevsner, 1979). Genellikle bir, iki, üç veya dört katlı olan bu tip alışveriş merkezleri Paris'ten sonra başta Londra olmak üzere başka birçok Avrupa şehri ve Amerika Birleşik Devletleri şehirlerine de yayılmıştır (Vance, 1990). Londra, Oxford Street'teki 1908 tarihli *Department Store* sütunlu ve uzun cephesiyle dikkat çeken devasa bir yapıydı (şekil 2.31). Selfridge tarafından yaptırılan bu binanın mimarları R. Frank Atkinson ve D. H. Burnham'dır.

2.3.3. Büro Binaları (Kontorhaeuser, Counting Houses, Office Buildings) ve Hamburg Örneği

Latince kökenli olan büro sözcüğü Fransızcadan (*bureau*) dilimize geçmiştir. Fransızcada 12. yüzyılda *bureau* yazı masalarını örtmek için kullanılan yünlü kumaştı, daha sonra aynı sözcük şık yazı masalarını tanımlamak için kullanılmaya başladı (Fransızcada halen bu anlamda da kullanılmaktadır). Günümüzde ise büro yazı masalarının içinde bulunduğu odalara verilen isim olmuştur. Kelime anlamı olarak büro ve ofis literatürde

Şekil 2.32 Londra, County Fire Office

eşanlamlı olarak kullanılır. "Ofis" sözcüğünün kökü Latincede *opus* olup "yapıt, iş" anlamına gelmektedir. Ayrıca ofis sözcüğünün kökeninde "daire" de vardır ve bu sözcük Sanskritçede "kavuşmak" anlamına gelir" (Dökmeci ve diğ., 1993). Mimar Cassan'a göre "ofis", işbölümünün ve ihtisasın şef, memur, kâtip, muhasip, desinatör diye isimlendirildiği çeşitli iş ve vazife adamlarının yine kendi işinin niteliğine uygun bir masa başında çalıştığı yerdir (Dökmeci ve diğ., 1993). Büro (veya ofis) binaları ise belli bir şirket veya teşkilatın işyeri olarak, ya da birden fazla şirkete kiraya vermek üzere inşa edilen yapılardı (Pevsner, 1979). Avrupa ve Amerika'nın önemli sanayi ve ticaret merkezlerinde imalat ve ticaretin artması daha fazla dükkân, depo ve büro ihtiyacı doğurdu ve bu ihtiyaca cevap vermek için şehir merkezleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemli bir dönüşüm geçirmek zorunda kaldı. Bu dönüşüm sonucu, ikamet ve işyeri hem bina hem de semt bazında ayrışırken, şehir merkezleri de salt iş merkezleri haline geldi, ikamet için yeni semtler oluşturulmaya başlandı. Örneğin İngiltere'nin önemli sanayi şehirlerinden Manchester hakkında Engels'in yazdıklarından 1840'larda şehir merkezinde artık

Şekil 2.33 Londra, Royal Exchange Building

orta ve üst sınıfların ikamet etmediğini, şehir merkezinin tamamen bir iş merkezi haline geldiğini, en fazla iki veya üç katlı olan binaların çok azında üst katın ikamete ayrıldığını, buna karşın çoğunun zemin katında pahallı malların satıldığı dükkânlar, üst katlarında ise bürolar olduğunu öğreniyoruz (Vance, 1990). Buradan anlaşılacağı üzere İngiltere'de 19. yüzyılın daha ilk yarısında büro binaları vardı, fakat bunlar en fazla dört katlıydı.

En eski büro binası Londra'daki *County Fire Office*'tir. Robert Abraham tarafından tasarlanmış olan Neoklasik üsluptaki bu bina 1829 tarihlidir (şekil 2.32). Londra'da daha sonra inşa edilen büro binaları C.R. Cockerell tarafından tasarlanmış olan Covent Garden King Street'teki *Westminster Fire Office* (1829-30), Strand'taki *Westminster Insurance Co.* (1832) ve Threadneedle Street'teki *Sun Fire Assurance Office*'tir (1841-42). Yukarıda adı geçen büro binalarının tümü tek bir şirket için tasarlanmış ve aynı şirket tarafından kullanılmıştı. Yaygın olarak ancak 1850 civarında birden fazla şirket veya kuruluşa kiraya vermek üzere büro binaları inşa edilmeye başlandı. Bu tip büro binalarına ilk örneklerden biri l'Anson tarafından tasarlanmış olan Londra'daki *Royal Exchange Building*'tir (1842-44) (şekil 2.33) (Pevsner, 1979).

Amerika'da da birkaç yıl sonra İngiltere'dekine benzer gelişmeler olmuştur. New York gibi birkaç ticaret şehri dışındaki Amerikan kentlerinde 1858'den önceki büro binaları evden dönüştürülmüş yapılardı (Pevsner, 1979). New York'ta ise daha 19. yüzyılın ilk yarısında büro binaları yapılıyordu. Bunlardan biri 1840'larda inşa edilmiş olan beş katlı *Trinity Building*'tir (şekil 2.34) (Stern ve diğ., 1995). Büro binalarında cephede mümkün olduğu kadar çok pencere açıklığı olması tercih ediliyordu, bu ise cephelerde demir kullanmakla mümkündü. Bunu sağlayacak teknoloji ise Amerika'da İngiltere'ye göre daha gelişkindi.

Şekil 2.34 New York, Trinity Building

Şekil 2.35 New York, Harper's Yayıncılık Binası

Şekil 2.36 New York, Equitable Life Assurance Building

yaptığı demir iskeletli, yedi katlı binadır (şekil 2.35). Fakat, Harper Yayıncılık'ın binası gerçek bir demir iskeletli yapı değildi, çünkü dış duvarları kagirdi. İlk demir iskeletli yapı 1868-70'de New York'ta yapılmış olan *Equitable Life Assurance Company* binasıdır (şekil 2.36). Bu bina ayrıca asansörün ilk kez kullanıldığı büro binası olması bakımından da önemlidir. Nihayet 1884-85'te üzerine duvarların asılacağı en iyi iskeletin çelikten olacağı anlaşıldı ve çelik iskelet ilk kez Şikago'da 10 katlı *Home Life Insurance Company* binasında, yani yine bir büro binasında kullanıldı (şekil 2.37) (Vance, 1990). Bunun ardından başta Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli şehirleri olmak üzere birçok Avrupa şehrinde şehir merkezinin dönüşümüyle birlikte çok katlı büro binalarının sayısı giderek arttı.

Ayrıca, beş kattan yüksek büro binaları da ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmaya başlamıştı. Bu dönemde henüz metro veya otomobil olmadığından şehirler halen yaya şehriydi ve bu nedenle şehir merkezi insanların yaya olarak ulaşabileceğinden daha geniş bir alana yayılmamak durumundaydı. Bu durumda artan dükkân, depo ve büro ihtiyacına cevap vermek için daha yüksek binalar yapmaktan başka çare yoktu. Fakat insan yaya olarak en fazla beş kat çıkabileceğinden, beş kattan daha yüksek binalar yapmaya da imkân yoktu. 1850'lerde asansörün ilk kez kullanımı ve gökdelen yapmak yolundaki ilk çabaların başlamasıyla birlikte bu soruna çözüm yolunda ilk adımlar atılmış oldu. İlk yüksek yapı 1854'te New York'ta James Bogardus'un yayıncı Harper için

Şekil 2.37 Şikago, Home Life Insurance Company Building

Hamburg Örneği

Tüm ortaçağ boyunca Avrupa'nın en önemli zanaat ve ticaret şehirlerinden ve Kuzey Avrupa'nın en işlek limanlarından biri olma özelliğini korumuş olan Hamburg, sanayi devrimi sürecinde bir büyük şehir haline geldi. Hamburg'da 19. yüzyıl boyunca üretim ve ticaretin çok büyük boyutlara ulaşması önemli bir nüfus artışı ve bunun yanı sıra işyeri ve konut talebindeki patlamayı da beraberinde getirdi. O zamana kadar işyeri ve konut işlevlerinin ikisini birden aynı çatı altında barındıran *Bürgerhaus*'ların yoğunlukta olduğu şehir merkezi bu talebi karşılayamamaya başladı. Konut ihtiyacı yeni oluşturulan semtlerdeki yapılaşmayla giderilirken, ticaret şehir merkeziyle sınırlı kaldı ve ticari aktiviteler için yer ihtiyacı arttıkça, şehir merkezindeki konut sayısı azaldı. Bu sürecin ilk aşamasında *Bürgerhaus*'ların ikamete ayrılmış bölümleri işyeri ve depoya dönüştürüldü veya daha geniş mekânlara sahip, daha konforlu yeni binalar yapıldı. Bu binaların zemin katında dükkânlar, birinci ve ikinci katında bürolar ve depolar, üçüncü veya dördüncü katında konut yer aldı. İkinci aşamada konut işlevi olmayan ve tek bir firmaya (örneğin bir banka, sigorta şirketi veya gemicilik firmasına) ait işyerlerinin de yapıldığı görülmektedir. Üçüncü aşamada ise, İngiltere ve Amerika'daki örneklerden esinlenerek birçok firmanın kullanımı için düşünülmüş *kontorhaus* (ticarethane) denen çok katlı büro binaları yapıldı. Bunun yanı sıra, özellikle 19. yüzyılın sonundan itibaren Hamburg kent merkezinde antrepo binalarının sayısının konutlar aleyhine giderek arttığı görülür.

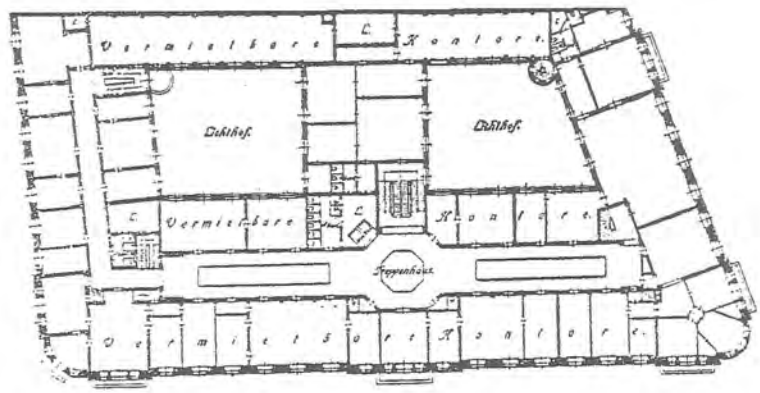

Şekil 2.38 Hamburg, Dovenhof Binası (tipik kat planı)

Hamburg'un ilk büro binası olan *Dovenhof* 1885-86 tarihli olup Heinrich von Ohlendorf tarafından tasarlanmıştır. 1967'de yıkılmış olan bu bina büro odalarının ışık alması için düşünülmüş iki avlu etrafında düzenlenmişti. Üç cepheli binanın iki cephesine paralel orta koridorların iki yanı büro odalarıyla donatılmış ve koridorlardan biri ortada genişleyerek kat merdivenine yer vermişti (şekil 2.38 ve 2.39). Kaloriferli olan *Dovenhof* binası aynı zamanda Kıta Avrupası'nın ilk asansörlü yapısıydı, bu sayede beş katlı olan binanın üst katları da kolayca kiracı bulabilmişti. Zemin katı kesme taş kaplı olan bina Rönesans

Şekil 2.39 Hamburg, Dovenhof Binası

Şekil 2.40 Hamburg, Afrikahaus

Şekil 2.41 Hamburg, Hapag Binası

üslubundan ödünç alınmış formlarıyla bir "palazzo" görünümündeydi. Bu görünümün binanın işleviyle bir ilişkisi olmasa da yapının aynı zamanda bir prestij unsuru olması arzusuyla uyum içindeydi. *Dovenhof* binası ve ondan sonra yapılmış büro binalarında faaliyet gösterenler ise ağırlıkla ithalat ve ihracatçılar, komisyoncular, denizcilik acenteleri, çeşitli firmaların temsilcilikleri, avukatlar ve sigortacılardı (Hipp, 1986). 1880-90 arasındaki tereddütlü dönemden sonra Hamburg'da büro binalarına talep o kadar arttı ki yüzyıl dönümüne kadar yaklaşık 100 adet *kontorhaus* yapıldı. Bunların bazılarının zemin katı dükkânlara ayrılmıştı ve en üst katlarında depo olarak kullanılan odalar vardı. New York ve Londra'yla birlikte tamamen Hamburg'a özgü olan bu durum Almanya ve Avrupa'nın diğer şehirlerinde bu boyutlara erişmemişti. Yeni yapı tipi beraberinde yeni inşaat tekniklerini de getirmişti ki bu sayede iç mekânlar istenildiği gibi bölümlere ayrılabiliyordu. Başlangıçta çelik iskelet, 1890'lardan sonra da iyice yaygınlaşan betonarme tekniği sayesinde taşıyıcı elemanları dış duvarlarla merdiven kovasına taşımak ve ortada belli aralıklarla dizilmiş taşıyıcı ayaklar dışında mümkün olduğunca büyük ve sonradan kiracının ihtiyaçlarına uygun olarak istenildiği gibi bölümlenebilecek boş bir alan yaratmak mümkün oldu. Örneğin, *Woermann* Denizcilik Şirketi için yapılmış olan *Afrikahaus* (1899) tamamen bu teknikle inşa edilmiş bir büro binasıdır (şekil 2.40). Aynı teknikle yapılmış, zemin katı dükkânlı büro binalarına bir başka örnek Poststrasse 17-19'daki binadır (1906-1908). Zeminle

birlikte beş katlı olan bu binanın bir de çatı katı vardır. Son olarak Hamburg'daki büro binaları içinde istisnai bir yere sahip olan ve yapımı 1912'den 1923'e dek süren *Hapag* binasına değinmek istiyoruz (şekil 2.41). Hamburg'un en büyük denizcilik şirketinin yönetim merkezi olan bu bina Neoklasik üsluptaki cephesiyle tam bir prestij binasıdır (Schneider, 1994).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Avrupa şehirlerinde üretim ve dağıtıma yönelik ticaret binalarının antik Roma'daki *insulae*'dan başlayarak, ortaçağda *burghers house* veya *Bürgerhaus* ile devam eden bir geleneği olduğunu ve bu çok katlı binaların imalat ve ticaretin yanı sıra ikamet işlevini de içerdiğini görüyoruz. Sanayi Devrimi'nden sonra ise *Bürgerhaus*'ların yerini Almanya'da *kontorhaus*, İngiltere ve Amerika'da *office building* denen büro binaları almıştır. Hamburg örneğinde daha yakından incelediğimiz *kontorhaus*'u *Bürgerhaus*'tan ayıran en önemli özellik, inşaat malzemesi, inşaat tekniği ve mekân tasarımındaki farklılıkların yanı sıra, *Bürgerhaus*'ta olduğu gibi ikamet ve imalat fonksiyonu içermemesi ve buradaki büroları kiralayanların genel olarak hizmet sektöründe faaliyet göstermesidir. Bunların yanı sıra, antik Roma'da *forum*'ların kenarında daha spesifik üretim ve ticarete sahne olan pazar yerlerinin, şehrin merkezi veya dışında toptan ticaretin yapıldığı *horrea* ve *emporium*'ların olduğunu görüyoruz. Ortaçağ şehirlerinde ise yabancı tüccarların yaşadığı, işlerini yürüttüğü ve mallarını depoladığı *fondaca*'lar; şehir merkezinde önceleri belediye binası, sonraları lonca binasının zemin katında değişik loncaların ürettiği malların sergilendiği üstü kapalı pazar yerleri veya tamamen o şehirde üretilen malların sergilenmesi için düşünülmüş alışveriş yapıları karşımıza çıkıyor. Sanayi Devrimi'nden sonra ise perakende alışverişi daha cazip hale getirmek için pasajlar ve *department store* veya *bon marché* denen toplu alışveriş merkezleri inşa ediliyor. Bütün bu ticaret binaları arasında bir önem sıralaması yapmak gerekirse; *insulae*, *Bürgerhaus* ve büro binalarının yaygınlık ve şehirlerin iktisadi hayatında oynadıkları rol bakımından yukarıda sıralanan diğer ticaret yapılarının önünde olduklarını anlıyoruz.

3. Bölüm

BATILILAŞMA

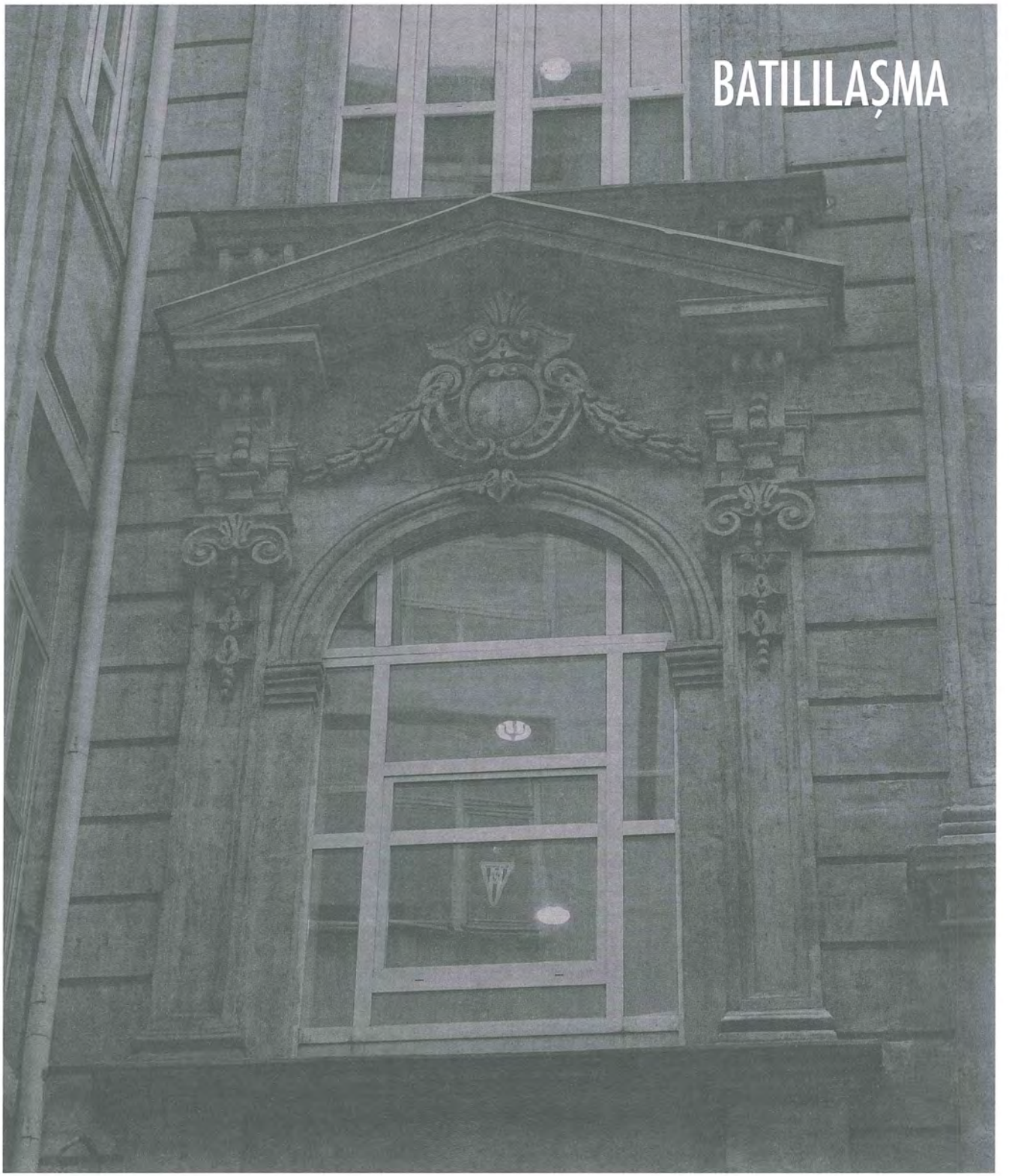

19. Yüzyılda Osmanlı han mimarisi ve genel olarak ticaret yapılarında meydana gelen köklü değişiklik, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldan itibaren girdiği Batılılaşma süreciyle ilgilidir. Bu nedenle genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma sürecine, Batılılaşmanın Osmanlı ekonomisi, mimarisi ve İstanbul'un demografik yapısında meydana getirdiği etkilere bir göz atmayı gerekli gördük.

3.1. Batılılaşma Sürecine Genel Bakış

Kökleri 18. yüzyıl sonlarına uzanan sosyal değişme süreci olan Batılılaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda gösterdiği değişim çabaları açısından Avrupalılaşma ile aynı anlamdadır. Cemil Meriç'e göre Avrupalılaşma, 1683'ten, yani Osmanlıların 2. Viyana bozgunundan bu yana teşebbüsün Avrupa'nın eline geçmesinden itibaren başlar.

Aynı yazar Bernard Lewis'in fikirlerine dayanarak ortaçağ Müslümanları için "Batı"nın ne anlama geldiğini irdeler:

"Kültürel ve siyasi bir mefhum olarak Batı, Ortadoğu için yeni bir kelimedir. Gerçi kelime, ortaçağdan beri İslam yazarları tarafından kullanılır, ama İslam'ın kendine göre bir Batısı vardır. Kuzey Afrika ile İspanya'dan Atlantik'e kadar uzanan bir Batı. Ortaçağ Müslümanları için dünya ikiye ayrılmıştır; dâr-ül harb, dâr-ül İslam. dâr-ül İslam'ın güneyinde ve doğusundaki dâr-ül harb müşrikler ve putperestlerle meskûndu. Fethe açık ve hidayete müştak insanlar ülkesi. Kuzeyde ve kuzeybatıda Hıristiyan alemi vardı. Hıristiyanlar, İslam dininin en büyük rakipleri ve İslam devletinin amansız düşmanıydılar. İslam akıncılarına ilk karşı koyanlar, Bizans'ın Ortodoks Hıristiyanları oldu. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'daki Frenkler, Afrika ve Asya'da İspanya'dan Filistin'e kadar karşı saldırıya geçtiler.

Ortaçağın sonlarından itibaren Ortodokslar Müslümanların düşmanı olmaktan çıkmış, zararsız bir komşu haline gelmişlerdir. Şimdi baş düşman Frenklerdir. Çağdaş Arap yazarları tarafından Haçlıları belirtmek için kullanılan Frenk kelimesi Katolikleri ve daha sonra Protestanları ve Orta Avrupa kavimlerini de içine almıştır. Frenk, Müslümanları ve Ortodoks Grekleri ayırt etmek için kullanılır. Ortaçağ İslam dünyası için Frenkler barbardı, kâfirdi ve İslam'a göre hiçbir değerleri yoktu. Batı medeniyeti, noksan ve aşağı bir medeniyetti. Grekler eski bir medeniyetin bekçisiydiler, onlardan bazı şeyler öğrenilebilir, onlarla bir arada yaşanabilirdi...Bu davranış, ortaçağda isabetli sayılabilir, zira Frenklerin Avrupası sahiden geri, sahiden aşağı idi. Haçlı ordularının Ortadoğu'daki tutumları da bu küçümseyişi bir kat daha güçlendirmiştir. Ama ortaçağın sonlarında böyle bir davranış tehlikeli ve yersizdi. Bununla beraber Osmanlı, kendi kendine yetmek gibi bir vehim içindedir, hak dininin zirvesinden Batının kâfirlerine küçümseyerek bakar, kazandığı askeri zaferler güvencini bir kat daha arttırır. Gerçek değişme, ancak Devlet-i Aliye'nin bozgunlara uğramasıyla başlar. Başlangıç; 2. Viyana bozgunudur (1683). En fecisi 1783'teki Rusya'nın Kırım'ı ilhakı olmak üzere 18. asır boyunca Osmanlı mağlubiyeti sürer gider.

Osmanlı, Avrupa orduları tarafından savaş alanında yenilmişti; bir aksaklık vardı belli ki. Avrupa'nın askeri talimlerini, tekniklerini almak lazımdı. Avrupa'dan muallimler getirtildi, teknik okullar kuruldu. Türk zabitleri Avrupa'nın harp fennine göre yetiştirildi. İlk defa olarak genç Osmanlılar küffarı kılavuz ve hoca olarak görüyor, dillerini öğreniyor, kitaplarını okuyorlardı" (Meriç, 1983, s. 235).

Batılılaşmayı "Batıcılığın" bir sonucu olarak gören Şerif Mardin "Batıcılık" başlıklı makalesinde bu süreci "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiyesinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikirsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım" olarak açıklar. Şerif Mardin bu görüşün bazen ılımlı bir biçimde ortaya çıktığını, bazen çok köktenci, geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren ve karşısına çıkan boyutlar kazandığını belirtir. Batılılaşma veya Avrupalılaşma fikirleri imparatorluğun gerilemeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Niçin gerilediği sorusu ise, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra Batının askeri üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır. Bugün, bu tür aramaların Osmanlı sivil bürokrasisinde şekillenmiş olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Böylece, daha 18. yüzyıl başlarında, Batının askeri kurumlarının ve askeri gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Bu düşünceler, III. Ahmed zamanında (1703-1730), özellikle 1720'lerden sonra, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteğiyle teşvik görmüştür. Şerif Mardin'in aynı makalede belirttiğine göre "Batıcılığın" bu ilk devresinde Batı'nın askeri teknolojisinin savaştaki rolünün yanısıra savaşın sonucunu kısmen tanrıya bırakma şeklinde köklü inanç tartışılmıştır. 1780'lerde bunun karşısına, savaşta en çok teknolojinin sonuç vereceği görüşü belirecekti. Gerilemeyi din bütünlüğünün yitirilmesine bağlayan biraz farklı görüşlerse bir kısım ulema arasında ortaya çıkmıştır (Mardin, 1983).

III. Ahmet zamanındaki iki önemli gelişme, Batının askeri eğitimi ve teknolojisi, Batı yaşam tarzı ve mimarisi hakkındaki bilgilerin imparatorlukta yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bunlardan biri İbrahim Müteferrika'nın mülteci olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi ve beraberinde matbaayı getirmesi, diğeri Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Nişli Mehmet Ağa gibi devlet katında görevli kimselerin Avrupa hakkında bilgi edinmek üzere çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmeleridir. Avrupa'da saray çevrelerinin yaşam tarzı, köşk ve sarayların mimarisiyle birlikte Batı uygarlığının kişinin refahına ilişkin değerleri de Osmanlı idareci sınıfını etkilemiş ve özellikle Haliç kıyılarında köşk ve bahçe inşaatlarıyla buralarda sürülen şaşaalı yaşam Lale Devri denen döneme damgasını vurmuştur. Yönetici sınıfın Lale Devri'ndeki yaşam tarzını üst sınıfın imtiyazı ve aynı zamanda mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılayan İstanbul'un orta ve alt sınıfları, Osmanlı ordusunun İran seferinde bozguna uğramasından sonra Padişah ve sadrazamın ordunun başında sefere katılmak yerine İstanbul'da zevk ve sefa alemlerine devam etmelerine tepki duyan yeniçeriler ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmışlardır. Patrona Halil İsyanı denen bu ayaklanma sırasında, Haliç kıyılarını süsleyen Lale Devri köşk ve kasırlarının hemen tamamı tahrip edilmiştir. Bu isyanla Batılılaşma hareketleri bir süre için sekteye uğramış olsa bile III. Ahmed'in yerine geçen Sultan I. Mahmud (1730-1754) zamanında ilk defa bir Batılıdan hizmet alanında faydalanılmıştır. Hizmet ettiği Fransa ve Avusturya ile arasının açılmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Comte de Bonneval (daha sonra Humbaracı Ahmed Paşa adını almıştır) adındaki kişi ulufeli humbaracılar birliğinin eğitilmesiyle görevlendirilmiş ve Osmanlı ordusunun teknik yönden ıslahı ve Avrupa usulüne göre eğitimi ve teçhizine dair raporlar sunmuştur. Comte de Bonneval aynı zamanda "Hendeshane" (hendese:geometri) denen eğitim kurumunda matematik dersleri vermekteydi. Pozitif bilimlere yer veren, medrese alternatifi bir kurum olması bakımından Osmanlı tarihinde ayrı bir yer tutan Hendeshane, III. Mustafa ve III. Selim zamanlarındaki mühendishaneler için bir nüve teşkil etmiştir, ancak ömrü uzun olmamıştır.

18. Yüzyılın bir diğer yenilikçi padişahı, pozitif bilimlere önem veren, Mühendishane-i Bahri Hümayun'un kurulmasına ön ayak olan, Macar asıllı Fransız Baron de Tott'un önderliğinde ordunun topçu sınıfının düzenlenmesini sağlayan III. Mustafa'dır (1757-1774). III. Mustafa aynı zamanda tıp ve astronomiye de merakı olduğundan bu konularda birçok kitabı Paris'ten İstanbul'a getirtmiştir. Sultan I. Abdülhamid (1774-

1789) zamanında da yenilik hareketlerine devam edildi. Savaşlarda ardı ardına gelen yenilgiler üzerine ordunun teknik sınıflarının Avrupa usulünde eğitim görmesi ve bunlar için teknik eleman yetiştirilmesi gereği görüldü ve bunun için Fransa'dan yardım istendi. Fransa'nın bu isteğe olumlu cevap vermesi üzerine yabancı teknik elemanlar yönetiminde ordunun teknik sınıflarının eğitimi başladı.

Sultan I. Abdülhamid'in yerine geçen Sultan III. Selim (1789-1807) yenilik hareketlerine hız verdi ve özellikle imparatorluğun ıslahatı, yani düzeltilmesi işleriyle uğraştı. Nizam-ı Cedid denen bu ıslahat için sultan, İshak Bey'i Paris'e yollayarak Fransa Kralı XVI. Louis ile ilişki kurup mektuplaştı, Türk ve yabancı devlet adamlarının ıslahata ilişkin düşüncelerini bir rapor halinde sunmalarını sağladı ve bir ıslahat ekibi kurdu. Böylece, padişah önderliğinde, daha öncekilere göre daha programlı ve bilinçli yenileştirme ve düzeltme hareketleri, tabii yine Batı örnek alınarak başlatıldı. Köhnemiş Yeniçeri Ocağı kaldırılamadı, fakat "Nizam-ı Cedid Askeri" denen yeni bir askeri birlik kuruldu. Bu birlik Üsküdar ve Levent'te yapılan yeni kışlalarda Batılı uzmanlarca eğitildi. Islahat konusunda yine orduya öncelik verilmiş olmakla beraber, ordu dışındaki alanlarda da bir takım yenilik ve iyileştirme hareketlerine girişildi. Avrupa'da sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulması ve devamlı diplomatik ilişkilerin bir ürünü olarak hariciye memurlarından gelen Avrupa ile ilgili ilk sistematik değerlendirmeler, Batıyı model alarak yapılan düzeltme teklifleri de III. Selim devrine rastlar. Bu dönemin bir başka özelliği de Avrupa'nın üstünlüğü fikrinin artık saray dışına taşmış olması ve sarayın daveti üzerine gelen Batılı teknik elemanların yanı sıra, yabancı elçilerle birlikte gelen ressam ve mimarların sayılarının artması, genel olarak İstanbul'un bu dönemde yabancı akınına uğramasıdır. Böylece Avrupa'nın yaşam biçimi, davranışı, mimarisi, dekorasyonu ve Avrupa eşyalar imparatorluğun başkentinde moda olmaya başlamış, kısaca Batılılaşmanın hızı artmış, etki alanı genişlemiştir (Cezar, 1971; Denel, 1982; Mardin, 1983).

Batılılaşmanın karşısında olan yeniçeriler ve ulema sınıfının baskısıyla Nizam-i Cedid'i kapatmak zorunda kalan III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen IV. Mustafa'nın (1807-1808) kısa saltanatı boyunca yenilik hareketlerine ara verilmiş, II. Mahmud'un (1808-1839) başa geçmesiyle Batılılaşma sürecinde yeni bir sayfa açılmıştır.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre 18. yüzyılın ıslahat hareketleri bireysel, yukarıdan aşağı, kısmi ve talidir. Tunaya 18. yüzyıl ıslahat hareketleri ile ilgili şunları söyler: "Çok zaman, padişah ve devletin ileri gelenlerinin kişisel güçlerine dayanarak yaptığı, uzmanlaşmış kadrolardan yoksun, reformcunun hayatı boyunca devam etmiş ve sonradan yozlaşmıştır...Reformlar için kitle tabanı bulunamamış, bunları anlayan ve destekleyen bir kamuoyu yaratılamamıştır... Böylece ıslahat her zaman merkeziyetçi bir karaktere sahip olmuştur. Osmanlı halkı, kendi talebiyle bireysel haklar elde etmemiştir. Bunlar ancak zaman zaman padişahlar tarafından halka bağışlanmıştır" (Tunaya, 1983).

II. Mahmud döneminin Batılılaşma açısından en önemli olayları, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askeri birliklerin ordunun esas birimleri haline getirilmesi, Harbiye, Askeri Tıbbiye ve Mühendishane'nin kuruluşu, Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi, posta örgütünün kurulması, ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması (1831) ve dolaylı olarak da olsa Batılılaşmaya etkisi olduğundan, İngilizlerle ticaret antlaşmasının yapılmış olmasıdır (1838). II. Mahmud zamanının en önemli özelliği ise, imparatorluğu Tanzimat'a götüren şartlar ve fikirlerin bu dönemde olgunlaşmış olmasıdır. Batının sadece askeri kuruluşları sayesinde yükselmediği, bunları ayakta tutan mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de imparatorlukta yaratılması gerektiğine dair fikirler bu dönemde olgunlaştı.

II. Mahmud devrinin sonlarına doğru Batıda görevli bulunan Osmanlı elçileri 18. yüzyıl Avrupası'nda bazı kralların, mülkiyet hakkının garantiye alınması, eğitimin halka yayılması gibi tebaanın verimliliğini arttıracak bir koruyucu tedbirler bütününü devletin olağan bir politikası haline getirdiklerini fark ettiler ve Batının bu yönleriyle de model alınması gerektiği fikrini yaydılar (Mardin, 1983). Bu gelişmelerin etkisiyle I. Abdülmecid (1839-1861) tahta geçer geçmez Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat Fermanı ilan edildi. Batılılaşma yolunda en önemli adım olan bu fermanla, Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı uyruklarının can, mal ve ırz güvenliği devletçe sağlanıyordu. Bunun yanı sıra askerlik ve vergilendirme konusunda hakka hukuka uygun bir düzen getiriliyor, hepsinden önemlisi, hiç kimse için sorgusuz sualsiz, yargısız gizli ya da açık idam cezası verilmeyeceği güvence altına alınıyordu. Fransız Devrimi etkisinin göz ardı edilemeyeceği bu gelişme, 1838'de İngilizlere, hemen ardından başka bazı Avrupa ülkelerine sağlanan ticari imtiyazlar sonucu imparatorlukta sayıları hızla artan Avrupalılar için uygun şartları hazırlamak bakımından da önemliydi. Batılılaşma yönünde 1839 Tanzimat Fermanı'nı, 1856 Islahat Fermanı izledi. Kırım Savaşı yenilgisinin hemen ardından dış baskılarla ilan edilen bu fermanla Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasında vergi, askerlik, eğitim, devlet görevi bakımından süregelen eşitsizlikler kaldırılmış oldu (Günyol, 1983).

Bu dönemin başlıca özelliği, Batı yaşam biçiminin topluma sadece yüzeysel olarak yansıması oldu. Ancak 1870'lerden sonra, Batılılığın parça parça alınması mümkün olmayan bir bütün olduğu fikri aydınlar tarafından yaygın olarak ifade edilmeye, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında da Batı fikirleri iyice anlaşılmaya başladı. Bunun en önemli nedeni yeni kurulan okullarda okuyanların, dolayısıyla yabancı dil bilenlerin artması ve Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'de yetişenlerin pozitif bilimlerin Batının esas güç kaynağı olduğunu anlamış bulunmalarıdır (Mardin, 1983). Sultan II. Abdülhamid ise bir yandan Batının eğitimi ve idari sistemini, tekniğini ve askeri teşkilatını model almaktan yanaydı, diğer yandan da Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. Uzun süren baskıcı rejimi boyunca anayasal düzeni savunan özgürlükçü fikirlere hep karşı olmuştu. Hâlbuki Batıyı bütün entelektüel sistemi ve kurumlarıyla model almanın gerekliliğini savunan "Jön Türkler" denen aydın kesim, merkezin Tanzimat'la kitleye tanıdığı hakların garantisiz, padişah iktidarının ise sınırsız olduğunu ileri sürerken, II. Abdülhamid'in baskıcı iktidarının sınırlanması ve özgürlükçü ve anayasal bir sistemin kurulması için mücadele etmiştir (Tunaya, 1983). İttihat ve Terakki Partisi etrafında birleşen Jön Türklerin çabaları 1908'de İkinci Meşrutiyet'i kurup iş başına gelmekle sonuç verdi, 1918'e kadar yönetimde kalan bu hükümet, devlet ve toplumun radikal önlemlerle iyileştirilmesi taraftarı olsa bile, çabaları Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nı engelleyemedi. Böylece, içeride baskılar artarken dışarıda yenilgilerin hızı kesilmedi. Jön Türklerin en önemli katkısı İstanbul'da etkin bir belediye sisteminin kurulması ve geniş bir şehirleşme programı uygulanmasının yanı sıra polis ve itfaiye hizmetleri, kamu ulaşımı gibi konularda reorganizasyona gidilmesidir (Çelik, 1984).

3.2. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisi Üzerindeki Etkileri

Yirmisekiz Mehmet Çelebi 1720-21 yıllarındaki Fransa gezisinden döndükten sonra Fransa'daki hayatı, başta Versailles olmak üzere Paris civarındaki sarayları, bahçeleri, Fransız krallarının saray yaşantısını ve törenlerini seyahatnamesinde ayrıntılarıyla anlatmıştır (Renda, 1977). Bu anlatımın arkasından, Fransız usulü saray yapılarına özenildiği, III. Ahmed'in Kâğıthane'deki kasırları yapılırken Versailles ve Fontainbleau Sarayları modellerinden esinlenildiği, hatta bu binaların vaziyet planlarının getirtildiği bilinir. "Bu kasır yapılarının genellikle XIV. Louis çağının özelliklerini sergiledikleri açıksa da, hangi modele nerede uyulduğu kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, bahçe düzeni, havuzlar ve canlı doğa elemanlarının kullanılışında

Fransız saray bahçelerinin doğrudan etkileri açıktır" (Denel, 1982). Lale Devri'nin diğer konut binaları söz konusu olduğunda ise sadece bezeme elemanlarında Batının etkisi görülür, kitle, hacim ve planlarda değişiklik görülmez. Bu dönemin eğlence ve edebiyatının tutkusu olan çiçek motifleri özellikle iç mekân süslemelerinde bol miktarda kullanılmıştır. Buketli vazolar, meyveli kâseler, iç mekânların yanı sıra çeşme yüzeylerinde de sıklıkla kullanılan vazgeçilmez motiflerdir. Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmed'in yemiş odasının bezemeleri bu tarzın en güzel örneklerinden biridir. Daha sonraları, özellikle I. Mahmud (1730-1754) döneminden itibaren natüralist çiçek ve meyve motifleri, yerlerini Barok üslubunun gerçekçi olmayan çiçek dallarına ve Rokoko üslubunun deniz kabuğu motifleriyle C ve S kıvrımlarına bırakmıştır. I. Mahmud döneminde Batı etkisi önce mimari dekorasyonda, sonra, kitle, hacim ve planlarda görülür. Örneğin, Topkapı Sarayı'ndaki 18. yüzyıl ortalarında yapılmış olan köşklerde, dış bezeme ve şekillenmede Barok ve Rokoko etkisi görülürken, yapı özellikleri gelenekseldir.

III. Osman döneminde (1754-1757) özellikle askeri teçhizat ve eğitim alanında Batılılaşmaya karşı konulmuş olsa da, mimaride Baroklaşmanın hız kazandığı, Barok özelliklerin tüm mimari elemanlarda benimsendiği gözlenir. I. Mahmud zamanında başlandığı halde, bu dönemde tamamlanan Nuruosmaniye Külliyesi İstanbul'da birçok mimari öğeleri ve özellikleriyle Barok üslubu sergileyen ve bütünlüğü olan ilk girişim sayılır (Denel, 1982). Simon Kalfa tarafından yapılan Nuruosmaniye Camii yüksek bir tambur üzerine oturtulan kubbeleri, klasik üsluptakilere oranla daha uzun olan minareleri, sütun ve pencereleriyle, Barok üslup özelliklerinden olan dikine görüntü verme çabasının eseridir. Planı, klasik camilerden pek farklı değildir, fakat "cesur kornişler, profillerle plastikleşen silueti, cephelerinin şimdiye kadar görülmemiş olan çok parçalı düzeni" ile tek tek yapı elemanları bakımından Barok özellikler gösterir (Cezar, 1971). Caminin dairevi avlusu da, klasik dönem yapılarının, ortasında şadırvan bulunan dikdörtgen avlularından tamamen farklı karakterdedir.

III. Mustafa döneminin (1757-1774) ünlü mimarı Tahir Ağa'nın yaptığı Laleli Camii de "korniş kıvrımı, giriş merdiveni, yüzeysel pilastrlar, yuvarlak kemerler, sütun başlıkları gibi ayrıntılar, kitlelerin bölünerek çeşitli düzlemlerde ilişki kurması gibi yapısal uygulamalar", (Denel, 1982) bugün küçülmüş olmakla beraber vaziyet planında görülen "asimetrik tutum,... girişlerin yan taraflara alınması ve avlunun altına yerleştirilen okunması güç karmaşık mekân gibi özelliklerle" Batının Barok ve Rokoko üsluplarından esinlenerek girişilen "yeni deneme anlayışının ürünüdür" (Özer, 1995). Yine Mimar Tahir Ağa'nın eseri olan Zeynep Sultan Camii, Üsküdar'da Ayazma Camii, yeni Fatih Camii, Beylerbeyi Camii Barok ve Rokoko üslubun izlerini taşıyan 18. yüzyıl yapılarıdır.

I. Abdülhamid döneminde (1774-1789), mimaride denenen Batılı motif ve tasarım yaklaşımları zamanla konut mimarisine girmiştir. Örneğin 1789'dan önceye tarihlenen Sadullah Paşa Yalısı'nda, daha sonra, III. Selim döneminde yaygınlaşacak olan oval orta sofanın geleneksel plan içinde yer aldığı görülür. Merkezi planlı Bebek Kasrı cephesi de 1784 tarihli onarımda cephe dikmeleri ve girland (askıçelenk) dizileri gibi Batılı elemanlarla bezenmiştir (Denel, 1982). Fakat bu örnekler çoğaltılamaz, çünkü bu dönemde konut mimarisinde Batılılaşmanın etkisi daha çok duvar resimleri alanında görülür. "I. Abdülhamid döneminde beş yıl Türkiye'de kalmış olan Abbe Toderini gezdiği Türk evlerinde daha çok çiçek ve gemi resimlerinden oluşan figürsüz kompozisyonlar gördüğünü yazar" (Renda, 1977). Bu dönemin bir başka özelliği de "Osmanlı mimarisine hakim olan mahremiyet ve içe dönüklük özelliğinin, henüz kısıtlı bir anlamda da olsa, yerini dışa dönük bir tasarım yaklaşımına bırakmasıdır". "Padişahın yaşamı dışa dönük oldukça, saray dışındaki konaklama

yerlerinin sayısı da artmış ve dışa dönük planlama ve biçimlenme hızlanmıştır. Giderek, iç mekânsal izlenimin etkilerine gösterilen özen, yerini, yaklaşıma göre yapıyı yönlendirme ve dış mekânlara göre yapının cephelerini şekillendirme gibi Batılı endişelere bırakmıştır" (Denel, 1982).

III. Selim (1789-1807) döneminin mimari özelliği, önceleri yalnızca süslemelerde kullanılan Batılı motif ve biçimlerin artık yapıya ekleme olmaktan çıkıp mimari tasarıma bağımlı, tasarımın kendi öğesi olarak kullanılmaya başlamış olmalarıdır. Bu dönemin yoğun inşaat etkinlikleri içinde saray ve konak yapımı önde gelir; III. Ahmed döneminin köşk ve kasırlarından birçoğu bu dönemde ya onarılmış, ya da genellikle ahşap olarak yeniden yapılmıştır. Yeni yapılarda Barok ve Rokoko etki devam etmektedir. Topkapı Sarayı'nda da onarımlar olmuş, onarılan odalardan bazılarının duvarları manzara resimleriyle bezenmiş, ocakları yeniden yapılmıştır. (Denel, 1982).

Osmanlı mimarisinde yabancı mimarlar devri de III. Selim zamanında başlar. Bu döneme damgasını vurmuş olan yabancı mimar-ressam Melling'dir. Melling, Sultan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın oturduğu Neşatabad Sarayı'nın bahçesine geleneksel büyük orta sofa planlı ahşap bir köşk inşa etmiştir. Planı geleneksel olmakla birlikte bu köşkün cephesini girlandlar süslüyordu. Melling Beşiktaş sahil sarayına da yeni binalar eklemiştir. Artık ayakta olmayan bu binalardan biri ahşap olmakla birlikte cephesi iyon başlıklı sütunlarla bezenmişti. Bu dönemde III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan da eski Çırağan Sarayı'nı inşa ettirmiştir; sarayın ahşap olan ilk binasında Türk ve Batılı elemanların bir arada kullanıldığı öne sürülüyor. III. Selim ve yakınlarının Boğaziçi'ne gösterdikleri ilgi "Boğaziçi Devri" nin başlamasına sebep oldu. İstanbul'un önde gelen aileleri de bu dönemde Boğaziçi'nde köşk ve kasırlar yaptırmaya başladılar (Cezar, 1971). Zaten bu dönemde Avrupa'da Barok ve Rokoko artık etkisini kaybetmiş, Roma ve Yunan mimarisinden esinlenerek gerçekleştirilen Neoklasik üsluba daha çok yer verilir olmuştu. Neoklasik üslup etkisi III. Selim döneminde daha çok cephelerde görülmüş, yapı içlerine Rokoko ve Barok üsluptaki süslemeler hakim olmaya devam etmiştir (Denel, 1982). Büyük çaplı kışla inşaatına da III. Selim döneminde başlanmıştır. Yeni kurulan asker sınıfları için büyük kışla binaları inşa etmek ihtiyacı doğmuş ve böylece bu dönemde Selimiye Kışlası ile Levent Çiftliği Kışlaları inşa edilmiştir. Ahşap olan bu binalar Alemdar Olayı sırasında yakılmıştır (Cezar, 1971).

Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında da yapı faaliyetleri devam etmiş, Avrupa mimarisinden, özellikle Ampir üsluptan esinlenerek birçok önemli bina yapılmıştır. Ayrıca, bu dönemin bazı yapıları eklektik üslup özelliklerini göstermeğe başlamıştır. Sultan II. Mahmud dönemi eserleri arasında Çengelköy'deki eski Kuleli Kışlası'nın yanısıra Rami, Maçka, Beyoğlu Kışlaları, Eyüp'te eski Feshane binası, ahşap ve tek katlı bir bina olarak eski Beylerbeyi Sarayı, Bab-ı Seraskeri, Bab-ı Ali binaları, Beşiktaş Sarayı, eski Çırağan Sarayı ve Nusretiye Camii en önemlileridir. Sarayların hepsi yıkılmış, yerlerine sonradan yenileri yapılmıştır. Eski Beşiktaş Sarayı'nın yerine yapılan saray, kolonlar ve alınlıklarla Neogrek görünümündeydi. Eski Çırağan Sarayı ahşap olarak Neoklasik elemanlarla Ampir üslubunda yapılmıştı. 1827'de yapımına başlanan eski ahşap Beylerbeyi Sarayı da aynı üsluptaydı. 1826'da tamamlanan Nusretiye Camii ise "genellikle Ampir üslubunu temsil eden bir yapı olarak kabul edilirse de, Nuruosmaniye ile başlamış olan Barok eğiliminin hala güçlü olduğunu gösterir". Bu yapıdaki bezeme motifleri, yani "Ampir başlıklı pilastrlar, Barok profiller, inceliğini yitirmiş Rokoko kıvrımlar 19. yüzyıl seçmeciliğinde Osmanlı örneği denebilecek bir yaklaşımı sergiler" (Denel, 1982).

Batılılaşma hareketlerinin iyice hız kazandığı Abdülmecid döneminde (1839-1861) başka birçok binanın yanı sıra Topkapı Sarayı Alay Köşkü (1840), Bab-ı Ali'nin yeni binası (1843), Guraba Hastanesi (1845), Darülfunun binası, Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Camii ve Topkapı Sarayı'ndaki son yapı olan Mecidiye Köşkü yapılmıştır. Bunlardan, sonradan yıkılmış olan Darülfünun binası Neogrek üsluba bir örnekti. Ortaköy Camii, Neogotik üç dilimli pencere kemerleri, çiçekli çerçeveli Barok panelli bezemeleri, cephelerdeki Barok hareketlilikle, Barok ağırlıklı olmakla birlikte çeşitli üsluplardan ödünç alınmış elemanların bir arada kullanıldığı eklektik bir yapıdır. Dolmabahçe Sarayı da "tarihselcilik" akımının etkisi altındadır. Selamlık ve harem salonlarının görkemli bir merdivenle bölünmüş büyük geçitler halinde olması, Barok sarayları anımsatır. "Bütün Avrupalı görünümüne rağmen bölümlerin kendi içlerinde merkezi planlı oluşu geleneksel mimariyi anımsatır; hamam, mutfak gibi servis bölümleriyle birlikte bazı yaşam birimleri de geleneksel biçimde çözümlenmiştir. Cümle kapısı ise ağır ve ağdalı Rokoko madalyon, girland (askıçelenk), deniz kabuğu şekilleri, korent başlıkları ile bezenmiştir." Topkapı Sarayı Mecidiye Köşkü ise 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da revaçta olan Ampir üslubunda olmasının yanı sıra, oldukça kaba ve iri şekilli deniz kabuğu ve salkım motifleriyle geç kalmış Barok süslemelerin Ampir tasarımda kullanılışını sergiler (Denel, 1982). Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıda bahsi geçen yapıların tümü 19. yüzyıl Osmanlı mimarisine damgasını vurmuş olan mimar Balyan ailesinin eseridir. "Sivil mimari çağı" diye nitelenen bu dönemde saray, köşk, kasırların yanı sıra Batının askeri ve siyasal sisteminin ithal edilmesinden doğan ihtiyaçları karşılamak üzere birçok kışla binası, okullar, hükümet binaları inşa edilmiştir (Cezar, 1971).

Abdülaziz döneminde (1861-1876) mimarlık, belediye ve yönetim örgütlerinde değişmeler olurken, hem tek yapı, hem de kent düzeyinde inşaat yoğunlaşmıştı. İnşaat alanında gayrimüslim mimarlardan Balyanların egemenliği bu dönemde de sürmüştür. Yeni Beylerbeyi Sarayı, yeni Çırağan Sarayı, Aksaray'daki Valide Sultan Camii hep bu ailenin mensupları tarafından planlanmış ve eklektik üslupta gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde geleneksel öğelerden de zamanla vazgeçilmiştir. Gümüşsuyu ve Taksim Kışlaları, Sadrazam Ali Paşa'nın Mercan'daki konağı, Yıldız Sarayı bahçesindeki Malta ve Çadır Köşkleri, Çit Kasrı ve Büyük Mabeyin Köşkleri dönemin diğer önemli yapılarından olup, gerek anıtsallıkları, gerekse plan ve iç-dış dekorasyonları bakımından tamamen Avrupalı görünümündedir ve genellikle Barok, Ampir ve Neorönesans üslupları sergiler (Denel, 1982).

3.3. Batılılaşma ve Osmanlı Ekonomisi

1683 II. Viyana bozgunu ve arkasından gelen başka birçok yenilgi ile birlikte Batının üstünlüğünü kabul etme ve Batılılaşma sürecinin başladığını belirtmiştik. Savaşlardaki yenilgiler sadece siyasi değil iktisadi gerileyişi de beraberinde getirmiş ve Batılılaşma politikaları Osmanlı yönetiminin siyasi, dolayısıyla da iktisadi bunalımdan çıkmak yolundaki çabalarının bir parçası olmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik temeli tarımsaldı. "Devletin temel sorunu, düzene sokmuş olduğu ekonomik fazlayı denetlemek ve genişletmek, ayrıca sürekliliğini sağlamaktı. Bu, imparatorluğun denetimi altındaki toprakları ve işgücünü artırmak için düzenli aralıklarla yayılmacı savaşlara, ayrıca toplumsal çatışmayı en alt düzeye indirecek ve sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak rasyonel bir toprak-işgücü ilişkisine yol açıyordu" (Kıray, 1993). İşte, savaşlardaki yenilgiler sonucundaki toprak kaybı ile 17. yüzyılda tımar sisteminin bozulup, vergi toplamada iltizam sisteminin yaygınlaşmaya başlaması sonucu sözü edilen "rasyonel toprak- işgücü ilişkisi" bozulmaya, mültezim ve ayanlar giderek güç kazanmaya ve yer yer merkezden bağımsızlaşmaya, ekonomik fazlanın denetimi ademi merkezileşmeye, dolayısıyla merkeze akan vergiler azalmaya başladı.

Bu gelişmelere bazı dış etmenler de katılınca Osmanlı İmparatorluğu kendini 17. ve 18. yüzyıllarda, daha sonra da sürecek olan büyük bir iktisadi bunalımın içinde buldu. Osmanlı ekonomisinin aleyhine varlık gösteren dış etmenlerden birincisi, Avrupalılar gemileriyle Afrika'yı güney kıyılarından dolanınca kendini gösterdi. Bunun sonucunda Avrupa'nın Doğuyla lüks mallar (baharat, ipek, kahve vb) ticaretinde Akdeniz'in önemi azaldı, dolayısıyla Akdeniz üzerinden transit ticareti kolaylaştıran devlet konumundaki Osmanlı İmparatorluğu, gümrük gelirlerini ve ticaret kârlarını önemli ölçüde yitirdi. İkinci olarak, Amerika kıtasından Avrupa'ya akan çok miktardaki İspanyol gümüşü, gümüşün altına göre nispi değerini düşürdü. Ardından, gümüş, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a aktı, bu da gümüş fiyatında enflasyonist bir baskı yarattı. Üçüncü olarak, Avrupa'yla olan ticaret çoğunlukla temel mallar ticaretine dönüşmeye başladı. Başta İngiltere olmak üzere sanayi devrimini yapmış birçok Avrupa ülkesinde genişleyen dokuma sanayileri için pamuk, yün, ham ipek ve boya hammaddesi gibi çeşitli tarım ürünlerine, ayrıca artan kentsel nüfusları için tahıl ve besin maddelerine olan talep arttı. Avrupa'da bu malların nispi fiyatı artarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altındaki ekonomik ortamda fiyatlar oldukça düşük kaldı. Sonuçta imparatorluğun Batı eyaletlerinden söz konusu malların ihracatı hızlandı ve bu da başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kentlerinde ciddi mal darlığını ve fiyat artışlarını beraberinde getirdi.

Bu gelişmeler, aynı zamanda, ithal mallarla rekabet eden zanaatları çözülme eğilimine soktu. Yerel zanaatkârlar hem ihraç edilebilir mal girdilerinin yüksek fiyatlarından, hem ithal edilen mamul malların düşük fiyatlarından zarar görüyorlardı. Avrupa mamullerinin ithali tam anlamıyla daha sonraki yüzyıllarda etkisini gösterecekti; ancak dokuma alanındaki etkileri çoktan hissedilmekteydi (Kıray, 1993).

Devlet bu duruma üç türlü yanıt verdi. Osmanlı Devleti'nin ilk tepkisi sikkelerdeki gümüş oranlarını düşürmekti ki bunun sonucunda enflasyon oranı arttı. Devletin benimsediği ikinci politika, geleneksel olarak yalnızca savaş zamanları konan bir dizi olağandışı vergiyi daimileştirmek oldu. Bu vergilerden çoğu nakit olarak alınıyordu. Toplanmaları valilere ve tımar sahiplerine bırakılmıştı. Buysa, yerel güçlere ekonomik fazlaya el koyabilecekleri ek bir kanal sağladı; söz konusu yerel güçler, vergiye eşdeğer bir miktarı fahiş faiz oranlarıyla ödünç veriyorlar ve köylüden ürün zamanı bu parayı tahsil ediyorlardı (Kıray, 1993).

Osmanlı yönetiminin uyguladığı üçüncü politika geleneksel olarak tımar sahiplerinin payına düşen gelirleri toplama hakkını da ihale etmekti. Ayrıca devlet, yükümlülüklerini yerine getirmemiş tımar sahiplerinin tımarlarına el koymaya, yaşlı tımar sahiplerinin ölümüyle sahipsiz kalan tımarları elinde tutmaya ve diğer bazı tımarları parayla geri almaya ve bunları üç yıl gibi belirli bir süre için en yüksek parayı teklif eden mültezimlere ihale etmeye başladı. Tımar sahiplerinin birçoğu da bu yeni vergi toplama biçimini tercih ediyordu. Çünkü köylülerle ilişkilerinde daha bağımsız olmanın yanı sıra, devlet için asker bulundurma yükümlülüğünden kurtulmuş oluyorlardı. Buna karşın merkezi hazine bu yolla, tımar sahiplerinin asker bulundurma karşılığında el koyma hakkına sahip oldukları en önemli gelir kaynağı olan öşürün (mahsul üzerinden alınan yaklaşık onda bir oranındaki vergi) en azından bir kısmını almayı umut ediyordu. Enflasyon ve tarımsal ürünlerin fiyatındaki artış Osmanlı sınıf yapısında önemli sonuçlara yol açtı. İthalatla rekabet eden sektörlerdeki zanaatkârlara ek olarak, sabit gelirli yönetici sınıf üyeleri ve askerleri için iaşe sağlamakta zorlanan tımar sahipleri fakirleşiyordu. Öte yandan, Avrupa'yla ticarette rol oynayan ya da tarım ürünlerinin dış piyasadaki yüksek fiyatından yararlanan valiler, mültezimler, vakıf sahipleri ve tüccarlar büyük servet biriktiriyorlar, böylece yerel bir ayanlar sınıfı doğuyordu (Kıray, 1993).

Vergileri iltizam usulüyle merkeze yöneltme çabalarından devlet zarar gördü. Çünkü mültezimlerin ihalelerde danışıklı rekabet etmelerinin yanı sıra, nominal olarak saptanan ihale bedelleri enflasyonun etkisiyle reel olarak giderek düştü. Öte yandan enflasyon, ürün üzerinden vergi alan mültezimlerin işine yaradı. Bunun sonucunda köylülerden yasal olanın üstünde de vergi toplayan mültezimler giderek daha da zenginleşti. Tefecilik aldı başını yürüdü, iltizam usulünden küçük köylü ve devlet zararlı çıktı (Kıray, 1993).

Osmanlı ekonomisinin ticarileşme ve dünya ekonomisiyle bütünleşme yolundaki uzun ve eşitsiz gelişim süreci böyle başladı. Bu süreçle birlikte ekonomik fazlanın denetiminin gitgide ademi merkezileşmesi yaşandı. Merkezi yönetim geleneksel siyasal gücüne dayanarak vergi temelini yeniden oluşturmaya çalıştı. Ancak, piyasa ekonomisi mantığının her yere girmesine engel olamadığı gibi, bölüşümün siyasal mekanizmalarını koruyamadı. Ayanlar merkezi otoriteyi bertaraf etmeyi ve merkezi otoritenin zararına zenginleşmeyi başardı. 18. Yüzyıl sonunda ayandan bazıları, kendi ordularına, hazinelerine ve yönetimlerine sahip olmuşlar ve feodal beyler gibi hareket etmeye başlamışlardı (Kıray, 1993).

Sonuç olarak, 18. yüzyıl sonunda merkezi bürokrasi vergi tabanı üzerindeki denetimi fiilen yitirmiş durumdaydı. Bu duruma bir çözüm olması düşüncesiyle devlet 19. yüzyıl başlarında Batıyı model almak suretiyle başta siyasi ve askeri yapılar olmak üzere birçok alanda reform çabalarına girişti. Bunlardan askeri reformlar, modern düşman ordularıyla baş etmeye yönelik olduğu gibi, ayanların gücünü kırmak amacını da taşıyordu. Reformlar genel olarak Osmanlı Devleti'nin hem gelirlerinin, hem de giderlerinin merkezileşmesini sağlayacaktı. Ancak, gelişmeler gelirlerin tek elde toplanmasının, giderlerin tek elden çıkmasından daha zor olduğunu gösterdi; devletin modernleşme/merkezileşme yolundaki çabaları sonucu giderleri artarken, gelirleri nispî olarak azaldı. Bu da 17. yüzyıl sonunda başlamış olan ekonomik bunalımın derinleşmesini beraberinde getirdi (Kıray, 1993).

19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi

Osmanlı ekonomisini son derece kötü etkileyen isyan, savaş ve toprak kayıplarının sürmesinin yanı sıra, 1838'de İngiltere'yle, daha sonra da diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret antlaşmaları bu yüzyılda Osmanlı ekonomisine damgasını vurmuştur.

1838 Serbest Ticaret Antlaşması Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir; bu bakımdan Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine açılması sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. İngilizler uzun zamandan beri Osmanlılar ile böyle bir antlaşma yapmak için fırsat kolluyorlardı, beklenen fırsat Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile ortaya çıktı. Bir yandan Mehmet Ali Paşa tehlikesi, öte yandan Rusya'nın artan nüfusu karşısında, Osmanlı bürokrasisi çareyi İngiltere'ye sığınmakta buldu ve İngiltere'nin siyasi ve askeri desteği karşılığında Osmanlı ekonomisini İngiltere'ye açmayı kabul etti (Pamuk, 1984).

1838 öncesinde ithalat ve ihracat üzerinden yüzde üç gümrük resmi alınmaktaydı. Ayrıca yerli ve yabancı tüccarlar mallarını imparatorluk içinde bir bölgeden diğerine taşırlarken yüzde sekiz vergi ödemek zorundaydılar. 1838 ticaret antlaşmasıyla ihracat vergileri yüzde 12'ye, ithalat vergileri ise yüzde beşe çıkarılıyordu. Yerli tüccarlar iç gümrükleri vermeye devam ederken, yabancı tüccarlar bu yüzde sekizlik vergi yükünden kurtuldukları gibi tüm yasaklamalar, tekeller, olağan dışı vergi ve harçlar İngiliz tüccarlar için kaldırılıyordu.

Antlaşmanın ardından Osmanlı dış ticaret hacminde büyük bir artış gözlendi. Ancak Osmanlı ihracatı, mamul mallardan tahıl ürünleri, ham ipek, pamuk gibi birincil mallara yöneldi, ithalat ise mamul mallardan oluştu. Avrupa'nın daha ucuz ve yer yer daha kaliteli kumaşları ve diğer mamul mallarıyla rekabet edemeyen bazı el zanaatlarının yok oluş süreci böylece başladı (Pamuk, 1984; Kıray, 1993).

1840'tan sonra yüzlerce yabancı tüccar imparatorluk içine yerleşti ve hem oldukça deneyimsiz, hem yeterli sermayeden yoksun, hem de vergi bakımından yabancı tüccarlara göre daha dezavantajlı konumda olan Osmanlı tüccarlarını saf dışı etti. Dahası, kredilerin ve para kullanımının sınırlı olduğu bir ekonomide Avrupa sermayesi, geçimlik tarım sektörünü ticarete açmada kritik bir rol oynadı (Kıray, 1993).

Avrupalılarla yapılan serbest ticaret antlaşmalarından Avrupalı tüccarların yanı sıra fayda sağlayan grup bu tüccarlarla işbirliği içindeki mültezim ve ayanlardı. Avrupalı tüccarlar mültezimlere hem kredi sağlıyor, hem de artı ürünün kolayca pazarlanmasını üstleniyorlardı; ayrıca temel malların yurt içinde kıtlaşması sonucu meydana gelen fiyat artışlarından daha fazla gelir elde etmek suretiyle faydalanıyordu. Bu durumdan zararlı çıkanlar ise zanaatkârların yanı sıra, yukarıda da belirtildiği gibi köylüler ve devletti. Mültezim, ürün para ettikçe ürünün daha fazlasına el koymak için köylü üzerindeki baskıyı arttırdı, böylece köylünün kendine ayırdığı geçimlik ürün giderek azaldı. Devlet ise tarım ürünlerinin fiyat artışlarından olumsuz etkilendi, çünkü iltizam sistemiyle topladığı vergi miktarı en azından birkaç sene nominal olarak sabit kalırken, fiyat artışları sebebiyle giderler yükseldi. Buna, vergi toplamadaki başarısızlık ve savaş giderleri de eklenince önceleri sikkelerin tağşişi yoluna gidildi, Galata bankerlerinden yüksek faizle borç alındı, fakat yine de bütçe açıklarının önüne geçilemedi. Bunun üzerine dış baskıların da etkisiyle Osmanlı Devleti 1854'te ilk dış borçlanmasını çok ağır koşullarda yaptı. Söz konusu ağır koşullar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dış borçlanma süreci boyunca pek değişmedi. Böylece her yıl ödenmesi gereken anapara ve faiz miktarları, kısa sürede Osmanlı maliyesi ve ekonomisinin olanakları ötesinde boyutlara ulaştı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti 1875 yılında borç ödemelerini yarı yarıya indirdiğini, 1876'da borç ödemelerini tümüyle durdurduğunu ilan etti: Bu, Osmanlı ekonomisinin iflası demekti. Beş senelik bir savaş, belirsizlik ve müzakere döneminden sonra, 1881'de **Düyun-u Umumiye İdaresi** kuruldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin belli başlı gelir kaynakları Avrupa sermayesinin denetimi altına alındı ve doğrudan doğruya Osmanlı dış borçlarının ödenmesine yöneltildi. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin amaçlarından biri de, ihracata yönelik tarımsal üretimi artırmak olmuştur (Kıray, 1993; Pamuk, 1984).

Osmanlı dış borçlanmasında 1882-1914 yılları ikinci dönemi oluşturmaktadır. 1882- 1901 arasında ek harcamalarla dolu savaş bütçelerinin ortaya çıkmaması, merkezi bürokrasiye bütçeyi daha az borçla dengeleme olanağı sağladı. Fakat daha sonra Osmanlı bütçe açıkları büyümeye başladı ve yine iflasın eşiğine gelindi, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yeni bir iflasın ortaya çıkmasını engelledi (Pamuk, 1984).

Yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu'na sadece borç verme şeklinde değil, doğrudan yatırım şeklinde de geldi. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren anonim şirketlerin büyük çoğunluğu yabancı sermaye ile kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük doğrudan yatırım dalgası 1888-1896 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bu tür yatırımlar için gelen yabancı sermaye miktarı 30 milyon sterlinin üzerindedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki ikinci ve daha sınırlı dalga ise, 1905'ten sonra görülmektedir. 1905-1913 arasında 17 milyon sterlinden fazla miktarda yabancı sermaye doğrudan yatırımlar için imparatorluğa akmıştır (Pamuk, 1984). En çok yatırım yapılan alanlar 1888'de sırasıyla demiryolları,

bankacılık, sanayi, su ve gaz gibi belediye hizmetleri, ticaret ve madenciliktir. 1914'te ise durum pek farklı değildi, demiryolları yatırım hacmi bakımından başı çekmekte arkasından bankacılık, ticaret, sanayi, belediye hizmetleri, madencilik ve sigortacılık gelmekteydi. En çok yatırım yapan ülkeler açısından birinci dönemde İngilizler yüzde 56,2 ile başı çekiyordu, onları yüzde 31,7 ile Fransızlar, yüzde 11,1 ile Almanlar takip ediyordu. 1914'te ise yüzde 50,4 ile Fransızlar önde geliyor, onları yüzde 27,5 ile Almanlar, Almanları yüzde 15,3 ile İngilizler takip ediyordu (Pamuk, 1984).

3.4. Batılılaşma Sürecinde İstanbul'un Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler

19. Yüzyılda İstanbul'un nüfusu hızla arttı; 1844'te çevresiyle birlikte 391.000 olan nüfus, 1856'da 430.000'e, 1878'de 547.437'ye ve 1886'da 851.527'ye yükseldi. Artış, 1844 ile 1886 arasındaki 42 yıllık sürede iki katından fazla olmakla beraber, 1886'dan sonraki yirmi yıl boyunca nüfus neredeyse aynı kalmış, 1906'da sadece 864.576'ya yükselmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu başkentindeki nüfus artışı ne İngiltere'nin başkenti Londra için geçerli olduğu gibi Sanayi Devrimi'ne, ne de Paris ve Viyana için söz konusu olduğu gibi merkezileşmiş hükümet politikalarına bağlıdır. 19. Yüzyılda İstanbul'da gözlenen nüfus artışının iki nedeni vardır. Birincisi, Rusya'nın güneyi ve Balkanlar'daki toprak kayıpları sonucu buralarda yaşayan Müslüman nüfusun göçü, ikincisi ise 1838 ve sonrasında Avrupa ülkelerine tanınan ticari imtiyazlardan faydalanarak ticaret ve yatırım yapmak üzere 1840 ile 1900'lerin başındaki dönem arası yaklaşık 100.000 yabancının İstanbul'a gelmesidir.

1885 nüfus sayımına göre İstanbul nüfusunun etnik gruplara dağılımı şöyledir; yüzde 44,06'sı Müslüman, yüzde 17,48'i Rum Ortodoks, yüzde 17,12'si Ermeni Gregoryen, yüzde 5,08'i Yahudi, yüzde 1,17'si Katolik, yüzde 0,50'si Bulgar, yüzde 0,12'si Latin ve yüzde 0,09'u Protestan. Yukarıda sayılan Osmanlı tebaası altındaki grupların dışında bir de yabancılar vardı ki bunlar nüfusun geri kalan yüzde 14,74'lük bölümünü meydana getiriyordu. Ancak, bunların arasında Avrupalılara tanınan ticari imtiyazlardan faydalanmak amacıyla sonradan bir Avrupa ülkesinin milliyetine geçmiş, aslen Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin sayısı bir hayli fazlaydı.

Yabancılar, en fazla altıncı bölgede, fetihten beri şehrin gayrimüslim merkezi olan Galata, Pera ve Dolmabahçe taraflarında yoğunlaşmışlardı. Bu bölgenin genel nüfusu içinde yabancıların oranı yüzde 47'ydi, Müslüman nüfusun oranı ise yüzde 21'di. Nüfusun geri kalanını ise gayrimüslim Osmanlı vatandaşları oluşturuyordu. Beşiktaş ve Rumelihisarı'na kadarki Boğaziçi köylerini içine alan dördüncü bölge yabancıların yoğunluğu bakımından ikinci sırada geliyordu. Bu bölge nüfusunun yüzde 10'u yabancılardan, yüzde 43'ü Müslümanlardan oluşuyordu. Buna karşılık birinci, ikinci ve üçüncü bölgeleri içine alan tarihi yarımadada yabancı nüfus oranı sadece yüzde 1,5, Müslüman nüfus oranı ise yüzde 55'ti (Çelik, 1984).

Müslüman, gayrimüslim Osmanlı tebaası ve yabancıların toplam İstanbul nüfusu içindeki oranı ve bu grupların şehrin farklı bölgelerine dağılımına bakarak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haliç'in kuzeyindeki semtlerin, güneyindekilere, yani tarihi yarımadadakilere göre daha modern, daha Avrupai bir görünüme sahip olması anlaşılabilir. Aynı durum özel olarak her iki taraftaki ticaret bölgesi için de geçerlidir. Yukarıda belirtildiği gibi Galata, fetihten beri İstanbul'un gayrimüslim merkeziydi, tarihi yarımada ise her zaman geleneksel ve Müslüman ağırlıklı karakterini korumuştu. Dolayısıyla Avrupalılar şehre geldiklerinde tarihi yarımadaya değil Galata ve civarına yerleşmeyi uygun buldular.

4. Bölüm

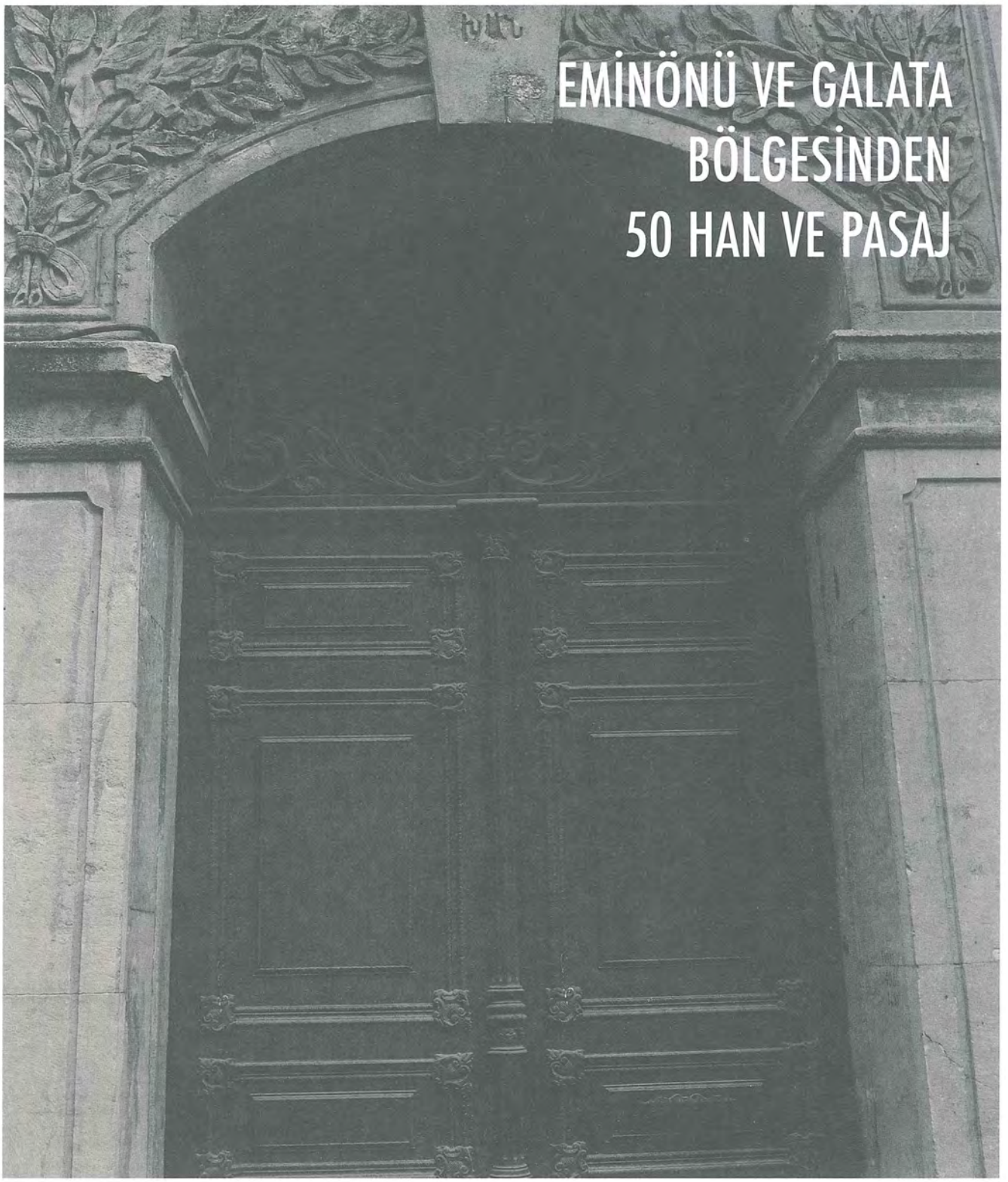

EMİNÖNÜ VE GALATA BÖLGESİNDEN 50 HAN VE PASAJ

1889 tarihli bir İstanbul Haritası (Bradshaw'ın rehber kitabından)

1
1
PLAN D'ASSURANCE
DE
CONSTANTINOPLE
VOL. I.
STAMBOUL
SEPTEMBRE 1904.
CHAS. E. GOAD, INGENIEUR CIVIL.
PLAN-INDEX
SCALE-300 FT=1 INCH.
ECHELLE-1:3600.
METRES
GOLFE DE LA CORNE D'OR
(GOLDEN HORN)
GALATA
VIEUX PONT
NOUVEAU PONT
QUARTIER TURQUE
MAISONS D'HABITATION EN BOIS ET EN BRIQUES
RADE DE CONSTANTINOPLE
DOUANE
SERASKERAT
MINISTERE DE LA GUERRE
AVENUE DE LA GARE
GRAND BAZAR
YUKTCHARCHI
RUE DIVAN YOLU
SERAGLIO
ANCIEN PALAIS DE BYZANCE
(ESKI SERAI)
19
20
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
ENTERED at STATIONERS HALL
LES PLANS SONT ENREGISTRÉS AU
STATIONERS HALL, LONDRES.
(No.....)

4.1. EMİNÖNÜ BÖLGESİ HANLARI

4.1.1. Alalemciyan Han

Alalemciyan Han, Eminönü, Hobyar Mahallesi, Postane Yanı Sokak (eski Nalbant Sokak) ile Büyük Postane Caddesi'nin (eski Meydanlık Caddesi) oluşturduğu köşededir. Kapısı Postane Yanı Sokak no. 3'tedir.

Yeni adı *Banka Han* olan hanın giriş kapısı üzerinde orijinal ismi ve 1900 olarak yapım tarihi okunur. Mimarı bilinmeyen hanı yaptıran, fes ticaretiyle uğraşan Alalemciyan'dır. Hanın şimdiki sahibi TEK Esin Vakfı'dır. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre bina restore edileceğinden neredeyse tamamen boşaltılmıştır. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.4.1969 tarih ve 4616 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan Alalemciyan Han'ın koruma grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

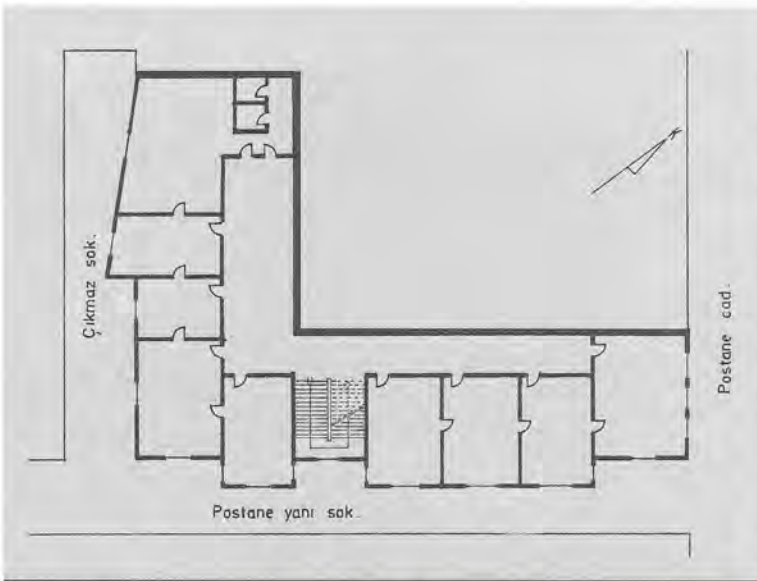

Şekil 4.1 Alalemciyan Han Tipik Kat Plan Krokisi

Planı L şeklindeki Alalemciyan Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca iki bodrum, bir asma kat ve bir de çatı katı vardır. Avlusuz olan handa odalar koridora ve üzeri iki yana eğimli cam çatılı bir ışıklık boşluğuna bakan galeriye açılır. Demir putrelli kâgir bir yapı olan hanın parselde kapladığı alan 429,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.). Üç cepheli Alalemciyan Han'daki tüm odaların dışarıya açılan penceresi bulunur (şekil 4.1). Üç mağazalı zemin kat, duvar yıkımları ve birleştirmeler sonucu tamamen bozulmuş olduğundan, sadece tipik kat plan krokisi çıkartılmış ve bu kat çalışılmıştır.

Cepheleri kesme taş kaplı olan Alalemciyan Han, az sayıdaki pencereleri ve süslemeye görece az yer verilmesiyle Aşir Efendi Caddesi üzerindeki diğer hanlara nispetle oldukça sade bir görünüme sahiptir.

Zemin katta enine kesme taşlı pilastrlar arasında mağazaların geniş kapıları, kapıların üst kısmında asma katın yuvarlak kemerli pencereleri görülür (şekil 4.2). Kot farkından dolayı, Postane Yanı Sokak cephesinde, han kapısının sol tarafından itibaren asma kat yoktur. Oldukça dikkat çekici bir görünüme sahip olan han kapısı cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır. İki pilastr arasındaki kapının kilit taşı vurgulanmış basık kemeri, dökme demir-cam alınlığı vardır. Kemer tablasında Art Nouveau üslupta bitkisel motifli bezemeler,

bunun üst tarafında da hanın tarih ve isminin yazılı olduğu pano dikkat çeker (şekil 4.3). Kapının iki yanında yan yüzeyi bitkisel bezemeli payandalara dayanan birer çıkma vardır. Çıkma cepheleri boyunca korent başlıklı pilastrlar uzanır. Bütün pencereler büyük, derinliksiz ve dikdörtgen sövelidir. Birinci kat pencerelerinin üzerinde pano veya bitkisel motiflerle bezenmiş düz alınlıklar, ikinci kat pencere sövelerinde dolama dal bezemeleri, eteklerinde sahte parapetler dikkat çeker. Asma kat ile birinci kat arasında dikdörtgen profilli bir silme, cephenin bitiminde de yine dikdörtgen profilli bir korniş, kornişin üst tarafında çatı katının düz atkılı pencereleri görülür (şekil 4.4). Büyük Postane Caddesi'ne bakan dar cephede diğerinden farklı olarak, birinci katta başlayıp, ikinci katta demir korkuluklu bir balkon ile biten bir çıkma, kenarlarda Ampir üslubu çağrıştıran madalyonların başlık olarak kullanıldığı pilastrlar vardır. Ayrıca, füruşlu bir korniş ile sonlanan cephenin devamında parapet ve çatı katinin dalgalı korniş silmesi dikkat çeker. Kesme taş işçiliği ile cephe düzeninin Neorönesans üslubunda olduğu ve Art Nouveau, Ampir gibi çeşitli üsluplardan ödünç alınmış bezeme motiflerinin bir arada görüldüğü bu han, Aşir Efendi Caddesi'ndeki birçok han gibi eklektik üsluptadır.

Şekil 4.2 Alalemciyan Han

Şekil 4.3 Alalemciyan Han

Alalemciyan Han'ın zemin katını işgal eden dükkânlar han içine açılmaz, fakat zemin kat ile bağımsız bir merdiven vasıtasıyla bağlantılı olan asma kat han içine, zemin ile birinci kat arasındaki sahanlığa açılır. Üstteki iki kat ve çatı katının planları aynıdır. Birinci katta, yekpare mermer basamaklı merdivenin sol tarafındaki galeri üzerinde birbirine geçmeli beş oda ve bir tuvalet vardır, sağdaki kapalı koridora ise dört oda açılır. Galeri ve koridor çini döşelidir. Tavan yüksekliği dört metreyi bulan, tavanı volta döşeme, yerleri rabıtalı odaların dışarıya açılan düz atkılı birer penceresi bulunur. Sağdaki koridorun ucundaki köşe oda diğerlerinden farklı olarak biri Fransız balkonlu dört pencereye sahiptir. Gerek koridora, gerekse odadan odaya açılan kapılar biri tahta diğeri demir olmak üzere çift kanatlıdır, tahta kanatlar içeriye, demir olanlar dışarıya açılır.

Hanın en eski fonksiyonuyla ilgili edinebildiğimiz bilgiler Goad sigorta haritaları ve ticaret yıllıklarına dayanır: Goad sigorta haritalarında belirtildiğine göre *La Baloise Guardian Patriotic Assurances* adlı bir sigorta

Şekil 4.4 Alalemciyan Han

şirketinin genel acenteliği bu handa faaliyet gösteriyordu (Goad, 1904-1905). Ticaret yıllıklarına göre ise fes ticaretiyle uğraşan hanın sahibi Alalemciyan'ın yanı sıra *Anglo-Levantine Banking* adlı bir banka, iki banker, bir halı tüccarı, *Niederreinische* adlı denizcilikle ilgili sigorta şirketinin genel acenteliği, iki tüccar, bir komisyoncu handa bulunan diğer meslek sahipleri veya işyerleriydi. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinden sadece birinin Müslüman, diğerlerinin ağırlıkla Alman veya Ermeni asıllı gayrimüslim olduğu anlaşılıyor. Hanın odabaşı da Ermeni asıllı bir vatandaştı (Annuaire Oriental, 1913). 1950-1995 arasında Alalemciyan Han sakinlerinden olan Mayer Bey'den aldığımız bilgiye göre şu an tamamıyla boş olduğundan kapısına kilit vurulmuş handa 50'li yıllardan itibaren ağırlıkla diş doktorları ve avukatlar faaliyet gösteriyordu. Bazı şirketler bir tek odayı, bazıları birkaçını veya tüm bir katı işgal ediyorlardı. Son zamanlarında Alalemciyan Han'da daha çok ecza depoları vardı, hanın Büyük Postane Caddesi'ne açılan iki mağazasından biri halen eczane olarak, diğeri banka şubesi olarak hizmet vermektedir.

Büyük, derinliksiz pencereleri 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı için tipik olan Alalemciyan Han, avlusuz bir yapı için düşünülmüş ilginç planıyla dikkat çeken, zemin katı dükkânlı, üst katları büro odalarından oluşan, orijinal halini oldukça iyi korumuş bir yüzyıl dönümü yapısıdır.

4.1.2. Balcı Han

Eminönü, Sultanhamam Mevkii, Sururi Mahallesi, Vasıf Çınar Caddesi no. 52'de bulunan ve Goad sigorta haritalarında *Teraki Han* olarak geçen (Goad 1904-1905), Balcı Han'ın tek girişi Vasıf Çınar Caddesi üzerinde, uzun cephenin sağ kenarındadır.

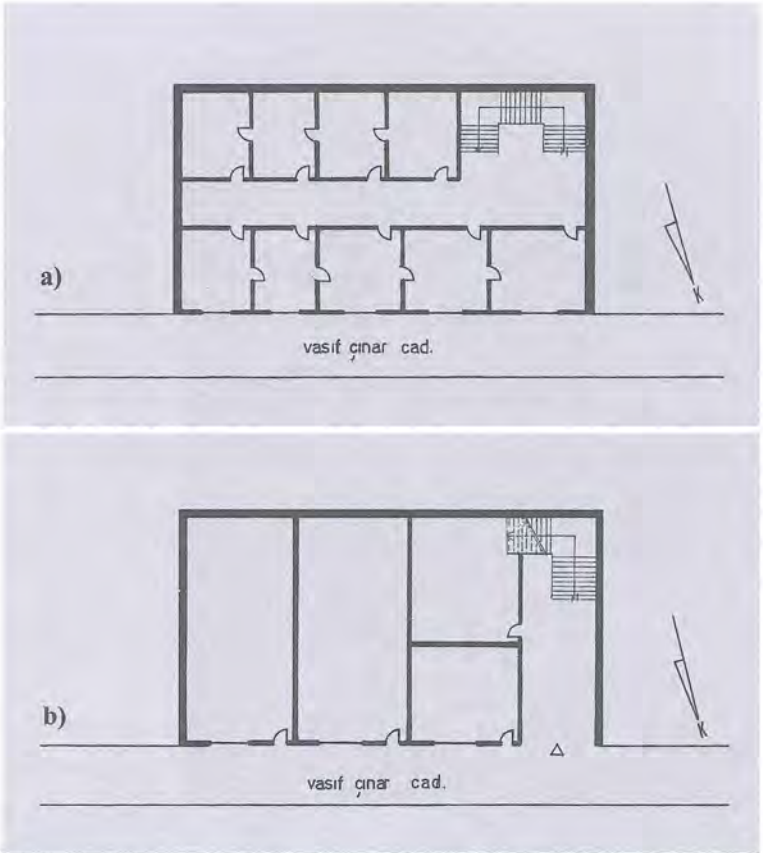

Şekil 4.5 Balcı Han **a)** Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Bina üzerinde tarihi belirten herhangi bir kitabe veya kaynaklarda bu konuda bilgi olmadığından tam tarihini bilemediğimiz Balcı Han, üslup özellikleri dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarına tarihlenebilir. Yaptıranı ve mimarı da bilinmeyen Balcı Han, günümüzde çok hisseli olup Anıtlar Yüksek Kurulunun 13.5.1972 tarih ve 6368 sayılı kararıyla korunması gerekli II. grup eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Zemin katla birlikte beş katlı olan hanın düzgün dikdörtgen bir planı ve dikdörtgenin uzun kenarlarından birinde, Vasıf Çınar Caddesi'ne bakan yegâne cephesi vardır. Hanın zemin katını bağımsız bir merdivenle birinci kattaki odalara açılan dört mağaza, tipik katını ise ince uzun bir koridor üzerine dizilmiş, içeriden birbiriyle bağlantılı dokuz oda işgal eder. Avlusu olmayan handa koridorlar, merdiven boşluğu üzerindeki ışıklıktan ışık alır (şekil 4.5). Demir putrelli yığma bir bina olan hanın parselde kapladığı alan 217 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.).

Şekil 4.6 Balcı Han

Balcı Han'ın oldukça hareketli cephesi, klasik ve Barok üsluplardan ödünç alınmış çeşitli motiflerle bezenmiştir. Zemin kat cephesi dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini tamamen yitirmiştir. Giriş, enine kesme taşlı pilastrlarla dört parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesinin sağ kenarında, iki yanında yivli sütunlar olan düz bir açıklık şeklindedir. Üst kısmındaki füruşlu kesik alınlık dikkat çekicidir. Giriş kapısı kanatları dökme demirdendir (şekil 4.6). Daha çok bir ara kat görünümündeki birinci katın pencereleri düz atkılı olup, yegâne süsü her iki yanındaki pilastrlardır (şekil 4.7). İki ve üçüncü katlar, kesintisiz uzanan pilastrlar ile düşey yönde bölümlendirilmiştir. Pilastrların üst kısmında Barok madalyonlar dikkat çeker. İkinci katın pencere düzeni farklıdır: Sıvayla enine kesme taşla kaplanmış süsü verilmiş ikinci kattaki pencereler basık kemerlidir. Kemer ortasındaki kilit taşı bezemesinin ortasında stilize bitki motifli bir Barok madalyon görülür. Üçüncü katın pencereleri üçgen alınlıklıdır. İki yanda iyon başlıklı

Şekil 4.7 Balcı Han

Şekil 4.8 Balcı Han

sütunlara dayanan alınlığın tepesinde ve iki ucunda palmet ve yarım palmet motifli akroterler dikkat çeker. Üçüncü kat cephesinin diğer bezemeleri, pencere aralarındaki iyon başlıklı pilastrlarla, alınlık hizasındaki çift menderes motifli silmedir (şekil 4.8). İki ve üçüncü katlara göre daha alçak olan dördüncü katın pencereleri düz atkılıdır, pencereler arasında dor başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Hanın cephesi yuvarlak profilli bir korniş ve taş parapetle biter. Cephenin bir diğer özelliği bütün kat aralarının farklı ve oldukça süslü silmelerle bezenmiş olmasıdır. Birinci ve ikinci kat arası düz, dışbükey silmeyle; ikinci ve üçüncü kat arası kare kesitli motiflerle bezenmiş dışbükey silmeyle; üçüncü ve dördüncü kat arası ise diş-kesimi ve yumurta ok silmesiyle bezenmiştir. Daha çok klasik öğelerin kullanıldığı Balcı Han cephesi, her kat farklı bir düzende olduğundan bütününde NeoRönesans üslup özelliğini gösterir.

Giriş kapısının ardındaki volta döşemeli bir geçitle zemin kata girilir. Zemin katta sokağa açılan üç, koridora açılan bir mağaza bulunur. İki katlı mağazalar içeriden merdivenle basık tavanlı ara kat ile bağlanmıştır. Balcı Han'ın tipik katında odalar cepheye paralel, ince uzun bir orta koridor üzerine karşılıklı yerleştirilmiştir. Birbirine geçmeli odalar bir kapı ve pencere ile koridora açılır. Cephe tarafındaki beş odadan dördünün sokağa bakan birer penceresi vardır. Ortadaki, diğerlerine göre daha geniş olan oda üç pencere ile sokağa açılır. Pencerelerin tümü içeriden basık kemerlidir. Koridorun diğer tarafındaki dört odanın dışarıya açılan penceresi yoktur. İkinci ve üçüncü katlarında tavan yüksekliği dört metreyi bulan Balcı Han'ın tüm oda ve mağazalarının yer döşemesi ahşap rabıta, koridorununki ise çinidir. Döşemeler volta döşemedir.

Ticaret yıllıklarının 1913 baskısına göre handa o yıllarda Mehmet Balcı ve kardeşlerinin mefruşat mağazası vardı (Annuaire Oriental, 1913). 2000'li yılların başına kadar zemin ve birinci katı kaplayan mağazalarda ve ikinci katta tümüyle mefruşatçılar faaliyet göstermekteydi. Üçüncü katta bir muhasebe bürosu, mefruşatçılar, bir gömlekçi ve tekstilciler vardı. Üç muhasebe bürosunun bulunduğu dördüncü kattaki diğer odalar boştu. Bir yıl kadar önce el değiştirmiş olan hanın içinde artık herhangi bir işyeri yoktur, bazı odaları depo olarak kullanılmaktadır, sadece sokağa açılan dükkânlarda mefruşatçılar faaliyet göstermektedir.

Eminönü bölgesindeki az sayıdaki avlusuz hanlardan olan Balcı Han, cephe bezemesine verilen önem ve işlevindeki süreklilik ile dikkatimizi çekmiştir.

4.1.3. Büyük Abud Efendi Han

Eminönü, Çelebioğlu Mahallesi, Marpuççular Caddesi no. 15'teki bu han bitişik nizamdadır.

1887'de Abud Efendi tarafından yaptırılmış olan han birçok kere el değiştirdikten sonra, 1987'de hanın mülkiyetini ele geçirmiş olan Yahya Kığılı ile Latif Topbaş tarafından oda oda satılmıştır. Kitabesi olmayan yapının mimarı bilinmemektedir.

Zeminle birlikte dört katlı olan Büyük Abud Efendi Han'ın ayrıca bir bodrum ve bir de çatı katı vardır. Han dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir, fakat planı dik açılardan oluşmaz (şekil 4.9). Üstü dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür. Demir putrelli kâgir bir yapı olan han 335 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

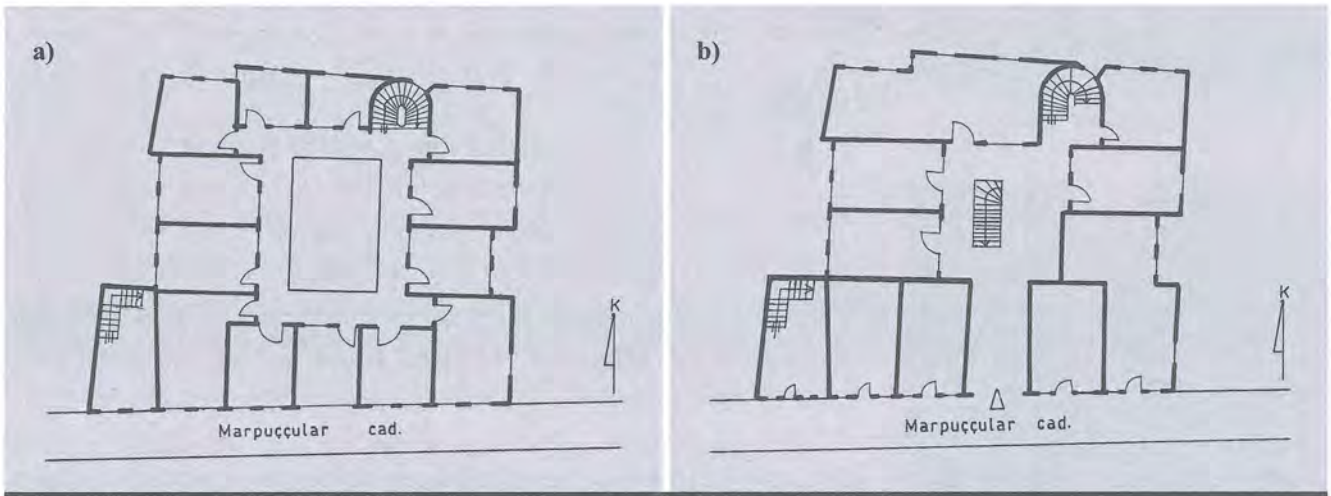

Şekil 4.9 Büyük Abud Efendi Han **a)** Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Büyük Abud Efendi Han'ın Marpuççular Caddesi üzerindeki tek cephesi oldukça süslüdür. Neobarok ağırlıklı eklektik üsluptaki cephenin zemin katında pilastrlarla bölümlendirilmiştir, pilastrlar arasında dükkân kapı ve vitrinleri vardır. Sağında iki, solunda üç dükkân bulunan giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır (şekil 4.10). Giriş ile girişin sağ ve solundaki dükkânların orta aksı üzerinde S-kıvrımlı konsolların taşıdığı çıkmalar vardır (şekil 4.11). Sarı renk sıvalı geniş cephe çok sayıdaki pencereyle hafifletilmiştir. Pencere düzeni her katta aynıdır: basık kemer ve yivli söveli pencerelerin üst kısmında yine basık kemerli, ortada kilit taşı süsü verilmiş bitkisel motifli birer madalyonu bulunan alınlıklar dikkat çeker. İki ve üçüncü katlardaki pencerelerin denizlikleri çıkıntılıdır. Birinci katta, han girişi ile aynı aks üzerinde yarım daire şeklinde büyük bir pencere dikkat çeker. Pencerenin menderes frizli, yivli kemerinin ortasında akana yapraklı bir

Şekil 4.10 Büyük Abud Efendi Han

Şekil 4.11 Büyük Abud Efendi Han

Şekil 4.12 Büyük Abud Efendi Han

Şekil 4.13 Büyük Abud Efendi Han

kilit taşı bezemesi, kemerin her iki yanında S-kıvrımlı sarkmalar ile dolama dallı Barok süsler görülür. Kat aralarının dikdörtgen profilli silmelerle vurgulandığı cephe füruşlu bir korniş ile sonlanır.

Dikdörtgen bir açıklık şeklindeki han girişi ile avlu arasında üzeri volta döşemeli bir geçit bulunur. Sokak tarafındakiler hariç tüm zemin kat dükkânları bir kapı ve iki pencereyle avluya açılır. Dükkânlar birbirine geçmelidir. Girişin sol ucundaki dükkân iki katlı olup, bağımsız bir merdiven vasıtasıyla üst katla bağlantılıdır. Birinci katta avlu açıklığının dört tarafı bir galeri ile çevrilidir. Dökme demir korkuluklu galerinin tabanından tavanına kompozit (karma) başlıklı ince demir sütunlar uzanır. Galerinin yerleri çini, tavanı odalar gibi volta döşemedir. Odalar galeriye dikdörtgen söveli bir kapı ve pencere ile açılır. Pencereler demir parmaklıklı, kapılar içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır (şekil 4.12). Bu kattaki toplam 10 odadan bir kısmının sokağa, diğerlerinin ışıklığa bakan penceresi vardır. Cepheye bakan pencereler içeriden basık kemerli, demir kanatlı, aydınlığa bakanlar düz atkılı ve demir parmaklıklıdır. Han girişinin hemen üzerindeki odanın dışarıya açılan penceresi diğerlerinden farklı olarak yarım daire şeklindedir ve kemerinin ortasında hanın yapım tarihi okunur (şekil 4.13). Birer kapıyla içeriden birbirine geçiş sağlanmış odaların yerleri rabıta döşelidir.

1889-90 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre Büyük Abud Efendi Han'da yedi komisyoncu (bunların biri dört, ikisi ikişer odayı işgal ediyordu), bir halıcı, bir kâğıt tüccarı, bir simsar, tam on odayı işgal eden bir banker-tüccar ve bir çay tüccarı faaliyet gösteriyordu. Hanın sahibi Abud Efendi'nin de iki odadan oluşan bir bürosu vardı. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinden sadece birinin Müslüman, geri kalanının gayrimüslim Osmanlı tebaası veya Avrupalı olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1893-94). 1990'lı yıllarda daha çok tuhafiyecilerin olduğu Büyük Abud Efendi Han'da şimdilerde yine tuhafiyeciler, bijutericiler, elektronik eşya tamircileri ve bir hırdavatçı faaliyet göstermekteyse de hanın son üç katını neredeyse tamamen depolar işgal etmektedir. Hanın odabaşılık görevini babasından devralmış olan Hasan Gönül diğer hanların çoğunda olduğu gibi Malatyalıdır.

Tamamen Avrupa mimarisinin etkisindeki cephesi, üzeri cam çatılı avlusu ve katlarda avlu boşluğunun etrafını çeviren galerileriyle tipik bir 19. yüzyıl hanı olan Büyük Abud Efendi Han'ın, orijinal hali iyi korunmuş olmakla beraber yeni yapıldığı yıllardaki işleviyle, şimdiki arasında hiçbir benzerlik yoktur.

4.1.4. Büyük Ticaret Han

Eminönü, Mercan Mevkii, Tarakçılar Caddesi no. 2'de esas girişi olan Büyük Ticaret Han, Çakmakçılar Yokuşu ile Tarakçılar Caddesi'nin kesiştiği blok üzerindedir. Tığcılar Sokak üzerinde ikinci bir girişi vardır.

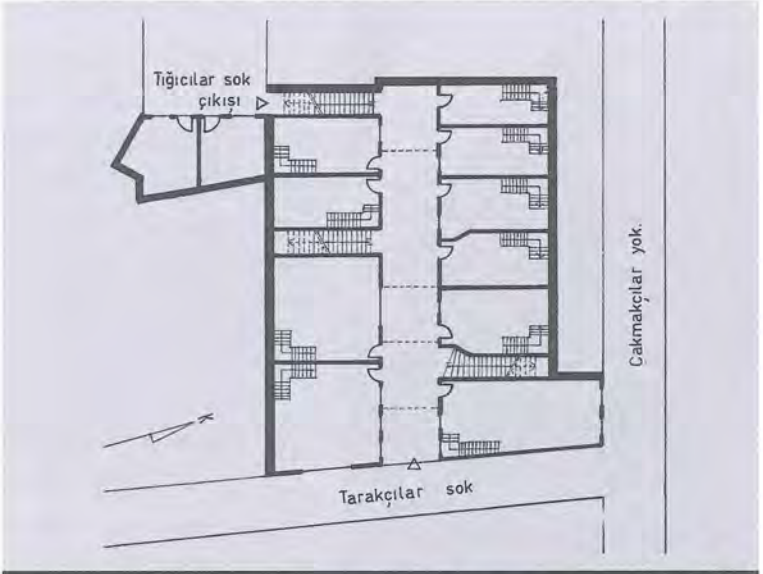

Şekil 4.14 Büyük Ticaret Han Zemin Kat Plan Krokisi

Hanın yapım tarihi kapı üzerinde eski rakamlarla 1255 veya 1299 olarak belirtilmiştir; tarihi belirten rakamlar zamanla silinmiş olduğundan tam olarak okunamamaktadır. Yeni rakamlarla yazılmış olan tarih 1883'tür ve bu, Osmanlıların 19. yüzyılda kullandığı mali (Rumi) takvimde 1299 yılına tekabül etmektedir. Ancak, 1868 tarihli bir "Mevcut İstanbul Hanları" listesinde (Pamukciyan 1994) ve ayrıca yine 1868 basımı ticaret yıllığında, (Cervati, 1868) bu hanın adının geçmesi, bizim 1255'i (miladi 1840) hanın yapım tarihi olarak kabul etmemizi gerektirmektedir. Bu durumda 1883 ya eski rakamların yanlış okunması sonucu ortaya çıkmış bir tarihtir ya da han sakinlerinin de belirttiği gibi hanın yapım tarihi değil, restorasyon tarihidir. Şu an çok hisseli olan hanı kimin yaptırdığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Han, 21.3.1990 tarih ve 1655 sayılı Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.)

Tarakçılar Sokak cephesi üç katlı olan Büyük Ticaret Han, Tarakçılar Caddesi ve Tığcılar Sokak arasındaki kot farkından dolayı Tığcılar Sokak tarafında iki kata düşer. Tığcılar Sokak tarafındaki mağazaların bir de bodrum katı bulunur. Han, avluludur, avlunun altında oldukça büyük bir su sarnıcı vardır. Revaksız avlu, alt kısmı basık tonozlu bir geçit olarak düşünülmüş bir yapı bloğu ile iki bölüme ayrılmış, her bölümün üzeri iki yana eğimli bir cam çatı ile örtülmüştür. Planı dik açılardan oluşmayan orta büyüklükte bir han (şekil 4.14) olan Büyük Ticaret Han, biri sadece Çakmakçılar Yokuşu'na, ikisi hem Tarakçılar Caddesi hem de avluya, dördü sadece avluya, biri ise Tığcılar Sokak tarafındaki aralığa açılan toplam sekiz mağazaya sahipti. Tığcılar Sokak tarafındaki dışındaki her bir mağaza üç katlıydı ve katlar arasındaki bağlantı bağımsız bir merdivenle sağlanmıştı. Günümüzde zemin katın bölümlenmesi yukarıda anlatılan orijinal halinden farklıdır.

Şekil 4.15 Büyük Ticaret Han

Demir putrelli yığma bir yapı olan Büyük Ticaret Han, 994 metrekarelik bir alana oturur. Esas cephesi Tarakçılar Caddesi üzerindeki üç katlı uzun cephedir. Kilit taşı vurgulanmış basık kemerli

Şekil 4.16 Büyük Ticaret Han

Şekil 4.17 Büyük Ticaret Han

giriş açıklığının üzerinde düz başlıklı pilastrların taşıdığı düz bir alınlık vardır. Giriş açıklığının üzerinde "Büyük Ticaret Han" yazısı ve onun her iki yanında, yukarıda belirtildiği gibi eski ve yeni rakamlarla 1299 ve 1883 tarihi okunur (şekil 4.15). Giriş, cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır. Girişin solunda bir, sağında iki mağaza bulunur. Sağ taraftaki mağazalardan biri Çakmakçılar Yokuşu'na açılır. Kesme kefeki taşıyla kaplı cephe oldukça sadedir, birinci ve ikinci katları boydan boya geçen düz başlıklı iki pilastr ile eşit olmayan üç parçaya bölünmüştür. Zemin katta ise aynı görünümdeki pilastrlar geniş vitrinlerle sokağa açılan mağazaların her iki yanını vurgular. Odalar dışarıya dikdörtgen taş söveli, demir parmaklıklı, içeriden demir kanatlı pencereler ile açılır (şekil 4.16). Sadelik, dikdörtgen taş söve ve kesme taş kaplama gibi geleneksel biçimlenmeye rağmen cephe, yuvarlak profilli bir silmeyle sonlanır, kat araları ise dikdörtgen profilli silmelerle vurgulanmıştır. Çakmakçılar Yokuşu cephesi de esas cepheyle aynı özelliklere sahiptir (şekil 4.17). Han'dan arkadaki Tığcılar Sokak'a geçiş olmakla beraber, bu sokağa bakan cephe yoktur. Tığcılar Sokak tarafındaki dükkân, hanla sokağı birbirine bağlayan ve bir ucunda hanın avlusuna inen merdivenlerin bulunduğu bir aralığa bakar. Ayrı bir bina izlenimi yaratan bu kısım, bir yangının yol açtığı tahribat nedeniyle yeniden yapıldığından orijinal halini tamamen yitirmiştir.

Basık tonozlu bir geçit ile blok mermer döşeli avluya girilir. Geçidin iki tarafında Tarakçılar Caddesi'ne bakan mağazaların avluya açılan, orijinal halini korumuş kapılarıyla üçer penceresi bulunur. Kapılar, kilit taşı vurgulanmış basık kemerli, demir kanatlı, pencereler ise dış ve iç cephedeki bütün pencereler gibi, dikdörtgen taş söveli ve demir parmaklıklıdır (şekil 4.18 ve şekil 4.19). Avlunun iki bölümünü birbirinden ayıran ortadaki yapı bloğunun altında ikinci dükkânın kapısı görülür, fakat daha sonraki bölümlenme sonucu şu an bu kapının arkasında doğrudan üst katlara çıkan merdiven bulunur, merdiven boyunca orijinal olmayan bölümlenmeler açıkça görülür. Şu an avlunun ikinci bölümünde karşılıklı ikişer mağaza vardır, fakat yukarıda da belirtildiği gibi yapının orijinal halinde sadece karşılıklı birer mağaza buraya açılıyordu. Gerek Tarakçılar Sokak tarafındaki, gerek ortadaki, gerekse avlu bitimindeki bloktaki odalar caddeye ve avluya açılan mağazalarca paylaşılmıştır. Avluda, duvar ve yer döşemesinin birleştiği yerde zamanında tüccarların hayvanlarını bağladıkları büyük demir halkalar göze çarpar. Mağaza ve odalarda yerler rabıtadır. Zemin ve birinci katların tavanı volta döşeme, ikinci katınki ortası oval aynalı çapraz tonozdur. İkinci kat odalarının tavanında çatıya açılan pencere bulunur.

Büyük Ticaret Han'da, yapıldığı yıllarda daha çok manifaturacılar ve çeşitli malların alım satımını yapan tüccarlar faaliyet gösteriyordu; bunların yanı sıra bir fes, bir de çarşaf imalatçısı ve satıcısı vardı. Han sakinlerinin

Şekil 4.18 Büyük Ticaret Han

Şekil 4.19 Büyük Ticaret Han

çoğu Ermeni, ikisi Musevi asıllıydı; hiç Müslüman yoktu, odabaşı Parsek Artenian'dı (Cervati, 1868 ve 1889). Han sakinlerinin belirttiklerine göre handa 1950'li yıllardan sonra ağırlıkla dokumacılar ve aynacılar faaliyet göstermeye başlamışlardı. Günümüzde başta şapka, kaşkol ve şal olmak üzere genel olarak hazır giyim toptan ticareti yapılan handa üst katlardaki odalar depo olarak kullanılmaktadır. Odabaşı Malatyalı Yusuf Özer'dir.

Büyük Ticaret Han İstanbul'daki 19. yüzyıl Osmanlı ticaret hanlarının en ilginç örneklerinden biridir. 19. yüzyıl'da yapılmış olmakla beraber geleneksel Osmanlı yapı tarzını birkaç küçük ayrıntı dışında sürdürmüş, özellikle cephe dekorasyonunda Batılı üslupları taklit etmemiş az sayıdaki hanlardandır. Bu özelliği sayesinde etrafındaki, Büyük Valide Han, Büyük Yeni Han, Küçük Yeni Han gibi önemli klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla uyum içindedir. Böyle olmakla beraber, Büyük Ticaret Han mekânsal açıdan klasik hanlara yenilik getirmiştir: Mekân organizasyonu bakımından Avrupa pasajlarını andırır. Avrupa pasajlarının özellikle erken örneklerindeki gibi her mağaza üç katıyla kendi içinde bir bütündür; böyle bakıldığında yapının, çok katlı birçok mağazanın ortak bir cephe oluşturacak şekilde bir geçidin iki yanına dizildiği bir üretim ve alışveriş birimi olduğu görülür. İki sokağı birbirine bağlayan iki kapısının olması da pasaj/geçit benzetmesini destekler nitelikte olsa da bizce Avrupa'daki pasajlarla arasındaki sözü edilen benzerlik tesadüfidir. Büyük Ticaret Han bir büro hanı veya klasik Osmanlı ticaret hanı da değildir. Plan ve mekân organizasyonu bakımından yeni ve Batılı olanın örnek alındığı, yapı tarzı bakımından gelenekselin tercih edildiği Büyük Ticaret Han bizce bir geçiş hanıdır.

4.1.5. Büyük Yıldız Han

Eminönü, Sururi Mahallesi, Mahmutpaşa Yokuşu, Sultan Odaları ve Yeşildirek Bakkal Sokakları arasındadır. Tek kapısı Mahmutpaşa Yokuşu no. 58'dedir.

Kitabeli olan hanın yapım tarihi (1233) 1817'dir, ancak yaptıranı ve mimarı bilinmemektedir (Güran, 1975). Kerim Mehmedzade adına kayıtlı han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.4.1973 tarih ve 7154 numaralı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve içindeki freskin hanla beraber korunması gerektiğine karar verilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.). Kerim Mehmedzade'den aldığımız bilgiye göre daha önceki sahipleri İran asıllı olan Büyük Yıldız Han 135 yıldır Mehmedzade ailesinin mülkiyetindedir. Yine Kerim Mehmedzade'nin verdiği bilgiye göre, Büyük Yıldız Han'ın yerinde, yanmak suretiyle ortadan kalkmış olan Fatih devri eseri ahşap bir han bulunuyordu.

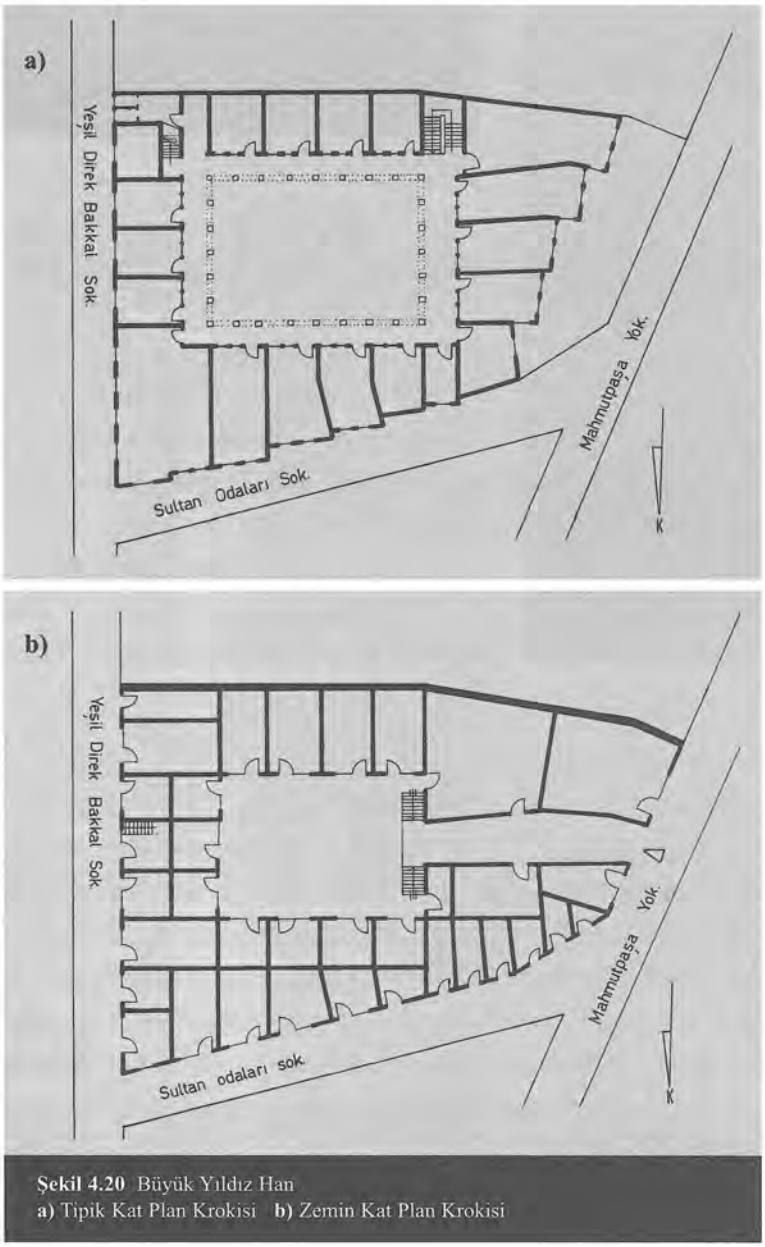

Şekil 4.20 Büyük Yıldız Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Hanın planı yol ve arsa durumlarına uyma sebebiyle düzgün değildir, fakat plan dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Bodrum kat hariç üç katlı olan hanın cepheleri zemin katta dükkânlıdır. Odalar zemin katta doğrudan avluya, üst katlarda revağa açılacak şekilde yapılmıştır (şekil 4.20). Bütün dış cepheler üç katlı olsa da kot farkından dolayı iç cephelerde durum farklıdır: Giriş ve karşısındaki cephe üç katlı, yan kanatlar iki katlıdır, fakat yan kanatlar üzerinde, birinci kat odalarının asma kat pencerelerinin açıldığı bir de teras vardır. Ayrıca, giriş aksı üzerinde, kenarları kırık üçgen bir alınlık ile cephesi sonlanan bir köşk bulunur. Bu, daha eski hanlarda görülmeyen bir özelliktir. Parsel üzerinde kapladığı alan 915,50 metrekare olan hanın inşa tekniğinde İstanbul'daki klasik Osmanlı hanlarının inşa tarz ve üslubunun bir devamı görülür. Karakteristik yapı malzemeleri taş ve tuğla yapının esasını teşkil eder. Cepheler düzgün kesme taş ve üç sıra tuğla hatıllı, duvarlar almaşıktır. Taş, ayrıca kapı kemerleri, pencere söve ve hatılları ile payelerde kullanılmıştır. Tuğla ise cephe duvarları dışında, örtü sistemi ve revak kemerlerinde yer alır. Yapıda bütün klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi gergi demiri kullanılmıştır.

Şekil 4.21 Büyük Yıldız Han

Hanın Mahmutpaşa Yokuşu ve Sultan Odaları Sokak cepheleri çıkmalarla hareketlendirilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde sıkça görülen, cephelerde çıkmalar kullanılması olgusu, Büyük Yıldız Han'da değişik bir şekilde uygulanmış, çıkmalar her katta taş konsollarla taşınmak yerine, zeminden itibaren yükselmiş, böylelikle düşey hat vurgulanırken cephe hareketlenmiştir. Zemin kat dükkânları arasına yerleşmiş olan giriş, çıkıntısız olarak yuvarlak kemerli sade bir açıklık teşkil eder. Zemin kat cephesinin geri kalanı dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini tamamen yitirmiştir. Mahmutpaşa Yokuşu'na bakan üst kat odaları ikişer pencereyle dışarıya açılır. Pencereler dikdörtgen taş söveli ve hatıllı olup üstleri tuğla kemerli ve sağır alınlıklıdır. Ayrıca, ikinci kat pencerelerinin arasına ve daha yukarısına gelecek şekilde yine dikdörtgen taş söveli birer küçük kare pencere daha yerleştirilmiştir (şekil 4.21). Mahmutpaşa Yokuşu'na taşan zemin kat çatısında görülen Barok dalgalanma dönemin tercihini yansıtır (şekil 4.22). Sultan Odaları ve Yeşil Direk Bakkal Sokak cephelerinin birinci kat pencereleri Mahmutpaşa Yokuşu'ndakilerle aynı özellikleri göstermekle beraber Sultan Odaları Sokak tarafındaki odaların bazıları birer, bazıları ikişer pencereyle sokağa açılır. Yeşil Direk Bakkal Sokak tarafındakiler

Şekil 4.22 Büyük Yıldız Han

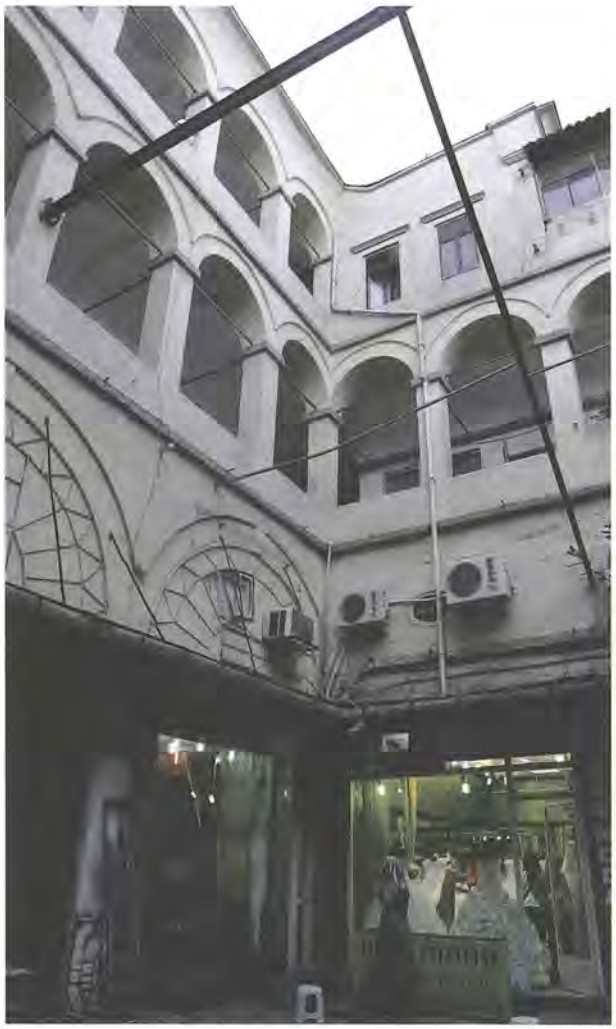

Şekil 4.23 Büyük Yıldız Han

ise köşedeki büyük oda hariç bir pencerelidir. Bu sokaklardaki ikinci kat pencereleri de dikdörtgen taş sövelidir, fakat üzerlerinde sağır alınlık yoktur. Kat aralarının taş silmelerle vurgulandığı handa cepheler, sıvanmak suretiyle orijinalliğini kaybetmiştir, ancak sıvaların döküldüğü yerlerde orijinalinde bir kirpi saçakla sonlandığı anlaşılır.

Giriş, avluyla arasındaki kot farkından dolayı birkaç basamak çıkılarak ilerlenen yuvarlak tonozlu bir geçitle altında sarnıç bulunan avluya bağlanır. Sarnıç, yakındaki Mahmutpaşa Camii'nin ana sarnıcının fazla suyuyla bir hat vasıtasıyla beslenir. Doğrudan avluya açılan zemin kat dükkânlarının cephesi orijinal halini yitirmiştir (şekil 4.23). Üst katlardaki odalar kare kesitli taş payelerin taşıdığı yuvarlak kemerleri olan revaklara bir kapı ve genellikle iki, bazı yerlerde bir pencereyle açılır. Revaklar daha eski klasik Osmanlı hanlarındakine kıyasla dardır. Revaklara açılan kapılar yuvarlak kemerli taş söveli, pencereler ise kısmen yuvarlak kemerli taş söveli, kısmen de dikdörtgen taş sövelidir. Giriş kolunun birinci kat revağının duvarında hanı tasvir eden bir fresk görülür. Giriş aksı üzerinde, kenarları kırık üçgen alınlıklı cephesi ve kilit taşı vurgulanmış basık kemerli, dökme demir şebekeli iki penceresiyle dikkat çeken bir köşk vardır.

Avluda dikkat çeken unsurlardan biri de giriş kolunun önündeki iki kollu merdivendir. Yan kollardaki dövme demir parmaklıklı terasa açılan pencereler yuvarlak kemerlidir. Sonradan yapılan camlı ilaveler sonucunda yan kollardan birinin teras katı orijinal halini kaybetmiştir. Yan kolların dikkat çeken bir başka özelliği de zemin katın üst tarafında görülen ve birinci kat dükkânlarının bodrum katına ait olan oval pencerelerdir. Oldukça eğimli bir parsele oturan yapının dış cepheleriyle avlu arasındaki kot farkını dengelemek üzere böyle bir çözüme gidilmiş olması hayli ilginçtir. Kat aralarının taş bir silmeyle vurgulandığı handa iç cepheler de dış cepheler gibi orijinalinde kirpi saçakla sonlanır (şekil 4.24).

Hemen hemen bütün dükkân ve odaların yuvarlak, girişin karşısındaki koldaki üçüncü kat odalarının ve revakların çapraz tonozlu olduğu Büyük Yıldız Han'da yer döşemeleri, kapalı mekânlarda rabıta; avlu, revak ve merdivenlerde taştır. Tüm mekânların kapı ve pencereleri içeriden basık kemerlidir. Odalar şömineli ve birbirine geçmelidir, fakat çoğunun şöminesi ve ara kapısı sonradan iptal edilmiştir. Zemin kat dükkânları bodrumludur. Yan kollardaki birinci kat odaları bodrum ve asma katlıdır. Girişin karşısındaki birinci kat odalarının bağımsız bir merdivenle Yeşildirek Bakkal Sokak'taki dükkânlarla bağlantısı vardır, bir başka deyişle bu kolun birinci kat odalarına Yeşildirek Bakkal Sokak'tan da girilir.

Günümüzde ağırlıkla konfeksiyoncuların faaliyet gösterdiği Büyük Yıldız Han'ın yaklaşık %40'ı boştur. Bilinen en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler 1893-94 ticaret yıllığında yer alan kayıtlara dayanır, buna göre Büyük Yıldız Han'da çeşitli malların ticaretini yapan beş tüccar, bir çay tüccarı, dokuz komisyoncu ve iki tellal bulunuyordu. Kayıtlardaki isimlerden handa faaliyet gösterenlerin çoğunun Ermeni asıllı olduğu anlaşılıyor, sadece bir Müslüman adına rastladığımız kayıtlarda, odabaşının ismi Merkidian olarak geçiyor (Cervati, 1893-94). Günümüzdeki odabaşı Malatyalı Hüseyin Turgut'tur. Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde, Sultan II. Abdülhamid zamanında hanı İranlıların hem cami, hem de otel olarak kullandıkları belirtiliyor (Koçu, 1971). Hanın sahibi Kerim Mehmedzade, bir zamanlar babasının han içinde halı ticaretiyle uğraşan bir ticarethanenin sahibi olduğunu, Mahmutpaşa Yokuşu'na bakan dükkânlardan birinde de Türkiye'nin ilk hazır giyim mağazası "Çeşme Güzeli" nin bulunduğunu belirtiyor. Söz konusu mağaza günümüzde "Roze" adıyla varlığını sürdürüyor.

Şekil 4.24 Büyük Yıldız Han

Bir 19. yüzyıl eseri olmakla beraber bütününde klasik Osmanlı hanları tarzında yapılmış nadir örneklerden olan Büyük Yıldız Han'da dış ve iç cephelerdeki Barok dalgalanmalar, iç cephelerdeki oval pencereler, iki kollu merdiven ve giriş aksındaki köşkün üçgen alınlığı v.b. özellikler, ilerideki yıllarda han mimarisinde ağırlığını iyice hissettirecek olan Batı mimarisi etkilerinin habercisidir.

4.1.6. Caferiye Han

Beyazıt, Mercanağa Mahallesi, Mercan Caddesi no. 22'deki Caferiye Han bitişik nizamda yapılmış bir binadır.

Hanın mimarı bilinmemekle beraber tarihi, giriş aksı üzerindeki birinci kat penceresinin S-kıvrımlı kilit taşı bezemesi üzerinde yeni ve eski rakamlarla belirtilmiştir: Buna göre Caferiye Han 1888 tarihlidir. Günümüzde çok hisseli olan binayı yaptıranın adına yazılı kaynaklarda rastlanmamıştır, ancak hanın odabaşısı Hasan Gedikoğlu, Acemler tarafından yaptırıldığını ve sonradan Malatyalı bir aileye satıldığını belirtmektedir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.06.1972 tarih ve 6386 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

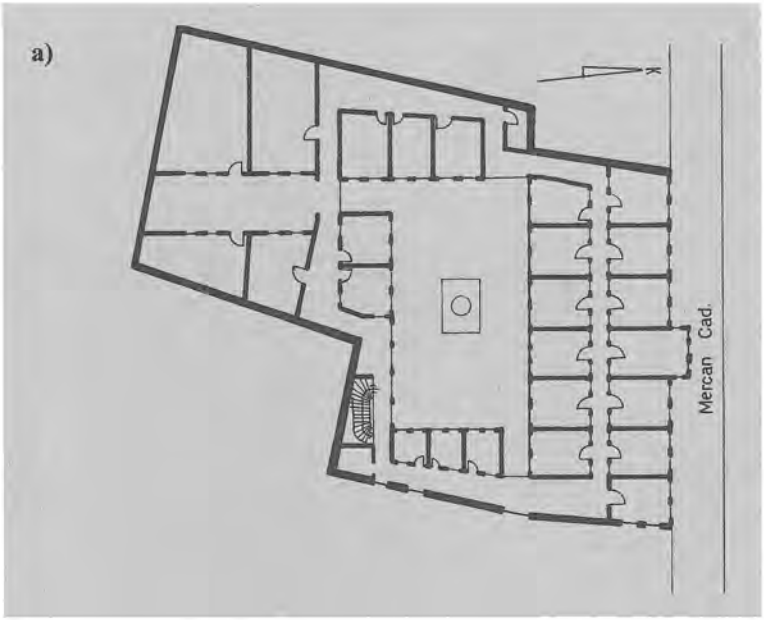

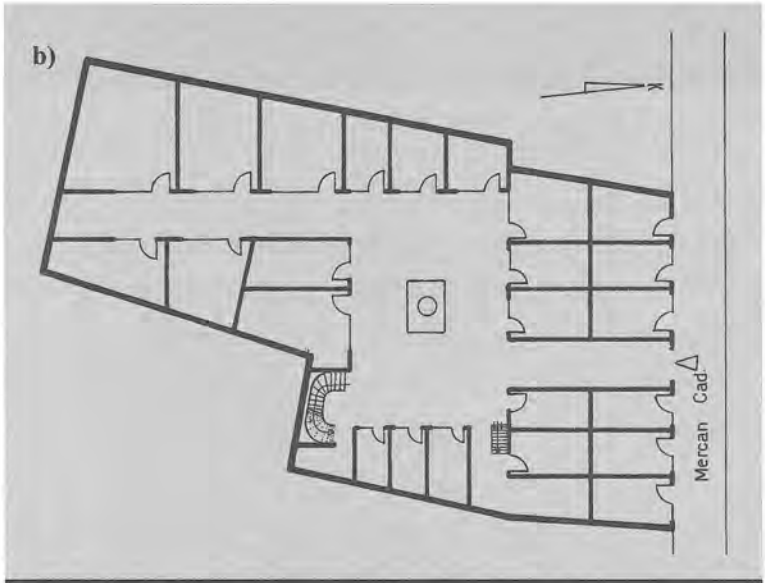

Şekil 4.25 Caferiye Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Bitişik nizamda inşa edilmiş, demir putrelli yığma bir bina olan Caferiye Han, 1694 metrekarelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.). Geniş avlulu ve üç katlıdır. Blok mermer döşeli, üzeri açık, dikdörtgen avlunun ortasında fıskiyeli bir havuz bulunur. Karmaşık bir planı olan handa zemin kat revaksız, üst katlarda ise sadece merdivenin katlara ulaştığı bölüm revaklıdır; fakat korent başlıklı üç dökme demir sütunun desteklediği revağa açılan oda yoktur, odaların hepsi koridorlara açılır. İkinci kat dışındaki tüm katlarda avlunun dört tarafı odalarla çevrilidir (şekil 4.25). İkinci katta, girişin sol tarafındaki kısa kolun orijinalde iki yanı açık bir galeri şeklinde olduğu hanın odabaşısı tarafından belirtilmiştir. Ayrıca, buraya sonradan eklenmiş odaların mimari bakımdan hanın geri kalanıyla bir benzerlik içinde olmaması odabaşının verdiği bu bilgiyi destekler niteliktedir. Birinci katta aynı koldaki koridorun avlu tarafında odalar, diğer kenarında dışarı açılan pencereler vardır. Her iki katın giriş kolundaki odalar bir orta koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiştir.

Mercan Caddesi'ne bakan üç katlı ve oldukça geniş cephenin simetri aksında kesme taşlı, yuvarlak kemerli Neorönesans üsluptaki giriş ve girişin iki yanında sadece caddeye açılan, cepheleri orijinal halini

tamamen yitirmiş üçer dükkân bulunur (şekil 4.26). Giriş aksı kapalı bir çıkma ile vurgulanmış ve böylece yatay cepheye dikey yönde bir hareket kazandırılmıştır. Çıkmayı destekleyen üç payandadan ortadaki, aynı zamanda kilit taşı bezemesi olacak biçimde giriş kemerinin tam ortasına yerleştirilmiştir. Cephe, her katta ve çıkmanın her iki tarafında dörder pilastr ile üçer eşit parçaya bölünmüş, aralarına katlarda eşit büyüklükte ikişer pencere yerleştirilmiştir. Çıkmanın her iki kenarı, her iki katta ayrı ayrı pilastrlarla vurgulanmıştır. Pilastrlar zemin katta düz, diğer katlarda ve çıkma üzerinde korent başlıklıdır. Kat araları, cephenin yataylığını bir kez daha vurgulayan yüksek silmelerle belirginleştirilmiş, cephe füruşlu bir saçak ve üzerindeki parapetle sonlandırılmıştır. Pencere düzeni, çıkma hariç her katta aynıdır: İki uzun kenarı üç şeritli kaval silmesiyle çevrelenmiş, ortası kilit taşı motifiyle vurgulanmış basık kemerli pencerelerin üzerinde bitkisel bezemeli, S-kıvrımlı küçük konsollara dayanan yine basık kemerli bir alınlık görülür, alınlığın ortasında yine bitkisel bezemeli S-kıvrımlı bir kilit taşı bezemesi vardır. Diğerlerine göre daha dar olan çıkma pencerelerinin basık kemerlerinin ortası içi rozetli kilit taşı bezemesi, Barok kıvrımlı alınlıklarınınki ise bitkisel motifli S-kıvrımlı kilit taşı bezemesiyle vurgulanmıştır. Alınlık tablasında ise ortada palmet, yanlarda dolama dal motifi görülür. Her iki yanı burmalı şeritle çevrili olan çıkma pencereleri diğer pencereler gibi Fransız balkonludur (şekil 4.27). Bu balkonların korkulukları dökme demirdir. Sonuç olarak, Neoklasik, Neorönesans ve Neobarok üslup özelliklerinin görüldüğü cephenin bütününde ağırlık Neobarok üsluptadır.

Şekil 4.26 Caferiye Han

Şekil 4.27 Caferiye Han Cephe Görünüş

Dış cephelere göre daha sade olmakla beraber özenle düzenlenmiş olan Neorönesans üsluptaki iç cephelerde pencere düzeni her katta aynıdır: Kilit taşı bezemeli basık kemerli pencereler söve bantları, sürekli denizlik ve eteklerindeki füruşlar ile belirginleştirilmiştir. Pencerelerin üst hizasından geçen dikdörtgen profilli silmeler de iç cepheye yatay yönde ayrı bir hareket kazandırır (şekil 4.28).

Dökme demir kanatlı kapıları olan giriş, volta döşemeli uzun bir geçitle iç avluya bağlanır. Ortası havuzlu avlunun, girişin aksi tarafındaki uzun kenarının bir ucunda üst kata çıkan merdivenler, diğer ucunda iki yanı dükkânlarla çevrili üzeri iki kat seviyesinde bugün artık camları olmayan demir konstrüksiyonla kapatılmış bir koridor vardır. Doğrudan avluya açılan dükkânların orijinal cephesi sonradan yapılan vitrinler nedeniyle bozulmuştur. Üst katlarda odalar dikdörtgen söveli bir pencere ve kapıyla koridorlara

Şekil 4.28 Caferiye Han

açılır. İçeri açılan demir kanatları olan kapıların üzerinde demir parmaklıklı tepe pencereleri dikkat çeker. Cephe tarafındaki odalardan, çıkma üzerindekilerin üç, diğerlerinin iki tane caddeye açılan penceresi vardır. Avlu tarafındaki odaların da avluya bakan ikişer penceresi bulunur. Pencerelerin tümü demir parmaklıklı ve içeriden basık kemerlidir. Döşeme sistemine bakıldığında bütün tavanların volta döşeme; yerlerin iç mekânlarda ahşap, koridorlarda blok mermer kaplı olduğu görülür. İkinci katta, cephe tarafındaki orta koridor üç adet camlı ışıklıkla aydınlatılmıştır. Birinci katın cephe tarafı koridoru ise aynı hizadaki demir ızgaralı açıklıklar sayesinde ışık alır.

Caferiye Han'ın bilinen en eski işlevi hakkındaki veriler 1913 tarihli ticaret yıllığına dayanır: Buradaki kayıtlara göre hanın zemin katındaki iki dükkânda Suriye'den ithal edilen mamul mal ticareti yapılırdı, katlarda ise çoğu İranlı yedi tüccar, Rum asıllı bir terzi ve bir parfümerici, isimlerinden Müslüman oldukları anlaşılan üç komisyoncu ve iki İranlı halıcı faaliyet gösteriyordu (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde ağırlıkla konfeksiyoncu ve tekstilcilerin bulunduğu handa 25 yıl öncesine kadar dokuma tezgâhlarının sesinin duyulduğu Artvinli odabaşı İshak Fenniboy tarafından belirtilmiştir. Diğer hanlarda olduğu gibi bu handa da talep olmadığından pek çok oda boş durmaktadır.

Caferiye Han, 19. yüzyıl Osmanlı hanlarının en iyi korunmuş örneklerindendir. Bunun yanı sıra, gerek yapı tekniği, gerekse cephe dekorasyonu bakımından Batı etkisindeki hanlardan olmakla beraber, klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi geniş, üzeri açık ve fıskiyeli bir avluya sahip olmasıyla da dikkat çeken bir yapıdır. Hatta belirtmek gerekir ki 19. yüzyıl sonuna tarihlenen hanlar arasında açık avlulu tek örnektir. Ayrıca, iç cephelere verilen önem ve revaksız kollardaki koridor sisteminin özgünlüğü hanı ilginç kılan diğer özelliklerdir.

4.1.7. Dikranyan Han

Eminönü, Sururi Mahallesi, Hoca Hanı Sokak no.23'tedir. Hoca Hanı Sokak'ın yön değiştirip kıvrıldığı noktada olduğundan, yolun kıvrımına uygun iki cepheli bir yapıdır. Aynı sokak üzerinde 19. yüzyılda yapılmış başka önemli hanlar da vardır.

Mimari ve dekoratif özelliklerine bakıldığında tipik bir 19. yüzyıl sonu yapısı olduğu anlaşılan Dikranyan Han'ın dükkânlarından birinin içindeki bir direk üzerinde 1895 tarihi okunuyor. Han hakkında bilgi aldığımız birçok kişi bu tarihin binanın yapım tarihi olduğu konusunda birleşiyorlar. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 18.10.1995 tarih ve 7167 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir. Zamanında Dikranyan isimli biri tarafından yaptırılmış olan hanın bugün en büyük hissedarları Orhan Çarmıklı ve Orhan Çebi'dir (Em. Bel. İmar Arş.).

Eğimli bir yol olan Hoca Hanı Sokak'ın çizgisine uydurulmuş olan Dikranyan Han'ın birbiriyle geniş açı oluşturan iki cephesi vardır. Kot farkı nedeniyle cephelerden biri üç, diğeri dört katlıdır. Hanın ortasında planı kareye yakın, üstü dört yana eğimli bir cam çatıyla örtülü avlu bulunur. Demir putrelli kâgir bir yapı olan Dikranyan Han'ın kat planları arasında pek fark yoktur. Parselde kapladığı alan 464,5 metrekaredir, zemin katını sokağa açılan dükkânlar, üst katlarını galeriler arkasına dizilmiş odalar işgal eder (şekil 4.29).

Gayet sade olan cepheler mimari dekorasyon bakımından aynıdır. Dükkân vitrinleri zemin kat cephesini bozmuştur. Hanın dikdörtgen mermer söveli giriş kapısı daha yüksek olan cephededir. Düz sıvalı cephenin tek süsü, pencerelerin sade bezemesi ile katlar arasındaki dikdörtgen profilli taş silme ve cepheyi bitiren füruşlu taş korniştir. Pencere düzeni küçük dekoratif farklar olmakla beraber her katta aynıdır; denizlikleri vurgulanmış, dikdörtgen taş söveli büyük pencerelerin düz atkısının ortasında birer rozet bulunur. İkinci ve üçüncü kat pencere eteklerinde akant yapraklı füruşlar dikkat çeker. Üçüncü kat pencerelerinin taş sövesi iki yanda birer sarkma görüntüsü oluşturacak biçimde yarıda kesilmiş, aşağı kadar uzatılmamıştır. Bütün bu özellikler dikkate alındığında Neorönesans üsluptaki bir binayla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz (şekil 4.30 ve 4.31).

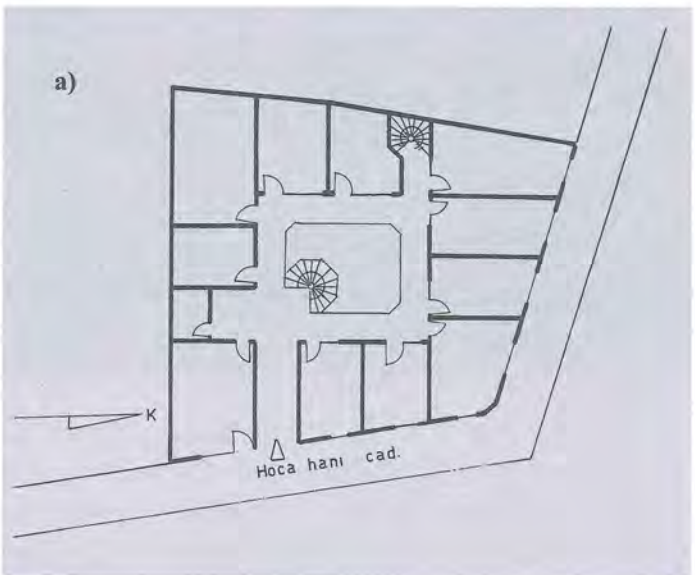

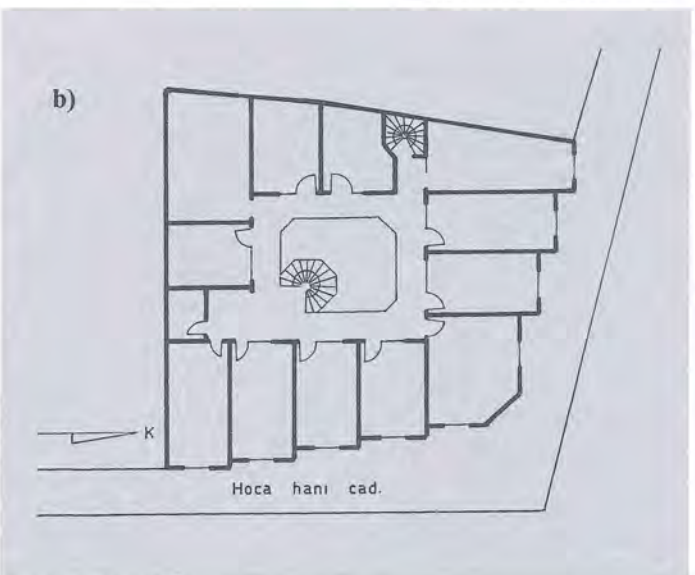

Şekil 4.29 Dikranyan Han
a) Birinci Kat Plan Krokisi **b)** İkinci Kat Plan Krokisi

Şekil 4.30 Dikranyan Han

Dökme demir kanatları olan han kapısından içeri girince üst kata çıkan merdivenlerle karşılaşılır, böylece yüksek cephenin birinci, alçak cephenin zemin katına gelinir. Yolun eğimi nedeniyle oluşan kot farkı bu şekilde giderilmiştir. Giriş cephesinin zemin katında sokağa açılan üç, diğer cephede iki dükkân vardır.

Şekil 4.31 Dikranyan Han

Birinci kat koridoruna sadece bir oda açılır, bu oda girişin solundaki mağaza ile içeriden merdivenle bağlantılıdır. Birinci kattaki diğer odalara han içinden değil, zemin kattaki dükkânlardan bağımsız bir merdiven vasıtasıyla girilir. Yeri taş çini döşeli avlu ikinci kat hizasındadır. Toplam 11 oda ve tuvaletler avlunun etrafını çevirir. Farklı büyüklükteki bu odalar dikdörtgen taş söveli bir kapı ve en az bir pencere ile avluya açılır. Pencereler demir parmaklıklı, kapılar camlıdır, odaların birçoğunda güvenlik için düşünülmüş içeri doğru açılan demir kanatlı ikinci kapı halen mevcuttur. Sokağa basık kemerli pencerelerle açılan odaların hepsi birbirine geçmelidir, tavanları volta

döşeme, yerleri ise rabıta kaplıdır. Üçüncü katta avlu boşluğunun etrafını dökme demir korkuluklu bir galeri çevirir. Galeri döşemesi ile üst kat arasında küçük demir sütunlar dikkat çeker. Galeri tavanı volta döşeme, yerleri çinidir. Toplam 17 oda ve tuvaletlerin bulunduğu bu katta pencere ve kapı düzeni bir alt katta olduğu gibidir (şekil 4.32 ve 4.33).

Şekil 4.32 Dikranyan Han

Dikranyan Han'ın en eski işlevi hakkındaki bilgiler yine ticaret yıllıklarına dayanır. Yıllıklardaki kayıtlara göre handa faaliyet gösterenler arasında komisyoncular ağırlıktaydı: 1900'lü yılların başında burada dokuz komisyoncu, üç tüccar ve iki terzi bulunuyordu. Ayrıca, hanın sahibi olan Dikranyan Efendi'nin bürosu da bu handaydı. Han sahiplerinin çoğu Ermeni asıllı gayrimüslim azınlık mensubuydu (Annuaire Oriental, 1913). Hanın 55 yıllık çaycısı İbrahim Polat'tan aldığımız bilgilere göre 1940'lı ve 50'li yıllarda Dikranyan Han'da ağırlıkla avukat büroları vardı. Bazı şirketler tüm bir katı büro olarak tutuyordu. Daha sonra buraya konfeksiyoncular ve terziler yerleşti. Günümüzde, odaları tamamen boşaltılmış olan hanın sadece tekstil ürünleri ticareti alanında faaliyet gösteren zemin kat mağazaları faal durumdadır.

Şekil 4.33 Dikranyan Han

Orijinal halini çok iyi korumuş tipik bir 19. yüzyıl hanı olduğundan incelemeye değer bulduğumuz ve en az on yıldır boş olan Dikranyan Han'ın akıbeti merak konusudur.

4.1.8. Dilsizzade Han

Eminönü, Hobyar Mahallesi'nde Aşir Efendi Caddesi (eski adı Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak) ve Fındıkçı Remzi Sokak köşesindedir. Giriş kapısı Aşir Efendi Caddesi no. 18'dedir. Aynı cadde üzerindeki 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında yapılmış birçok handan biridir.

Hanın yapım tarihi giriş kapısının üzerinde belirtildiği gibi 1905'tir. Bu cadde üzerindeki çoğu handa olduğu gibi mimarının adı cephede belirtilmiştir ve yine bu caddedeki birçok handa olduğu gibi mimarı Ermeni asıllıdır, ismi Stepan Hamamcıyan'dır, yaptıranı da büyük ihtimalle Ermeni asıllıdır. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.04.1969 tarih ve 4616 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve 12.10.1974 tarih ve 8095 sayılı kararla koruma grubu II olarak belirlenmiş olan han, günümüzde Burhanettin Üçer ve varisleriyle, Kazım Müezzinoğlu ve varislerinin mülkiyetindedir (Em. Bel. İmar Arş.)

Kareye yakın düzgün bir planı olan Dilsizzade Han, zeminle birlikte dört katlıdır, ayrıca iki bodrum katı bulunur. Avlusu olmayan hanın üst katları, üzeri dört yana eğimli cam çatılı bir boşluğun dört tarafını çeviren galeriler etrafında düzenlenmiştir. Zemin katta sadece sokağa açılan mağazalar, giriş holü ve kat merdiveni bulunur (şekil 4.34). Demir putrelli kâgir bir yapı olan han 344 metrekarelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.).

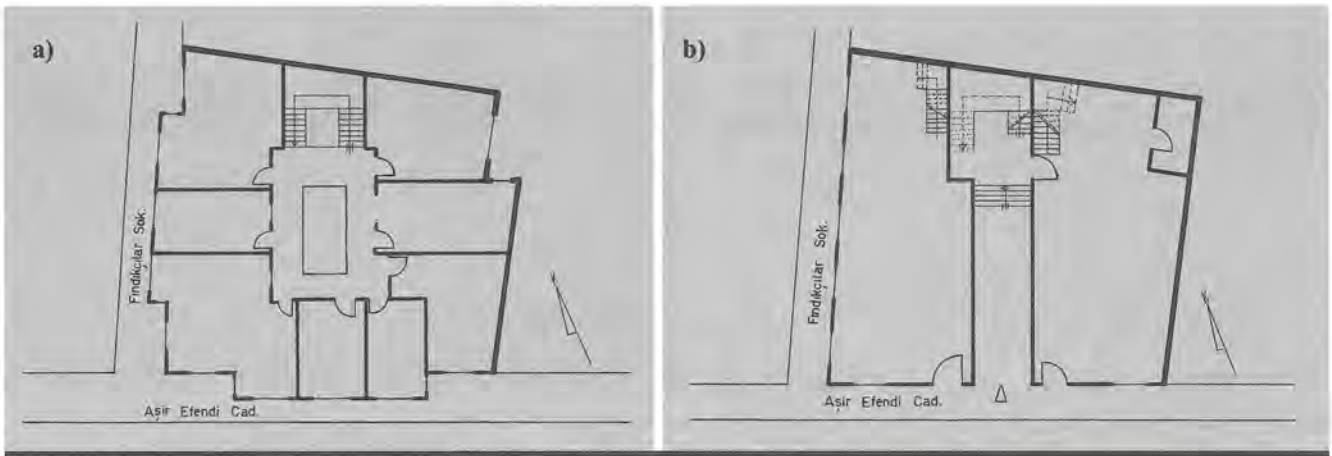

Şekil 4.34 Dilsizzade Han a) Tipik Kat Plan Krokisi b) Zemin Kat Plan Krokisi

Giriş, cephenin simetri aksındadır. Kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kapı kemerinin üst kısmında Arap ve Latin harfleriyle Dilsizzade Han yazısı, bunun da her iki yanında eski ve yeni rakamlarla 1905 tarihi okunur. Zemin kat enine kesme taşlı düz başlıklı pilastrlarla üç parçaya ayrılmıştır. Pilastrların üzerinde lotus yaprağı biçimli dekoratif elemanlar dikkat çeker. Sol uçtaki pilastr üzerinde mimarinin ismi okunur. Girişin her iki yanında birer mağaza, üst kısmında ise dört payandanın taşıdığı bir çıkma bulunur (şekil 4.35). Binanın eklektik üsluptaki cephesinin tümüne Neorönesans üslupta olduğu gibi sıva ile kesme taşla kaplı süsü verilmiştir. Birinci ve ikinci katlar boyunca kesintisiz uzanan Ampir üsluptaki volut (kıvrım) ve stilize bitki kabartmalarından oluşturulmuş kompozit başlıklı pilastrlar cepheyi beş eşit parçaya böler. Üçüncü kat da stilize bitki kabartmalarıyla bezeli pilastrlarla düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüş, cephe füruşlu bir saçak ile bitirilmiştir. Pencere düzeni her katta farklıdır, ancak büyüklükleri aynıdır. Bu binanın pencereleri de döneminde yaygın olduğu gibi oldukça büyüktür. Çıkma üzerindeki birinci kat pencerelerinin kıvrımlı alınlıkları vardır. Pencere tablası üzerinde girlandlı, ortasında çiçek vazosu bulunan bir süsleme dikkat çeker. Daha sade ve klasik olan ikinci kat pencerelerinin S-kıvrımlı küçük konsollara dayanan üçgen alınlıkları vardır. Diğerleri gibi dikdörtgen

söveli olan üçüncü kat pencerelerinin atkı sövesi üzerinde geometrik Art Nouveau üslubunda motifler görülür. Çıkma üzerinde olmayan pencerelerden birinci kattakiler yuvarlak kemerli ve üçgen alınlıklıdır. Çıkma üzerindeki birinci kat pencereleri gibi pencere tablası çiçek vazosu ve girland kabartmalarıyla bezenmiştir. Pencerenin her iki yanında, Ampir üsluptaki volut ve stilize bitki kabartmalarıyla bezeli, özgün geometrik başlıklarıyla dikkat çeken pilastrlar vardır. İkinci kat pencerelerinin alınlığı basık kemerlidir, üçüncü kat pencereleri çıkma üzerinde olduğu gibidir (şekil 4.36). Fındıkçı Remzi Sokak cephesi ana cepheyle aynı özellikleri gösterir, sadece kot farkı nedeniyle bu sokak üzerinde bir de bodrum kat bulunur.

Şekil 4.35 Dilsizzade Han

Dilsizzade Han'ın kareye yakın planlı zemin katını, girişi Aşir Efendi Caddesi üzerinde olan iki büyük dükkân işgal eder, bu kattaki mağazaların daha eski hanlardan farklı olarak han içine açılan kapılarının olmaması ilginçtir. Birinci katta odalar, ortadaki üstü cam çatılı boşluğu çeviren demir korkuluklu galerilere açılır. Birbirine geçmeli olan odalar orijinal halini yitirmiş olduğu anlaşılan bir kapı ve vitrinle koridora açılır. Yaklaşık 3,5 metre tavan yüksekliğine sahip odaların dışarıya açılan pencerelerinin bazıları içeriden düz atkılı, diğerleri yuvarlak kemerlidir; sayıları her oda için aynı değildir. Odaların yerleri parke döşeli, tavanları galeri gibi volta döşemedir. Bu katta bulunan yedi odanın hepsi aynı büyüklükte değildir.

Şekil 4.36 Dilsizzade Han

Günümüzde, dışarıya açılan mağazalarından banka şubesi olarak kullanılan biri dışında tamamen boş olan handa ilk yapıldığı yıllarda iki manifaturacı, bir deri kemer tüccarı, iki halıcı (biri iki oda işgal ediyordu), bir tüccar, bir banker, bir yünlü kumaş tüccarı (üç oda işgal ediyordu), bir sigorta şirketi acentesi (dört oda işgal ediyordu), iki komisyoncu, *Rossia* adlı sigorta şirketinin İstanbul acentesi, bir avukat, bir bono kırıcısı faaliyet gösteriyordu. Han sakinlerinin sadece ikisi Müslüman, gerisi ağırlıkla Ermeni asıllı olmak üzere gayrimüslimdi (Annuaire Oriental, 1913). Görüldüğü gibi Aşir Efendi Caddesi'ndeki bütün hanlarda olduğu gibi burada da zamanında daha çok manifaturacı vardı.

Hareketli ve süslü cephesiyle dikkat çeken Dilsizzade Han'ın zemin katında avluya yer verilmemiştir; bunun sebebi yer darlığının yanı sıra, zemin kattaki alanın caddeye açılan büyük mağazalara ayrılmasının tercih edilmiş olmasıdır. Hâlbuki üst katlar klasik Osmanlı hanları veya tipik 19. yüzyıl hanlarından aşina olduğumuz gibi ortadaki boşluğun dört tarafını çeviren galeriler etrafında düzenlenmiştir.

4.1.9. Fesçibaşı El-Katib Han

Eminönü, Hobyar Mahallesi, Aşir Efendi Caddesi ile Hanımeli Sokak köşesindeki bu hanın tek girişi Aşir Efendi Caddesi no. 17'dedir.

Giriş cephesinde belirtildiği gibi hanın tarihi 1904, yaptıranı ise Osmanlı sarayında fesçibaşı olan Ali El-Katib'dir, mimarının adı ise ne cephede, ne de yazılı kaynaklarda belirtilmiştir. Hanın şimdiki sahipleri Çağsa Sanayi Tekstil Konfeksiyon Tic. A. Ş., Sabri Yazıcıoğlu ve Bahar Manifatura Sanayi Tic. A.Ş.'dir. 12.02.1983 tarih 14675 sayılı Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan hanın koruma grubu 19.4.1988 tarih ve 299 sayılı kararla II A 2 olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.). Mesleği babasından devralmış olan hanın 50 yıllık odabaşısı Ahmet Uçar'dan 13 yıl önce aldığımız bilgilere göre hanı yaptıran Ali El-Katib 20. yüzyıl başında aynı caddedeki bir mağazada fes ticaretiyle uğraşıyor ve ailesiyle birlikte hanın çatı katında ikamet ediyordu.

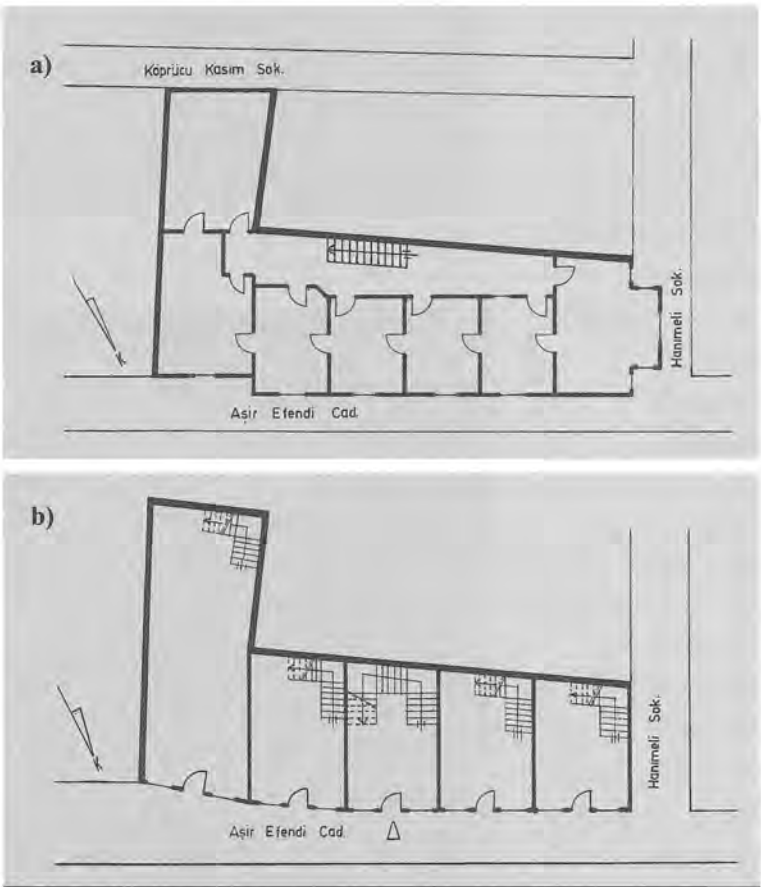

Şekil 4.37 Fesçibaşı El-Katip Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Uzun cephesi, fazla olmayan derinliğiyle ince uzun bir plana sahip olan Fesçibaşı El-Katib Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca bir de çatı ve bodrum katı vardır. Zemin katı dört mağazalı avlusuz handa bütün odaların kapısı koridora, pencereleri ise dışarıya açılır. Tipik kat olan ikinci katta kapalı koridor sistemi vardır. Kot farkı sayesinde ikinci kat ve çatı katı Köprücü Kasım Sokak'a kadar uzanır (şekil 4.37). Dolayısıyla El-Katib Han'ın bu sokağa bakan gayet sade küçük bir cephesi bulunur. Demir putrelli kâgir bir yapı olan hanın parselde kapladığı alan 595 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.).

Açık renk bir sıvayla kaplı Art Nouveau ağırlıklı eklektik cephesi, büyük pencereleriyle göze çarpan El-Katib Han'ın giriş açıklığı cephenin simetri aksındadır. Yuvarlak giriş kemerinin ortası geometrik Art Nouveau üsluptaki bir kilit taşı ile vurgulanmıştır. Her iki yanda son derece zarif yine geometrik Art Nouveau başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Kemer tablasında sol tarafta yeni, sağ tarafta ise eski rakamlarla hanın yapım tarihi olan 1904 belirtilmiştir. Tarihin üst kısmında *Fesdji Bachi Elkiatib Han* ismi, onun simetriğinde de aynı ismin Arap harfleriyle yazılışı okunur. Kemerli giriş açıklığının her iki yanında genellikle kapalı duran birer küçük giriş açıklığı daha ve bunların üzerinde parmaklıklı küçük pencereler görülür (şekil 4.38). Enine kesme taşlı pilastrlar ile beş parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesi sıkça değişikliğe uğramış dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir. Zemin kat üzerinde başlayan

Şekil 4.38 Fesçibaşı El-Katip Han

cephe çıkmasını, alt yüzeyi akant yapraklı ikiz konsollar taşır. Cephe düz değildir, girişin sol tarafı kırık hatlıdır. Ayrıca, girişe göre sol uçtaki bölüm diğerlerine göre daha geridedir. Birinci ve ikinci kat cepheleri, Art Nouveau üsluptaki kabartmalarla bezeli altı pilastr ile beş eşit parçaya bölünür ve cephe klasik üsluptaki gibi diş-kesimi şeritli, füruşlu bir korniş saçağı ile sonlanır. Ayrıca, çatı katının giriş aksı üzerindeki bölümünde binanın korunmasıyla ilgili Arapça bir ayet okunur. Pencere düzeni her katta farklıdır. İkinci kata göre daha büyük olan birinci kat pencereleri düz alınlıklı, düz atkılı, denizlikli ve sahte balkonludur. Silmeli pencere sövesi iki yanda kırıktır. Alınlık tablasında Art Nouveau üsluptaki bitki kabartmaları dikkat çeker. Dikdörtgen söveli, söveleri silmeli olan ikinci kat pencerelerinin atkısı üzerinde geometrik Art Nouveau motifler görülür (şekil 4.39). Ortada, ikiz konsolların taşıdığı üç taraflı bir çıkması olan Hanımeli Sokak cephesi Aşir Efendi Caddesi cephesiyle aynı özelliklere sahiptir.

Fesçibaşı El-Katib Han'ın zemin katında dört mağaza bulunur. İki katlı mağazaların ilk katına caddeden, ikincisine han içinden girilir. Yerleri rabıta, tavanları volta döşeme olan mağazaların arka tarafında üst kata çıkan merdivenler vardır. Han kapısından girince geniş bir taşlık ve bitiminde iki kollu geniş mermer bir merdiven ile karşılaşılır, mağazaların buraya açılan kapısı yoktur. Birinci katta, merdiven sahanlığına açılan karşılıklı iki kapı vardır ki bunlar mağazaların han içine açılan ikinci katına aittir. Buradan itibaren merdiven daralarak ikinci kata çıkar. İkinci katta çini döşeli ve köşeleri pahlanmış koridor üzerine dizilmiş birbirine geçmeli yedi oda bulunur. Koridorun ortasında, yükleri çatıya kurulan bir çıkrık sistemiyle yukarıya veya aşağıya taşımak için düşünülmüş yük çekme boşluklarını kapatan demir kapaklar görülür. Odaların beşi birer pencereyle Aşir Efendi Caddesi'ne,

Şekil 4.39 Fesçibaşı El-Katip Han

biri beş pencereyle Hanımeli Sokak'a, başka bir tanesi de bir pencereyle Köprülü Kasım Sokak'a açılır. Dikdörtgen taş söveli oda kapılarının kanatları demirdir. Odabaşından aldığımız bilgiye göre zamanında tüm oda kapıları dışarıdan tahta kanatlıydı. Tavan yüksekliğinin beş metreye yaklaştığı bu katta diğer katlarda olduğu gibi yerler rabıta kaplı, tavanlar volta döşemedir. Günümüzde hanın bölümlenmesi orijinal halini bozacak şekilde değiştirilmiştir.

Fesçibaşı El-Katib Han'ın en eski işlevi hakkındaki bilgilerimiz 1913 tarihli ticaret yıllığına dayanır. Buna göre handa dört komisyoncu (ikisi üç, biri iki oda işgal ediyordu), bir manifaturacı ve *Wiener Bank Verein*'ın İstanbul şubesi bulunuyordu. Komisyonculardan biri hanı yaptıran Ali El-Katib'in oğullarından Salim El-Katib'di. Handa faaliyet gösteren diğer tüccarlar Ermeni asıllı gayrimüslim azınlık mensubu veya Levantendi (Annuaire Oriental, 1913). Odabaşı Ahmet Uçar'ın belirttiğine göre daha sonra hana triko ve çorap üreticileri ile kutu imalatçıları geldi, günümüzde ise mağazalardan biri banka olarak kullanılıyor, diğerlerindeyse tüm Aşir Efendi Caddesi'nde olduğu gibi kumaş ticareti yapılıyor. İkinci kat ve çatı katındaki odalarda ise kumaşçıların depoları bulunuyor.

Art Nouveau ağırlıklı eklektik üsluptaki cephesiyle Aşir Efendi Caddesi üzerindeki en dikkat çekici han olan Fesçibaşı El-Katib Han, zemin katı mağazalı, avlusuz hanlardandır.

4.1.10. Giritli Mustafa Paşa Han

Eminönü, Mercan Mahallesi'nde, Fincancılar Sokak ile Çakmakçılar Yokuşu'nun kesiştiği köşedeki bu hanın tek girişi Fincancılar Sokak no. 32'dedir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat 1868 yılına ait ticaret yıllıklarında adının geçiyor oluşu, bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1868). Giritli Mustafa Paşa adında bir kişi tarafından yaptırılmış olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.2.1970 tarih ve 5256 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Üç katlı kâgir bir yapı olan Giritli Mustafa Paşa Hanı avlulu hanlar grubundandır. Günümüzde avlu dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülü olsa da, Goad sigorta haritalarından zamanında avlunun üzerinin açık olduğu, cam çatının sonradan eklendiği anlaşılıyor (Goad, 1904). Büyük boyutlardaki bu han 644,5 metrekarelik bir alana oturur. Oldukça düzgün bir plana sahip olan Giritli Mustafa Paşa Han'da katların planları arasında pek fark yoktur (şekil 4.40).

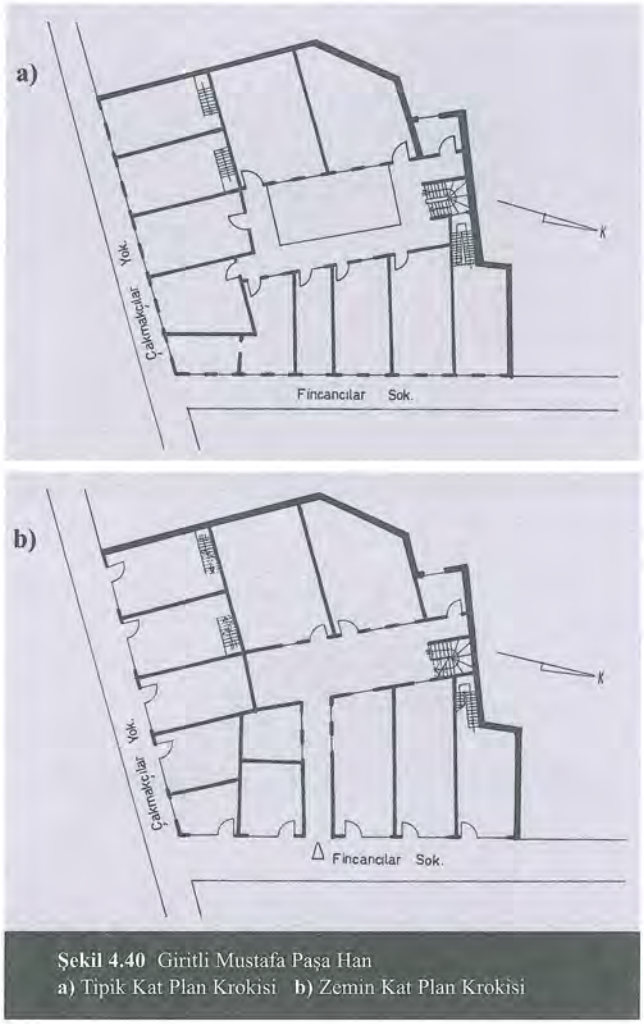

Şekil 4.40 Giritli Mustafa Paşa Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Hanın Fincancılar Sokak ve Çakmakçılar Yokuşu'na bakan iki cephesi vardır. Oldukça sade olan cepheler, benzer özellikler gösterir. Fincancılar Sokak üzerindeki tek giriş cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır. Giriş, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, üzerinde tepe penceresi olan bir açıklık şeklindedir. Zemin kat cephesi dükkân vitrinleri ve tabelaları yüzünden oldukça bozulmuştur. Pencere düzeni üstteki iki katta aynıdır. Kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli pencerelerin taş söveleri ve süslü demir parmaklıkları vardır. Han kapısı ile aynı dikey aks üzerindeki pencereler basık kemerli olup diğerlerine göre daha geniştir. İkinci katta pencere aralarında taş oluklar dikkat çeker. Gayet sade, düz bir sıva ile kaplanmış olan cephelerin yegâne süsü, pencerelerin taş söveleri, sahte taş parapetleri, katlar arasındaki dikdörtgen profilli taş silmeler ve cepheyi bitiren yuvarlak ve dikdörtgen profilli silmeleri olan taş korniştir. Oldukça sade olan cepheler Neoklasik üslubu çağrıştıran özelliklere sahiptir (şekil 4.41).

Giriş, beşik tonozlu, iki yanında birer dükkân kapısı ve penceresi bulunan uzun bir geçit ile avluya bağlanır. Etrafı dükkânlarla çevrili revaksız avlunun kısa kenarlarından biri üzerinde kat merdiveni bulunur. Dış cepheler gibi sıvalı olan iç cephelerin yegâne süsü dükkân kapı ve pencerelerinin kilit taşı vurgulanmış basık kemerleri ile taş söveleridir. Üst kat revaklarının dökme demir korkulukları ve pencerelerin demir parmaklıkları da iç cephelerin dekoratif unsurlarındandır.

Şekil 4.41 Giritli Mustafa Paşa Han

Şekil 4.42 Giritli Mustafa Paşa Han

Zemin kattaki 11 dükkândan dördü avluya açılmaz, girişleri sokaktandır, dördü hem avluya hem sokağa, diğerleri ise sadece avluya açılır. Dükkânların tavanları basık beşik tonozlu, yerleri rabıtalıdır. Çakmakçılar Yokuşu cephesine bakan dükkânların bağımsız bir merdivenle bir üst katla bağlantısı vardır, bir diğer deyişle buradaki dükkânlar iki katlıdır ve ikinci kat han içine açılmaz.

Birinci katta avlu boşluğunun üç tarafı kare kesitli payandaların taşıdığı basık kemerli, çapraz tonozlu, dökme demir korkuluklu revaklarla çevrilidir. Merdivenden çıkınca sağ tarafta revağa açılan bir kapısı ve avlu boşluğuna açılan iki penceresi bulunan büyük bir oda dikkat çeker. Sol tarafta ise bir kapı ve bir pencereyle revağa, iki yuvarlak kemerli pencereyle sokağa açılan dört oda bulunur. Merdivenin karşı tarafındaki, bir diğer deyişle Çakmakçılar Yokuşu tarafındaki revak koluna açılan sadece bir oda vardır, zemin kat dükkânlarıyla bağlantılı diğer odaların han içine açılan kapı veya pencereleri yoktur. Bu kattaki odalar da beşik tonozludur, yerler rabıta döşelidir.

İkinci katta avlu boşluğunun dört tarafı, birinci kattaki gibi kare kesitli payandaların taşıdığı basık kemerleri olan çapraz tonozlu revaklarla çevrilidir. Merdivenin solundaki beş, karşısındaki dört, sağındaki iki oda birer kapı, pencere ve tepe penceresi ile revağa açılır. Odaların sokağa açılan yuvarlak kemerli ikişer penceresi bulunur (şekil 4.42). Bu kattaki odaların tavan ve yer döşemesi diğerlerinde olduğu gibidir.

Giritli Mustafa Paşa Han'da ilk yapıldığı yıllarda üç tüccar, altı komisyoncu, iki manifaturacı, bir kumaş ithalatçısı, bir yün, moher ve halı tüccarı bulunuyordu. Ayrıca, Giritli Mustafa Paşa ailesinin temsilcisinin bürosu da handaydı. Bu bilgilerin alındığı ticaret yıllıklarındaki kayıtlarda yer alan isimlerden handa faaliyet gösterenlerin tümünün ve hanın odabaşının Ermeni asıllı olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Malatyalı odabaşı İbrahim Bozgür'ün verdiği bilgiye göre günümüzde, tül perde diken terzilerin ağırlıkta olduğu hanın 20 odasının 10'u boştur.

Üzeri açık avlusu, katlardaki revaklar ve cephelerin sadeliği klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırırken, revakların dökme demir korkuluğu, pencerelerin genişliği ve sayılarının çokluğu, kilit taşlarının vurgulanmış olması, sahte parapet gibi özellikler Avrupa etkisi altındaki 19. yüzyıla aittir, bu özellikler ve fonksiyonunda görülen süreklilik hana diğer hanlar içerisinde özel bir yer sağlamıştır.

4.1.11. Kayseri Han

Kayseri Han, Eminönü, Şeyh Mehmet Geylani Mahallesi, Mimar Kemalettin Caddesi (eski Demirkapı Caddesi) no. 8'dedir.

Binanın tepesinde yapım tarihi 1895 olarak belirtilmiştir. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı tarafından yine Ermeni asıllı bir mimara yaptırılmış olan hanın şimdiki sahibi Ayşe Berker ve hissedarlarıdır (Em. Bel. İmar Arş.).

Bodrum ve çatı katı dışında üç katlı olan yapının, üzeri iki yana eğimli cam çatılı bir avlusu bulunur. Bitişik nizamda yapılmış olan, mağazalarla birlikte toplam 27 odalı hanın düzgün dikdörtgen bir planı vardır. Zemin kat mağazaları hem sokağa, hem avluya, üst katlardaki odalar ise avlu boşluğunun etrafını çeviren galerilere açılır. Demir putrelli yığma bir bina olan Kayseri Han'ın bodrum katına avludaki merdivenlerden inilir (şekil 4.43).

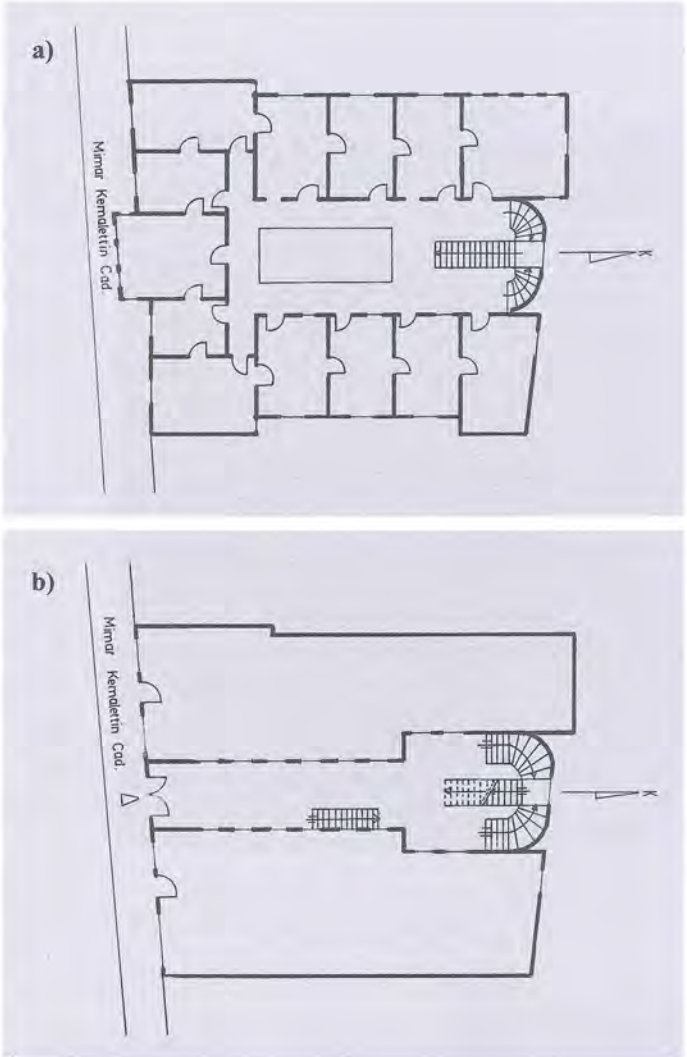

Şekil 4.43 Kayseri Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Kayseri Han'ın Mimar Kemalettin Caddesi'ne bakan tek cephesi tamamen simetrik, oldukça hareketli ve süslüdür, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl için tipik olan düz atkılı, büyük, derinliksiz pencereler burada da görülür. Zemin kat cephesi enine kesme taşlı iyon başlıklı altı pilastr ile düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüştür. Cephenin simetri aksındaki giriş, yuvarlak kemerli olup, kemerin ortası, akant yaprağı motifli bir kilit taşı bezemesi ile vurgulanmıştır. Kemer tablası Barok üsluptaki gibi dolama dal kabartmalarıyla bezenmiştir. Giriş kemeri iki yanda iyon başlıklı sütunlara yaslanır. Kanatları dökme demir olan giriş kapısı ince bir işçilik örneği olan dökme demir bir alınlık ile süslenmiştir (şekil 4.44). Girişin iki yanında, cepheleri vitrinler nedeniyle bozulmuş birer dükkân vardır. Kapının üst kısmında iki ikiz S-kıvrımlı payandanın taşıdığı üç taraflı bir çıkma görülür. Cephe boyunca devam eden çıkma üzerinde her katta, birbirinden korent başlıklı yivli pilastrlar ile ayrılan ortadaki büyük, yanlardaki küçük olmak üzere üçlü pencere grupları yer alır, çıkma yanlara da birer küçük pencere ile açılır. Aralarında kompozit başlıklı yivli pilastrlar bulunan ikinci kat pencereleri düz atkılıdır, birinci kat pencereleri ise cephenin geri kalanında olduğu gibi kesik alınlıklıdır. Korent başlıklı yivli sütunların taşıdığı Neobarok alınlığın basık kemerinin ortası girland ve deniz kabuğu motifi ile süslenmiştir. Bu kattaki pencereler çıkma üzerinde sahte balkonlu, cephenin geri kalanında Fransız balkonludur; ikiz küçük konsolun taşıdığı balkon korkulukları taştır. Çıkmanın korniş saçağının devamındaki taş parapet üzerinde ortada 1895 olarak binanın yapım tarihi, yanlarda birer ay-yıldız kabartması görülür.

Şekil 4.44 Kayseri Han

Cephe, çıkmanın her iki yanında, bir ve ikinci katlar boyunca uzanan yivli, korent başlıklı altı pilastr ile düşey yönde beş parçaya bölünmüştür. Pilastrlar arasında birer pencere bulunur. Birinci kat pencereleri çıkma üzerindeki gibidir, ikinci katınkiler ise düz alınlıklı ve denizliklidir. Pencerelerin her iki yanında Roma mimarisinden ödünç alınmış yaprak motifleriyle bezeli, kompozit başlıklı küçük pilastrlar bulunur. Cephenin çıkma dışındaki kısmı diş-kesimi frizi ve yumurta-ok silmesi ile bezeli bir korniş ile dış kenarları, tablası stilize bitki kabartmalarıyla bezeli üçgen alınlıklar ve üzerindeki parapet ile bitirilmiştir (şekil 4.45). Bütününde Neobarok ağırlıklı eklektik cephede, taş işçiliği Neorönesans; pilastrlar, sütunlar ve cepheyi bitiren alınlıklar Neoklasik; pencereler, bezemeler ve cephedeki hareket Neobarok üsluptadır.

Kayseri Han'ın zemin kat planı oldukça sadedir. Giriş, tavanı volta döşeme bir geçit ile yerleri blok mermer döşeli, cam çatılı avluya bağlanır. Avlunun bitiminde Barok mimaride olduğu gibi oval bir kovası olan iki kollu merdiven, her iki yanda devasa büyüklükte birer mağaza, avlunun girişe göre sağ tarafında depo olarak kullanılan bodruma inen

Şekil 4.45 Kayseri Han

merdivenler bulunur. Birer kapı ve vitrinlerle hem caddeye hem de han içine açılan mağazaların, han içine bakan cepheleri iyon başlıklı dörder pilastr ile süslenmiştir.

Birinci katta avlu boşluğunun dört tarafı dökme demir korkuluklu bir galeri ile çevrilidir. Galeri korkuluğundan üst kata ince demir sütunlar uzanır. Yerleri çini döşeli, tavanı volta döşeme galerinin üç tarafı birbirine geçmeli toplam 12 oda ile çevrilidir, galerinin dördüncü kenarı merdivene ayrılmıştır. Cephe tarafındaki köşe odalar hariç her oda en az bir pencereyle galeriye açılır. Galeri üzerindeki kapı ve pencereler dikdörtgen söveli olup, her birinin dışta ahşap-cam, iç kısımda demir kanatları vardır. Orijinal olduğu belirtilen renkli kapı ve pencere camlarının izlerine bugün halen yer yer rastlanır. Kapıların üst kısmındaki çini levhalar üzerinde eski ve yeni rakamlarla oda numaraları okunur. (şekil 4.46). Demir kapılarla birbirine bağlanmış olan odalar içeriden basık kemerli birer pencere ile caddeye veya ışıklığa açılır. Zemin kat mağazaları gibi odaların tümünün yerleri rabıtalı, tavanları volta döşemedir.

Şekil 4.46 Kayseri Han

1913 yılında dokuz komisyoncu (ikisi üç oda işgal ediyordu), bir manifaturacı, iki deri tüccarı, bir döviz bürosu, bir tahıl simsarı, bir ceviz ağacı kerestesi tüccarı ve bir sigorta şirketi acentesinin bulunduğu Kayseri Han'da faaliyet gösterenlerin sadece biri Müslüman, geri kalanların çoğu Ermeni asıllıydı (Annuaire Oriental, 1913). On sene öncesine kadar handa halen eskiden olduğu gibi deri, özellikle av derisi, kösele ticareti yapanlar olmakla birlikte, bunların sayısı fazla değildi; nakliyeciler, ceviz içi ihracatçıları, gümrükçüler, laboratuar malzemesi satanlar, çivi, tel ticareti yapanlar hanın diğer sakinlerindendi. Günümüzde dört odanın boş olduğu, dört odanınsa depo olarak kullanıldığı handa bir kurye şirketi, bisiklet ticareti yapanlar, gözlük camı satanlar, kimyevi madde ticareti yapanlar faaliyet göstermektedir.

Orijinal halini çok iyi korumuş olan Kayseri Han, hareketli cephesi, cam çatılı avlusu, hem sokağa, hem han içine açılan mağazaları, galerilere açılan büro odalarıyla tipik bir 19. yüzyıl hanıdır.

4.1.12. Kurukahveci Han

Eminönü bölgesi Tahmis Sokak no. 36'daki Kurukahveci Han, bitişik nizamda yapılmış bir binadır. Arka cephesi Fındıkçılar Sokak'a bakar.

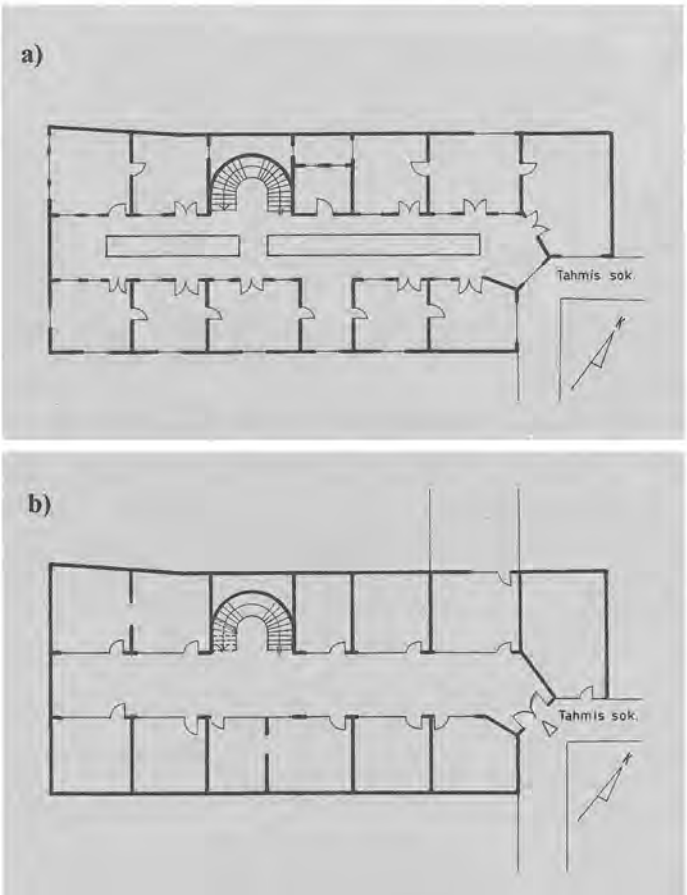

Şekil 4.47 Kurukahveci Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Cephede yapım tarihi 1912 olarak belirtilmiş olan han, Eminönü Belediyesi İmar Arşivi'ndeki kayıtlara göre İhsan Kurukahveci tarafından yaptırılmış olup, şu an Müveddet Kurukahveci ile Sulha Zadil'in mülkiyetindedir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 29.12.1993 gün ve 5205 sayılı kararıyla korunması gereken tarihi eser olarak tescil edilmiş ve grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı, avlulu bir bina olan Kurukahveci Han'ın ayrıca bir de bodrum katı vardır. Kırık hatlı ve oldukça dar cephenin ardında ince-uzun bir dikdörtgene yakın planlı han uzanır, dolayısıyla avlu da ince-uzun bir dikdörtgen şeklindedir. Avlunun üzeri ışığı geçiren, iki yana eğimli bir çatı ile örtülüdür. Avlunun, İstanbul Yeni Çarşı Han veya Hamdi Bey Geçidi'ninkine benzeyen orijinal, demir strüktürlü cam çatısı zamanla yerini çelik strüktürlü eternit bir çatıya bırakmıştır. Hanın zemin katında bulunan sağdan ikinci mağaza bir kapı ile yan taraftaki isimsiz çıkmaz sokağa açılır. Sağdaki dördüncü mağazadan sonra merdiven boşluğu görülür. Avlunun arka ucundaki odalar kot farkından dolayı Fındıkçılar Sokak seviyesinin altında kalır. Buna karşın, Fındıkçılar Sokak seviyesindeki birinci katın bir odası bu sokağa açılır (şekil 4.47). Demir putrelli yığma bir bina olan Kurukahveci Han, zeminde 409,50 metrekarelik alana sahip olup, toplam 42 odalıdır (Em. Bel. İmar Arş.).

Kurukahveci Han'ın esas cephesi Tahmis Sokak'a bakandır. Yol ve parsele uyum sebebiyle kırık hatlı olarak yapılmış cephenin tam ortasında düz atkılı giriş bulunur. Kapının üst kısmındaki mermer alınlık üzerinde "Kourou Kahvedji Han" ismi ile 1912 tarihi okunur. Aynı isim alınlığın sağ tarafında Arap harfleriyle yazılmıştır (şekil 4.48). Enine kesme taşlı dört pilastr ile üç parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesindeki iki mağazanın orijinal cephesi sonradan yapılmış vitrinler nedeniyle bozulmuştur. Diğer katların cephesi de, bütün bina boyunca kesintisiz uzanan dört pilastr ile üç parçaya bölünmüştür. Her iki ucunda Art Nouveau üslubunun Glasgow Okulu tarzı motiflerle bezeli pilastrlara orta kısımda sıva ile enine kesme taşlı süsü verilmiştir. Bütün katlar pencerelerin büyüklüğü ile dikkat çeker ki bu, Kurukahveci Han gibi 20. yüzyıl hanlarını daha eski olanlardan ayırt etmemizi sağlayan önemli bir özelliktir. Bütün pencereler düz atkılıdır. Birinci kat pencerelerinin üst kenarı,

ortada çiçek sepeti motifli Barok dolama dal kabartması ile bezenmiştir, bu motifin her iki yanından aşağı, Ampir bir flama ile ucunda meyve ve yaprak motifli bir kabartma sarkar (şekil 4.49).

İkinci kat pencerelerinin üst kenarı girland bezemeli, her iki yanındaki sarkmalar ise çiçek ve meyve motiflidir. Pencere önlerinde taş korkuluklu sahte bir balkon dikkat çeker. Üçüncü kat pencerelerinin üzerindeki ortası madalyonlu şerit ve her iki yanındaki düz sarkmalar çiçek ve yaprak motiflidir. Bu katın pencere etekleri de geometrik motifi Barok demir balkon korkuluklarını hatırlatan bir rölyef ile bezenmiştir. Kat araları, diş-kesimi şeridi ve dik açılı veya yuvarlak kıvrımlı menderes şeridi gibi motiflerle vurgulanmış, cephe yine bir diş-kesimi şeridi ve üzerindeki içbükey profilli korniş ve Rönesans ve Barok üsluplarda görüldüğü gibi ortası madalyonlu bir tepelik ile bitirilmiştir (şekil 4.50). Kurukahveci Han'ın oldukça hareketli cephesi Barok, Rönesans, Klasik ve Art Nouveau üsluplardan ödünç alınmış dekoratif unsurların bir arada kullanıldığı eklektik bir cephedir.

Kurukahveci Han'ın zemin katında toplam on dükkân bulunur, ancak orijinal planlardan anlaşıldığı gibi, bunlardan biri merdivenin ilerisindeki boşluğun sonradan kapatılmasıyla kazanılmıştır, giriş aksının aksi tarafındaki tek büyük dükkân ise karşılıklı iki odanın birleştirilmesiyle oluşmuştur. Girişin sağ ve solundaki dükkânların tek kapısı sokağa açılır ve odaların bazılarından diğerine geçiş bulunur. Avlu taş ve çini döşelidir. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre, taş döşeli kısmın orijinal döşemesi, altta depo olarak kullanılan bodrumu aydınlatmak amacıyla camdı.

Avlunun sağ kenarındaki mermer basamaklı bir merdivenle birinci kata çıkılır. Bu ve

Şekil 4.48 Kurukahveci Han

Şekil 4.49 Kurukahveci Han

Şekil 4.50 Kurukahveci Han

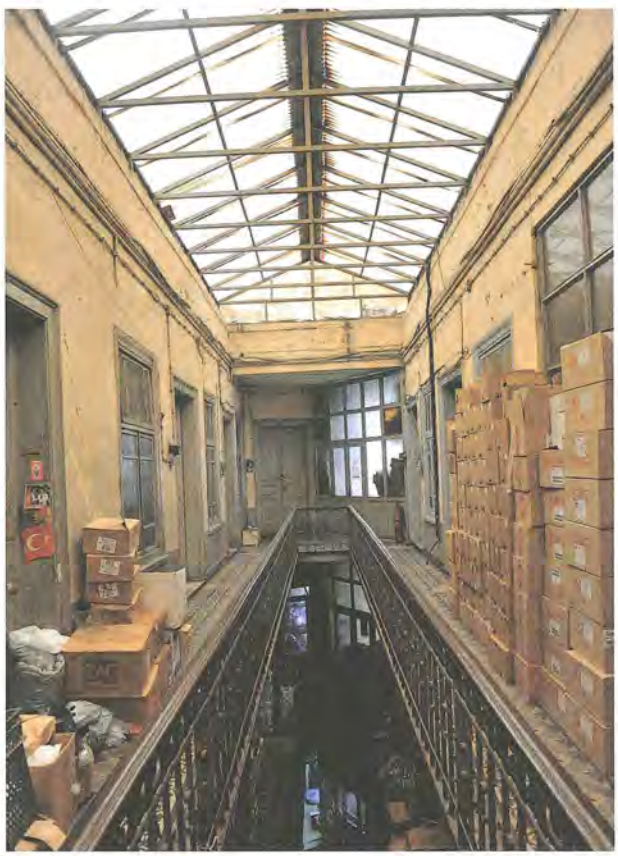

Şekil 4.51 Kurukahveci Han

diğer normal katların çini döşeli, dökme demir korkuluklu galerisinin etrafında orijinalde on bir büro odası vardı. Cephenin ortasından geçen aksa göre soldan üçüncü oda sonradan ilave edilmiştir, hanın 4. kuşak odabaşısı Erzincanlı Kamil Cebeci'nin belirttiğine göre orijinalde bu odanın yerinde yük asansörü boşluğu bulunuyordu. Zemin kat dükkânları gibi yerleri rabıta, tavanları volta döşeme olan normal kat odaları birer pencere ile sokağa, bir pencere ve bir kapı ile galeriye açılır, sadece cephenin aksi tarafındaki köşe odaların orijinalde koridora açılan ikişer penceresi bulunmaktaydı. Normal kat odalarının tümü bir kapı ile içeriden birbiriyle bağlantılıdır (şekil 4.51).

Kurukahveci Han'da 1913 yılında yedi komisyoncu, bir tuhafiyeci, bir kürk ve deri tüccarı, üç avukat, iki ithalat ve ihracatçı, bir kâğıt, bir çay ve bir de cam eşya ticaretiyle uğraşan tüccar faaliyet gösteriyordu. Bunların çoğu İtalyan asıllı Levanten ve gayrimüslim azınlık kökenliydi (Annuaire Oriental, 1913). On yıl öncesine kadar kahve, çay, zücaciye, kalay ithalatçısı, elektronik eşya ticareti yapanlarla, avukatlar ve gümrük komisyoncuları handa faaliyet gösterenlerin çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Günümüzde zemin ve birinci kat hariç diğer katlardaki odaların depo olarak kullanıldığı handa yine kırtasiyeci ve zücaciyeciler faaliyet göstermekte, sokağa açılan en büyük mağaza ise halen "Kurukahveci İhsan Efendi" adıyla varlığını sürdürmektedir.

20. Yüzyıl Osmanlı hanlarının nispeten az örneklerinden olan Kurukahveci Han, gerek girintili çıkıntılı parsele uyum için bulunmuş çözümün etkinliği, gerekse orijinal halini iyi korumuş tipik bir 20. yüzyıl başı örneği olması itibariyle dikkatimizi çekmiş olan bir yapıdır. Ayrıca, hanın uzak ve yakın geçmişteki ve günümüzdeki işlevleri arasındaki süreklilik de kayda değer bir özelliktir.

4.1.13. Kuveloğlu Han

Eski adı *Yeni Han* olan Kuveloğlu Han, Eminönü, Küçükpazar (Demirtaş) Mahallesi'nde, Kıble Çeşme Caddesi (eski adı Kantarcılar), Tesviyeci Sokak (eski adı Şerbetçi) ve Murat Efendi Sokak (eski adı Yeni Şerbetçi) arasındaki adanın ucundaki parseldedir. Üç cepheli hanın tek girişi Tesviyeci Sokak no.1'dedir.

Hanın tarihi girişin sol tarafındaki dükkân kemerlerinden biri üzerinde 1310 (1888) olarak belirtilmiştir. Yaptıranı ve mimarı bilinmeyen hanın günümüzdeki en büyük hissedarı Mehmet Tatoğlu'dur (Em. Bel. İmar Arş).

Bodrum kat hariç dört katlı, avlulu bir handır. Kareye yakın bir planı olan avlunun üzeri dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür. Zemin kat dükkânlarından Kıble Çeşme Caddesi üzerindekiler sadece caddeye, Tesviyeci Sokak'takiler hem sokağa hem han içine, diğerleri sadece han içine açılır. Normal kat planları arasında fark yoktur (şekil 4.52).

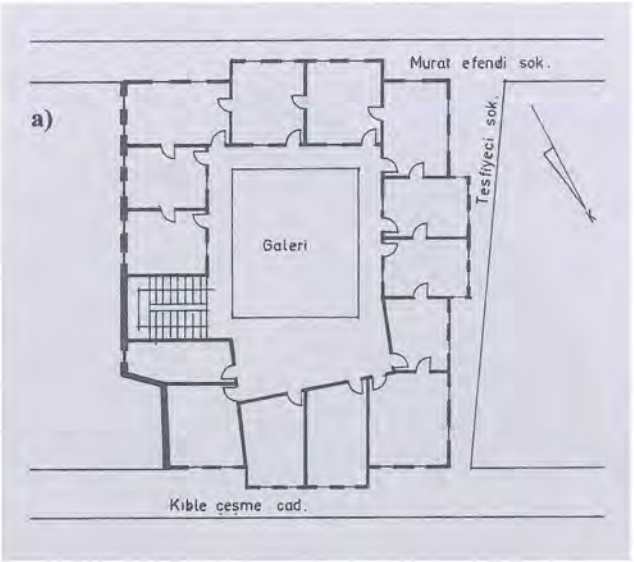

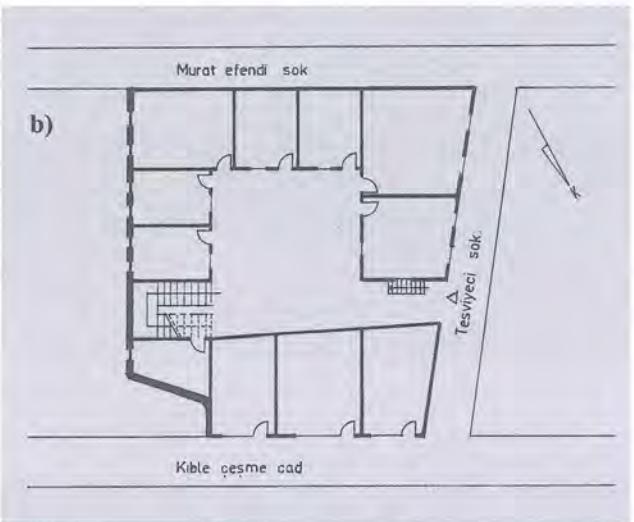

Şekil 4.52 Kuveloğlu Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Demir putrelli, yığma bir bina olan Kuveloğlu Han'ın yapımında delikli tuğla kullanılmış, tuğlanın üzeri sıva ile kapatılmıştır; sıvaları dökülmüş cephede tüm bu yapı malzemelerini ayırt etmek mümkündür. Birbirinin aynısı olan Kıble Çeşme Caddesi ve Tesviyeci Sokak cepheleri oldukça hareketli ve süslüdür. Neoklasik üsluptan ödünç alınmış elemanların ağırlıkla kullanıldığı eklektik üsluptaki cephelere çok sayıdaki çıkmalar sayesinde Neobarok bir hareket verilmiş ve yine çok sayıdaki pencere açıklıklarıyla cepheler hafifletilmiştir. Her iki cephede de zemin kat enine kesme taşlı, düz alınlıklı pilastrlarla altı parçaya bölünmüştür (şekil 4.53). Pilastrlar arasında orijinal halinden hayli uzaklaşmış olan dükkân vitrinleri görülür, sadece Tesviyeci Sokak'ta girişin solundaki çıkma üzerinde bulunan dükkân basık tuğla kemeriyle, kemerin üzerinde eski rakamlarla belirtilmiş han tarihi ve deniz kabuğu motifiyle orijinal halini hayli korumuştur (şekil 4.54).

Basık kemerli taş söveli han girişi gayet sadedir. Giriş açıklığı dökme demir kapı kanatları ve alınlık ile kapatılmıştır. Girişin solunda, zemin kat üzerinde başlayıp tüm katlar boyunca devam eden, S-kıvrımlı konsollara dayanan iki taraflı iki çıkma, giriş aksında ve Kıble Çeşme Sokak üzerinde üç taraflı birer çıkma dikkat çeker. Çıkmalar, düz atkılı küçük pencerelerle yanlara açılır. Birinci ve ikinci katlar boyunca devam eden korent başlıklı yivli pilastrlar cepheyi yedi parçaya böler, pilastrlar arasında ikili pencere grupları bulunur. Giriş aksının solundaki tüm birinci kat pencereleri kesik alınlıklıdır. Basık kemerli olan alınlığın ortasında girlandlı

Şekil 4.53 Kuveloğlu Han

vazo motifi dikkat çeker. Giriş aksının sağ tarafındaki pencereler tüm katlarda düz atkılıdır. Kıble Çeşme Caddesi ve Tesviyeci Sokak cephelerindeki bütün pencerelerin iki yanında iyon başlıklı, yivli birer pilastr bulunur. İkinci katın bitiminde füruşlu bir silme, cephenin bittiği izlenimi verir, hâlbuki kornişin üzerinde cephesi iyice bozulmuş olan üçüncü kat yükselir. Daha az işlek bir sokak olan Murat Efendi Sokak'a bakan cephe kot farkından dolayı üç katlıdır. Silmelerle yatay yönde üç parçaya bölünmüş, Neorönesans üsluptaki sade cepheye hâkim olan yataylık, S-kıvrımlı iki payandanın taşıdığı, cephenin ortasında bina boyunca devam eden üç taraflı kapalı çıkma ile sağlanan düşey yöndeki hareket ile dengelenmiştir. Cephenin dikkat çeken yegâne dekoratif unsurları ise köşelerde cephe boyunca uzanan korent başlıklı yivli pilastrlar, pencerelerin basık kemerli taş sövesi, denizliği ve kat aralarının dikdörtgen profilli silmesidir.

Giriş, volta döşeme bir geçitle yerleri blok mermer döşeli avluya bağlanır. Geçidin sağ kenarında bodruma inen, avlunun giriş aksı

Şekil 4.54 Kuveloğlu Han

üzerindeki köşesinde ise üst katlara çıkan yekpare mermer basamaklı merdiven vardır. Ortasında bir yağmur suyu sarnıcı bulunan revaksız avlunun dört kenarı toplam yedi dükkân ile çevrilidir. Bunlardan Kıble Çeşme Caddesi tarafında bulunanlar avluya açılmaz, tek girişleri cadde üzerindedir. Diğerleri dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencere ile avluya açılır. Kapıların üzerinde demir bir tepe penceresi dikkat çeker.

Şekil 4.55 Kuveloğlu Han

Tipik kat olarak ele aldığımız birinci katta avlu boşluğunun etrafını demir korkuluklu, yeri çini döşeli, tavanı volta döşeme bir galeri çevirir (şekil 4.55). Galeriye dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı bir kapı ile toplam 13 oda açılır. Kıble Çeşme Caddesi ve Tesviyeci Sokak tarafındaki köşe odalar hariç tüm odaların galeriye açılan dikdörtgen taş söveli bir penceresi vardır. Kıble Çeşme Sokak cephesine bakan üç oda dışındaki tüm odalar birbirine geçmelidir. Tavanı volta döşeme, yerleri rabıtalı olan odaların çoğu içeriden basık kemerli ve demir kanatlı ikişer pencere ile sokağa açılır. Bazı köşe odaların dışarıya bakan üç penceresi bulunur. Odaların, incelediğimiz başka bir handa görülmeyen bir özelliği de oda tabanının tipik Osmanlı-Türk evlerindeki gibi seki altı ve seki üstü olarak ayrıştırılmış olmasıdır.

On yıl öncesine kadar daha çok kemer üretimi yapan atölyelerle, konfeksiyoncuların faaliyet gösterdiği Kuveloğlu Han'ın en eski fonksiyonu hakkında bilgi edinilememiştir. Erzincanlı odabaşı Hüseyin Uskara'nın verdiği bilgiye göre günümüzde odaların hepsi depo olarak kullanılmaktadır.

Oldukça bakımsız olmakla beraber orijinal halini iyi korumuş olan Kuveloğlu Han süslü, hareketli ve tamamen Batı etkisindeki cepheleri, tipik büro hanlarındaki gibi galerilere açılan oda sistemi, buna karşın klasik Osmanlı hanlarını çağrıştıran geniş avlusu ile özgün bir handır.

4.1.14. Mahmudiye Han

Eminönü, Mercan Mahallesi, Fincancılar Sokak no. 9'daki Mahmudiye Han bitişik nizamda yapılmıştır. Hanın yapım tarihi cephede 1892 olarak belirtilmiştir. Ayrıca, 1893-94 yılına ait ticaret yıllıklarında adının geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1893-94). Mimarı ve yaptıranı bilinmeyen han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.07.1978 tarih ve 10509 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

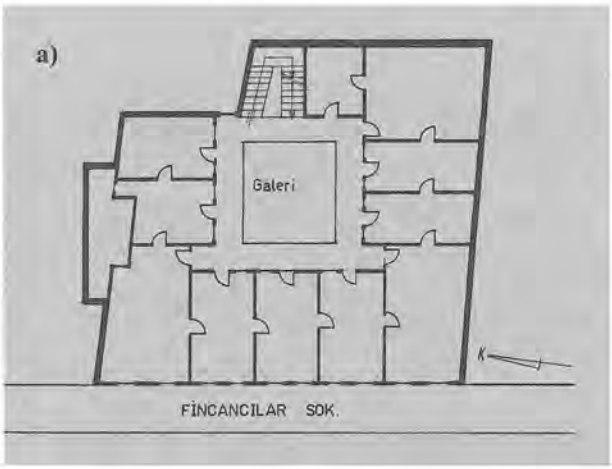

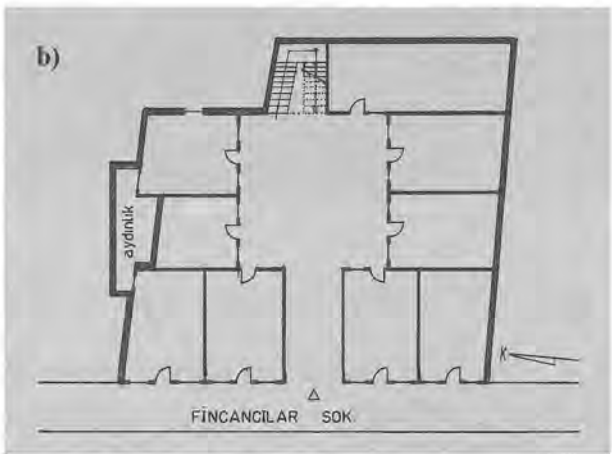

Şekil 4.56 Mahmudiye Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Kareye yakın bir plana sahip olan Mahmudiye Han bodrum hariç dört katlıdır, ayrıca bir de çatı katı vardır. Ortasında kareye yakın planlı, üzeri cam çatılı bir avlu bulunur. Cam çatı dört yana eğimlidir. Parselde kapladığı alan 374 metrekare olan hanın planı oldukça düzgündür. Odalar zemin katta doğrudan avluya, üst katlarda avlu boşluğunun dört tarafını çeviren galeriye açılır (şekil 4.56). 1978'de geçirdiği bir yangın sonucu sadece üst katları tahrip olmuş olan yapı kâgirdir.

Mahmudiye Han'ın tek cephesi olan Fincancılar Sokak cephesi simetrik ve oldukça geniştir. Kesme taş kaplı cephe farklı üsluplardan ödünç alınmış dekoratif elemanlarla bezenmiş, geniş ve çok sayıda pencereyle hafifletilmiştir. Pencere sayısı her katta aynıdır. Zemin kat enine kesme taşlı altı pilastr ile beş parçaya bölünmüştür. Cephenin simetri aksında dökme demir alınlıklı dikdörtgen bir açıklık şeklindeki giriş vardır. Girişin her iki yanında ikişer dükkân bulunur (şekil 4.57). Yivli sövelerle çevrili ve düz atkılı pencereler pilastrlar arasına ikili gruplar halinde yerleştirilmiştir, sadece giriş aksı hizasındaki pencereler diğerlerine göre biraz daha geniş olup tektir. Birinci ve ikinci kat arası profilli bir silmeyle vurgulanmıştır. Birinci kat pencere atkılarının ortası ve pencere aralarında volut, akant yaprağı, rozet ve S-kıvrımlı füruşlardan oluşan Barok bezemeler görülür. İkinci ve üçüncü katlar boyunca uzanan yivli, korent başlıklı pilastrlar geniş cepheye dikey yönde hareket sağlar. İkinci kat pencerelerinin S-kıvrımlı, akant yapraklı konsollara dayanan düz alınlıkları vardır. Üçüncü kat pencerelerinin geniş denizliklerinin iki ucunda S-kıvrımlı füruşlar dikkat çeker (şekil 4.58). Yine füruşlu bir korniş ile sonlanan cephe, Neoklasik ve Neobarok öğelerin bir arada kullanılmış olması, pencerelerin geniş tutulması gibi özellikleriyle 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da yaygın olan Neoklasik ağırlıklı seçmeci anlayışla uyum içindedir.

Üzeri volta döşeme bir geçitten dükkânlarla çevrili olan avluya girilir. Karşıda, yine giriş aksı üzerinde üst katlara çıkan iki kollu, yekpare mermer basamaklı merdiven görülür. Blok mermer döşeli avlu zemininin ortasında zamanında depo olarak kullanılagelmiş olan bodruma açılan kapaklar bulunur. Avlunun, girişe göre sağ

kenarında duran, malları ve makineleri yukarı taşımak için düşünülmüş demir çıkrıklı, halatlı kaldırma sistemi bugün kullanılmasa bile muhafaza edilmiştir. Zemin kattaki dokuz dükkânın hepsi bir kapı ve bir pencere ile avluya açılır. Tavanları volta döşeme, yerleri ise rabıta olan bu dükkânların depo olarak kullanılan kendi bodrumları vardır. Üst katlarda yine yerleri blok mermer döşeli bir galeri avlunun dört tarafını döner. Dökme demir çubuklardan oluşan korkuluklardan üst kata uzanan kompozit başlıklı küçük demir sütunlar galerinin en dekoratif öğeleridir.

Tipik kat olan birinci katta toplam 11 oda bulunur. Ortadaki odaların galeriye bakan cephesi, ortada kapı, iki yanında birer pencere olacak şekilde düzenlenmiştir. Köşe odaların kapıyla birlikte avluya açılan sadece bir penceresi vardır. Odaların dışarı açılan pencereleri içeriden, avluya açılan kapı ve pencereleri hem içeriden hem de dışarıdan dikdörtgen taş sövelidir. Kapı ve pencerelerin galeriye açılan ahşap kanatları, içeri açılan dökme demir kanatları vardır (şekil 4.59). Diğer katlarda olduğu gibi bu katta da birbirine geçmeli olan odaların yerleri rabıta, tavanları volta döşemedir.

Mahmudiye Han'ın en eski işlevi hakkındaki bilgiler 1893-94 basımı ticaret yıllıklarına dayanmaktadır. Buradaki kayıtlara göre o yıllarda handa üç banker, üç tüccar, iki avukat, iki komisyoncu ve dört manifaturacı bulunuyordu. Handa faaliyet gösterenlerin hemen hepsi Ermeni asıllıydı (Cervati, 1893-94). Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre ise 40 yıl öncesine kadar Mahmudiye Han'da dokuma atölyeleri ile iplik ticareti yapanlar faaliyet gösteriyordu. 1990'lı yılların sonunda, artık imalat yapılmıyordu, bununla birlikte iplik ve kumaş ticareti yapanlar ağırlıktaydı. Ancak civardaki birçok handa olduğu gibi, burada da üst katlardaki odaların bir kısmı ya boş durmakta ya da depo olarak kullanılmaktaydı. Malatyalı 2. kuşak odabaşı Ekrem Çalkap'ın ifadesine göre günümüzde tekstil ürünleri ticareti yapanlar, mefruşatçılar (perdeci), manifaturacılar hanın ilk iki katını işgal ediyor, dükkânlar dahil 55 odanın 36'sı boş, dolu olan 19 odanın 8'i ise depo olarak kullanılıyor.

19. Yüzyıl hanlarının karakteristik özelliklerini gösteren Mahmudiye Han, orijinal halini oldukça iyi korumuştur. Parselde kapladığı alan büyük olmamakla beraber klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi avlunun oldukça geniş tutulmuş olması ve hanın işlevinde görülen süreklilik dikkat çeken özelliklerdir.

Şekil 4.57 Mahmudiye Han

Şekil 4.58 Mahmudiye Han

Şekil 4.59 Mahmudiye Han

4.1.15. Yusufyan Han

Eminönü'nde hanların çok yoğun olarak bulunduğu Mercan Mahallesi'nde Fincancılar Sokak no. 3'tedir. Aynı Sokak'ta biri Mahmudiye Han, diğeri Giritli Mustafa Paşa Han olmak üzere kayda değer iki 19. yüzyıl hanı daha vardır.

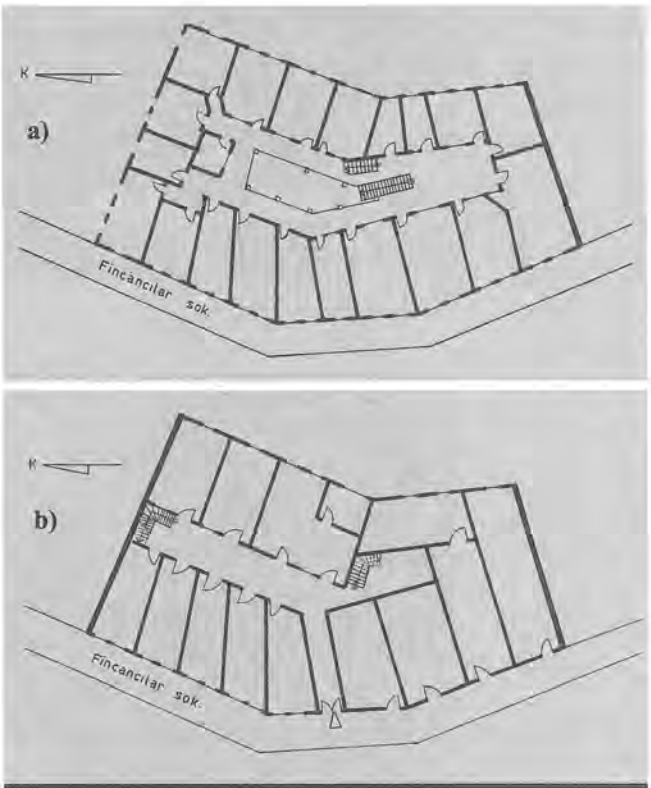

Şekil 4.60 Yusufyan Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

19. Yüzyıl'da Yusufyan Efendi tarafından yaptırılmış olan hanın tam yapım tarihi bilinmese de 1868 basımı ticaret yıllıklarında isminin geçiyor olması bu tarihten önce yapıldığına işaret ediyor (Cervati, 1868). Yusufyan Efendi ölürken hanın yarısını oğullarına, diğer yarısını da Kalfayan Yetim Hastanesi Vakfı'na bırakmıştır. Şu an halen hanın bir sahibi Kalfayan Yetim Hastanesi Vakfı, diğeri ise Önder Ticaret'tir. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.1.1973 tarih ve 6885 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan hana 1954'te bir kat ilavesi yapılmıştır (Em. Bel. İmar Arş.).

Ortada üzeri cam çatılı küçük bir avlusu olan Yusufyan Han, bodrum hariç dört katlıdır. Eğimli bir sokak üzerinde olduğundan kat durumu uzun cephesi boyunca farklılık gösteren han, 810 metrekarelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.). Dar, uzun ve dik açılardan oluşmayan bir plana sahip; kâgir bir yapı olan Yusufyan Han'ın Fincancılar Sokak üzerindeki esas cephesi yolun biçimine uyabilmek için kırık hatlı olarak yapılmıştır, dolayısıyla cephe, birbiriyle geniş açı oluşturan üç yüzeyden oluşur. İrtifa farkına ve yolun çizgisine uyum göstermek için ilginç çözümlere başvurulduğu gözlenen bu hanın zemin ve birinci kat planları oldukça karmaşıktır. Bu nedenle tipik kat olarak ikinci kat incelenmiştir (şekil 4.60).

Oldukça sade olan Fincancılar Sokak cephesi gri renkli sıva ile kaplanmıştır. Cephenin yegâne süsü kat aralarını vurgulayan düz taş silme ile pencerelerin taş sövesidir. İlk üç katın pencere düzeni aynıdır: Basık kemerli, taş söveli pencerelerin tümü dışarıdan demir parmaklıdır. Dördüncü kat pencerelerinin tek farkı içeriden yuvarlak kemerli olmakla birlikte, dışarıdan sivri kemerli olmalarıdır. Zemin kat cephesi kısmen dükkân vitrinleri ve tabelalarla kaplı olduğundan çok bozulmuştur. Dikdörtgen taş söveli han kapısının yuvarlak kemerli dökme demir alınlığı ve yine dökme demir kanatları vardır. Giriş aksı üzerinde bütün bina boyunca tek bir pencereye rastlanır, hâlbuki cephenin geri kalan kısmına pencereler ikili olarak dağılmıştır. Zemin kat ile birinci kat, birinci kat ile ikinci kat arasında düz taş bir silme vardır, cephe düz bir korniş ile biter. Bitişik nizamda yapılmış olan hanın yanlarındaki binalar daha alçak olduğundan üst katların diğer cephelere açılan pencereleri vardır. Basık kemerli olan bu pencerelerde taş söve yoktur, fakat diğerleri gibi dışarıdan demir parmaklıklıdır (şekil 4.61).

Kapıdan girince beşik kemerli bir geçit ile avluya varılır. Geçit üzerinde içinde bir kuyu olan bodrum kata inen merdivenler görülür. Avlunun girişe göre sol tarafında karşılıklı dizilmiş dükkânlar, sonunda üst katlara çıkan merdiven vardır. Sağ tarafta ise avluya açılan dükkân kapısı yoktur, sadece birinci kattaki odalara çıkan bir merdiven bulunur. Hanın sağ tarafının ilk iki katı farklı düzenlenmiştir: Birinci kat odaları hem han içine açılır, hem de zemin kat dükkânlarıyla bir iç merdiven vasıtasıyla bağlantılıdır. Hanın diğer bölümünde olduğu gibi burada da zemin kat tavanı pasalı, birinci katınki beşik tonozludur. Sol taraftaki koridor üzerindeki odalardan cephe tarafındakiler sadece bir kapıyla, sokağa bakan penceresi bulunmayan karşı sıradakiler ise bir kapı ve bir pencere ile koridora açılır. Kapılar taş söveli, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, demir kanatlıdır. Yerler rabıta döşeli, tavan pasalıdır. Sokağa açılan ikişer penceresi bulunan cephe tarafındaki odalara, irtifa farkı nedeniyle, kapıdan girince iki üç basamak ile çıkılır, tavan yükseklikleri de yol eğiminin artışı yönünde azalır.

Şekil 4.61 Yusufyan Han

Üst katlar revaklıdır. Kare kesitli payandaların taşıdığı basık kemerli, çapraz tonozlu revaklara açılan odaların cepheleri orijinal hallerini yitirmişlerdir (şekil 4.62). Her odanın revağa açılan basık kemerli taş söveli dökme demir kanatlı kapısı ve bir penceresi vardır. Dışarıya, içeriden basık kemerli ikişer pencere ile açılan tipik kattaki odaların tavanı düz ve pasalıdır. Hâlbuki bir üst ve bir alt kattaki odalarda tavanlar beşik tonozludur. Rabıta ile döşeli olan odaların içinde birer nişli dolap bulunur. Zamanında birbirine geçmeli olduğu anlaşılan odalardan pek azı bugün bu özelliğini korumuştur.

Şekil 4.62 Yusufyan Han

1868 yılına ait ticaret yıllıklarına göre daha çok deri tüccarlarının faaliyet gösterdiği handa (Cervati, 1868), 1889-90 yıllarında, zemin katta özellikle kumaş ticaretinde uzmanlaşmış olan *Maison Anglaise* adlı bir mağaza, bir manifaturacı, bir halıcı, iki komisyoncu, hanın sahibi Yusuf Yusufyan'ın yönetim bürosu, iki de tüccar bulunuyordu. Diğer katlarda ise beş tüccar, bir matbaacı vardı. Kayıtlarda adı geçen 13 tüccarın sadece ikisi Müslüman, diğerleri Ermeni asıllı gayrimüslim azınlık mensubuydu, odabaşının adı Kirkor Beylerian'dı (Cervati, 1889-90). 1940'lı yıllardan itibaren ağırlıkla tekstil işiyle uğraşanların ve manifaturacıların faaliyet gösterdiği handa günümüzde daha çok perde diken terziler vardır, sokağa açılan dokuz mağazada ise perde ticareti yapılıyor. Han içindeki 85 odanın 24'ü boştur, pek çoğu da depo olarak kullanılmaktadır.

Yusufyan Han, irtifa farkına ve yolun çizgisine uyum göstermek için bulunan mimari çözümler açısından ilginçtir. Ayrıca, kısmen klasik Osmanlı hanlarının özelliklerini göstermekle beraber yapımında zamanının modern, Avrupa'dan ithal edilmiş teknikleri ve mimari üsluplarından da faydalanılmış olması bakımından da dikkate almaya değerdir. Revak, beşik tonoz, çapraz tonoz, basık kemerli taş söveli pencereler klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırırken, giriş kapısının dökme demir alınlığı, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerler, avlunun üzerindeki cam çatı Batı mimarisinin etkisini yansıtır.

4.2. EMİNÖNÜ BÖLGESİ PASAJLARI

Bu çalışmanın kapsadığı döneme ait pasaj sayısının Galata bölgesine göre nispeten az olduğu Eminönü bölgesinden belli başlı üç pasaja burada yer vermiş bulunuyoruz. Aslında kentin geleneksel ticaret merkezindeki bu yapılara "pasajlı veya geçitli han" da denebilir, çünkü mimari özellikler ve işlev bakımından avlulu büro hanlarından pek farklı değildirler.

4.2.1. Hacopulo Pasajı

Eminönü bölgesinin az sayıdaki pasajlı hanlarından biri olan Hacopulo Han'ın esas kapısı Sultanhamam Sururi Mahallesi, Hacıküçük Sokak no.41'de (eski Hacopulo Sokak), ikinci kapısı Mahmutpaşa Yokuşu no. 15'tedir. Zamanında daha çok yük girişi olarak düşünülmüş olan Hacıküçük Cami Sokak no.41'deki kapı artık yoktur. Bugünkü haliyle Hacopulo Han'ın Mahmutpaşa Yokuşu tarafındaki iki katlı bölüm Aslan Han adlı ayrı bir yapıdır. Ancak gerek iki bölüm arasındaki mimari stil devamlılığı nedeniyle, gerekse Goad sigorta haritalarında aynı parsel üzerinde sadece Hacopulo Han'ın adının geçmesinden dolayı, orijinalde bugünkü Aslan Han'ın Hacopulo Han'ın bir bölümü olduğunu, değişen mülkiyet durumları nedeniyle sonradan bu bölüme ayrı bir ad verildiğini anlıyoruz.

Şekil 4.63 Hacopulo Pasajı Plan Krokisi

Kitabesi olmayan hanın yapım tarihine ve mimarının adına yazılı kaynaklarda da rastlanmamıştır; ancak 1868 baskısı ticaret yıllıklarında isminin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1868). Hanın odabaşısı Malatyalı Necip Erdoğan'dan aldığımız bilgilere göre, bina, Hazzopoulos ismindeki Rum asıllı Osmanlı vatandaşı tarafından yaptırılmış, daha sonra Korope Kuyumcuyan'a satılmıştır; bu nedenle hanın bir diğer adı da "Kuyumcuyan Han"dır. 1942'de Varlık Vergisi çıkınca Kuyumcuyan, hanın yarısını Salih Çizmeci'ye satmış ve kalanı da hissedarlar arasında pay etmiştir, öyle ki bugün neredeyse her oda farklı kişilerin mülkiyetindedir.

Zeminle birlikte kısmen iki, kısmense üç katlı olan Hacopulo Han'da geçidin üzeri cam çatı ile örtülüdür. Geçit kısmı ikinci bir koridor ile kesilir. Han, yamuk olan parsele uyum sağladığından düzgün bir plana sahip değildir, bu nedenle mağaza ve odalar farklı büyüklüktedir. Mağazaların hepsi iki katlıdır, ikinci kat odalarına hem dükkân içlerinden, hem de geçit boşluğu üstündeki çelik-ahşap ızgara koridora açılan kapılardan girilir. Üçüncü kat odaları ise geçit boşluğunun dört tarafını çeviren demir korkuluklu bir galeriye açılır. Üst katlara çıkan merdiven ana kapıdan girince sağdadır (şekil 4.63). Zemin katta Hacopulo Han ile Aslan Han kısmını ayıran dökme demir sürgülü bir kapı göze çarpar.

Horasan harçlı, demir putrelli yığma bir bina olan Hacopulo Han'ın cepheleri nispeten sadedir. Hacı Küçük Sokak'taki basık kemerli ana giriş cephenin ortasına yerleştirilmiştir, her iki tarafında beşer mağaza bulunur. Bu girişin kapı kanatları dökme demirdir, üst kısmında yine dökme demir bir alınlık vardır. Tüm mağazalarının orijinal cephesinin bozulduğu hanın birinci kat cephesi 12 pilastrla 11 eşit parçaya bölünmüştür. Her parça üzerinde demir parmaklıklı basık kemerli taş söveli ikişer pencere bulunur. İkinci kat cephesini bölen pilastrlara sıvayla enine kesme taşlı görüntüsü verilmiştir. Bu kattaki, yine sıvayla kesme taş süsü verilmiş söveleri olan pencereler düz atkılıdır. Pencerelerin üzerinde çıkıntılı ve kesintili bir silme ile altında cephe boyunca kesintisiz devam eden ve sıvayla kesme taş süsü verilmiş motifiyle dikkat çeken ikinci bir silme göze çarpar. Ayrıca, kat araları da dışbükey profilli silmelerle vurgulanmıştır. Cephe diş-kesimi friziyle sonlanır. Cephenin Vasıf Çınar Caddesi tarafındaki son üç bölümü yolun eğimi nedeniyle daha yüksektir, dolayısıyla bu kısımda bir ve ikinci katların pencere sıraları arasına küçük bir pencere sırası daha yerleştirilmiştir. Bu pencereler, tavanı diğer bölümlere göre daha yüksek olan birinci kat odalarına ait tepe pencereleridir (şekil 4.64). Oldukça karaktersiz olan cephe herhangi bir üslupla tanımlanamaz.

Şekil 4.64 Hacopulo Pasajı

Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki, bir diğer deyişle Aslan Han Cephesi'ndeki giriş, cephenin simetri aksından sağa kaymıştır. Basık kemerli giriş açıklığı dökme demir bir alınlık ve kapı kanatlarıyla kapatılmıştır. Toplam beş dükkânın olduğu zemin kat cephesi dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir. Birinci kat cephesi korent başlıklı pilastrlarla altı eşit parçaya bölünmüştür. Her parça üzerinde basık kemerli, taş söveli, demir parmaklıklı birer pencere vardır. Neoklasik üslup özelliklerini gösteren bu cephe, dışbükey profilli bir silme ve bir parapet ile sonlanır (şekil 4.65).

Şekil 4.65 Hacopulo Pasajı

Hacı Küçük Cami Sokak cephesi, Hacı Küçük Sokak cephesi ile aynı özellikleri gösterir, fark sadece cephenin pilastrlar ile bölümlenmesindedir. Birinci kat, altı pilastr ile eşit olmayan beş parçaya, ikinci kat ise dört pilastr ile yine eşit olmayan dört parçaya bölünmüştür. Katlardaki basık kemerli, demir parmaklıklı pencerelerin çoğu orijinal halini yitirmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Hacı Küçük Cami Sokak cephesinde sonradan kapatılmış olan üçüncü bir giriş bulunuyordu.

Şekil 4.66 Hacopulo Pasajı

Tonozlu bir geçitle Hacı Küçük Sokak'taki ana kapıdan mermer döşeli pasaja girilir. Odabaşından aldığımız bilgilere göre, geçidin her iki tarafındaki iki katlı mağazaların geçide açılan kapı ve vitrin doğramaları zamanında ahşaptı ve dışarıdan katlanan bir demir kepenkle akşamları güvenlikleri sağlanıyordu. Orijinalde, mağazaların zemin ve birinci katlarını, bugün halen Aslan Han kısmında olduğu gibi, ahşap bir döşeme ayırıyordu. Birinci katın tavanı beşik tonoz, ikinci katınki volta döşemedir. Bütün odaların yer döşemesi rabıtalıdır. Odalardan bazılarının sonradan açıldığını öğrendiğimiz ve depo olarak kullanılan bodrum katları vardır. Odalar arasında geçiş sağlayan kapılar basık kemerlidir. Goad sigorta haritalarına bakıldığında soldaki Mehmet Paşa Han'a bitişik bloğun tümünün zamanında tek bir şirkete ait olduğundan bölümlenmemiş olduğu anlaşılıyor (Goad, 1904). Geçidin sağ tarafındaki mermer merdivenlerden birinci kattaki odaların açıldığı çelik-ahşap ızgara koridora çıkılır. Gerek bu kattaki, gerekse bir üst kattaki ferforje korkuluklar Neoklasik üslup özelliklerini gösterir. Odabaşından aldığımız bilgilere göre, alsında mağazaların ikinci katına, bugün halen Aslan Han kısmında olduğu gibi, sadece mağaza içlerinden çıkılıyordu. Buradan anlaşılacağı üzere birinci kattaki çelik-ahşap ızgara koridor ile bu koridora açılan kapılar sonradan yapılmıştır; hanın ilk halinde birinci kattaki odalar Aslan Han'da olduğu gibi sadece basık kemerli, taş söveli ve demir parmaklıklı birer pencere ile geçit boşluğuna açılıyordu (şekil 4.66). İkinci kattaki kısmen depo olarak kullanılan odalar, birbirini kesen, tabanı çini kaplı iki koridor üzerine dizilmiştir. Koridora dikdörtgen taş söveli ve içeriden demir kanatlı bir kapı ve bir pencere ile açılan bu kattaki odaların hemen hepsinin cephesi orijinal halini korumuştur. Üst katlardaki odaların çoğu ikişer pencereyle dışarı açılır, fakat bazılarının sokağa bakan penceresi yoktur.

Hanın en eski işlevi hakkında başvurduğumuz 1868 tarihli ticaret yıllığında bir komisyoncu, bir kitapçı ve bir tüccarın adı geçmektedir (Goad, 1904). Ticaret yıllıklarının daha geç bir baskısında bu handa bir banker, *Credit Lyonnais* adlı şirketin acenteliğinin bir şubesi, bir hırdavatçı, beş manifaturacı, iki tuhafiyeci ve bir tüccarın faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinin tümünün gayrimüslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Goad sigorta haritalarına göre yüzyıl dönümünde handa bir de *Assurance Phoenix Autrichien et la Estrella* adlı Avusturya sermayeli sigorta şirketi vardı; söz konusu bu şirket Mehmet Paşa Han'a bitişik bölümlenmemiş kısmın tümünü işgal ediyordu (Goad, 1904). Geçmişte olduğu gibi şimdilerde de Hacopulo Han'da faaliyet gösterenler arasında manifaturacılar olsa da oda ve mağazaların çoğunu mefruşatçılar (perdeciler), hac malzemesi ticareti yapanlar ve perde terzileri işgal eder. Ayrıca, son kattaki odaların hemen hepsi depo olarak kullanılmaktadır.

Eminönü bölgesindeki az sayıdaki pasajlı hanlardan olan Hacopulo Han, aynı zamanda 19. yüzyıl hanlarının en eski ve en iyi korunmuş örneklerinden olmasıyla dikkat çeker. Ayrıca, hanın geçmişteki ve günümüzdeki işlevi arasındaki süreklilik de kayda değer bir özelliktir.

4.2.2. Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)

Eminönü, Sururi Mahallesi'nde Hoca Hanı Sokak ile Katırcıoğlu Sokak'ı (eski Molla Taşı Sokak) birbirine bağlayan pasajlı bir handır. Esas girişi Katırcıoğlu Sokak No. 2'deki hanın diğer kapısı, başka birçok 19. yüzyıl hanının bulunduğu Hoca Hanı Sokak no. 21'dedir.

1893'te manifaturacı Alexian Topalyan tarafından yaptırılmış olan Hamdi Bey Geçidi'nin mimari Tepebaşı Tiyatrosu, Cibali Tütün Fabrikası gibi birçok önemli yapıya imzasını atmış olan Hovsep Aznavur'dur (Pamukciyan, 1979). Hanın en eski sakinlerinden olan Tahsin Polat'tan aldığımız bilgilere göre büyük mübadele sırasında Atatürk bu geçidi Selanikli Hamdi Bey'e memleketindeki malları karşılığında vermiştir. Günümüzde çok hisseli olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.12. 1974 tarih ve 8128 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiş ve koruma grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.). 1950'de geçirdiği büyük yangın sırasında yapının döşeme, doğrama gibi ahşap kısımları ile bağdadi olan ara duvarları yanmış, daha sonradan ara duvarlar betonlaştırılmıştır.

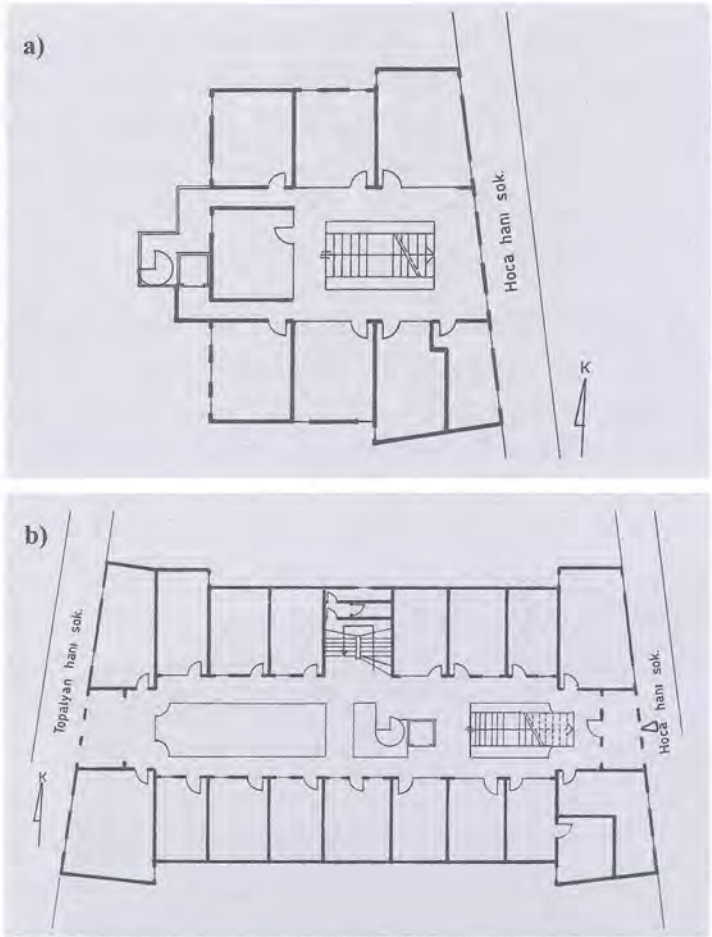

Şekil 4.67 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

İnce uzun bir dikdörtgen şeklindeki Hamdi Bey Geçidi'nin Hoca Hanı Sokak cephesi iki, Katırcıoğlu Sokak cephesi üç katlıdır. Yapının ortasındaki pasaj kısmının üzerinde iki yana eğimli cam çatı bulunur. Bu çatı ile İstanbul Yeni Çarşı'nın çatısı arasında büyük benzerlik vardır. Tipik kat olarak ele aldığımız Katırcıoğlu Sokak cephesinin birinci katı, kot farkından dolayı Hoca Hanı Sokak cephesinin zemin katına tekabül eder (şekil 4.67). Demir putrelli yığma bir bina olan Hamdi Bey Geçidi'nin parselde kapladığı alan 1359,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arşivi).

Hamdi Bey Geçidi'nin biri son derece sade, diğeri gayet süslü ve hareketli olan iki cephesi arasında hiçbir benzerlik yoktur. Neoklasik üsluptaki zengin bezemeleriyle dikkat çeken kesme taş kaplı Katırcıoğlu Sokak cephesi esas cephedir (şekil 4.68). Eyol başlıklı iki mermer sütun arasındaki düz atkılı giriş, cephenin simetri aksındadır. İki yanında ikişer dükkân bulunur. Zemin kat cephesinin tamamı enine kesme taşlı pilastrlar arasındaki dükkân vitrinleri ve dükkânların asma katının uzun dikdörtgen, demir parmaklıklı pencereleriyle kaplıdır. Zemin kat ve birinci kat arasında füruşlu, taş bir silme görülür. Simetrik cephenin geri kalan kısmı boyunca uzanan düz başlıklı dört pilastr ve eyol başlıklı iki sütun ile cephe düşey yönde beş parçaya

bölünmüştür. Birinci kat pencerelerinin tümü üçgen alınlıklı ve taş parapetlidir. Pencerelerin üçgen alınlığını yivli, eyol başlıklı küçük sütunlar taşır. Giriş aksı üzerindeki, diğerlerine göre daha geniş pencerenin alınlığı sütunların yanı sıra iki pilastra dayanır ve iki yanında düz atkılı iki ayrı pencere yer alır. İkinci kat pencereleri düz atkılı ve alt kat gibi taş parapetlidir. Diş-kesimi frizi ile sonlanan ikinci katın devamında yanlarda ve ortada birer üçgen alınlık dikkat çeker (şekil 4.69).

Gayet sade, sıvalı, iki katlı Hoca Hanı Sokak cephesi hem zemin hem de birinci katta altı pilastr ile beş parçaya bölünmüştür. Zemin kat cephesinin ortasında, düz başlıklı iki mermer sütun arasındaki giriş açıklığı dikkat çeker (şekil 4.70). Dükkân vitrinleriyle kaplı olan zemin kat cephesinin geri kalan kısmı orijinal halini yitirmiştir. Birinci kat, profilli bir silme ile zemin kattan ayrılır. Cephenin tek süsü olan ve yatay cepheye dikey yönde bir hareket sağlayan pilastrlar arasında dikdörtgen taş söveli birer pencere bulunur. Cephe yuvarlak profilli bir korniş ile sonlanır.

Tipik kat olarak ele aldığımız birinci katın ortasında, üzeri camekânlı boşluğun dört bir yanını çeviren dökme demir korkuluklu bir galeri vardır (şekil 4.71). Galerinin üç yanı dükkânlarla çevrilidir, kısa kenarlarından biri üzerinde ise Hoca Hanı Sokak'a açılan kapı bulunur. Kapının hemen yakınında kat merdiveni görülür. Bu kattaki 19 dükkânın, galerinin kısa kenarı üzerinde olan hariç, hepsi aynı büyüklüktedir. Bir kapı ve

Şekil 4.68 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)

Şekil 4.69 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)

vitrinle galeriye, basık kemerli ikişer pencere ile dışarıya açılan dükkânların kapı ve pencereleri demir kanatlarla emniyete alınmıştır. Dükkânların tavanı volta, yerleri rabıtalı döşemedir. Demir karkaslar üzerinde taşınan galerilerin ise yerleri çinidir. Hoca Hanı Sokak girişine göre sol kanattaki odaların zamanında sokağa veya ışıklığa bakan pencereleri şimdi, bitişikteki bina nedeniyle hep kapalı olmak durumundadır.

Hamdi Bey Geçidi'nde ilk yapıldığı yıllarda üç manifaturacı (biri üç, diğerleri birer oda işgal ediyordu), üç tüccar, dört komisyoncu, bir hazır giyim mağazası (iki oda işgal ediyordu), yabancı bir şirketin mümessilliği, bir banker ve bir avukat bulunuyordu. Han sakinlerinin hemen hepsi ve odabaşı Ermeni asıllıydı. Handa faaliyet gösteren tüccarlardan biri, hanın sahibi Alexian Topalyan ve oğullarıydı (Annuaire Oriental, 1913). Goad sigorta haritalarına göre ise 1904'te bu handa Ass. *Union de Paris et Western* adlı bir sigorta şirketi vardı (Goad, 1904). 38 yıldan beri Hamdi Bey Geçidi'nde odabaşılık yapan Malatyalı Mehmet Ali Değirmenci'nin verdiği bilgilere göre handa günümüzde, eskiden olduğu gibi ağırlıkla tekstil ürünleri ticareti yapanlar ile manifaturacılar faaliyet göstermekteyse de birçok oda ya depo olarak kullanılmakta ya da kiralayan olmadığından boş durmaktadır. İki sokak arasındaki ince uzun bir parsel üzerine kurulduğundan iki kapılı olan ve bu nedenle geçit veya pasaj olarak adlandırılan bu yapı aslında iki kapılı bir handır. Orijinal halini iyi korumuş olması ve tarih içerisinde işlevinde görülen süreklilik bu yapıyı ilginç kılan diğer özelliklerdir.

Şekil 4.70 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)

Şekil 4.71 Hamdi Bey Geçidi (Topalyan Pasajı)

4.2.3. İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han)

Eminönü, Daye Hatun Mahallesi'nde, Mahmutpaşa Yokuşu, Tarakçılar Caddesi ve Tarakçılar Hanı Sokak ile çevrili ada üzerinde pasajlı bir handır. Her üç cephede birer kapısı vardır. Ana girişi Mahmutpaşa Yokuşu no. 23'tedir.

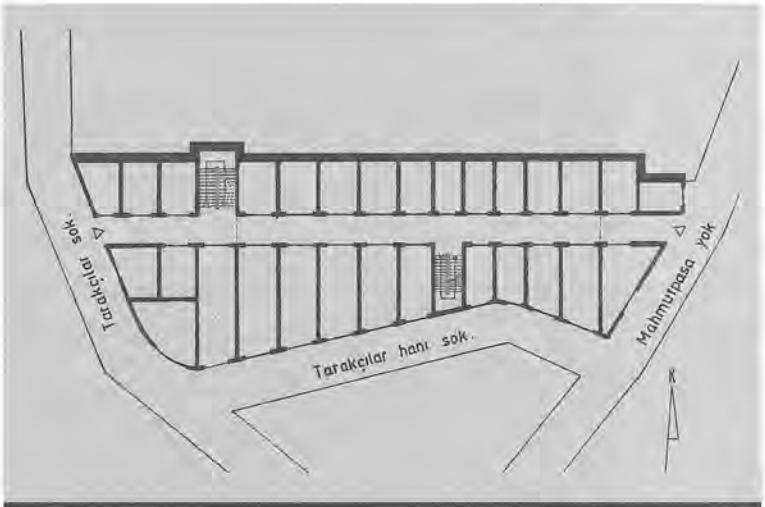

Şekil 4.72 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han) Zemin Kat Plan Krokisi

Kitabesindeki tarihten 1895'te yapıldığı anlaşılan hanın ismi, cephesinde *İstanbul Yeni Çarşı* olarak belirtilmiş olsa da han daha çok Abud Efendi Han olarak bilinir. Suriyeli Ahmet Abud Efendi tarafından yaptırılmış olan İstanbul Yeni Çarşı'nın mimarlarının ismi binanın cephesinde belirtildiği gibi *Theochari Bassilades* ile *Demetre TH. Bassilades*'tir.

Üç cepheli İstanbul Yeni Çarşı iki katlıdır, sadece Mahmutpaşa Yokuşu cephesinde zemin ile birinci kat arasında fazladan bir asma kat bulunur. Tarakçılar Caddesi ile Mahmutpaşa Yokuşu'nu birbirine bağlayan pasajın üzeri cam çatılıdır. Uzun, düzgün bir aks üzerindeki pasaja iki yanda dükkânlar açılır. Cepheleri kendisini çevreleyen sokakların çizgisini takip eden pasajın bir diğer kapısı Tarakçılar Hanı Sokak üzerindedir (şekil 4.72). İki katın planları benzerdir. Demir putrelli kâgir bir yapı olan toplam 70 odalı İstanbul Yeni Çarşı'nın parselde kapladığı alan 1714,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş). Günümüzde çok hisseli olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 16.01.1982 tarih ve 13394 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

İstanbul Yeni Çarşı'nın cephelerine gri renkli bir sıva ile taş kaplama süsü verilmiştir. Neoklasik üsluptaki cephelerin dekoratif özellikleri arasında fark yoktur. Esas cephe olan Mahmutpaşa Yokuşu cephesinde kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli giriş açıklığının üst kısmında Latin ve Yunan harfleriyle *Stamboul Yenni Tcharchi* yazısıyla 1895 tarihi okunur. Zemin kat ile asma kat boyunca uzanan düz başlıklı beş pilastr bu cepheyi dikey yönde eşit olmayan dört parçaya böler. Pilastrlar arasında kapı boşluğu dışında zemin kat cephesini neredeyse tümüyle kaplayan dükkân vitrinleri ile asma katın demir parmaklıklı, düz atkılı, dikdörtgen pencereleri görülür. En soldaki pilastrın üst kısmında binanın mimarının Arap harfleriyle yazılmış ismi okunur (şekil 4.73). Cephenin simetri aksından sağa doğru kaydırılmış olan kapı asma kat yüksekliğindedir. Demir kanatlı kapının üst kısmında yuvarlak kemerli dökme demir bir alınlık vardır.

Birinci kat asma kattan diş-kesimi frizli, dikdörtgen profilli bir silme ile ayrılır. Bu katın cephesi iyon başlıklı dört pilastr ile her birinde üçgen alınlıklı birer Fransız penceresi bulunan üç eşit parçaya bölünmüştür. Fransız pencerelerinin dökme demir korkulukları dolama dal motiflidir. Pencerelerin hemen bitiminde cepheleri yatay yönde bölümlendirilen bir silme, onun üzerinde de cepheyi sonlandıran diş-kesimi ve yumurta-ok frizli bir korniş dikkat çeker (şekil 4.74). Cephenin tam ortasında, silme ile korniş arasında hanın Arap harfleriyle yazılmış olan kitabesi yer alır. Bu cepheyle diğer iki cephenin pencere düzeni ve süslemesi arasında hemen hiç

fark yoktur. Tarakçılar Hanı Sokak cephesi yolun eğimine uyum sağlayacak şekilde yapıldığından düz değildir, ayrıca bu uzun cephe boyunca yolun eğimi arttıkça asma kat yüksekliği azalır ve sonunda asma kat ortadan kalkar. Cephenin tam ortasındaki dökme demir kanatlı han kapısının üst kısmında yine Latin ve Arap harfleriyle *Stamboul Yenni Tcharchi* yazısı, cephenin Mahmutpaşa Yokuşu tarafındaki ucunda da mimarların sıva üzerine Latin harfleriyle kazınmış isimleri okunur. Diğer cephelerle aynı özelliklere sahip olan Tarakçılar Caddesi cephesindeki demir kanatlı dikdörtgen bir açıklık şeklindeki giriş, cephenin simetri aksının solunda yer alır.

Şekil 4.73 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han)

Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki kapıdan girince, dört basamak ve volta döşemeli geçitle üzeri cam çatılı, iki yanı dükkânlı pasaj kısmına gelinir. Dükkân cepheleri enine kesme taşlı pilastrlar ile sınırlandırılmıştır. Pilastrların devamında üstteki galerinin çıkmasını taşıyan akant yaprağı ve dolama dal motifli S-kıvrımlı konsollar dikkat çeker. Dükkân vitrinleri orijinal halini yitirmiştir. Koridorun ortalarında, solda Tarakçı Hanı Sokak kapısına yönelen geçit, üst kata çıkan yekpare mermer basamaklı kat merdiveni ve depo olarak kullanılan bodruma inen ikinci bir merdiven görülür. İleride sağda ikinci bir kat merdiveni vardır. Birinci katın dört tarafı dökme demir korkuluklu bir galeri ile çevrilidir. Galeri boyunca belli aralıklarla dizilmiş

Şekil 4.74 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han)

korent başlıklı ince demir sütunlar hem demir putrelli galeri tavanını taşır, hem de uzun galeriye dikey yönde bir hareket sağlar. Tam ortada galerinin iki uzun kenarını birbirine bağlayan bir balkon görülür. Uzun kenarların her birinde 11, kısa kenarda ise 3 oda vardır. Orijinal halini korumuş olan birkaç oda cephesinden odaların dikdörtgen söveli bir kapı ve pencereyle galeriye açıldığı, her kapının içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı, her pencerenin de dışarıdan demir parmaklıklı olduğu anlaşılıyor (şekil 4.75).

Zemin kattaki dükkânlardan ana girişe göre solda olanlar hem pasaj içine hem de sokağa açılır. Dükkânlardan Mahmutpaşa Yokuşu üzerindekilerin hepsi, Tarakçı Hanı Sokak'a bakanların bir kısmı iki katlı ve içeriden merdivenle asma katla bağlantılıdır. Tavanı volta döşemeli, yerleri rabıtalı olan dükkânların yüksekliği Tarakçılar Caddesine doğru artar ve yaklaşık 4,5 metreyi bulur. Üst kattaki odaların hepsi tek katlı ve birbirine geçmelidir. Zemin kattakilerden farklı olarak her birinin sokağa açılan, içeriden basık kemerli birer penceresi bulunur.

İstanbul Yeni Çarşı'da, ilk yapıldığı yıllarda lüks tüketim maddeleri satan tüccarlar ağırlıktaydı. Bunların arasında daha çok halıcılar (beş adet) ve İran, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinden getirilen sanat ürünlerini ve malları satanlar vardı (beş adet). Handa faaliyet gösteren diğer tüccarlar arasında dört tuhafiyeci, bir ipekli kumaş satıcısı, Bursa çamaşırları satan bir tüccar, iki iç çamaşırı ve kazak dokumacısı, iki doğu işlemeleri tüccarı, bir tığ işi dantel tüccarı, iki emaye mallar tüccarı, bir Bursa kumaşı tüccarı, üç kristal obje tüccarı, bir ayakkabıcı, bir amber tüccarı, bir terzi, dört tarak tüccarı, bir gümüş eşya tüccarı, bir hırdavatçı bulunuyordu. Handa faaliyet gösteren esnafın küçük bir kısmı Müslüman, çoğu başta Yahudi asıllı olmak üzere gayrimüslim azınlık

mensubuydu. Hanın sahibi Ahmet Abud Efendi'nin de burada Halep malları satılan ve dokuz dükkândan oluşan bir ticarethanesi bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). İstanbul Yeni Çarşı'da günümüzde konfeksiyoncu ve trikocular faaliyet göstermektedir. Üst kattaki odaların depo olarak kullanılan bir iki tanesi dışındakiler kiralayan olmadığından boş durmaktadır.

Eminönü bölgesinin en büyük ve orijinal halini en iyi korumuş pasajlı hanlarından biri olan İstanbul Yeni Çarşı, aynı zamanda bu bölgedeki pasajlar veya pasajlı hanlar içerisinde hem mimari özellikleri, hem de işlevi bakımından pasaj tanımına en yakın olanıdır.

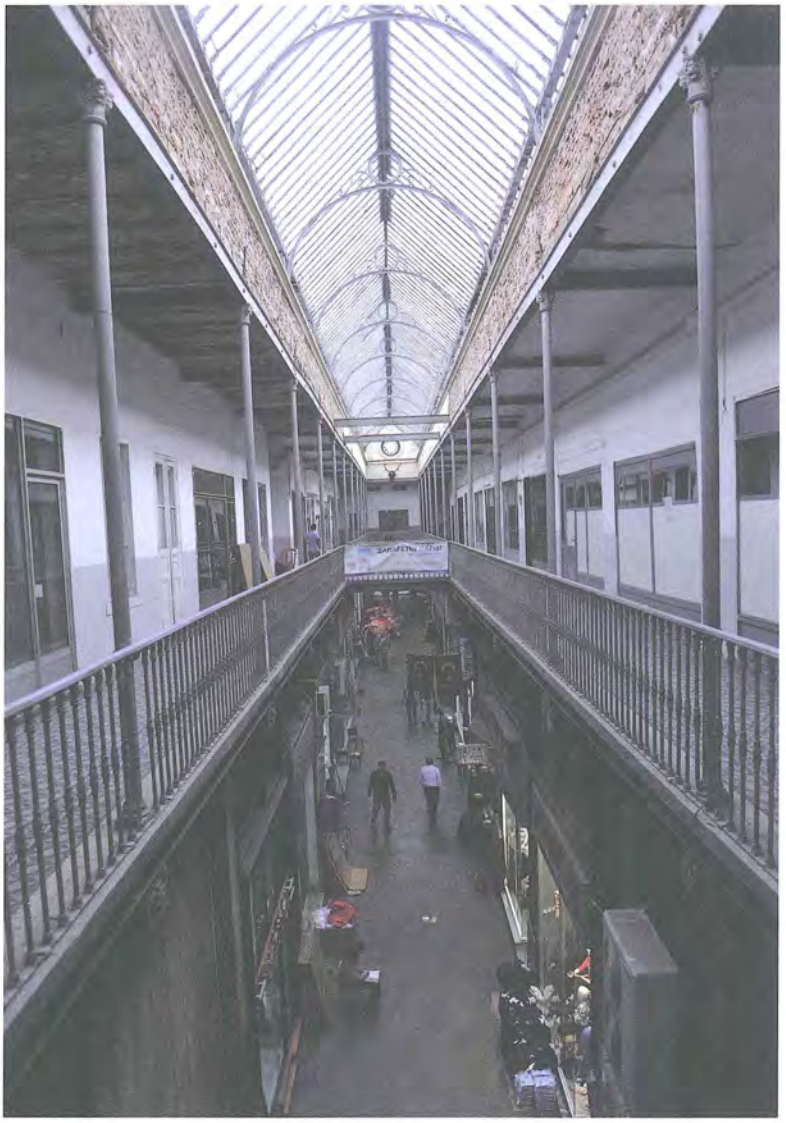

Şekil 4.75 İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han)

PLAN D'ASSURANCE
DE
CONSTANTINOPLE-VOL: II
PERA & GALATA
DECEMBRE 1905
SAPEURS-POMPIERS, APPAREIL CONTRE L'INCENDIE &c
VOIR VOL. I. (STAMBOUL)
CHAS. E. GOAD
INGENIEUR CIVIL
55 NEW BROAD ST. LONDRES, E.C.
ET A
MONTREAL & TORONTO
CANADA
PLAN-INDEX
SCALE-300 FT.=1 INCH
ECHELLE-1:3600
FEUILLES Nos 31 À 34 RÉSERVÉES
[VOIR INDEX DES ILOTS]
REVISÉ À 19 PAR
ANCIEN CIMETIÈRE TURC
QUARTIER TURC
MAISONS D'HABITATION
EN BOIS ET EN BRIQUES
GRANDE RUE DE TOP-HANÉ
GOLFE DE LA CORNE D'OR
(GOLDEN HORN)
RADE DE CONSTANTINOPLE
CHAMP DE MARS
RUE NICHAN DJADDESI
24
25
26
27
28
29
30
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
CES PLANS SONT ENREGISTRÉS AU
"STATIONERS HALL", LONDRES.
(No.)

4.3. GALATA BÖLGESİ HANLARI

4.3.1. Abed Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Erişteci Sokak ve Havyar Hanı Sokak arasındaki parsel üzerinde bitişik nizamda yapılmış bir handır. Biri Erişteci Sokak no.3, diğeri Havyar Hanı İçi Sokak no.19'da olmak üzere iki kapısı vardır. Bina, bitişiğindeki Ömer Abed Han'la iç içe geçmiştir.

Şekil 4.76 Abed Han Tipik Kat Plan Krokisi

Abed Han, çeşitli han sakinleri ve Ömer Abed Han'ın sahiplerinden Kaya Tecimen'den öğrendiğimize göre, Ömer Abed Han'dan önce yapılmıştır. Kitabesi olmayan hanın kesin tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da bilgi yoktur. Yaptıranı Abdurrahman Abed Bey'dir (Annuaire Oriental, 1913). Üslup özellikleri itibariyle 19. yüzyıl sonunda yapıldığını düşündüğümüz han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.10.1988 tarih ve 811 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu III olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı ve bodrumlu olan Abed Han'ın planı, üzeri iki yana eğimli bir çatıyla örtülü dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Parselde kapladığı alan 712 metrekare olan hanın zemin katında avluya açılan dükkânlar bulunur, hanın cepheleri de dükkânlıdır (Bey. Bel. İmar Arş). Ömer Abed Han'la arasındaki bağlantı, avludan bu hanın birinci katına uzanan demir ızgaralı bir merdivenle sağlanmıştır. Bitişik nizamdaki yapının cepheleri çok dar olduğundan üst kat odalarının çoğu ışığı avlu boşluğundan alır. Üst katlarda odalar, hanın üç tarafını dönen koridorun her iki tarafına dizilmiştir. Demir putrelli yığma bir bina olan Abed Han'ın planı parsele uyum sebebiyle girintili çıkıntıdır. Han genel olarak oda oda düzenlenmiş olmakla birlikte, her katta Erişteci Sokak cephesine bakan birbirine geçmeli üç oda ve tuvaletli birer daire bulunur (şekil 4.76).

Çok dar olan Erişteci Sokak cephesi girişinin iki yanında başlıkları triglif (üçüz yiv) motifleriyle oluşturulmuş enine kesme taşlı pilastrlar görülür (şekil 4.77). Birinci ve ikinci kat boyunca yükselen, sıvayla enine kesme taşlı süsü verilmiş pilastrlar her iki katı birleştirir. Üçüncü katta yine iki yanda pilastrlar vardır. Birer kaideye oturtulmuş olan pilastrların başlıkları diğerleri gibi düzdür; başlıkların üst tarafındaki dikdörtgen bloklar

Şekil 4.77 Abed Han

Şekil 4.78 Abed Han

gülbezeklidir. Pencereler, birinci ve üçüncü katlarda dikdörtgen söveli, ikinci katta ise kilit taşı bezemeli basık kemerli ve sahte balkonludur. Bir diğer bezeme öğesi üçüncü katın pencere eteklerindeki dikdörtgen füruşlardır. Füruşlu bir korniş ve bir parapetle sonlandırılmış olan cephe, bütününde Neorönesans üslup özelliği gösterir. Süssüz olan Havyar Hanı Sokak cephesinin kayda değer herhangi bir özelliği yoktur. Oldukça sade olan iç cephelerde pencereler dikdörtgen söveli ve sürekli denizliklidir (şekil 4.78). Zemin kat cephesi dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir.

Odaların birbirine geçmeli olduğu Abed Han'da, tüm tavanlar volta döşeme, odalarda yerler rabıta, koridorlarda çini döşelidir. Kapılar içeriden, pencereler ise dışarıdan demir kanatlarla emniyete alınmıştır. Her katta Havyar Hanı İçi Sokak cephesine bakan ikişer oda bulunur; bunların biri iki, diğeri üç pencerelidir. Avlu tarafındaki odalar ikişer pencereyle avluya açılır, Erişteci Sokak tarafındakilerin sokağa bakan bir penceresi vardır, pencerelerin hepsi içeriden düz atkılıdır.

Abed Han'ın en eski işlevi ile ilgili elimize geçen bilgiler 1913 yılına ait ticaret yıllıkları kaynaklıdır. Buna göre handa o yıllarda beş tüccar, dört tahıl tüccarı, iki un tüccarı, bir kahve, yedi komisyoncu (biri beş oda birden işgal ediyordu), yedi tahıl komisyoncusu (biri iki oda işgal ediyordu), iki kömür tüccarı, *Phenix Français* adlı bir sigorta şirketi (üç oda), *l'Oceanus* adlı bir denizcilik acentesi, bir sigorta şirketi acenteliği (iki oda), altı avukat (üçü ikişer oda işgal ediyordu), Bandırma'daki granit taşı ocaklarını işleten bir şirketin ana merkezi (dört oda), iki banker, hanın sahibi Abdurrahman Abed Bey'in yönetim bürosu (beş oda), *La Patrie* adlı bir sigorta şirketi ve bir terzi bulunuyordu. Çoğunun Rum asıllı gayrimüslim azınlık mensubu olduğu han sakinleri arasında sadece beş Müslüman ismine rastladık. (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde, Abed Han'daki dükkân ve odaların çoğunda elektronik eşya ticareti yapılmaktadır.

4.3.2. Ada Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde Gümrük ve Ağaç Tulumba Sokak arasındaki adanın ucunda bulunan Ada Han'ın mevcut tek girişi Gümrük Sokak no. 9'dadır. Odabaşı Sait Altın'dan aldığımız bilgilere göre hanın Ağaç Tulumba Sokak'a açılan ikinci kapısı sonradan dükkâna çevrilmek suretiyle iptal edilmiştir.

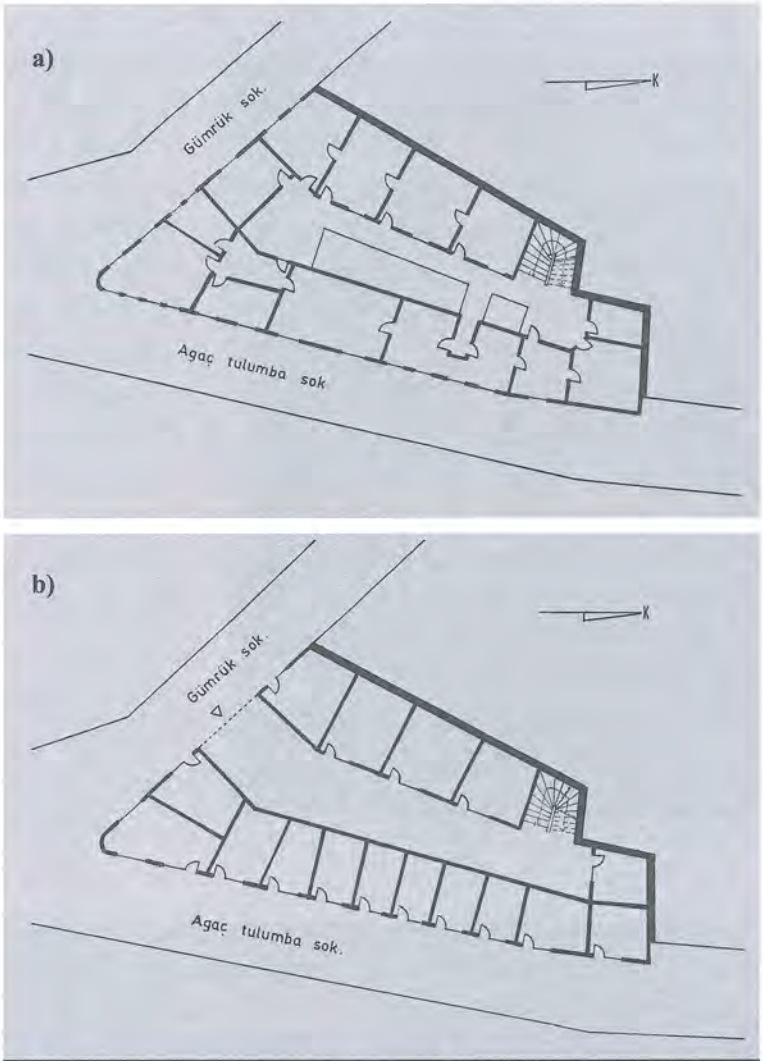

Şekil 4.79 Ada Han a) Tipik Kat Plan Krokisi b) Zemin Kat Plan Krokisi

Kitabesi olmayan hanın tarihi, mimarı ve yaptıranı hakkında yazılı kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte 1880 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlarda isminin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir, fakat aynı kaynağın 1868 baskısında yer almaması 1868'den sonra yapıldığını düşündürmektedir (Cervati, 1880).

Parsel ve arsa durumuna uyma sebebiyle üçgene yakın bir planı olan Ada Han zeminle birlikte üç katlı ve avluludur. Avlunun üstü cam çatıyla kapatılmıştır. Cepheleri dükkânlı olan hanın zemin kat dükkânları sokağa veya doğrudan avluya, birinci ve ikinci kattakiler prese demir koridorlu galeriye açılır. Ancak birinci kattaki Ağaç Tulumba Sokak'a bakan ortadaki iki odanın orijinalde doğrudan koridora açılmadığı, ara kapılar vasıtasıyla koridora açılan yan odalarla bağlantılı olduğu, sonradan pencerelerden birinin kapıya dönüştürülmesi ve ayrıca kapıyı koridora bağlayan bir köprü ilavesiyle koridora açılır hale getirildikleri var olan izlerden anlaşılmaktadır. Bunun dışında, katlarda Gümrük Sokak tarafındaki iki odanın bir hole, sol köşedeki üç odanın bir başka hole açılması, hollerin de birer kapıyla koridora bağlanıyor olması, hanın kısmen şirketlerin kendi içine kapalı birkaç odalık birimlerinin kullanacağı şekilde planlanmış olduğunu gösterir (şekil 4.79).

Demir putrelli yığma bir bina olan Ada Han'ın nispeten sade olan cepheleri aynı özellikleri gösterir: Zemin katta dükkân vitrinlerinin aralarında kesme taş kaplama görülür. Hanın, kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerli Neorönesans üsluptaki girişi Gümrük Sokak cephesinin simetri aksından sola kaydırılmıştır. Sıvalı birinci ve ikinci kat cephelerinin yegâne süsü, pencerelerin taş sövesi, taş kat arası silmeleri, sürekli denizlik, pencere eteklerindeki kare füruşlar ve cepheyi sonlandıran füruşlu saçak ile üzerindeki taş parapettir. Birinci katın pencereleri basık kemerli, ikinci katınkiler dikdörtgen sövelidir. Cephenin üst kısmının bir silmeyle

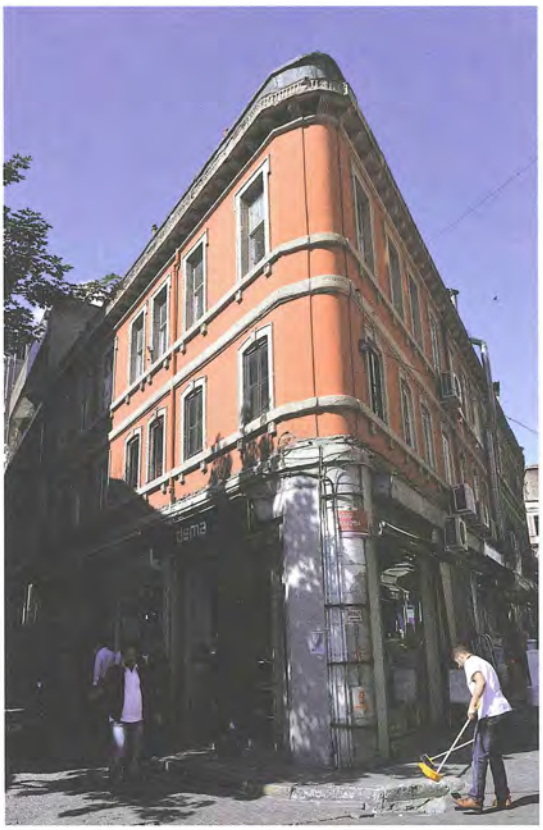

Şekil 4.80 Ada Han

çevrelendiği ve yatay vurgunun ağır bastığı cepheler Neo-rönesans üslup özelliğini gösterir (şekil 4.80 ve 4.81).

Basık kemerlerle bölünmüş volta döşemeli uzun bir geçit, giriş ile avluyu birbirine bağlar. Sonradan eklenmiş bölümler dikkate alınmazsa sağ tarafta avluya açılan dükkân yoktur, soldaki üç dükkân ise sadece avluya açılır. Avlunun bitiminde karşıda çay ocağı, sağda sonradan kapatılmış olan ikinci han kapısı, solda kat merdiveni vardır. Birinci kat odalarının koridora açılan pencere ve kapısı yassı kemerli, taş sövelidir. İkinci kat odaları ise dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencereyle koridora açılır. Koridora bakan pencereler demir parmaklıklı, kapılar dışarıdan cam-ahşap, içeriden demir kanatlıdır (şekil 4.82). Bütün pencerelerin içeriden düz atkılı olduğu handa odalar genellikle iki, bazı yerlerde bir pencereyle sokağa açılır. Bütün mekânların tavanı volta döşemeli, yerler dükkân ve odalarda rabıta, avlu ve galeride çini döşeli, kat merdivenleri yekpare mermerdir. Bazı odalar arasında geçiş vardır.

Ada Han'ın geçmişteki işlevi hakkında bulabildiğimiz en eski kayıtlar 1880 yılına ait ticaret yıllığı kaynaklıdır. Buna

Şekil 4.81 Ada Han

göre handa 1880'de İtalyan bir mimar, Marmara Adaları Şarapçılığı'na ait bir satış mağazası ve meyhane, çatılar için zift kartonu satıcısı, kömür tüccarı, çelik kasa tüccarı, bir komisyoncu, bir sarraf faaliyet gösteriyordu. Hanın ikinci katında ise *Cervati&Fatzea* kardeşlere ait değişik işyerleri vardı. Bunların aralarında en ünlüsü, 1868'den itibaren çeşitli aralıklarla çıkartılan ticaret yıllıklarını da belli bir yıla kadar yayına hazırlayıp basan yayınevi ve matbaaydı; diğerleri ise kâğıt deposu ve satış yeri, eczane, *Royal Windsor* marka kuaför malzemeleri temsilciliği ve dağıtımı işiyle uğraşan ticarethaneydi (Cervati, 1880). 1990'lı yılların sonunda zemin katını eczane; av, temizlik, ambalaj malzemeleri satıcıları; demir, kâğıt, boru, deri ticareti yapanlardan, elektronikçi ve ganyan bayiine kadar çeşitli iş kollarında faaliyet gösterenlerin işgal ettiği hanın üst katlarında avukat, muhasebe büroları, gemi acentelikleri, sigorta, inşaat şirketleri, kırtasiye ve elektrik malzemeleri satıcıları vardı. Erzincanlı odabaşı Haydar Akcan'ın verdiği bilgiye göre günümüzde odaların sekizi boş, üçü depo olarak kullanılıyor; geri kalan odalarda ise muhasebeciler, gemi acenteleri, elektronikçiler ve bir hırdavatçı faaliyet gösteriyor; dükkânların biri ayakkabıcı, diğeri lokanta olarak kullanılıyor; üçüncüsünde su arıtma aletleri ticareti yapılıyor.

Şekil 4.82 Ada Han

Ada Han, Neorönesans cephesi, ilginç konumu ve işleviyle dikkat çeken, orijinal halini oldukça iyi korumuş kapalı avlulu bir 19. yüzyıl hanıdır.

4.3.3. Bahtiyar Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi) no.8'deki bu han bitişik nizamda inşa edilmiştir. Arka cephesi Banker Sokak'a (eski Kamondo Sokak) bakan hanın, kot farkından dolayı ikinci kat seviyesinde bu sokağa açılan ikinci bir kapısı bulunur.

Kitabesi olmadığından tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Yazılı kaynaklarda yaptıranı hakkında da kesin bir bilgiye rastlamadığımız hanın ismi 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında *Bahtiyar&Camondo* olarak geçmektedir. Bahtiyar Han, Goad sigorta haritalarında yer almakla beraber 1893-94 tarihli ticaret yıllıklarında ismine rastlanmamıştır; bu veriler yapının, yüzyıl dönümünde, büyük ihtimalle 1903-1904 yıllarında inşa edildiğine işaret etmektedir (Cervati, 1889-90). Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi'ndeki kayıtlarda hanın en eski maliki olarak Glat Franko ismine rastlanmaktadır. Glat Franko, hanı daha sonra Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmış. Son yıllarda yine el değiştirmiş olan Bahtiyar Han'ın şimdiki malikleri Hacı Ali Akın, Muzaffer Mermer ve Yücel Menevşe'dir (Bey. Bel. İmar Arş.). Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 11.6.1985 tarih ve 1173 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zemin katla birlikte beş katlı ve avlusuz olan hanın, sonradan yapılmış kalorifer tesisatının kazan dairesi olarak kullanılmak üzere 1956'da açılmış olan bir bodrum katı vardır (Bey. Bel. İmar Arş.). Beşinci ve altıncı katlar sonradan ilave edilmiştir. Demir putrelli yığma bir bina olan yapı 529 metrekarelik bir alana oturur, planı dik açılardan oluşmaz, hatta yolun çizgisine uyum nedeniyle cephe kırık hatlıdır. Toplam on dükkânlı hanın zemin katını tamamıyla dükkânlar, giriş holü ve kat merdiveni işgal eder. Tipik katta oda kapıları orta koridora açılır ve ışığı Bankalar Caddesi veya Banker Sokak'a açılan pencerelerden alır (şekil 4.83).

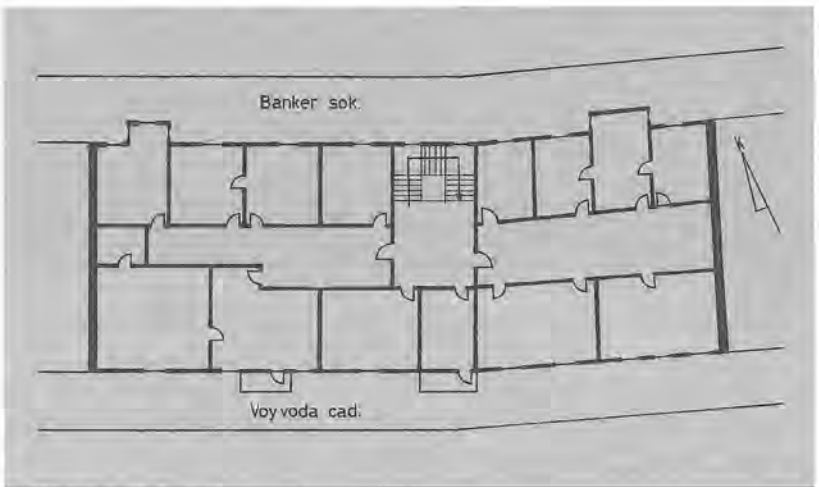

Şekil 4.83 Bahtiyar Han Tipik Kat Plan Krokisi

Bahtiyar Han'ın geniş cephesi birinci katta başlayan ve dördüncü kat hizasına kadar devam edip bir balkon ile biten, iki uçta S-kıvrımlı ikili payandaların taşıdığı üç çıkma ile hareketlendirilmiştir. Son derece sade cephenin tek süsü zemin kat dükkânlarının yuvarlak kemerli, dökme demir parmaklıklı alınlıkları, profilli kat arası silmeleri, denizlikler, birinci katın sıvayla kesme taş süsü verilmiş kaplaması, ikili konsollara dayanıp üç ve dördüncü katlar boyunca uzanan düz başlıklı pilastrlar ve cepheyi sonlandıran füruşlu korniştir (şekil 4.84). Ortadaki çıkmanın altına yerleştirilmiş olan giriş, yuvarlak kemerli, dökme demir alınlıklı ve demir kanatlıdır (şekil 4.85). Pencereler, cephenin çıkmasız kısmında dikdörtgen söveli, çıkmalar üzerinde üçlü gruplar halinde ve yuvarlak kemerlidir. Yanlardaki çıkmaların üçüncü kat pencereleri sonradan birleştirilip düz atkılı tek pencere haline getirilmek suretiyle değiştirilmiştir. Çıkmaların birinci ve ikinci kat pencereleri önde küçük bir

balkon kalacak kadar geridedir; üçüncü kat pencereleri, iki yanda düz başlıklı pilastrlar ile bezenmiştir. Sonuç olarak, çıkmalar ve profilli silmelerle Neo-barok bir hareketin verildiği cephede füruşlu saçak, kesme taş süsü verilmiş cephe kaplaması ve dükkânların yuvarlak kemerli alınlığı gibi Neorönesans öğeler de görülür, bununla birlikte cephe, bütününde herhangi bir üslup ile tanımlanamayacak özgünlüktedir.

Zeminle birlikte dört katlı olan Banker Sokak cephesinde S-kıvrımlı payandaların taşıdığı, biri birinci, diğeri ikinci kat hizasında başlayan iki çıkma görülür. Sadece zemin kat pencerelerinin kilit taşı bezemeli ve dikdörtgen söveli, diğerlerininse düz atkılı olduğu sade cephede demir kanatlı küçük bir kapı bulunur (şekil 4.86).

Birkaç basamakla çıkılan ana girişin arkasında giriş holü, yine birkaç basamakla çıkılan merdiven sahanlığı ve kat merdiveni vardır. Normal katta, kat merdiveninin önünde demir kapakla örtülü yük vinci boşluğu bulunur. Merdivenin karşısında iki oda yer alır, farklı büyüklükteki diğer odalar, birer kapı ile merdiven sahanlığından

Şekil 4.84 Bahtiyar Han

Şekil 4.85 Bahtiyar Han

ayrılmış olan koridorlara açılır. Sadece, merdivenden çıkınca sağ koridor üzerindeki odalardan ikisinin koridora açılan kapısı yoktur. En az bir, en fazla üç pencereyle dışarıya açılan, birbirine geçmeli odalar gömme dolaplıdır. Tüm tavan döşemelerinin demir putrelli olduğu handa, yerler odalarda rabıta, koridorlarda taş çini döşeli, merdivenler yekpare mermerdir.

1913 yılına ait ticaret yıllığına göre, Bahtiyar Han'da daha çok *La Reserve National, La National, Norwich Union* gibi Batılı sigorta şirketlerinin Türkiye temsilcilikleri faaliyet gösteriyordu. Bunlardan ikincisi üç, diğer ikisi ikişer oda işgal ediyordu. Han sakinleri arasında, ayrıca bir komisyoncu, üç avukat, bir mimarlık bürosu işleten iki mimar vardı. Sonuncuların bürosu beş oda, avukatlardan ikisininki üçer oda, komisyoncununki ise iki

odadan oluşuyordu. Kayıtlardaki isimlerden anlaşıldığına göre, diğerlerinde olduğu gibi bu handa da faaliyet gösterenlerin neredeyse hepsi gayrimüslim azınlık mensubu veya Avrupalıydı, tek Müslüman Edhem adlı bir mimardı (Annuaire Oriental, 1913). Adıyamanlı odabaşının verdiği bilgiye göre handa günümüzde 20 elektrikçi, 15 elektronikçi, 5 avukat faaliyet göstermekte, bazı odalar depo olarak kullanılmakta, bazıları ise kiraya verilmeyi beklemektedir.

Galata Bölgesi'nde incelediğimiz hanların en büyüklerinden ve orijinal halini en iyi koruyanlardan olan Bahtiyar Han, orta koridor sistemi, özgün cephesi ve barındırdığı işyerleri arasında Avrupa sermayeli sigorta şirketlerinin çokluğu ile dikkat çeken önemli ve ilginç bir yüzyıl dönümü hanıdır.

Şekil 4.86 Bahtiyar Han

4.3.4. Bereket Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi), Galata Kulesi Sokak ve Kart Çınar Caddesi arasındaki yapı adasının ucundadır. Kapı numarası 20 olan han doğrudan Bankalar Caddesi'ne açılmaz. Hanın girişi, bitişiğindeki Vefai Han (diğer adı İnayet Han) ile arasındaki, Kart Çınar Caddesi'yle Bankalar Caddesi'ni birbirine bağlayan geçit üzerindedir.

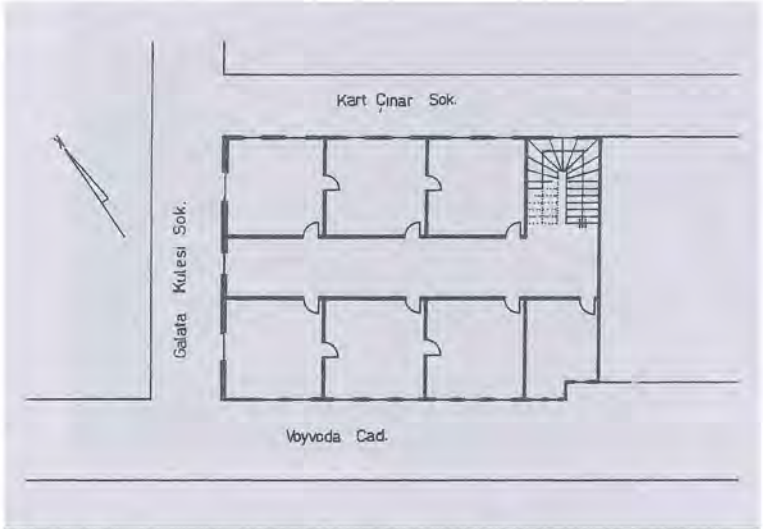

Şekil 4.87 Bereket Han Tipik Kat Plan Krokisi

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da herhangi bir bilgi yer almamaktadır. 1889-90 tarihli ticaret yıllıklarında adının geçiyor olması bu tarihten önce yapıldığına işaret eder. Aynı yıllıkların 1880 baskısında yer almıyor oluşu ise, 1880 sonrasına tarihlenebileceğini göstermektedir (Cervati, 1889-90). Bu bilgiler ışığında hanın 1880'lerde yapıldığı anlaşılır. 1316 yılında inşa edilen *Palazzo del Comune-Palatium Comunis*, yani Ceneviz Galatası'nın meclis binasının yerinde oturan Bereket Han, arka tarafında bu yapının bazı izlerini halen taşımaktadır. 19. Yüzyılda Franchini Han olarak bilinen bina 1870'lere gelindiğinde birçok değişime uğramış, değişimler sırasında önündeki mermer merdiven yıkılmıştı. Binanın bugünkü haline gelmesi ise Bankalar Caddesi'nin tramvay yolu yapımı için genişletilmesi sırasında olmuştur. Cadde genişletilirken binanın ön tarafı ortasına kadar yıkılmış, bugünkü Bereket Han söz konusu yıkımdan sonra ortaya çıkmıştır. Yapının arka cephesindeki kemerli yapı ise korunmuştur. Profesör Semavi Eyice'nin tespitlerine göre arka cephenin zemin ve birinci kat duvarlarının tamamı, yan duvarların ise bir kısmı 1316 yılı yapısına aittir. Eyice'ye göre arka kapının üzerindeki arma da daha geç bir döneme ait olmakla beraber, muhtemelen daha önce bulunan bir Ceneviz armasının kopyasıdır. (Eldem, 2000).

Günümüzde 10 hisseli olan hanın en büyük hissedarı Evripidis Karaserafimis'tir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.7.1973 tarih ve 7321 numaralı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

Zemin ve üzerindeki asma katla birlikte beş katlı olan Bereket Han avlusuz hanlardandır ve 224,5 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Demir putrelli yığma bir bina olan hanın zemin katı sadece Bankalar Caddesi'ne açılan iki katlı iki mağaza ve bir dükkâna ayrılmıştır. Han içine açılmayan asma kattaki mekânlara ise sadece mağazalardan girilir. Üst katlarda, orta koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiş odalar bulunur (şekil 4.87).

Bereket Han'ın cepheleri birbirinden farklıdır: Bankalar Caddesi'ne bakan düz sıvalı cephe sadece pencere açıklıklarıyla hareketlendirilmiştir. Kat döşemeleri hizasındaki yüksek profilli silmelerle üç yatay parçaya bölünmüş ve sade bir kornişle bitirilmiş olan cepheye yataylık hakimdir. Asma katın üzerinde başlayan S-kıvrımlı, rozet ve stilize bitki motifli payandaların taşıdığı çıkma, bina boyunca devam eder. Binanın sağ kenarındaki, kat merdiveni ve tuvaletlerin yer aldığı bölüm çıkmasızdır. Pencere düzeni her katta aynıdır. Dikdörtgen söveli pencerelerin her katta farklı olan kilit taşı bezemesi cephenin tek süsüdür. Kilit taşı

Şekil 4.88 Bereket Han

bezemesinin asma ve birinci kat pencerelerinde geometrik, ikinci ve üçüncü katınkilerde bitki motifli olduğu han, bütününde Neorönesans üslubu çağrıştıran bir pencere düzeni ve dekorasyonuna sahiptir (şekil 4.88).

Üç katlı olan Kart Çınar Caddesi cephesinin zemin katını yuvarlak kemerli beş niş kaplar; bunların orijinalde bu sokağa açılan dükkânların sonradan örülmüş kapılarının olduğu var olan izlerden anlaşılmaktadır. Ortadaki nişin üzerinde bir yük vinci ve Ampir üslupta çapraz kılıçlı bir zafer simgesi bezemesi görülür. Bu sade cephenin sadece zemin katı sıvalıdır. Taş ve üç sıra tuğla hatıllı duvar örgüsünün görüldüğü birinci ve ikinci katlardaki dikdörtgen söveli pencerelerde herhangi bir bezeme yoktur (şekil 4.89).

Hanın normal katlarında, koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiş, birbirine geçmeli altışar oda bulunur. Diğer mekânlar gibi tavanı volta döşeme ve yerleri ahşap olan odalara içeriden basık kemerli, dışarıdan dikdörtgen taş söveli kapılardan girilir. Üçer pencere ile sokağa açılan köşe odalar hariç tüm odaların sokağa bakan iki penceresi bulunur. Üçüncü kat pencereleri kapılar gibi içeriden basık kemerlidir, birinci ve ikinci katınkiler ise düz atkılıdır. Merdivenleri yekpare mermer olan yapının koridorları blok mermer döşelidir. Han kapısı dökme demirdir.

Şekil 4.89 Bereket Han

Bereket Han'da 1889-90'da bir tüccar, bir sigorta şirketi, bir işadamı, bir komisyoncu, bir tütün tüccarı, iki avukat, bir orman işletmecisi ve İstanbul şehrinin aydınlatılması işiyle ilgili bir şirket (*Societé Ottoman pour le'clairage de la ville de Constantinople*) faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90). Goad sigorta haritalarına göre zemin katta bir kahve vardı (Goad, 1905). On yıl kadar önce büyük bölümü depo olarak kullanılan hanın zemin katında elektrik malzemeleri ticaretiyle uğraşan iki dükkân ile bir büfe, birinci katında bir çay ocağı ile kullanılmayan boş odalar, ikinci katında iki avukat bürosu, iki elektrik malzemeleri ithalatçısı firma, bir kadın kuaförü bulunuyordu. Üçüncü kat ise tamamen depolara ayrılmıştı. Bereket Han günümüzde tamamen boştur ve restore edilmektedir.

19. Yüzyıl sonlarında yapılmış olmasına rağmen cephelerinin son derece sade, bezemelerinin ölçülü, fakat Batılı oluşu, planında avluya değil, kapalı koridor sistemine yer verilmiş olması Bereket Han'ı bizim için ilginç kılan özelliklerdir. Kanımızca, orta koridor sistemi hanın üç tarafı açık konumu ve parselde kapladığı nispeten küçük yerle ilgili pratik bir çözümdür.

4.3.5. Büyük Balıklı Han

Galata Müeyyetzade Mahallesi'ndeki bu han, Kemeraltı Caddesi, Aynalı Lokanta, Arşın Çıkmazı ve Leblebici Şadan Sokakların çevrelediği ada üzerindedir. Kemeraltı Caddesi no.10'daki ana giriş dışında biri sonradan kapatılmış olan iki girişi daha vardır. Halen kullanılan girişlerden diğeri Aynalı Lokanta Sokak üzerindedir.

19. Yüzyıl kayıtlarında ismi "Hastahane Han" olarak geçmekle beraber, sonradan "Büyük Millet" veya "Büyük Balıklı Han" isimleri kullanılmıştır. Avlu duvarındaki yazıttan 1875 tarihli olduğu anlaşılan han, "Patrik II. Yoakim tarafından, namlı Rum zenginleri Zagforos, Zarifi, Rali, Koronos, Hacopulo ve Kazonova'nın bağışlarıyla Balıklı Rum Hastanesi'ne akar olarak yaptırılmıştır. Mimarı Ariditi Razi'dir" (Koçu, 1946-48). Şimdiki hanın yerinde daha önceden ahşap bir bina bulunuyordu, Balıklı Rum Hastanesi ilk kez 1454'te bu binada faaliyete geçmişti. Ahşap bina sonradan kâgir olarak yenilenmiş ve 1753'e kadar hastane olarak kullanılmaya devam etmişti, fakat bu tarihte gemilerle gelenlerin getirdiği veba gibi bulaşıcı hastalıkların buradan şehre yayılmasını engellemek amacıyla hastane sur dışına nakledilmiş ve eski hastane binası da sonradan iş hanına çevrilmişti (Yıldırım, 1994). Günümüzde, Balıklı Rum Hastanesi Vakfı'na ait olan Büyük Balıklı Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

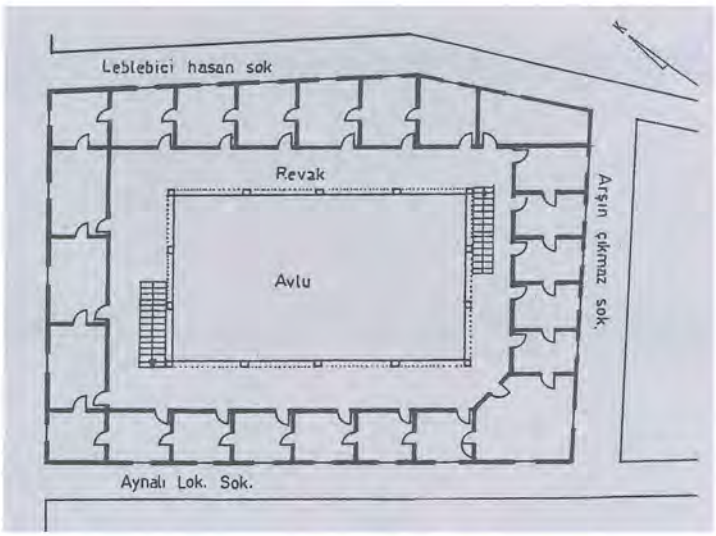

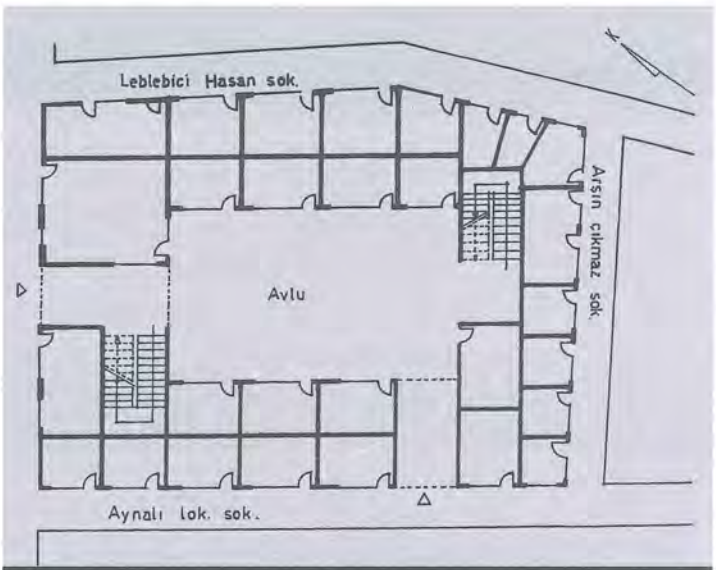

Şekil 4.90 Büayük Balıklı Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Dikdörtgene yakın düzgün bir planı olan Büyük Balıklı Han 951 metrekarelik bir alana oturur. Kemeraltı Caddesi, Aynalı Lokanta Sokak ve Arşın Çıkmazı Sokak'taki üç girişten sonuncusu dükkâna çevrilmek suretiyle iptal edilmiştir. Zemin katla birlikte dört katlı olan hanın, üzeri dört yana eğimli cam çatıyla örtülü büyük bir avlusu vardır. Blok mermer döşeli avlunun ortasında fıskiyeli bir havuz dikkat çeker. Zemin katta, biri avluya diğeri sokağa açılan iki dükkân sırası bulunur. Üst katlardaki odalar klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi revaklar arkasına dizilmiştir (şekil 4.90), buna karşın zemin katta revak yoktur.

Büyük Balıklı Han'ın Neoklasik üslubu çağrıştıran cepheleri gayet sade, düz ve hareketsizdir. Cephelerin tek süsü yatay yönde bir hareket sağlayan taş kat arası silmeleri, aynı şekildeki kornişler ve sadece Kemeraltı

Şekil 4.91 Büyük Balıklı Han

Caddesi cephesinde görülen pilastrlardır. Bütün cephelerde pencereler dikdörtgen taş söveli ve denizliklidir, sadece dükkânlara ait asma kat pencereleri yuvarlak kemerli ve demir parmaklıklıdır (şekil 4.91). Volta döşemeli bir geçitle avluya bağlanan girişler, Kemeraltı Caddesi'nde cephenin simetri aksında, Aynalı Lokanta Sokak'ta simetri aksının sağ tarafındadır. Düz atkılı bir açıklık şeklindeki girişlerin üzerinde yuvarlak kemerli demir parmaklıklı alınlık dikkat çeker. Hanın zemin kat cepheleri, dört taraftaki sokaklara açılan toplam 24 dükkân ile çevrilidir. Bazıları iki katlı ve hepsi volta döşemeli olan dükkânların cephesi orijinal halini yitirmiştir.

İç cephelerde birinci katta başlayan revakların tuğla bezeli basık ve yuvarlak kemerleri ve demir korkulukları dikkat çeker. İkinci ve üçüncü kat arasında füruşlu bir silmenin görüldüğü iç cepheler, kalelerde olduğu gibi mazgal dişi ile bitirilmiştir (şekil 4.92). Ayrıca, iç cephelerin iki yerinde, birinci kat hizasında hanın kitabesi yer alır.

Kemeraltı Caddesi girişini avluya bağlayan geçit üzerinde karşılıklı iki dükkân vardır. Toplam 30 dükkân ve 69 odalı handa avluya açılan dükkânların hepsinde yuvarlak pencereli asma kat bulunur. Düşey sirkülasyon, Kemeraltı Caddesi'ni avluya bağlayan geçit ve karşısındaki revak kolunda bulunan kat merdiveni ile sağlanır. Odalar dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı kapılarla revaklara açılır; odaların revağa bakan penceresi yoktur, sokağa açılan pencereler içeriden basık kemerlidir. Birbirine geçmeli olan odaların yerleri rabıta döşelidir, tavanları, revaklar ve handaki diğer mekânlar gibi volta döşemedir.

Büyük Balıklı Han'da 19. yüzyılda icra edilen mesleklere baktığımızda bir çeşitlilik görülür, 1880 yılına ait ticaret yıllıklarında adı geçen meslekler veya meslek erbabı şunlardır: Uluslararası ve yerel bir posta işletmeciliği, *Societé l'Amie de Travail* derneğinin yönetim bürosu, Ulusal Rum Hastaneleri Topluluğu'nun Genel Bürosu, merkezi Yunanistan'da bulunan bir denizcilik şirketinin acentesi, altı komisyoncu, üç iç çamaşırları imalathanesi, avukat yazıhaneleri (biri denizcilikle ilgili olmak üzere dört adet), Karadağ Orman İşletmeleri Yönetim Bürosu, iki mühendislik, bir bankerlik bürosu, hayvan tüccarları (üç adet), ithalat (ip) ve ihracat (kenevir) yapan bir tüccar, tahıl tüccarı. Yukarıda adı geçen kaynaktaki kayıtlara bakıldığında dikkati çeken bir başka nokta da diğer hanlarda olduğu gibi burada da faaliyet gösterenlerin hemen hepsinin gayrimüslim oluşudur. Kayıtlardaki isimlerden sadece hayvan ticaretiyle uğraşan üç kişinin Müslüman olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1880). 1990'lı yılların sonunda elektronikçi, avukat, sigortacıların ağırlıkta olduğu handa, ayrıca bir matbaa ve büfe vardı. Sokağa açılan dükkânların çoğu hurdacı, ikisi hırdavatçı, diğerleri mobilyacı, elektronikçi, berber, büfe ve lokantaydı. Hanın bekçisi İbrahim Kavak'tan aldığımız bilgiye göre günümüzde sokaklara açılan dükkanlar dışındaki yaklaşık 70 odanın yarısı boş; boş olmayanlardan zemin kattakilerde elektronikçiler faaliyet gösteriyor, diğerleri depo olarak kullanılıyor. Kısa bir süre önce bir turizm şirketine satılan yapının otele çevrilmesi planlanıyor

Şekil 4.92 Büyük Balıklı Han

Nispeten erken tarihli bir 19. yüzyıl hanı olmasına rağmen orijinal halini oldukça iyi korumuş bir yapı olan Büyük Balıklı Han, havuzlu avlusu ve basık kemerli revaklarıyla klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırmasına rağmen yapım tekniği ve cephelerdeki Batı etkisiyle döneminin özelliklerini gösterir.

4.3.6. Çeçeyan Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi, Eski Gümrük Sokak no. 3'teki bu küçük han, dar bir sokakta, bitişik nizamda inşa edilmiştir.

Hanın 1890 olan yapılış tarihi giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabede belirtilmiştir, tarihin biraz üzerinde de ismi "Tchecheyan Khan" olarak Latin ve Ermeni harfleriyle okunur. Yazılı kaynaklarda yaptıranı ve mimarı hakkında bilgi edinemediğimiz hanın şimdiki sahibi Ali Nusret Baldaş'tır. Han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı, avlusuz, demir putrelli yığma bir bina olan hanın bir bodrumu, bir de sonradan ilave edilmiş çekme katı vardır. Planı parsele uyum sebebiyle dik açılı olmayan han 166 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Zemin katta sokağa açılan iki dükkân, giriş holü ve kat merdiveni vardır. Üstü cam çatılı bir hole açılan birbirine geçmeli kısmen dar uzun odalardan oluşan tipik katın planı simetrik değildir. Cephe tarafındaki üç odanın kendi içinde ayrı bir birim olarak düşünüldüğü hepsinin bir ara hole açılmasından bellidir. Odaların bir kısmının dışarıya açılan penceresi vardır, bir oda hiç ışık almaz, iki oda ışığı iki bina arasındaki ışıklıktan ve kat holü üzerindeki cam çatıdan alır (şekil 4.93).

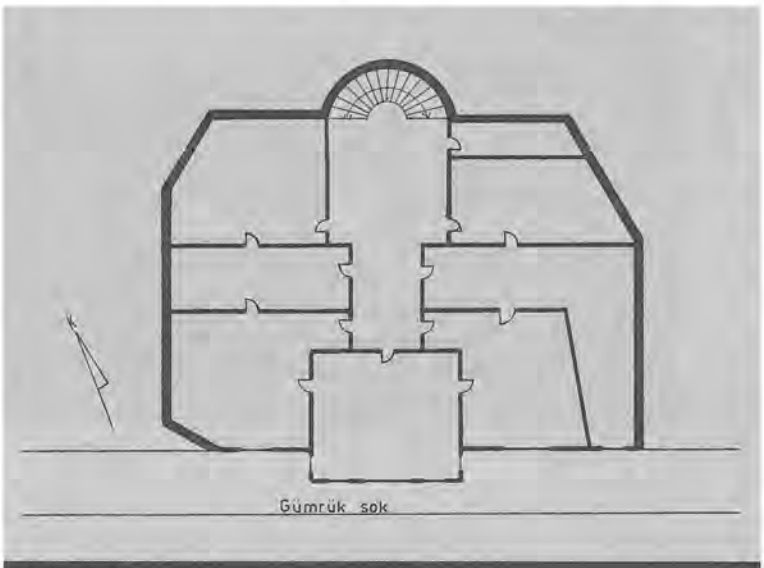

Şekil 4.93 Çeçeyan Han Tipik Kat Plan Krokisi

Çeçeyan Han'ın oldukça süslü cephesinin en dikkat çekici, en çok vurgulanmış kısmı, tamamen mermer kullanılarak yapılmış, iki yanı sütunlu, yuvarlak kemerli, geniş saçaklı Neoklasik üsluptaki girişidir. Cephenin simetri aksındaki iki yanı dükkânlı girişin yivli sütunları iyon başlıklı, kemer sırtı natüralist bitki bezemeli, S-kıvrımlı ikili payandaların taşıdığı saçağı pano motiflidir. Giriş kemeri üzerinde hanın tarihi ve isminin yer aldığı kitabeler görülür (şekil 4.94). Giriş üzerinde başlayıp bina boyunca devam eden çıkma ve iki kat boyunca uzanan korent başlıklı yivli pilastrlar cephenin düşey hatlarını vurgular. Özellikle Barok, Rokoko ve Klasik üsluplardan ödünç alınmış bezeme örgelerinin bol bol kullanıldığı cephe eklektiktir (şekil 4.95).

İki yanı pilastrlı birinci kat pencerelerinin volütlü, gülbezek motifli, ortası çiçek vazosu kabartmalı kesik alınlıkları vardır, pencere atkıları dalga-şerit ile bezenmiştir. Çıkma üzerinde eskülap sopasıyla birlikte natüralist bitki bezemesi ve geometrik motiflerin bir arada görüldüğü sarkmalar yer alır. İkinci kat pencereleri düz atkılı, yanları pilastrlıdır, birinci katınkiler gibi silmelerle çerçeve içine alınmış olan pilastrların özgün başlıkları dikkat çeker. Bu katın cephesi stilize palmet, volüt, şamdan motifleri, maskaronlar ve başka bazı motiflerle bezenmiştir. Gerek birinci, gerekse ikinci katın pencere etekleri pano bezemelidir. Üçüncü kat cephesi de silmelerle çerçeve içine alınmış pilastrlarla düşey yönde bölümlenmiştir. Üçgen alınlıklı üçüncü kat pencereleri akroterleri, alınlık

tablasındaki madalyon kabartması ve pencere sövelerindeki stilize bitki motifleriyle Neoklasik üsluptadır. Döşeme hizalarının çıkıntılı olduğu cephede, ikinci ve üçüncü katlar arası diş-kesimi şeridi ve palmet friziyle vurgulanmış, cephe füruşlu bir saçak kornişiyle bitirilmiştir. Sonuçta, ağır süslemeli, dekoratif öğelerde net ayrım olmayan Neorokoko ve Neobarok ağırlıklı eklektik bir cepheyle karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Şekil 4.94 Çeçeyan Han

Volta döşemeli bir geçit hanın kapısını sadece bir çay ocağı ile kat merdiveninin bulunduğu giriş holüne bağlar. Girişin iki yanındaki zemin kat dükkânları hanın içine açılmaz. Tipik katlardaki odalar dikdörtgen taş söveli, dışarıdan cam-ahşap, içeriden demir kanatlı kapılarla hole açılır; pencereler içeriden kısmen düz atkılı, kısmen basık kemerlidir. Bütün mekânların volta döşemeli, merdivenlerin yekpare mermer olduğu handa oda ve dükkânlar rabıta döşeli; giriş holüyle, kat holleri blok mermer döşelidir.

1990'lı yılların sonunda zemin katında bir kırtasiyeci ile ölçü aletleri tüccarı, katlarında üç avukatlık bürosu, iki sigortacı, bir turizm şirketi, bir telefon satıcısı, bir telekomünikasyon şirketi, bir tekstil ve kilit toptancısının faaliyet gösterdiği handa üçüncü katta bazı odalar depo olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde, sadece depo olarak kullanılan oda sayısı artmış, icra edilen meslekler bakımından pek bir değişiklik olmamıştır. Hanın geçmişteki işlevi hakkında edinebildiğimiz en eski bilgilere göre zemin katta bir sigar dükkânı ile sarraf, üst katlarda dört komisyoncu ki bunlardan biri iki odayı işgal ediyordu, bir dalgıç, bir mekanisyen, bir hasar komiseri, bir gemi müteahhidi, bir mimarlık bürosu, iki odada faaliyet gösteren bir avukatlık bürosu, hükümete et temin etmekten sorumlu müteahhit (üç odayı işgal ediyordu), bir tüccar (üç odayı işgal ediyordu) ve bir tellal vardı, odabaşının adı Keçeciyan'dı. Handa o zamanlar faaliyet gösterenlerin isimlerine bakıldığında sadece iki Müslüman ismi göze çarpıyor. (Annuaire Oriental, 1913).

Şekil 4.95 Çeçeyan Han

Dar bir sokakta bitişik nizamda inşa edilmiş küçük bir yapı olmasına rağmen son derece yoğun bezemeli, çok katlı bir cepheye sahip olan Çeçeyan Han, odaların katlarda bir hole açıldığı avlusuz hanlar grubundandır.

4.3.7. Çituri Han

Galata, Yenicami Mahallesi, Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (eski Mertebani Sokak) ve Söğüt Sokak'ın kesiştiği köşedeki Çituri Han'ın giriş kapısı Teğmen Hüseyin Sofu Sokak no.5'tedir.

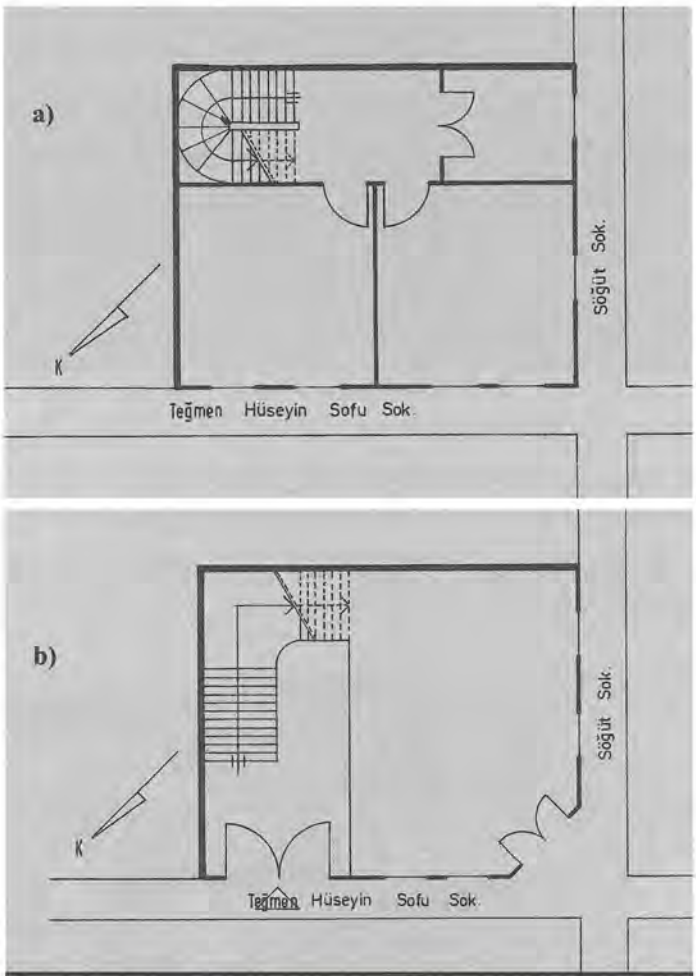

Şekil 4.96 Çituri Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi b) Zemin Kat Plan Krokisi

Hanın mülkiyetini uzun süre ellerinde tutmuş olan Çituriler'in adıyla "Çituris Han" olarak da anılan hanın ilk adı "İbret Han", yapım tarihi 1861, ilk sahibi Vasil Hacıyanopulos'tur. Han 1918'de Çituris kardeşlerce satın alınmıştır (Üsdiken, 1994; Goad, 1905). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararına göre korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu III olarak belirlenmiş olan Çituri Han'ın şimdiki sahibi Adnan Topçu ve hissedarlarıdır (Bey. Bel. İmar Arş.).

Demir putrelli kâgir han, zemin katla birlikte üç katlı ve avlusuzdur. Zemin katın üzerinde depo olarak kullanılan alçak tavanlı, küçük pencereli bir de asma katı olan hana sonradan iki kat ilavesi yapılmıştır (şekil 4.97). 142,5 metrekareye oturan zemin katın tümünü sadece sokağa açılan tek bir mağaza işgal eder, normal katlarda birbirine ve merdiven sahanlığına açılan üçer oda bulunur (şekil 4.96).

Cepheleri oldukça sadedir. İki yanı iyon başlıklı yivli pilastrlarla vurgulanmış, yuvarlak kemerli, üçgen alınlıklı Neoklasik üsluptaki giriş Teğmen Hüseyin Sofu Sokak cephesindedir (şekil 4.98). Zemin kat cephesi enine kesme taşlı yivli pilastrlarla dikey yönde bölümlenmiştir. Asma kat pencereleri basık kemerli ve denizlikli, diğer katlardakiler dikdörtgen taş söveli ve sürekli denizliklidir. Kat araları dikdörtgen profilli taş silmelerle vurgulanmış, cephe füruşlu bir korniş ile bitirilmiştir. Bütününde Neorönesans üslup özelliklerini gösteren cephede dikkat çeken diğer unsurlar, pencere eteklerindeki dikdörtgen füruşlar ve birinci kat pencerelerinin yivli alınlığıdır (şekil 4.99).

Kapıdan girince yekpare mermer basamaklı kat merdiveniyle karşılaşılan handa tüm tavanlar volta döşemedir. Odaların yerleri ahşap rabıta, koridorlarınki çini kaplıdır. Kapılar ve giyotin tarzındaki pencereler içeriden demir kanatlarla emniyete alınmıştır.

Çituri Han'ın geçmişteki işlevi ile ilgili bilgi edindiğimiz 1889-90 baskısı ticaret yıllıklarına göre hanın zemin katında sarraf ve borsa acentesi, birinci katında bir tüccar ve bir borsa komisyoncusu, ikinci katta yabancı

Şekil 4.97 Çituri Han

Şekil 4.98 Çituri Han

bir sigorta şirketinin acentesi, üçüncü katta ise bir işadamıyla bir avukat faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90). Çituris kardeşler hanı satın aldıktan sonra bir taraftan kırtasiye malzemeleri ithal edip satmaya, bir taraftan da zamanın ünlü Çituris matbaasını çalıştırmaya başladılar. "Dönemin hemen hemen bütün yabancı dil yayınları Çituris matbaasında basılırdı. Çiturisler kırtasiye işlerini geliştirip kâğıt ithalatına da başlayınca İstiklal Caddesi ile Eski Çiçekçi Sokak köşesindeki Isak Sevy'e ait eczaneyi satın alıp, Çituris Kırtasiye adı altında işletmeye başladılar. Aile Türkiye'yi terk ederken bu dükkânlar ve han satılıp devredildi" (Üsdiken, 1994). 1990'lı yılların sonlarında Çituri Han'ın zemin katında bir kırtasiyeci, birinci katında bir kırtasiyeci ve bir avukat faaliyet göstermekteydi. Diğer katlar kısmen depo olarak kullanılmakta, kısmen de boş durmaktaydı. Günümüzde ise hanın tamamı depo olarak kullanılmaktadır.

Çituri Han, oldukça küçük olmakla beraber, Galata bölgesindeki halen ayakta olan en eski ve orijinal halini en iyi korumuş 19. yüzyıl hanlarındandır. Ayrıca, mekânların apartman tarzında düzenlendiği avlusuz hanların en eski örneklerindendir.

Şekil 4.99 Çituri Han

4.3.8. Generali Han

Galata, Yenicami Mahallesi'nde bulunan, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi), Bereketzade Medresesi, Erguvan ve Billur Sokaklar arasındaki adanın tümünü işgal eden bu büyük hanın girişi Bankalar Caddesi no. 9'dadır.

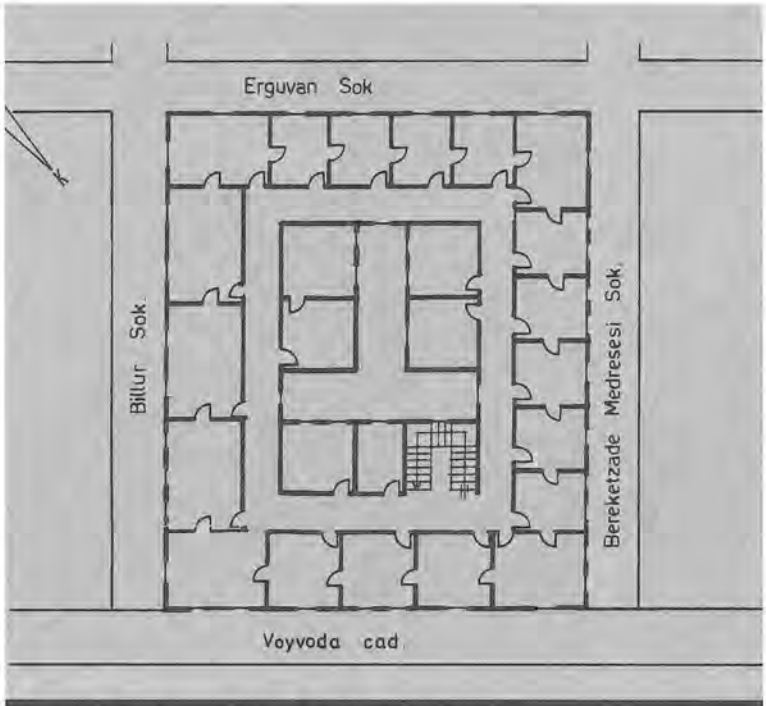

Şekil 4.100 Genarali Han Tipik Kat Plan Krokisi

Assicuraziyoni Generali sigorta şirketi tarafından 1909 yılında ünlü mimar Giulio Mongeri'ye yaptırılmıştır. Mülkiyeti halen yukarıda adı geçen şirketin elinde olan Generali Han'ın yerinde üç katlı ahşap bir yapı olan Vitalis Han bulunuyordu (Eldem, 2000). Türkiye'deki faaliyetlerine 1863'te Bankalar Caddesi üzerindeki bir başka binada başlamış olan *Assicuraziyoni Generali* sigorta şirketinin kuruluş tarihi hanın girişinde, sol taraftaki pilastr üzerinde de belirtildiği gibi 1831'dir (Dünya Gazetesi, 12.1.1995). Şirket, daha sonra halen faaliyetini sürdürdüğü Generali Han'a taşınmıştır. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.3.1983 gün ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte beş katlı, avlusuz, kaloriferli ve asansörlü bir handır. 747,50 metrekarelik bir alana oturan bu kâgir binanın üzerinde bir de çekme kat bulunur (Bey. Bel. İmar Arş.). Zemin kat, banka şubesi olarak kullanıldığından tek bir mekâna dönüştürülmüştür. Normal katlarda odalar binanın dört tarafını çeviren koridorlara açılır. Han dört cepheli olduğundan odaların çoğunun dışarı açılan penceresi vardır; her katta sadece dört oda, tuvaletler, kat merdivenleri ve koridorlar ışığı dışarıdan değil, ortadaki ışıklıktan alır (şekil 4.100).

Generali Han'ın yoğun bezemeli, aynı zamanda görkemli cephesi yatay yönde kat arası silmeleriyle, düşey yönde pilastr ve sütunlarla bölümlendirilmiştir. Kesme taş kaplı zemin ve birinci kat boyunca devam eden pilastrlar ile ikinci ve üçüncü katlar boyunca kesintisiz uzanan kompozit başlıklı sütun çifti cepheyi düşey yönde üç parçaya böler. Her parça içine pencereler ikili veya üçlü gruplar halinde yerleştirilmiştir (şekil 4.101). Kesme taş kaplı zemin katın simetri aksındaki giriş, iki yanda düz başlıklı pilastrlar, yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve triglif-metop frizli arşitravıyla giriş Neoklasik üsluptadır. Giriş açıklığının üst tarafını kısmen kapatan alınlık, volüt ve bitki motifli Barok dövme demir parmaklığı ile dikkat çeker. Girişin iki yanında geometrik motifli demir parmaklıklarla büyük dikdörtgen pencereler görülür. Birinci katın pencereleri köşeleri yuvarlatılmış düz atkılı ve kilit taşı bezemelidir. Pilastrların bitimindeki kenarları stilize bitki bezemeli, C-kıvrımlı, Barok madalyon ile altındaki iki ucu kurdeleli Art Nouveau kumaş kabartması bu kattaki diğer bezeme öğeleridir (şekil 4.102).

Üçüncü ve dördüncü kat pencereleri Fransız balkonlu ve basık kemerlidir; kemerler, yumurta-ok frizi bezemelidir. Üçüncü katta pencere aralarında görülen sarkmalar gülbezek ve stilize meyve motiflidir. İkinci ve üçüncü kat arası, dişkesimi silmesi ve konsollu bir balkon çıkması ile belirginleştirilmiştir. Üçüncü katta pencere aralarında başlayan, başlangıcı maskaronlu, alt yüzeyi stilize palmet motifli, bitimi de yine stilize bitki motifli içbükey payandalar dördüncü katın balkon çıkmasını taşır. Dördüncü kat pencereleri, içi kaset döşemeli, yumurta-ok frizli Rönesans mimarisinden ödünç alınmış yuvarlak bir kemer içine oturtulmuştur. Bu kat da Fransız balkonludur. Pencere aralarındaki ikili konsollar, kıvrım, palmet ve kumaş motifli armalar ve cepheyi bitiren saçak silmesi dördüncü kat cephesinin diğer süsleridir. Sonuç olarak, Klasik, Barok, Art Nouveau ve Rönesans üsluplarından ödünç alınmış unsurların bir arada kullanıldığı cephe bütününde eklektiktir. Generali Han'ın düz olan diğer cephelerinin kayda değer herhangi bir özelliği yoktur.

Şekil 4.101 Generali Han

Han'ın oval girişinin sağ tarafındaki kat merdiveni ve asansör ile üst katlara çıkılır. Tipik kat olarak incelediğimiz, orijinal halini oldukça iyi korumuş olan üçüncü katta birbirine geçmeli 23 oda bulunur. Odalar düz atkılı, ahşap kanatlı bir kapıyla koridora, yine düz atkılı bir veya iki pencereyle dışarıya açılır, sadece ortadaki dört oda ışıklığa bakar. Odaların rabıta, koridorların çini döşeli olduğu handa tavanlar volta döşemedir.

Ticaret yıllıklarının 1913 baskısında handaki faaliyetler ile ilgili ayrıntılı bilgi yer almaktadır. 1913'te Generali Han'da, sadece üçü Müslüman geri kalanı gayrimüslim ve Levanten olmak üzere 14 avukat, iki banker, dört mühendis, *Societé Anonim Ottomane de Construction* adlı, aralarında ünlü *Mongeri*'nin de bulunduğu üç mimarın faaliyet gösterdiği (diğer mimarların adı *De Nari* ve *Langas*) inşaat şirketi; bir ekonomik danışmanlık şirketi; *Societé Nationale pour le Commerce, l'industrie et l'agriculture dans l'Empire Ottoman* adlı Osmanlı İmparatorluğu içindeki ticaret, sanayi ve tarım alanındaki faaliyetlerle ilgili bir şirket; Selanik elçisinin bürosu; *Societé de Naphte Caspienne et de la Mer Noire* adlı bir şirket; *Banque Française pour le Commerce et*

Şekil 4.102 Generali Han

l'Industrie adlı banka; *Ottoman Anglo American Company* adlı şirket bulunuyordu. Hana adını veren *Assicuraziyoni Generali* adlı sigorta şirketi ise üçüncü katın tamamını işgal ediyordu (Annuaire Oriental, 1913). 1990'lı yılların sonunda Generali hanın zemin katının tamamı Osmanlı Bankası şubesiydi. Birinci katta iki müşavirlik bürosu, kimyevi maddeler ticarethanesi, Petrol Nakliyat ve Sigorta Şirketi, iki avukatlık bürosu faaliyet gösteriyordu. İkinci katta ithalat ve ihracat yapan bir firma, metal ticareti yapan başka bir firma, bir turizm şirketi ve Brezilya Fahri Konsolosluğu bulunuyordu. Dördüncü katı Birlik Sigorta işgal ediyordu, beşinci katta ise yine Generali Sigorta'nın büroları vardı. Çekme kat yemekhane, kapıcı odası, asansör makine dairesi olarak kullanılıyordu. Günümüzde, yapının tümü Generali Sigorta Şirketi'nin bürolarını barındırıyor.

Süslü ve hareketli cephesiyle dikkat çeken bu görkemli yapıda, oldukça büyük bir parsele oturmasına rağmen, 19. yüzyıla ait pek çok örnekte görülen kapalı avluya yer verilmemiş, buna karşın planda koridor sisteminin tercih edilmiş olması han mimarisinde bir değişime işaret etmektedir. Ayrıca, İtalyan sermayeli bir şirket tarafından İtalyan bir mimara yaptırılmış olması ve handa o yıllarda faaliyet gösteren şirketlerin birçoğunun yabancı sermayeli oluşu göz önüne alındığında, Osmanlı ekonomisinin Batı ekonomisine entegrasyonu sürecinde ortaya çıkan yabancı şirketlerin işyeri ihtiyacının ne şekilde giderildiğine tipik ve somut bir örnek olması bakımından Generali Han özel bir önem arz eder.

4.3.9. Gül Kamondo Han

Galata Yeni Cami Mahallesi, Billur, Kömürcü Aziz ve Medrese Sokaklarıyla çevrili adanın ucunda bulunan üç cepheli Gül Kamondo Han'ın ana girişi Billur Sokak no. 19'dadır. Bu girişle aynı eksen üzerindeki Medrese Sokak kapısı iptal edilmiş, hatta önüne sonradan dükkân inşa edilmiştir.

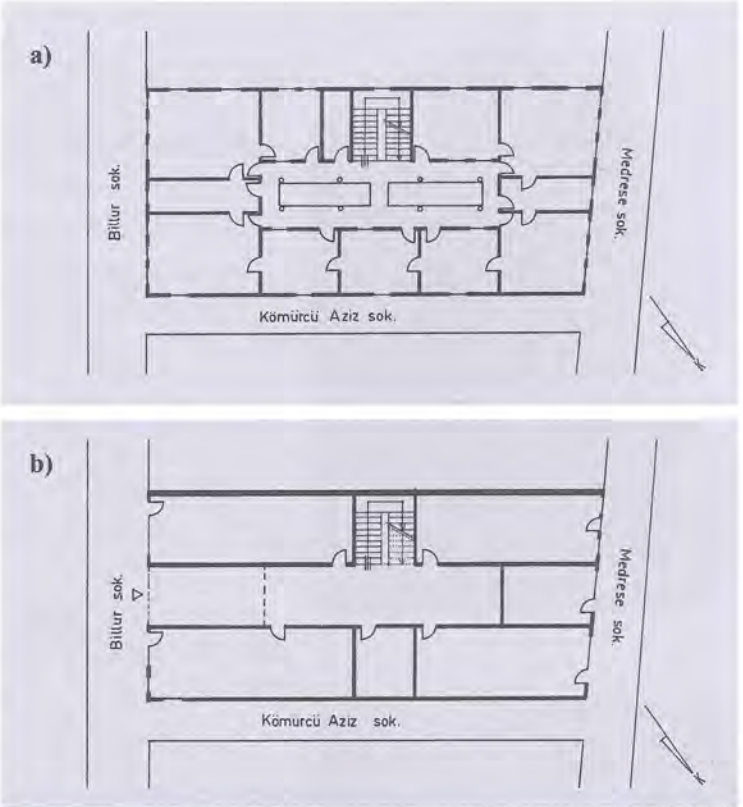

Şekil 4.103 Gül Kamondo Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Kitabesi olmayan hanın tarihine ve mimarının adına yazılı kaynaklarda da rastlanmamıştır. Ancak, 1868 tarihli ticaret yıllıklarında (Cervati, 1868) adının geçiyor oluşu bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir. Adından da anlaşıldığı gibi bankerlikten zengin olmuş ünlü Kamondo ailesinin 19. yüzyıl İstanbul'unda yaptırmış olduğu birçok handan biridir. Yine 1868 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlardan hanın esas adının *Ghiul Camondo* olduğu ve hana adını veren bu isimdeki bir Kamondo ailesi ferdinin o sıralar Galata'daki *Nouveau Camondo* adlı handa banker olarak faaliyet gösterdiği anlaşılıyor (Cervati, 1868). Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivindeki kayıtlara göre hanın şimdiki sahibi Sıtkı Kefeli ve hissedarlarıdır (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı, demir putrelli yığma bir bina olan Gül Kamondo Han'ın revaklı, üzeri iki yana eğimli cam çatılı, yerleri blok mermer döşeli bir iç avlusu vardır. Han, 382,5 metrekarelik bir alana oturur, planı düzgün bir dikdörtgene yakındır. İnce uzun, dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiş olan handa klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi revak sistemi vardır, bir başka deyişle, dükkân ve odalar revakların ardına dizilmiştir. Zemin katın dört köşesinde birer büyük mağaza, aralarında üst kata çıkan merdivenler ile depo olarak kullanılan bir oda, üst katlarda revağın dört kenarına açılan odalar bulunur (şekil 4.103).

Cephe son derece sadedir. Tuğla duvarların üzeri sıvayla kaplanmış, böylece sadece pencere açıklıklarıyla az da olsa hareket kazanmış olan düz bir satıh yaratılmıştır (şekil 4.104). Billur Sokak'taki ana giriş, cephenin simetri aksında ve yuvarlak kemerlidir; üst kısmında oval bir pencere dikkat çeker. Girişin her iki yanındaki dükkânın orijinal cephesi bozulmuştur. Kömürcü Aziz Sokak tarafındaki zemin kat cephesinde, ortası bir füruş ile vur-gulanmış yuvarlak kemeri olan tek bir pencere görülür. Diğer katların pencereleri yuvarlak kemerli, taş söveli ve demir parmaklıklıdır. Kömürcü Aziz Sokak cephesinin üçüncü katında olduğu gibi, halen kalmış örneklerden pencerelerin zamanında dışarı açılan demir kanatlarla emniyete alındığı anlaşılıyor. İçbükey profilli bir korniş ile bitirilmiş olan cephe, klasik Osmanlı ticaret hanlarında olduğu gibi gayet sade olmakla beraber, yuvarlak kemer, oval pencere gibi formlar Avrupa mimarisinin etkisini gösterir. Ayrıca bu han, yapı malzemesi bakımından da klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrılır.

Şekil 4.104 Gül Kamondo Han

Şekil 4.105 Gül Kamondo Han

Beşik tonozlu bir geçitle avluya girilir. İki katlı olan zemin kat mağazaları hem sokağa, hem de avluya açılır; katlar arasındaki bağlantı iç merdivenle sağlanmıştır, dolayısıyla zemin kat revakları da iki kat yüksekliğindedir. Ayrıca mağazalardan bazılarının ikinci katı demir parmaklıklı pencerelerle avluya açılır. Mağazaların tavanı volta döşeme, yerleri rabıtalıdır. Zemin katta yuvarlak, diğer katlarda basık kemerli olan revaklar düz başlıklı dikdörtgen kesitli ayaklara dayanır (şekil 4.105). Revakların yer döşemesi blok mermer, korkulukları demirdir, ayrıca her katta, iki uzun kenar arasında geçit sağlayan demir ızgaralar bulunur. Bunların yanı sıra, revakların klasik Osmanlı hanlarındakine kıyasla çok daha dar olduğu dikkat çeker. İkinci kattaki odalar arasında büyüklük ve örtü sistemi bakımından farklar vardır: Çapraz tonozlu köşe odalar diğerlerine göre daha büyüktür, bunların arasında depo olarak kullanılan beşik tonozlu küçük birer mekân bulunur. Revağın uzun kenarlarına açılan odalar da beşik tonozludur. Odalar arasında iç kapıyla bağlantı sağlanmıştır. Köşedekiler hariç tüm odalar dikdörtgen taş söveli birer kapı ve pencere ile revağa açılır. Köşe odaların revağa açılan penceresi yoktur, buna karşılık sokağa açılan pencere sayısı diğerlerinden fazladır. Kapılar, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Revağa açılan pencereler dışarıdan demir kanatlıdır. Sokağa bakan pencerelerin tümü içeriden basık kemerlidir. Üçüncü katın tavan yüksekliği ikinci kata göre daha azdır, bu nedenle bu kattaki revak kemerleri daha basıktır. Bunun dışında ikinci katla arasındaki tek fark, bu katta odaların aynalı tonozla örtülü olmasıdır, en üst kat olduğundan bu değişiklik mantıklıdır, çünkü böylelikle tonozların ayna kısmındaki açıklıklarla odaların tepeden ışık alması sağlanmıştır. İkinci ve üçüncü katlardaki odaların tümünün orijinalde dışarıya açılan pencereleri olduğu, fakat uzun kenarlardan birindekilerin bitişikteki binanın yükseltilmesi sonucu işlevini yitirdiği anlaşılıyor.

1868 yılına ait ticaret yıllığına göre o yıllarda Gül Kamondo Han'da daha çok bankerler faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868). 1880 tarihli ticaret yıllığında ise altı banker, bir para simsarı, hırdavatçılık ve bıçakçılık yapan birer tüccarın adı geçmektedir. Kayıtlardaki isimlerden bu handa faaliyet gösterenlerin tümünün gayrimüslim azınlık mensubu veya Avrupalı olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1880). Günümüzde ise Gül Kamondo Han'da iş malzeme ve elbiseleri ticaretiyle uğraşanlar ile testereci, bakalitçi, contacılar ve eskiden olduğu gibi hırdavatçılar bulunmaktadır.

Sonuç olarak Gül Kamondo Han, revaklı avlu sistemi ile cam çatının; tonozlu, kemerli revaklar ile demir korkuluğun; çapraz, beşik, aynalı tonoz ile volta döşemenin bir arada kullanıldığı, çok katlı olmakla beraber klasik Osmanlı hanlarını andıran sade cephesiyle orijinal halini iyi korumuş, ilginç bir geçiş hanıdır.

4.3.10. Gümrük Han

Diğer adı Çinili Rıhtım Han olan Gümrük Han Karaköy, Kemankeş Caddesi ile Marmara Denizi arasında bütün bir adayı işgal eder. İki kapısı olan hanın ana girişi Kemankeş Caddesi no. 36'dadır. Aynı aks üzerindeki ikinci kapı Çinili Han Geçidi Sokak adlı paralel sokağa açılır.

Gümrük Han, Dersaadet Rıhtım Dok ve Antrepo Şirket-i Osmaniyesi tarafından 1910-1911 yıllarında yaptırılmıştır (Özbakan, 1948; Eyice, 1950). Kitabesi olmayan hanın mimarının adı yazılı kaynaklarda da geçmemektedir. Goad haritalarına göre 1904-05 yıllarında Gümrük Han'ın bulunduğu parsel üzerinde deniz tarafında café, restoran ve birahaneler, yol tarafında ise kömür, odun ve demir depoları vardı (Goad, 1905). Han, günümüzde Gümrükler Başmüdürlüğü'nün mülküdür (Bey. Bel. İmar Arş.).

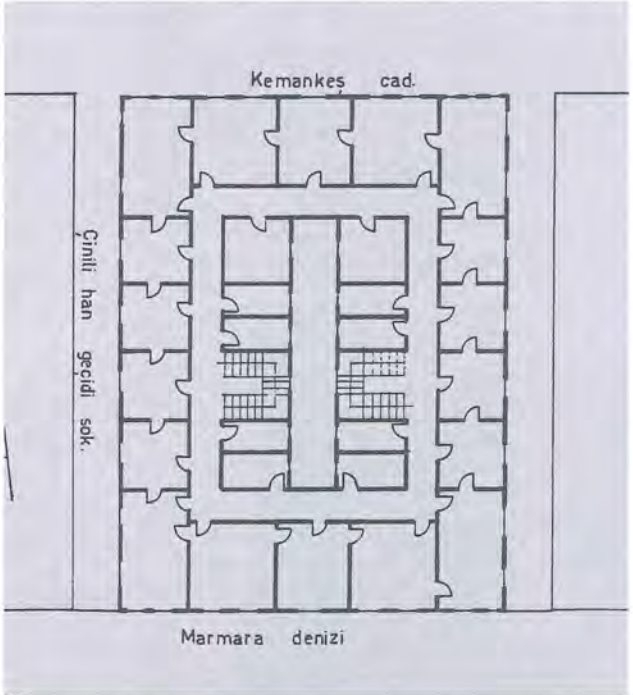

Şekil 4.106 Gümrük Han Tipik Kat Plan Krokisi

Zemin ve asma katla birlikte toplam beş katlı ve avlusuz olan Gümrük Han'ın üzerine sonradan bir kat daha eklenmiştir. Dört tarafı açık dikdörtgen bir kütle şeklindeki hanın ışıklığı ortasından geçen uzun aks üzerindedir. Merdiven boşlukları, tuvaletler ve çay ocakları üzeri camekânlı ışıklığa pencerelerle açılır. İki merdiven ve iki asansörü bulunan binada uzun aksın iki yanı simetriktir. Zemin kat dükkânsızdır, tipik katta odalar, ışıklığı dört tarafından çeviren koridor üzerine dizilmiştir (şekil 4.106). Demir karkaslı yığma binanın asansörü sonradan ilave edilmiş olsa da, kalorifer tesisatının başından beri var olduğu biliniyor.

Dört cepheli bu geniş kütle, pencere açıklıklarının büyüklüğü sayesinde hafif, şeffaf bir görünüm kazanmıştır. Cepheler dikdörtgen profilli silmelerle yatay yönde ikisi iki, en üstteki bir kattan oluşan üç parçaya bölünmüştür (şekil 4.107). Zemin ve asma kat cepheleri kesme taşla, cephelerin geri kalan kısmı sarı çinilerle kaplıdır, bu nedenle bina *Çinili Han* diye de anılır. Cepheler S-kıvrımlı payandalarla asma kat ve birinci kat hizasında kademeli olarak öne alınmıştır. Dikdörtgen profilli bir korniş ile sonlanan cephenin devamında tamamen farklı üsluptaki ek kat görülür. Pencere düzeni her katta aynı değildir. Zemin kat pencereleri düz atkılı, asma katınkiler yuvarlak kemerlidir, sadece düz atkılı giriş kapısının üst kısmında, asma kat hizasındaki pencere basık kemerli ve kilit taşı bezemelidir; üst katlardaki pencerelerin hepsi düz atkılıdır. Yan cephelerin simetri aksı üzerinde, asma ve birinci kat arasında ikili ve tek olarak düzenlenmiş S-kıvrımlı konsollar görülür. Konsollarla aynı hizada mermer sütunlar ikili ve tek olarak bir ve ikinci katlar boyunca uzanır. Bu sütunlar ve üzeri çini kaplı geometrik Art Nouveau üslubundaki

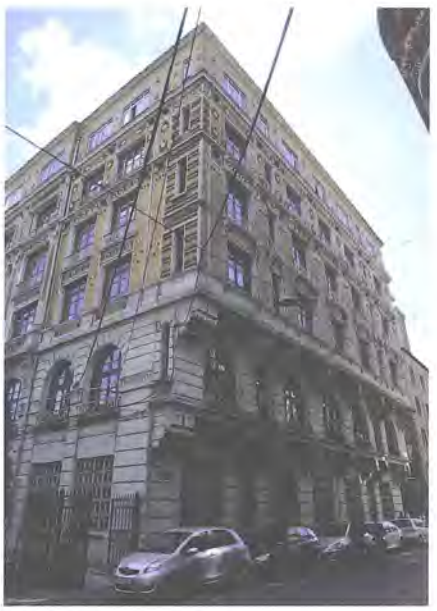
Şekil 4.107 Gümrük Han

Şekil 4.108 Gümrük Han

Şekil 4.109 Gümrük Han

pilastrlar yan cepheleri altı eşit parçaya böler. Aralarda düz atkılı, demir veya taş parapetli Fransız pencereleri bulunur (şekil 4.108). Birinci katta, cephenin ortasındaki pencerelerin korkulukları ile asma kat cephesindeki mukarnası çağrıştıran motifleriyle yatay şeritler Oryantalist üsluptadır. Tavanı diğer katlara göre daha basık olan üçüncü katın pencere düzeni alt kattaki gibidir. Pencere ve kat araları geometrik motifli sarı, mavi ve turuncu çinilerle süslenmiştir. Kemankeş Caddesi cephesi ve deniz cephesi yan cephelerle hemen hemen aynı özellikleri gösterir. Art Nouveau, Oryantalist, Neorönesans gibi çeşitli mimari akımların etkisinin görüldüğü binada Art Nouveau üslup özelliği ağır basar.

Tipik katta dışarıya açılan, farklı büyüklükte toplam 18 büro odası bulunur. Işıklığa bakan mekânlar çay ocağı, tuvalet v.s. olarak kullanılır. Odaların koridora açılan birer kapıları, büyüklüklerine göre bir veya ikişer pencereleri vardır, odaların hepsi birbirine geçmelidir. Tavan yüksekliği 3,5 metreye varan mekânların döşemesinin demir karkaslı olduğu handa, yerler odalarda rabıta, koridorlarda taş çini kaplıdır, merdivenler ise yekpare mermerdir.

1913 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre o yıllarda Gümrük Han'da 12 denizcilik acentesi ve komisyoncusu faaliyet gösteriyordu, bunların ikisi aynı zamanda kömür ticaretiyle uğraşıyordu, kömür ticaretiyle uğraşan ayrı bir şirket daha vardı. Bunların yanı sıra romörkaj, kurtarma ve pilotajla ilgili bir Fransız şirketinin acentesi; Belçika Limanı Kaptanlığı; çimento işi yapan bir şirket; *Rossia* adlı sigorta şirketinin Türkiye temsilciliği; *Liverpool&London&Globe* ve *The State Assurance Co. Ltd.*'nin Türkiye temsilciliği ve Rus Posta Şirketi Gümrük Han'da faaliyet gösterenler arasındaydı. Kayıtlardaki isimlerden bu handa işyeri olanlardan sadece birinin Müslüman, diğerlerinin ağırlıkla Rum asıllı olmak üzere gayrimüslim azınlık mensubu veya Avrupalı olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Han, günümüzde İstanbul Gümrük ve Muhafaza Başmüdürlüğü, Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı Teftiş Kurulu ve Maliye Bakanlığı İstanbul Gümrük Saymanlık Müdürlüğü'nün ana yönetim merkezi olarak işlevini sürdürmektedir.

Çini kaplı, özgün cephesi ve avlusuz, orta koridor sistemine dayanan simetrik planıyla dikkatimizi çekmiş olan Gümrük Han, orijinal halini gayet iyi korumuş bir yüzyıl dönümü yapısıdır, zemin katı dükkânsızdır.

4.3.11. Karaköy Küçük Cedid Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi, Gümrük, Karantina ve Yemişçi Hasan Sokakları arasındaki parsel üzerinde bulunan üç cepheli Karaköy Küçük Cedid Han'ın tek girişi Gümrük Sokak no. 6'dadır.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. 1893-94 ve öncesine ait ticaret yıllıklarında da adı geçmemektedir, buna karşın 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında yer almaktadır. Bu verilere dayanarak Karaköy Küçük Cedid Han'ın 1894 sonrası ve 1905 öncesi yapıldığını söylemek mümkündür (Goad, 1905; Cervati, 1893). Birçok kere el değiştiren hanı kimin yaptırdığı bilinmemektedir (Bey. Bel. İmar Arş.).

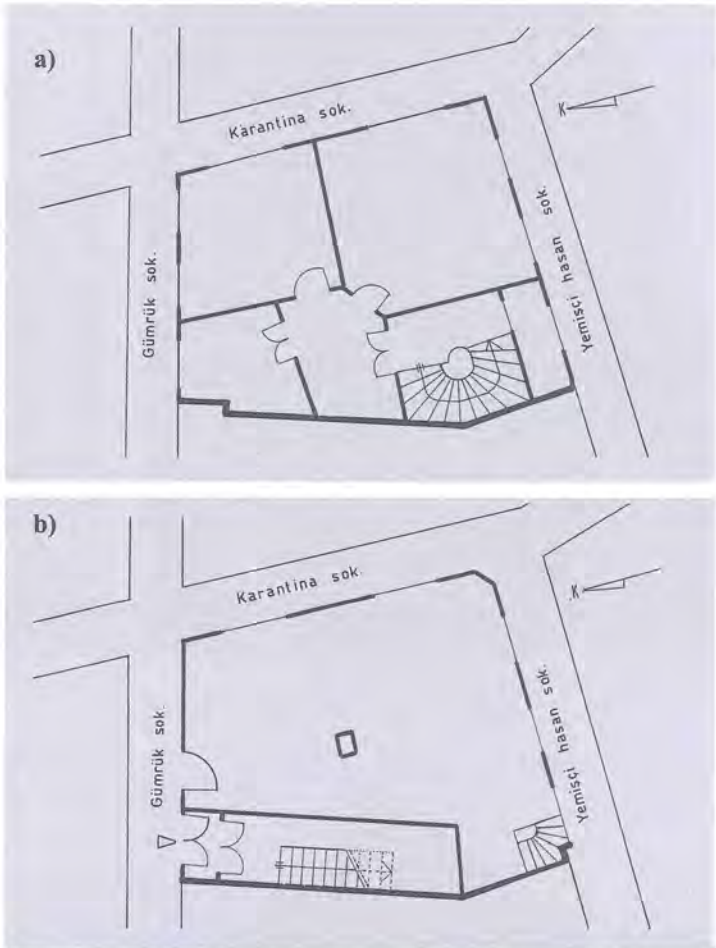

Şekil 4.110 Karaköy Küçük Cedid Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Sonradan ilave edilmiş çekme kat dikkate alınmazsa zeminle birlikte dört katlı, kâgir ve avlusuz bir yapı olan Karaköy Küçük Cedid Han, 86 metrekarelik bir alana oturur. Planı 90 derecelik açılardan oluşmaz, zemin katı sadece sokağa açılan dükkânlar ve giriş geçidi kaplar, normal katlarda üç oda ve bir holden oluşan daireler vardır, odalar hole, hol de bir kapı ile merdiven sahanlığına açılır (şekil 4.110).

Karaköy Küçük Cedid Han'ın giriş cephesi diğerlerinden daha süslüdür, bu cephede Rönesans üslubundan ödünç alınmış enine kesme taşlı pilastrlar birinci kat ile saçak arasında kesintisiz uzanır ve cepheyi dikey yönde eşit parçalara böler, böylece dar uzun cephelerin dikeyliği bir kat daha vurgulanmış olur (şekil 4.111). Pilastrlar arasındaki nispeten geniş pencereler zincir örgeli bir bantla çerçeve içine alınmıştır. C-kıvrımlı pencere atkıları iki yanda düğme bezek motifiyle süslenmiş, birinci kat pencerelerinin üst kısmı baklava şeklindeki bir defaya mahsus kullanılmış olan bir bezeme ile doldurulmuştur. İkinci ve üçüncü kat arasındaki Türk-üçgeni kökenli olduğunu düşündüğümüz değişimli üçgen frizi, pilastrların yumurta-ok motifli başlıkları ve yine yumurta-ok silmeli saçak kornişi cephenin diğer süsleridir (şekil 4.112). Rönesans, Barok, Klasik üsluplardan ödünç alınmış unsurların bir arada kullanıldığı ve başka cephelerde rastlamadığımız Oryantalist denebilecek motiflerin de görüldüğü özgün bir eklektik cepheye sahip olan Karaköy Küçük Cedid Han'ın üst katlarda olduğu gibi pilastrlarla eşit parçalara bölünmüş olan zemin kat cepheleri oldukça iyi korunmuştur. Girişe Gümrük Sokak cephesinin sağ kenarında yer verilmiştir. Karaköy Küçük Cedid Han'ın daha sade olan diğer iki cephesi birinci ve ikinci katlardaki düz alınlıklı, üçüncü kattaki kilit taşı bezemeli dikdörtgen söveli pencereleriyle Neorönesans üslubunu çağrıştırır (şekil 4.113).

Şekil 4.111 Karaköy Küçük Cedid Han

Kapıdan girince kısa bir geçitle merdivenlerin ulaşılan hanın zemin katında han içine açılan mekân yoktur. Tüm mekânları volta döşemedir, yerler ise odalarda ahşap; giriş, merdiven ve merdiven sahanlığında dökme mozaiktir. Tüm kapı ve pencerelerin dikdörtgen söveli, sadece pencerelerin içeriden demir kanatlı olduğu handa odalardan ikisi üçer, biri tek bir pencereyle sokağa veya sokaklara açılır.

Şekil 4.112 Karaköy Küçük Cedid Han

Şekil 4.113 Karaköy Küçük Cedid Han

Hanın bilinen en eski işleviyle ilgili başvurduğumuz 1913 tarihli ticaret yıllığı kayıtlarına göre Karaköy Küçük Cedid Han *Credit Lyonnais* adlı Fransız bankasının yönetim binasıydı (Annuaire Oriental, 1913). On beş yıl kadar önce zemin katında Madlen Pastanesi'nin, birinci ve ikinci katlarında iki ayrı denizcilik şirketinin, üçüncü katında bir ozalitçinin faaliyet gösterdiği hanın tümü, günümüzde endüstriyel ölçüm sistemleri ticareti yapan bir şirketin kullanımındadır. (Bey. Bel. İmar Arş.).

Özgün cephesiyle dikkat çeken Karaköy Küçük Cedid Han, mekânların apartman tarzında düzenlendiği hanlardandır. Ayrıca, yüzyıl başında tamamıyla tek bir şirketin yönetim binası olarak kullanılmış olmasıyla da ilginçtir.

4.3.12. Kuyumcular Han

Karaköy, Yenicami Mahallesi'nde, Tersane Caddesi (eski Yorgancılar Caddesi) ile Bedesten Sokak köşesindeki bu hanın kapısı Tersane Caddesi no.77'dedir.

Yazılı kaynaklardan yaptıranı ve mimarı hakkında bilgi edinemediğimiz Kuyumcular Han'ın yapım tarihi de bilinmemektedir, ancak ticaret yıllıklarının 1889-90 baskılarında bahsinin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığını göstermekte, aynı kaynağın 1880 baskısında adına rastlanmamış olması ise bu tarihten sonra inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Cervati, 1889-90).

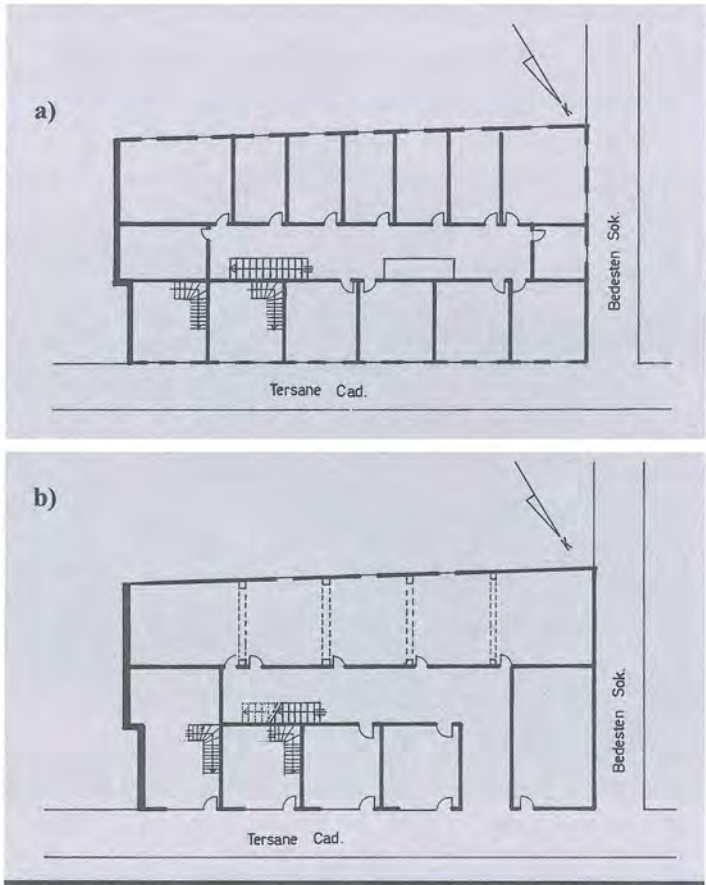

Şekil 4.114 Kuyumcular Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Çatı katı hariç üç katlı bir yapı olan Kuyumcular Han, cam çatılı, kapalı avlulu hanlardandır. Klasik Osmanlı hanlarındaki gibi kesme taş ve gergi demiri kullanılarak yapılmış, dış duvar kalınlığı bir metreyi bulan kâgir bir yapıdır. Dikdörtgene yakın planı düzgündür. Zemin kat dükkânları doğrudan avluya açılsa da, üst katlarda durum farklıdır: Birinci kat odaları, bir parçası çam çatıdan zemin kata ışık geçirmek üzere kesik olan bir koridora açılır, fakat bu koridorun sonradan yapıldığı, orijinalde bu kattaki odaların zemin kattaki dükkânlarla bağlantılı oldukları ve avlu boşluğuna sadece bir pencere ile açıldıkları, pencerelerin sonradan kapıya çevrildiği izlerden anlaşılmaktadır. İkinci katta ön cephe tarafındaki odalar revak benzeri bir mekâna, arka taraftakiler bir koridora, çatı katındakiler ise avlu boşluğunun üç tarafını çeviren bir galeriye açılır (şekil 4.114).

Şekil 4.115 Kuyumcular Han

Kuyumcular Han'ın kesme taşlı, geniş, sade cephesine, cepheyi dikey yönde üç eşit parçaya bölen dört pilastr ile hareket kazandırılmıştır. Pilastrlar arasında her katta dikdörtgen taş söveli bir pencere çifti yer alır. Zemin kat cephesinin orijinal hali reklam panoları ve sürekli yenilenmiş dükkân vitrinleri nedeniyle tanınmaz haldedir, yine de enine kesme taşlı yedi pilastr ile altı dikey parçaya bölündüğü anlaşılır. Dikdörtgen taş söveli bir açıklıktan ibaret olan giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır. Girişin üzerinde *Couyoumdjiler Khanı* ismi Latin ve Arap harfle-

riyle yazılmıştır (şekil 4.115). Zemin ile birinci kat arası dikdörtgen profilli bir silme ile vurgulanmış, cephe içbükey profilli bir saçak ve onun üzerindeki taş parapet ile bitirilmiştir, parapetin ortasında cepheyi taçlandıran Barok kıvrımlı bir alınlık dikkat çeker (şekil 4.116).

Şekil 4.116 Kuyumcular Han

Giriş, volta döşemeli bir geçitle sekiz dükkânın açıldığı üzeri cam çatılı avluya bağlanır. Avlunun her iki ucundaki iki büyük mağaza sadece Tersane Caddesi'ne, girişin solundaki üç dükkân ise hem cadde, hem de avluya açılır. Zemin kattaki diğer dükkânların orijinalde yuvarlak kemerli açıklıklar ile birbiriyle bağlantılı olduklarını duvarlardaki izlerden anlamak mümkündür. Sepetkulpu kemerli birer pencere ile arkadaki bina arası boşluğuna açılan bu mekânların örtüsü beşik tonozdur, hâlbuki girişin solundaki üç dükkân volta döşemelidir, sol uçta bulunan iki katlı büyük mağaza ise yine beşik tonozludur. Birinci kattaki odaların tavanı volta döşeme, ikinci kattakilerinse beşik tonozdur. İkinci katta odaların açıldığı revak da kısmen beşik tonozlu, kısmen volta döşemedir. Tüm katlarda kapılar dikdörtgen taş söveli, pencereler içeriden basık kemerlidir. Günümüzde me-kânların han içine açılan penceresi yoktur.

Kuyumcular Han'da 1889-90 yıllarında zemin katta bir cam tüccarı, bir müteahhit, diğer katlarda dört komisyoncu, bir firma temsilcisi, bir tellal, bir matbaacı ve bir eskici bulunuyordu. Ayrıca, Fransız Ticaret Odası'nın bürosu da bu handaydı (Cervati, 1889-90). Günümüzde ise handa daha çok hırdavatçılar ve iş güvenliği malzemeleri satanlar faaliyet göstermektedir. Birçok oda depo olarak kullanılmakta, bazıları ise kiralık olduğu halde talep olmadığından boş durmaktadır.

Sonuç olarak, beşik tonoz, volta döşeme, gibi Klasik ve zamanına göre yeni mimari unsurların bir arada görülmesi; cephenin klasik Osmanlı hanlarını andıran sadeliği, bununla birlikte Barok kıvrımlı bir alınlıkla taçlandırılmış olması; malzeme olarak yine klasik Osmanlı hanlarındaki gibi taş ve gergi demiri kullanılmış olması nedenleriyle Kuyumcular Han ne bir klasik Osmanlı hanı, ne de tipik bir büro hanıdır.

4.3.13. Küçük Balıklı Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi, Erişteci Sokak no.1'deki bu han, bitişik nizamda yapılmıştır. Açıldığı sokak oldukça dar olmakla beraber, Abed Han, Sarıoğlu Han, Melek Han gibi başka birçok, en az üç katlı 19. yüzyıl hanını barındıran bir sokaktır.

Kitabesi bulunan han, 1875'te Balıklı Rum Hastanesi Vakfı tarafından yaptırılmıştır ve halen bu vakfın mülkiyetindedir. Mimarı bilinmeyen hanın diğer adı "Küçük Millet Han"dır.

Zeminle birlikte dört katlı ve açık avlulu hanın bir de bodrum katı vardır. Parsele uyum sebebiyle planı düzgün değildir. Cephesi oldukça dar, derinliği fazladır. Zemin katı, sokağa ve avluya açılan dükkânlar işgal eder. Demir putrelli yığma bir bina olan hanın avlusunun bitiminde bodrum kata inen merdivenler görülür (şekil 4.117, zemin kat plan krokisi). Avlunun uzun kenarlarındaki iki ayrı merdivenden, iki ayrı blok olarak düzenlenmiş olan üst katlara çıkılır: han kapısından girince sağdaki bloğun ilk iki katında merdiven sahanlığına açılan karşılıklı iki daire bulunur. Bu daireler birbirine açılan odalardan oluşur, tuvaletler ara sahanlıktadır; diğer blokla bağlantısı olan üçüncü katta ise odalar bir yan koridor üzerine dizilmiştir. Soldaki blokta ise tüm katlarda odaların açıldığı orta koridor sistemi görülür (şekil 4.117, tipik kat plan krokisi).

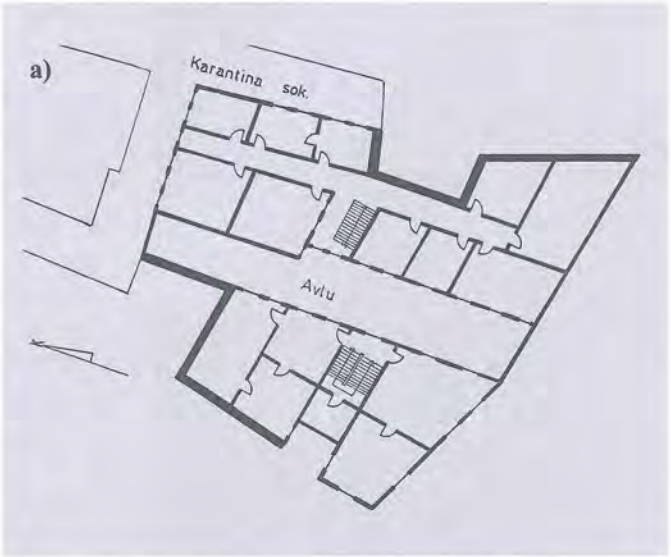

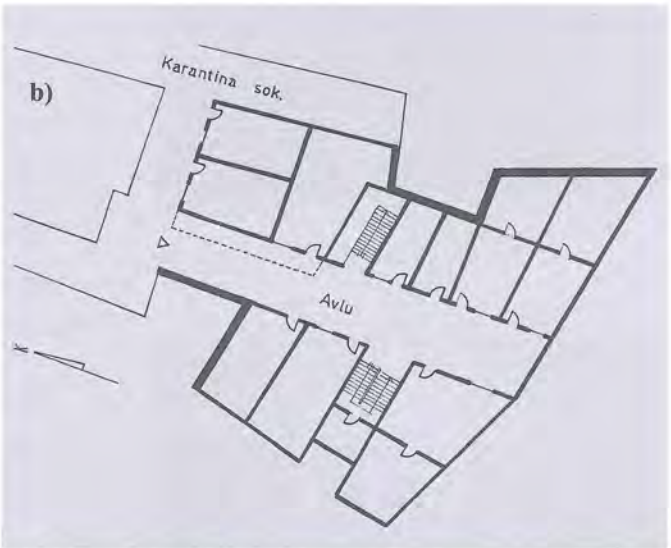

Şekil 4.117 Küçük Balıklı Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Hanın gayet sade olan cepheleri tuğla üzerine sıvalıdır. Zemin kat cephesindeki dükkânların penceresi dikdörtgen taş söveli, kapıları yuvarlak kemerli taş sövelidir. Cephenin simetri aksından sağa kaydırılmış olan kapı, dikdörtgen bir açıklık şeklindedir. Birinci ve ikinci katta pencereler yer yer ikili gruplar halinde düzenlenmiştir. Tüm pencerelerin dikdörtgen taş söveli, birinci kattakilerin demir parmaklıklı olduğu cephe, dikdörtgen profilli taş bir korniş ile bitirilmiştir (şekil 4.118).

Hanın iç cepheleri dış cephelerle benzer özellikler gösterir: Zemin kat cephesi düz başlıklı pilastrlarla düşey yönde bölümlendirilmiştir. Bu kattaki kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerli ve taş söveli olup, kilit taşı bezemeli kemerler düz başlıklı pilastrlara dayanır. Zemin ve birinci kat arası içbükey profilli bir silme ile vurgulanmıştır (şekil 4.119). Ayrıca, avlunun kısa kenarı üzerindeki cephede, yuvarlak bir kemerle biten geçit açıklığının üst kısmında hanın kitabesi yer alır. Hanın süssüz olan iç ve dış cephelerinde, özellikle zemin katta Neoklasik üslup etkisi görülür.

Şekil 4.118 Küçük Balıklı Han

Şekil 4.119 Küçük Balıklı Han

Girişi yerleri blok mermer döşeli avluya bağlayan volta döşemeli geçide solda üç dükkân açılır. Avluya bakan dükkân sayısı sağda üç, solda dörttür. Bir kapı ve bir pencereyle avluya açılan dükkânların yer döşemesi mermer, tavanları ise hanın tüm diğer mekânlarında olduğu gibi volta döşemedir. Ara kapılarla birbiriyle bağlantılı olan odaların kapı ve pencereleri dışarıdan dikdörtgen taş söveli, içeriden basık kemerli olup iç kısımdaki demir kanatlarla emniyete alınmışlardır. Kapıların dış taraftaki kanatları cam ve ahşaptır. Yerlerin odalarda rabıta, koridorlarda blok mermer döşeli olduğu handa, merdivenler yekpare mermer basamaklı ve demir korkulukludur.

Hanın en eski işlevi hakkındaki bilgiler 1880 tarihli ticaret yıllıklarına dayanır. Buradaki kayıtlara göre o yıllarda Küçük Balıklı Han'da ağırlıkla denizcilik acenteleri (her biri iki veya üç odayı işgal ediyordu) bulunuyordu. Bunun dışında bir sigorta şirketi (üç oda), bir avukat (üç oda), bir komisyoncu, bir tabip, 14 tüccar (üçü ikişer, diğerleri birer oda işgal ediyordu) vardı. Kayıtlardaki isimlerden o tarihlerde Küçük Balıklı Han'da faaliyet gösterenlerin hemen hepsinin çoğu Rum asıllı olmak üzere gayrimüslim azınlık mensubu oldukları anlaşılıyor (Cervati, 1880). On yıl kadar önce üç matbaa, bir kırtasiye, üç elektronikçi, bir şeker kutusu ve bir klasör imalatçısının faaliyet gösterdiği handa, günümüzde sadece zemin kat dükkânları ve birinci kat odalarından bazılarında aktif olarak ticari faaliyet sürdürülmektedir bunların da hemen hepsi elektronikçidir. Üst katlardaki odaların çoğu depo olarak kullanılmakta, önemli bir kısmı da kiraya verilemediğinden boş durmaktadır.

Küçük Balıklı Han, klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi üstü açık avlulu ve sade cepheli olmakla beraber, blokların plan özellikleri ve avlunun revaksız oluşuyla klasik Osmanlı hanlarından ayrılır. Ayrıca han, büro binalarında yaygın olarak görülen, biri daire sistemi, diğeri de kapalı koridor sistemi olmak üzere iki farklı plan tipinin bir arada kullanılmış olmasıyla da ilginçtir.

4.3.14. Liman Ticaret Han

İki bloktan oluşan Liman Ticaret Han Karaköy Şarap İskelesi Sokak no. 9 ve no.13'tedir. Eski adı "Davidoviç Han"dır.

Hanın no. 9'daki giriş kapısının kilit taşı üzerinde tarihi 1897 olarak belirtilmiştir. Tarihin üzerinde bir çapa resmi dikkat çeker ki bu, hanın geçmişteki işlevi hakkında fikir verir. Yaptıranı ve mimarını bilmediğimiz han, günümüzde Zihni Denizcilik Tic. A.Ş. 'nin mülküdür.

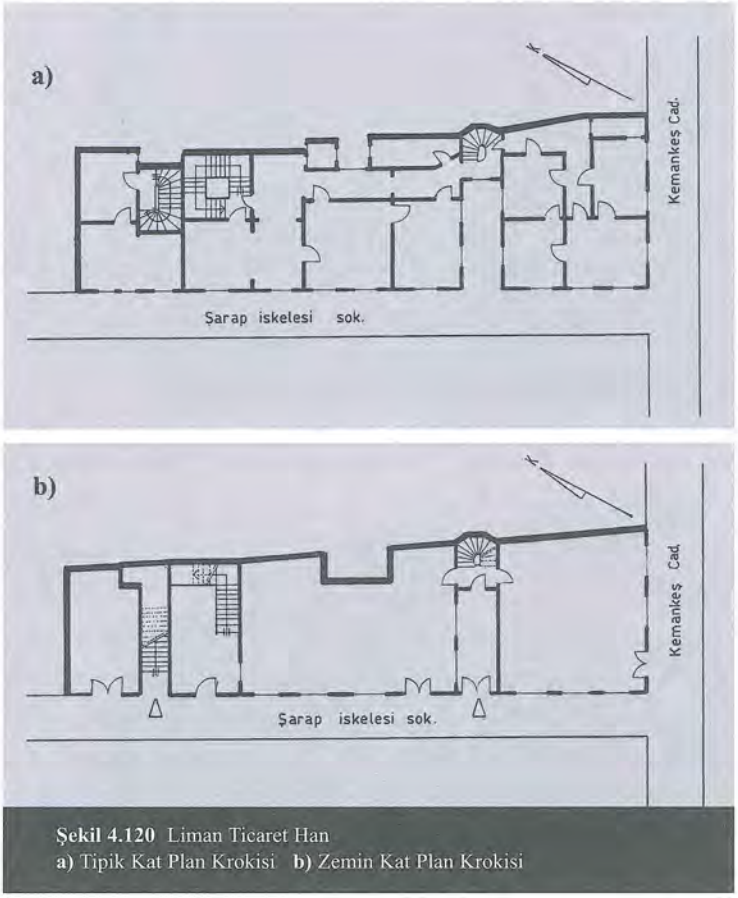

Şekil 4.120 Liman Ticaret Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

İnce uzun bir dikdörtgen şeklinde bir planı olan hanın uzun cephesi Şarap İskelesi Sokak'a, kısa olanı Kemankeş Caddesi'ne bakar. Her iki bloğun girişi Şarap İskelesi Sokak üzerindedir. no. 9'daki bloğun kendi ayrı girişi vardır. No. 13'teki büyük demir kapıdan önce üzeri açık bir avluya, sonra bir kapıdan geçerek her iki bloğun üst katları ile zemin kattaki mağazalara geçiş sağlayan üzeri kapalı merdiven boşluğuna gelinir (şekil 4.120). Hanın, iki blok arasındaki bu avludan başka avlusu yoktur. Kat durumu ise her iki blok için farklıdır; bloklardan biri bodrum hariç dört, diğeri üç katlıdır. Mekânların apartman tarzında, bir hol veya merdiven sahanlığı etrafında organize edildiği hanın parselde kapladığı alan 273 metrekaredir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Şekil 4.121 Liman Ticaret Han

Bloklar arasında cephe dekorasyonu bakımından fazla fark yoktur, en önemli fark yüksekliktir. Kâgir bir yapı olan Liman Ticaret Han'ın zemin kat cephesine sıva ile kesme taşla kaplıymış izlenimi yaratan bir görünüm verilmiştir. Bu kat, basık kemerli pencere ve kapı açıklıklarının genişliği ve zarif görünümü ile dikkat çeker. Her iki bloğun zemin katını esas kapısı cadde üzerinde olan tek bir mağaza kaplar.

Birinci bloğun zemin kat cephesinin iki ucunda kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli iki kapı ve kapılar arasında üç pencere görülür, her iki kapının kilit taşı üzerinde binanın tarihi okunur. Soldaki kapı, hanın üst katlarına, sağdaki ise mağazaya giriş sağlar. İkinci bloğun Şarap İskelesi Sokak zemin kat cephesinde sadece üç pencere, Kemankeş Caddesi cephesinde ise mağaza kapısı

Şekil 4.122 Liman Ticaret Han

Şekil 4.123 Liman Ticaret Han

ile iki pencere vardır. İki blok arasında, no.13'teki bloğun giriş kapısına geçiş sağlayan büyük demir bir kapı ve arkasındaki küçük avlu dikkat çeker (şekil 4.121 ve 4.122).

No. 9'daki bloğun birinci ve ikinci kat cephesi görünüşte enine kesme taşlı dört pilastr ile düşey yönde eşit olmayan üç parçaya bölünmüştür. İki kenarda S-kıvrımlı payandaların taşıdığı balkonlara açılan birer kapı, ortada üçer pencere bulunur. Birinci kat pencereleri üçgen alınlıklıdır; kapıların alınlığı basık kemerlidir. Alınlıkların ortasında Ampir üslupta madalyonlar, pencere ve kapı açıklıklarının her iki yanında küçük rozetler ve S-kıvrımlı sarkmalar, pencere atkıları üzerinde sıva üzerine kazılarak yapılmış stilize bitki motifleri, pencere önlerinde sahte taş parapetler dikkat çeker. İkinci katın pencereleri basık kemerlidir, silme içine alınmış kemerlerin kenarları kıvrıktır. Denizlikleri vurgulanmış bu pencerelerden her iki kenarda olanların kemeri üzerinde deniz kabuğu motifli bir madalyon dikkat çeker. Oldukça basık olan üçüncü kat pencereleri küçük düz atkılı ve özelliksizdir. Bu katın en dikkat çeken unsuru pencere aralarındaki Ampir üsluptaki armalardır. Zemin kat ile birinci kat, ikinci kat ile de üçüncü kat arası profilli bir silmeyle vurgulanmış, yine profilli bir korniş ile cephe bitirilmiştir (şekil 4.123). Tüm bu özellikler söz konusu cephenin Neorönesans ağırlıklı eklektik üslubundaki olduğunu gösterir.

No.13'teki bloğun sadece köşeleri bina boyunca uzanan pilastrlarla vurgulanmıştır. Pencereler, diğer bloktakilerle aynı özellikleri gösterir, tek fark ikinci kat pencere atkılarının üzerinde süsleme olmayışıdır.

Bir büro hanı olan Liman Ticaret Han'ın no.9'daki bloğunda zemin kat tek bir mağazaya ayrılmıştır, geri kalan kısmın her katında bir daire, dairelerin içersinde birbirine geçmeli dört oda bir tuvalet ve bir minik mutfak vardır. Tüm katlarda zemin rabıta, tavanlar volta döşeme üzeri bağdadi sıva kaplıdır. Tavanlarda alçı kabartmalı stilize bitki motifli süslemeler dikkat çeker. İkinci bloğun da zemin katı tek bir mağazaya ayrılmıştır. Diğer iki katta ise üç odalı birer daire vardır.

Handa yüzyıl başında faaliyet gösterenler arasında bir komisyoncu, bir denizcilik acentesi ve simsarı, gemilerle getirilen unun indirilmesi işiyle uğraşan bir müteahhit ve genel olarak çeşitli malların indirilmesi işiyle ilgili bir başka müteahhit vardı. Kayıtlardaki isimlerden handa faaliyet gösterenlerin tümünün gayrimüslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Satılmayı bekleyen Liman Ticaret Han günümüzde tamamen boştur. Cephe özellikleri ve özgün planıyla ilgimizi çekmiş olan Liman Ticaret Han orijinal halini iyi korumuş, mekânların apartman tarzında düzenlendiği avlusuz hanlardandır.

4.3.15. Melek Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Yemişçi Hasan ile Erişteci Sokak köşesinde bulunan Melek Han'ın kapısı Yemişçi Hasan Sokak no. 5'tedir.

Goad sigorta haritalarına göre eski adı *Alexiadi Han*'dır (Goad, 1905). Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, 1868 ve 1880 baskısı ticaret yıllıklarında adının geçmemesi, buna karşın 1889-90'a ait yıllıkta yer alması 1880-1889 arası yapılmış olabileceğini gösteriyor (Cervati, 1889-90). Alexiadi Theoridis isimli bir tüccar tarafından yaptırılmış olan Melek Han'ın şimdiki sahibi Bilge Ayşe Öztap'tır (Bey. Bel. İmar Arş.).

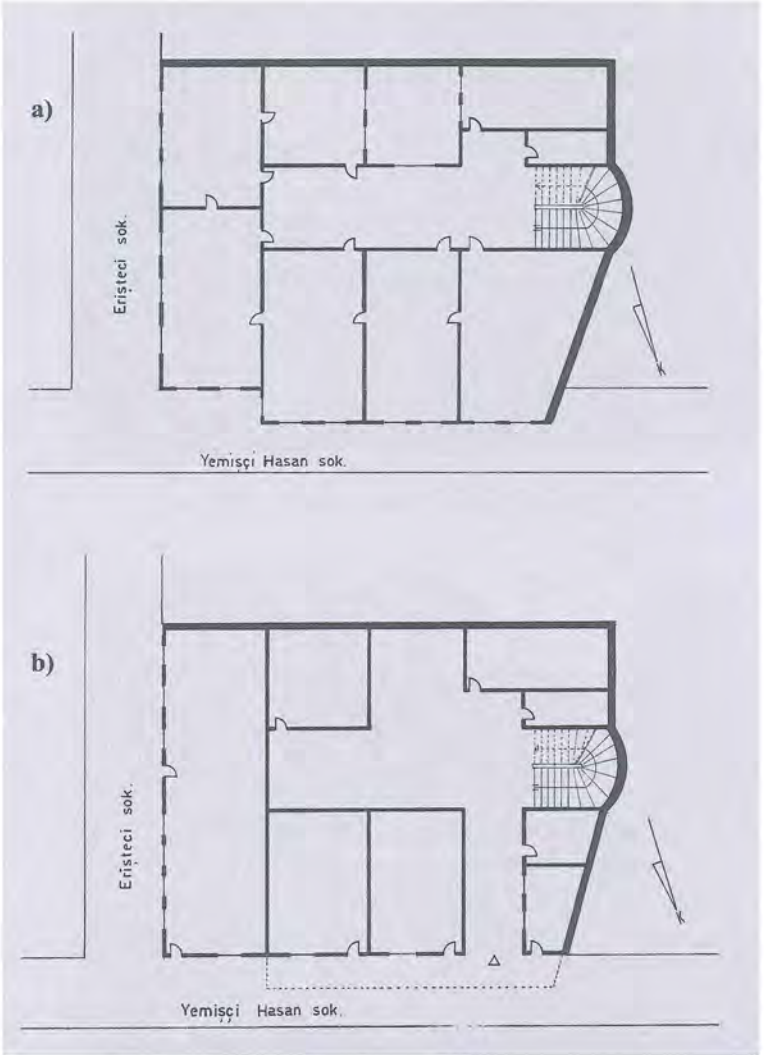

Şekil 4.124 Melek Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Zeminle birlikte dört katlı yığma bir bina olan Melek Han, nispeten küçük bir parsele oturduğundan avlusuzdur, ayrıca bir bodrum katı vardır. Binaya 70'li yıllarda bir kat ilavesi yapılmış ve kalorifer tesisatı kurulmuştur. Planı dikdörtgene yakındır, odalar gerek zemin katta, gerekse normal katlarda koridora açılır. Normal katlardaki koridor, aydınlığa açılan yuvarlak kemerli, renkli camlı büyük pencereden ışık alır. Merdiven boşluğu da çatıdaki camlı bölüm sayesinde aydınlatılmıştır (şekil 4.124).

Cephelerin zemin katı beş pilastr ile beş parçaya bölünmüştür (şekil 4.125). Giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır, sağında han içine de açılan küçük bir dükkâna ait yuvarlak kemerli kapı, solunda sadece sokağa açılan üç dükkân görülür; dükkânların orijinal cephesi bozulmuştur. Yuvarlak kemerli ve dökme demir alınlıklı girişin düğme bezek ve stilize bitki motifleriyle bezeli kapı kanatları da dökme demirdir. Yemişçi Hasan Sokak cephesi S-kıvrımlı payandaların taşıdığı bir çıkma ile öne alınmıştır. Her iki cephedeki birinci ve ikinci kat pencere düzeni aynıdır. Kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli pencereler cepheye hâkimdir. Orijinal halini korumuş olan Erişteci Sokak zemin kat cephesindeki büyük mağazanın pencereleri, birinci ve ikinci katlardaki gibidir. Üst katlarda pilastr yoktur, buna karşın pencereler çift olarak adeta bir çerçeve içine alınmıştır. Her pencere çiftinin önünde mermer bir denizlik görülür. Dikdörtgen olan üçüncü kat pencereleri bir silme ile çevrelenmiş, kat aralarının silmelerle vurgulandığı cephe füruşlu bir korniş ile bitirilmiştir (şekil 4.126). Tüm bu cephe özellikleri dikkate alındığında Melek Han'ın Neoklasik ağırlıklı eklektik üslupta olduğu söylenebilir.

Şekil 4.125 Melek Han

Şekil 4.126 Melek Han

Volta döşemeli bir geçitten hana girilir. Geçit üzerinde sağda, sokağa açılan küçük dükkânın yuvarlak kemerli, kilit taşı motifli iki penceresi görülür, pencerelerin yanındaki yine aynı özellikleri gösteren kapı çaycıya aittir. Geçidin bitiminde sağda, yekpare mermer basamaklı kat merdiveni vardır. İki dükkân ve depo vazifesi gören bir mekân merdivenin önündeki blok mermer döşeli hole açılır (şekil 4.124, zemin kat plan krokisi). Birinci katta koridora açılan yedi oda ve bir tuvalet bulunur. Tuvaletin de bulunduğu merdiven sahanlığı bir kemer ile koridordan ayrılmıştır. Koridor ve dışarıya açılan penceresi olmayan iki odanın ışık almasını sağlayan ışıklık bu katta başlar (şekil 4.124, tipik kat plan krokisi). Odalar, içeriden basık kemerli iki veya üç pencereyle sokağa açılır. Odalar arasında koridora çıkmadan geçiş sağlayan kapılar vardır; koridora açılan kapılar dikdörtgen söveli ve içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Gerek dükkânlar, gerekse odaların yer döşemesi rabıta, koridorlarınki blok mermerdir. Bütün mekânlarda tavanlar volta döşemedir.

Melek Han'da 19. yüzyıl sonlarında dört avukat, iki gıda maddeleri tüccarı, çeşitli malların alım satımıyla uğraşan bir başka tüccar, iki banker, beş simsar, bir denizcilik acentesi ve bir matbaa faaliyet gösteriyordu. Kayıtlardaki isimlerden biri hariç tüm han sakinlerinin gayrimüslim azınlık mensubu veya Avrupalı olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Erzincanlı odabaşı Yahya Cebeci'nin verdiği bilgilere göre handaki 41 odadan 28'i boş, dolu olanlardan üst kattakiler depo olarak kullanılıyor, alt kattakilerde ise ağırlıkla elektronik eşya satıcıları faaliyet gösteriyor.

Çıkmalarla hareketlendirilmiş keskin hatlara sahip cephesiyle dikkat çeken Melek Han, avlusuz, zemin katı dükkânlı 19. yüzyıl hanlarının orijinal halini iyi korumuş bir örneğidir.

4.3.16. Ömer Abed Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Kemankeş Caddesi (eski Gümrük Caddesi veya Kara Mustafa Sokak) ile Halil Paşa Sokak'ın kesiştiği yerdedir. Zamanında biri Kemankeş Caddesi'nde, diğeri Halil Paşa Sokak'ta olmak üzere iki kapısı vardı, fakat birincisi sonradan iptal edilmiştir. Günümüzde tek kapısı Halil Paşa Sokak no. 23'tedir.

Tarihi, kapı girişi üzerinde hicri 1327 (miladi 1909/1910) olarak belirtilmiş olan han, Abdülhamid'in birinci mabeyin kâtibi Arap İzzet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mimarı Alexandre Vallaury'dir (Dünden Bugüne İstanbul Ans., 1994). Günümüzde Hatice Mediha Elabed ve Selma ve Kaya Tecimen'in mülkiyetinde olan yapı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.12.1987 tarih ve 36 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

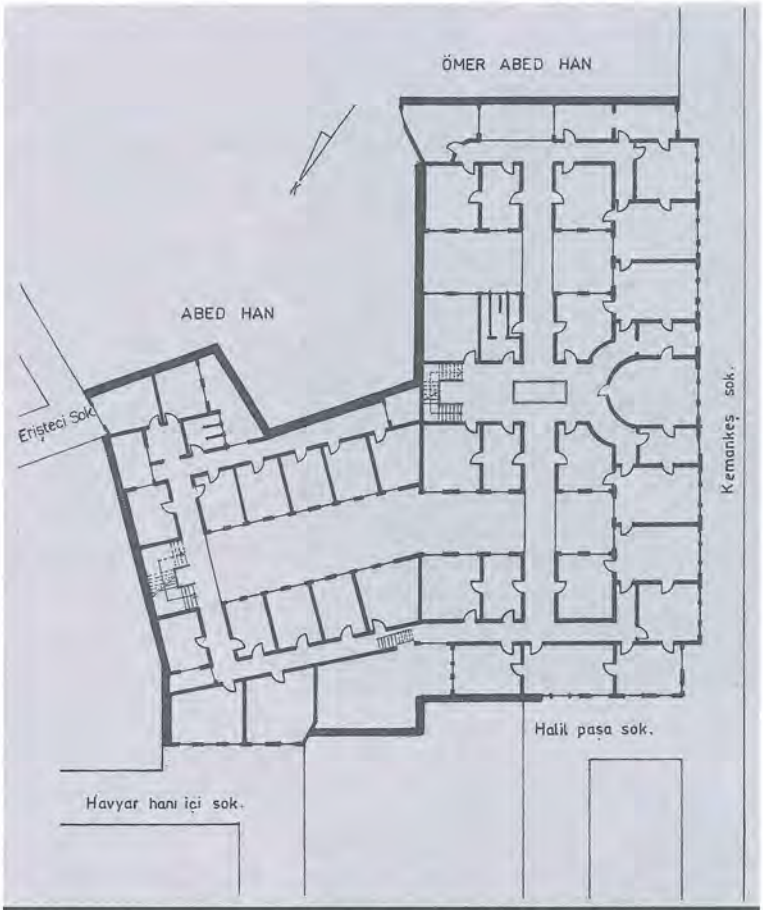

Şekil 4.127 Ömer Abed Han Tipik Kat Plan Krokisi

Ömer Abed Han avlusuz ve zeminle birlikte dört katlıdır, ayrıca mansard tipi çatı katına sahiptir. Hanı oluşturan üç bina bloğunun arasındaki geniş koridor ve sahanlıklar ışığı üzeri şeffaf bir örtü ile kapatılmış ışıklıklardan alır. Birinci kattan itibaren bloklar arasındaki geçiş prese demir ızgara geçitler ile sağlanır. Bitişiğindeki daha eski bir yapı olan Abed Han'a organik bir şekilde entegre edilmiş ve aradaki geçiş Ömer Abed Han'ın birinci, Abed Han'ın zemin katı hizasında, yine prese demir ızgara bir geçit ile sağlanmıştır. Han, birinci kat seviyesinde, Abed Han ile birleştiği yerdeki görüntüsüyle avlulu izlenimi yaratsa da, üstü Abed Han'ın avlusunu kapatan cam çatının devamı ile örtülü olan bu kısım, bir avludan ziyade bina blokları arasında bir geçit niteliğindedir. Demir karkaslı yığma bir bina olan Ömer Abed Han'da 18 dükkân, 20 depo, 141 büro odası bulunmaktadır (Cezar, 1991). İstanbul'un en büyük ticaret hanlarından biri olup, parselde kapladığı alan 1183 metrekaredir (Cezar, 1991). Hanın hissedarlarından Kaya Tecimen'in verdiği bilgiye göre yapı, denize yakın olduğundan 1040 adet ağaç direk üzerinde inşa edilmiş, kaloriferli olarak yapılmış, fakat asansör sonradan ilave edilmiştir. Dikdörtgen planlı hanın bir uzun, bir kısa kenarı sokağa bakar. Zemin katı, sokağa ve han içine açılan dükkânlar işgal eder. Katlarda odalar, koridor veya hollere açılır. Odaların çoğunun sokağa bakan penceresi bulunur, fakat bazıları binanın çeşitli yerlerine dağıtılmış ışıklıklardan hava ve ışık alır (şekil 4.127).

Binanın kesme taş kaplı cepheleri yoğun biçimde bezenmiştir. Halil Paşa Sokak üzerindeki ana girişin bulunduğu cephe zemin kattan itibaren tekli ve ikili konsollara oturan bir çıkma ile ileri alınmış, üçlü gruplar halinde düzenlenen pencerelerin ayrıntıları ve çevrelerindeki yüzeyler her katta farklı üsluplardan derlenen

Şekil 4.128 Ömer Abed Han

Şekil 4.129 Ömer Abed Han

öğelerle (yumurta frizi, triglifler, iyon başlıklı sütunlar, Barok üslupta kartuşlu alınlıklar, korent başlıklı pilastrlar vb.) donatılmıştır. Mermer kaplı olan zemin kat cephesi dükkân vitrinleri ve tabelaları yüzünden orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır (şekil 4.128). Giriş açıklığı mermer sövelidir.

Birbirinden pek farklı olmayan iki cephede de her katın pencere düzeni farklıdır. Birinci katın değişik büyüklükteki pencerelerinin C- kıvrımlı atkıları vardır, atkıların ortasında yumurta-ok ve inci dizisi frizi dikkat çeker. Pencere aralarında üst katın sahte balkonlu çıkmalarını taşıyan konsollar bulunur. Cephenin bazı kısımlarında iki veya bir kat boyunca uzanan pilastrlar dikkat çeker. İki kat boyunca uzanan pilastrların başlığı Ampir arma ve stilize bitki motiflidir; diğerlerinin ise en üst parçası bir başlık havası vermek üzere çiçek bezemesiyle vurgulanmıştır.

İkinci kat pencereleri kısmen kırık alınlıklıdır. iyon başlıklı küçük sütunların taşıdığı alınlıkların ortasında girlandlı, akant yapraklı bir kartuş dikkat çeker. Birinci katta olduğu gibi bu katta da bina boyunca uzanan çıkma üzerinde ortada bir büyük, yanlarda birer küçük pencereden oluşan üçlü pencere grubu ve bunların iki yanında iyon başlıklı pilastrlar bulunur. Bu kattaki diğer pencereler, kilit taşı bezemeli düz atkılıdır. Sepet kemerli veya düz atkılı olan üçüncü kat pencerelerinden sonuncular da üçlü grup halinde düzenlenmişlerdir; bunların iki yanında, kompozit başlıkları ve üzerlerindeki meyve kabartmasıyla dikkat çeken pilastr süsü verilmiş Ampir bezemeler görülür. Oldukça süslü pencere eteklerinde hemen her katta taş korkuluklu veya baklava motifli parapetleri olan sahte balkonlar vardır. Mansard çatının pencereleri kısmen ortada girlandlı kartuşuyla kesik alınlıklı, kısmen yuvarlak alınlıklı, kısmen kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerlidir. Çatı, geometrik motifli bir demir korkulukla bitirilmiştir (şekil 4.129). Barok, Rönesans, Ampir ve Klasik mimariden ödünç alınmış dekoratif unsurların bir arada kullanıldığı Ömer Abed Han cephesi bütününde eklektiktir. Hanın gayet sade olan iç cephelerinin tek süsü kat aralarını vurgulayan silmelerle dikdörtgen profilli ve denizlikli pencerelerdir (şekil 4.130).

Ömer Abed Han'da bütün odalar birbirine geçmelidir ve her odanın sokağa veya koridorlara açılan en az bir penceresi vardır. Kapı ve pencereler içeriden dikdörtgen taş sövelidir; pencereler oda, kapılar koridor tarafında demir kanatlıdır. Pencere kanatlarının birçoğu sökül-

müştür. Tavan döşemeleri demir karkaslı olan Ömer Abed Han'ın yerleri, odalarda rabıta, koridorlarda taş çini döşelidir; merdivenler yekpare mermerdir.

Şekil 4.130 Ömer Abed Han

1913 baskısı ticaret yıllığına göre Ömer Abed Han'da icra edilen meslekler veya faaliyet gösterenler şunlardı: Zemin katta İngiliz Postanesi (üç dükkân), *Anastassiadis* adlı bir restoran, *Blanchard* lambaları temsilciliği, bir mümessillik bürosu, tahıl komisyoncusu. Birinci katta *Societé d'Entreprise et de Commerce* adlı bir yatırım ve ticaret şirketi (üç oda), *Navigation Vapeur iyonienne* adlı bir denizcilik şirketi, un tüccarları, gemicilik acentesi, *Societè Anonym Ottomane de Minoterre L'Union* adlı tahıl ve un ticaretiyle uğraşan bir şirket, tahıl komisyoncusu, bir sigorta şirketi ve avukatlık bürosu (iki oda); ikinci katta altı tüccar, bir banker, bir avukat, bir denizcilik acentesi, bir kömür tüccarı, bir tahıl taciri; üçüncü katta *The Gresham Live* adlı sigorta şirketi, yedi avukat (her birinin ikişer odası vardı), *Nationale* Sigorta'nın genel temsilciliği, iki komisyoncu ve bir maden işletmecisi (iki oda); dördüncü katta bir sigortacı (üç oda), bir doktor, bir maden işletmecisi (üç oda), iki komisyoncu, bir tüccar (iki oda), bir armatör, üç avukat, bir mühendis, bir taş kömürü işletmecisi (üç oda), denizcilik acentesi (üç oda), mimar. Kayıtlardaki isimlerden bu handa faaliyet gösterenlerden sadece bir kaç tanesinin Müslüman, çoğunun Rum, Ermeni ve Musevi asıllı azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Bunun yanı sıra, hanın eski hissedarlarından Namık Oğuzkan ve şimdiki sahiplerinden Kaya Tecimen'den aldığımız bilgilere göre, ilk yapıldığı yıllardan itibaren zahire borsası olarak kullanılan ve daha çok uncular, değirmenciler, komisyoncular, armatörler, gemicilik ve denizcilik acenteleri, avukatlar ve sigorta şirketlerinin faaliyet gösterdiği Ömer Abed Han 1992'de, yıkıp yerine otel yapmak amacıyla boşaltılmış, fakat tarihi eser olduğundan yıkılamamıştır. Bu boşaltmadan sonra gemi acentelerinin çoğu geri dönmemiştir.

On yıl kadar önce handa faaliyet gösterenlerin bir kısmı armatörler ve un ticaretiyle uğraşanlardı, fakat ağırlık elektronik eşya ticareti yapanlardaydı ki bunların çoğu, yakındaki Selanik Pasajı'nın yıkılmasından sonra Ömer Abed Han'a yerleşmişlerdi. Handa ayrıca bir tercüme bürosu ve birkaç avukat yazıhanesi bulunuyordu. Günümüzde de elektronik eşya ticaretiyle uğraşanların ağırlıkta olduğu binada on yıl öncekinden farklı olarak depo işlevi gören oda sayısı artmıştır.

Gayet dar sokaklar arasında inşa edilmiş olmakla beraber son derece süslü bir cepheye sahip, oldukça yüksek bir yapı olmasıyla dikkat çeken Ömer Abed Han, içine girildiğinde karşılaşılan boyutların büyüklüğü, bloklar arasında bağlantı kurmak için başvurulan çözümler ve daha önceden yapılmış Abed Han'a entegre ediliş tarzıyla da ilginçtir.

4.3.17. Roman Han

Galata, Yeni Cami Mahallesi, Keresteci Fazıl, Zincirli Han ve Yeni Cami Çeşme Sokak'ın çevirdiği adanın ucundaki Roman Han'ın tek girişi Yeni Cami Çeşme Sokak no. 8'dedir.

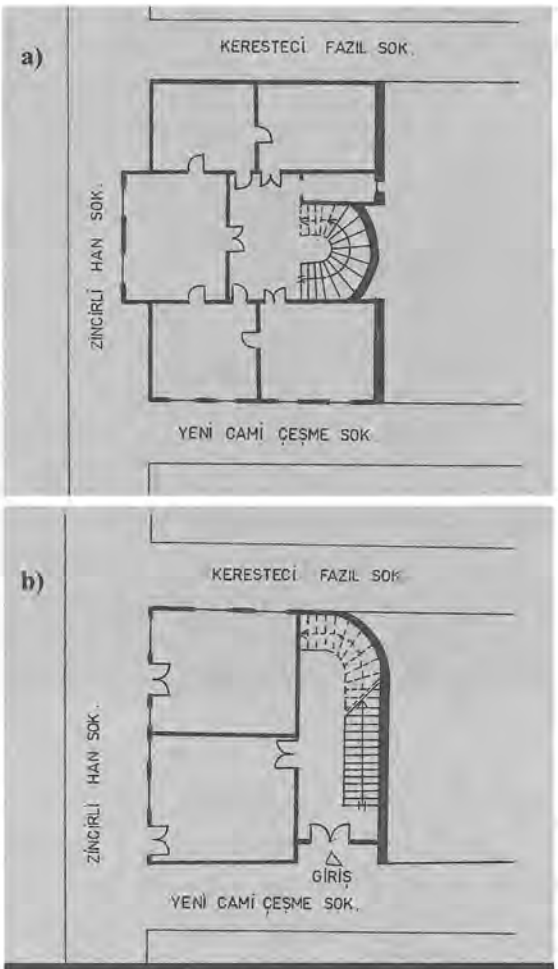

Şekil 4.131 Roman Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Yazılı kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız hanın yaptıranı ve mimarı bilinmemektedir; tarihi ise, giriş kapısı üzerinde 1912 olarak belirtilmiştir.

Zemin katla birlikte dört katlı, kâgir ve avlusuz hanın bir de depo olarak kullanılan bodrum katı vardır. Planı dikdörtgendir, giriş katını iki mağaza işgal eder. Birinci ve ikinci katların planı değişikliğe uğramıştır, birbirine geçmeli beş odanın kapılarla merdiven sahanlığına açıldığı üçüncü kat ise orijinal halini korumuştur. Bütün odalar ışığı sokaktan alır, sadece kat merdiveni, üzerindeki ışıklık sayesinde aydınlanır (şekil 4.131).

Roman Han'ın sıvayla kesme taş kaplı süsü verilmiş cepheleri arasında mimari dekorasyon bakımından fark yoktur, fakat cephelere uygulanan çıkmalar farklılık gösterir. Örneğin, Yeni Cami Çeşme Sokak cephesinde zemin katın üzerinde başlayan üçgen bir çıkma vardır, parselin yamukluğunu düzeltmek için uygulanmış olan ikili konsolların taşıdığı bu çıkma bütün cepheyi kaplar. Hâlbuki Zincirli Han Sokak cephesindeki çıkma yine zemin katın üzerinde başlamakla beraber sadece cephenin ortasını kaplar ve bina boyunca devam eder. Yeni Cami Çeşme Sokak cephesinin bir kenarına yerleştirilmiş, düz atkılı bir açıklıktan ibaret olan giriş üzerinde, Latin ve Arap harfleriyle "Roman Han" yazısı ve 1912 olarak hanın tarihi okunur. Bütün cephelerde, mağaza vitrinleri ile kaplı olan zemin katta vitrin aralarında silmelerle çerçeve içine alınmış pilastrlar ve pilastr başlığı olarak yorumlanabilecek geometrik Art Nouveau tarzındaki bezemeler görülür (şekil 4.132).

Yine geometrik Art Nouveau tarzında başlıkları olan pilastrlarla iki pencerelik birimler halinde eşit parçalara bölünmüş olan üst kat cephelerinde pencereler düz atkılı, denizlikli ve nispeten büyüktür, ancak pencere eteklerindeki süslemeler her katta farklılık gösterir (şekil 4.133). Birinci kat pencere eteklerindeki pano üzerinde Art Nouveau stilize kurdele kabartması ile stilize bitki motifi, ikinci katınkinde dolama dal motifi ve ortasındaki armadan oluşan Barok bir bezeme, üçüncü katta ise yine geometrik Art Nouveau tarzında bir başka bezeme görülür. Düşey hatların vurgulandığı cepheler füruşlu bir saçak kornişiyle sonlanır, oldukça geniş olan saçak kornişi cepheye yatay yönde bir hareket kazandırır. Süslemenin büyük kısmının Art Nouveau, cephenin kesme taş kaplı görüntüsünün Neorönesans, konsolların Neoklasik üslupta olduğu cephe, bütününde Art Nouveau ağırlıklı eklektiktir.

Zemin kattaki mağazalardan birine hem han içinden, hem de sokaktan girilir, diğerine sadece sokaktan geçiş vardır. Han kapısından girince mağazalardan birinin açıldığı uzun bir koridor ve merdivenle karşılaşılır. Tipik kattaki odalar düz atkılı ikişer pencere ile sokağa, yine düz atkılı dışarıdan ahşap-cam, içeriden demir kanatlı kapılarla merdiven sahanlığına açılır. Mağazaların ve odaların yerleri rabıta, koridorlarınki çini döşeli, tavanlar demir karkaslıdır. Odalar birbirine geçişlidir.

En eski işlevi hakkında bilgi edinemediğimiz Roman Han'da on yıl kadar önce faaliyetlerin dağılımı şöyleydi: Zemin kattaki mağazalarda hırdavatçılar; ikinci katta bir mümessillik firması; üçüncü katın iki odasında bir muhasebeci, diğerlerinde elektrik malzemesi toptancısı. Birinci kat ise tamamıyla Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın bürosuydu. Günümüzde, hırdavatçıların sayısı artmış, bazı odalar ya depoya dönüşmüş, ya da boş kalmıştır.

Şekil 4.132 Roman Han

Şekil 4.133 Roman Han

Art Nouveau ağırlıklı eklektik cephesiyle dikkatimizi çekmiş olan bu han Galata bölgesinde yüzyıl başında yapılmış çok katlı, avlusuz, mekânların apartman tarzında düzenlendiği hanların iyi korunmuş örneklerindendir.

4.3.18. Süha Fazlı Han (Kuto Han)

Tophane, Kemankeş Mahallesi, Eski Şarap İskelesi Sokak ile Kemankeş Caddesi arasındaki Süha Fazlı Han'ın tek girişi Eski Şarap İskelesi Sokak no. 8'dedir.

Belçika asıllı bir Levanten olan Gabriel Couteaux tarafından yaptırılmış, daha sonra Süha Fazlı Beziray'ın mülkiyetine geçmiş olan han, günümüzde yeni sahibinin adıyla anılmaktadır (Bey. Bel. İmar Arş.). Kitabesi olmadığından mimarı ve yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.1905 tarihli Goad sigorta haritalarında Kuto Han'ın yer alıyor oluşu, bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir; ancak 1893-94 ticaret yıllığında hanın adı geçmez, bu veriler ışığında 1894-1904 arasında yapıldığı tahmin edilebilir. Zaten üslup özellikleri de yüzyıl dönümüne ait bir yapı olduğunu göstermektedir (Goad, 1905; Annuaire Oriental, 1912). Kuto Han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.1.1988 tarih ve 122 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II A olarak belirlenmiştir.

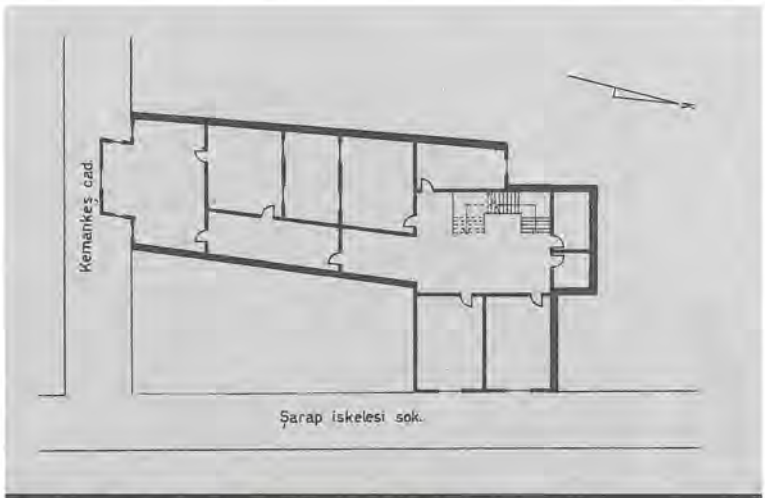

Şekil 4.134 Süha Fazlı Han a) Tipik Kat Plan Krokisi

Zeminle birlikte dört katlı kâgir bir yapı olan Kuto Han avlusuz hanlardandır. Cepheleri dar, planı L şeklindedir. Zemin katta, sadece sokağa açılan bir dükkân vardır. Normal katta odalar koridora açılır. Dört odanın sokağa veya hole açılan penceresi vardır, geri kalan iki oda aydınlığa bakar (şekil 4.134). Mülkiyet değişiminden sonraki büyük onarım sırasında binaya kalorifer ve asansör eklenmiştir. Demir putrelli yığma bir bina olan hanın parselde kapladığı alan 254 metrekaredir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Eski Şarap İskelesi Sokak cephesinin zemin katında han kapısı ve sağındaki dükkân vitrini dışında kayda değer bir unsur yoktur. Neoklasik üslup özelliklerini gösteren bu cephenin her katının pencere düzeni diğerlerinden farklıdır: Birinci kat pencereleri üçgen, ikinci katınkiler düz alınlıklı, üçüncü kat pencereleri dikdörtgen sövelidir, söveler kademeli ikinci katta kompozit başlıklı pilastrları destekler. Birinci ve üçüncü kat pencereleri silmelerle belirginleştirilmiştir. Alınlıkları birinci katta iyon, ikinci katta kompozit başlıklı pilastrlar destekler. Birinci ve üçüncü kat pencereleri sahte balkonludur, ikinci katta pencere eteklerinde füruşlar görülür. Cephe, diş-kesimi ve yumurta-ok frizli bir korniş, dışbükey bir saçak ve üzerindeki parapetle sonlanır (şekil 4.135). Büyük diş-kesimi silmesi, pencere eteklerindeki gibi stilize haç motifi gibi bir defaya özgü detayların görüldüğü Kemankeş Caddesi cephesi ise zemin katın üzerinde başlayan ve cephe boyunca devam eden bir çıkma ile hareketlenmiştir. Sıvayla kesme taşlı süsü verilmiş olan ve dökme harç korkuluklu bir sahte balkon ve devamındaki saçak kornişiyle sonlanan bu özgün cephede Neorönesans üslup etkisi görülür.

Her katta altı odanın bulunduğu handa odalar dikdörtgen söveli bir kapıyla koridora, içeriden basık kemerli pencerelerle sokağa, avluya veya aydınlığa açılır. Kuto Han'da tüm tavanlar volta döşeme, yerler, odalarda rabıta, koridorlarda çini, merdivenlerde yekpare mermer döşelidir. Ayrıca bütün odalar bir ara kapıyla birbirine içeriden bağlanmıştır.

Kuto Han'ın bilinen en eski işlevi ile ilgili olarak başvurduğumuz 1912 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre her katta sadece bir şirket vardı ve bunların ikisi denizcilik ve gemicilik acentesi, diğeri sigorta şirketiydi. Kayıtlardaki isimlerden bu şirketlerin her birinin gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1912).

1990'lı yılların sonunda handa, gıda maddeleri ticaretiyle uğraşan altı firmayla bir petrol ithalatçısı firma faaliyet göstermekteydi, günümüzde ise faaliyetini sürdüren sadece üç iş yeri kalmıştır; bunların biri hanın sahibi Süha Fazlı Beziray'ın bürosu, diğer ikisi dernek odası olarak kullanılmaktadır. Geri kalan mekânlar boştur. Süha Fazlı Beziray, artık kira getirmeyen hanı satmayı planladığını belirtmiştir.

İyi korunmuş cephesiyle dikkat çeken küçük bir han olan Kuto Han, bir hole açılan birbirine geçmeli odalardan oluşan, zemin katı dükkânlı avlusuz hanlardandır.

Şekil 4.135 Süha Fazlı Han

4.3.19. Ticaret Han

Galata, Perşembe Pazarı Caddesi ve Galata Mahkemesi Sokak ve yine Galata Mahkemesi Sokak adıyla anılan çıkmaz sokak arasındaki yapı adasının ucunda bulunan Ticaret Han'ın esas girişi Perşembe Pazarı Caddesi no. 26'da, diğer girişi ise Galata Mahkemesi Sokak no. 12'dedir.

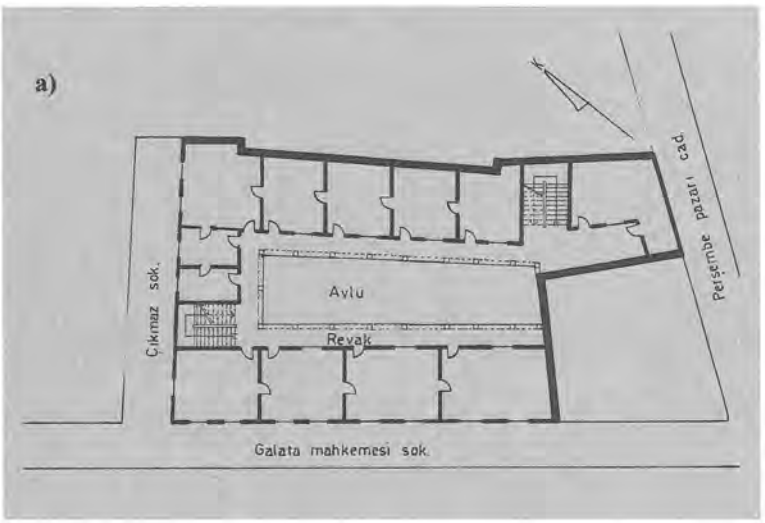

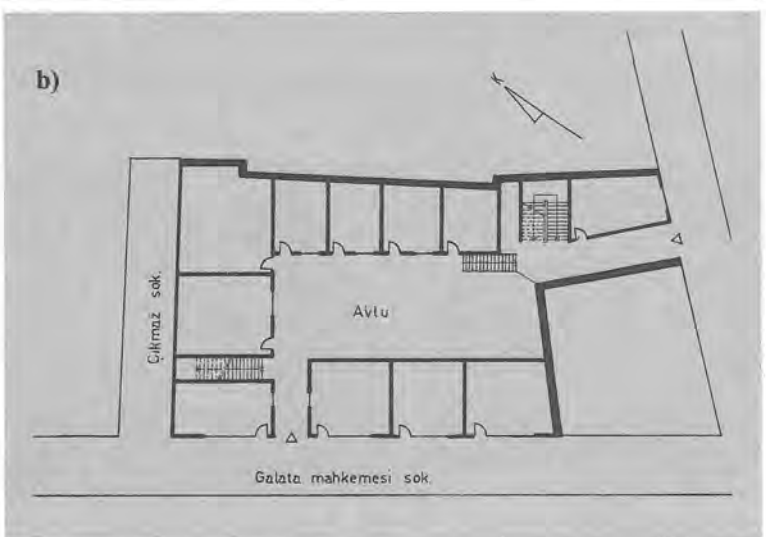

Şekil 4.136 Ticaret Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Kapı üzerindeki demir levhada tarihi 1881 olarak belirtilmiş olan hanın mimarı ve yaptıranı bilinmemektedir. 1956'da içine sonradan yapılan barakalar için yıkım kararı alınmış, ancak karar tamamıyla uygulanmamıştır. Günümüzde çok hisseli olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1970 tarih ve 5606 sayılı kararına göre korunması gerekli, tescilli tarihi eserdir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üzeri cam çatılı bir avlusu olan Ticaret Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca bir de asma katı vardır. Hanı çeviren sokaklar arasındaki kot farkından dolayı Perşembe Pazarı Caddesi girişini avluya bağlayan geçit ve merdiven sahanlığı asma kat hizasındadır, bu nedenle avluya 12 basamaklı bir merdivenden inerek geçilir, hâlbuki Galata Mahkemesi Sokak kapısı avlu ile aynı seviyededir. Parsele uyum sebebiyle hanın planı girintili çıkıntılıdır, fakat plan dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir (şekil 4.136). Zemin ve asma kat revaksız, üst katlar revaklıdır. Dışarıya açılan toplam üç mağaza vardır ki bunların aynı zamanda han içine açılan kapıları bulunur, hanın çıkmaz sokak cephesi dükkânsızdır.

Zemin kat dükkânları doğrudan avluya açılır, asma kattaki mekânlar bağımsız bir merdivenle zemin katla bağlantılıdır; bunlardan sadece ikisinin girişi, katları hanın Galata Mahkemesi Sokak girişine bağlayan merdivenin ara sahanlığındadır. Perşembe Pazarı Caddesi girişine yakın ayrı bir kat merdiveninin olduğu handa, üst katlardaki odalar revaklara açılır. Avlunun sokak tarafındaki uzun kenarına sonradan inşa edilmiş olan iki katlı barakalarla, Perşembe Pazarı Caddesi tarafındaki iç cepheyi boydan boya kaplayan ek, çirkin bir görüntü yaratmaktadır. Demir putrelli yığma bir bina olan yapı toplam 1300 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üç katlı ve oldukça dar olan Perşembe Pazarı Caddesi cephesinde tuğla duvarların üstü sıvalıdır. Zemin katta giriş ve dükkânın kenarlarını vurgulayan düz başlıklı mermer pilastrlar dikkat çeker. Pencere düzeni her katta aynıdır. Dikdörtgen taş söveli ve demir parmaklıklı pencerelerin oldukça büyük olduğu dikkat çeker. Cephenin sol kenarındaki giriş sepetkulpu kemerli ve dökme demir alınlıklıdır, üst kısmındaki demir levha üzerinde Arap ve Latin harfleriyle hanın ismi (*Tidjaret Han* olarak) ve tarihi okunur, kapı kanatları demirdir. Girişin sağ tarafındaki tek dükkânın dökme demir vitrin ve kapı sövesi orijinal halini korumuştur. Cephe füruşlu bir korniş ve üzerindeki parapetle bitirilmiştir.

Şekil 4.137 Ticaret Han

Sıvaları kısmen dökülmüş olan Galata Mahkemesi Sokak cephesi zemin ve asma katla birlikte dört katlıdır. Pencere düzeninin her katta aynı olduğu cephenin pencereleri düz atkılı ve taş denizliklidir. Birinci katta sürekli denizlik görülür. Yatay çizgilerin hâkim olduğu cephenin yegâne süsü denizlikler ve girişin dökme demir alınlıklı sepet kulpu kemerli açıklığıdır. Cephenin simetri aksından sola kaydırılmış olan girişin iki yanında ikinci bir kapıyla han içine açılan birer mağaza bulunur. Mağaza vitrinleri nedeniyle zemin kat cephesi orijinal halini yitirmiştir. Galata Mahkemesi Sokak cephesi dışbükey profilli bir korniş ve üzerindeki parapetle bitirilmiştir (şekil 4.137). Zemin katı dükkânsız olan çıkmaz sokak cephesinin pencere düzeni Galata Mahkemesi Sokak ile aynı özellikleri gösterir.

İç cephelerde, zemin ve asma katların dikdörtgen taş söveli pencere ve kapıları ile yuvarlak kemerli, dökme demir korkuluklu revaklar dikkat çeker. Perşembe Pazarı Caddesi tarafındaki hariç iç cepheler orijinal halini korumuştur (şekil 4.138). Galata Mahkemesi Sokak tarafındaki uzun kenarın cephesi kısmen farklı üsluptadır ki bunun sebebi aynı sokak üzerindeki daha eski tarihli bir binanın arka cephesinin aynen korunarak Ticaret Han'a organik bir şekilde entegre edilmiş olmasıdır.

Girişleri volta döşemeli bir geçit avluya bağlar. Perşembe Pazarı Caddesi'ni avluya bağlayan uzun geçidin sağ kenarında iki kapı ve pencere vardır, kapılardan biri caddeye açılan mağazaya aittir. Geçidin devamındaki merdiven sahanlığında sağda, geniş, yekpare mermer basamaklı, demir korkuluklu kat merdiveni, ilerisinde bir asma kat odasının kapı ve penceresi ve avluyla bağlantıyı sağlayan mermer basamaklar görülür. Bütün döşemelerin volta döşeme olduğu handa yerler, dükkân ve odalarda rabıta, geçit ve avluda blok mermer, revaklarda taş kaplıdır. Bazı odaların sokağa bakan penceresi yoktur, fakat revağa açılan pencereleri çok büyüktür. Diğer odaların hanı çeviren sokaklara bakan bir veya daha fazla penceresi bulunur. Bütün dükkân ve odaların dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencereyle avlu veya revaklara açıldığı handa, pencereler asma katta içeriden basık kemerli, diğer katlarda düz atkılıdır. Han içine bakan pencereler dışarıdan demir parmaklıklı, kapılar zemin katta demir kanatlı, katlarda dışarıdan cam-ahşap, içeriden demir kanatlıdır. Asma kat pencerelerinin demir

Şekil 4.138 Ticaret Han

parmaklıklı olmayıp, içeriden demir kanatlı olduğu handa en üst kattaki odaların tavanında çatı penceresi vardır. Dükkân ve odaları birbirine bağlayan ara kapılar bu handa da mevcuttur.

Ticaret Han ilk yapıldığı zamanlarda tütün ambarı ve Osmanlı İmparatorluğu Tütün Rejisi'nin genel yönetim merkezi olarak kullanılıyordu (Cervati, 1889-90). 1913 tarihli ticaret yıllığına göre zemin katta Osmanlı İmparatorluğu Tütün Rejisi'nin satış büroları bulunuyordu. Üst katlarda ise on komisyoncu, iki mimar, film kiralama işi yapan bir kuruluş, *El-Corro* adlı İsrail gazetesinin müdürü ve şef redaktörü, mühendis, kamu işleri müteahhidi, bir filatelist vardı (Cervati, 1889-90).

1990'lı yılların sonunda handa faaliyet gösterenler arasında gaz maskeleri, iş elbiseleri, kimyevi maddelerden korunma teçhizatı satıcıları; cıvata, çelik yay, deniz feneri, yangın söndürme aletleri, klima cihazları ve musluk üretici ve satıcıları ile tabelacı ve tornacılar bulunmaktaydı. Bu handaki tabelacılardan biri olan Y. Stiponia İstanbul'da bu mesleği ilk icra edenlerdendi. Günümüzde ise handa icra edilen meslekler de bundan on yıl öncesine göre pek bir değişiklik olmamıştır.

Ticaret Han, Avrupa mimarisinin etkilerinin görüldüğü cepheleri, volta döşemeleri ve cam çatısıyla klasik Osmanlı hanlarından ayrılmakla beraber, dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiş revaklara açılan oda sistemi ve zemin katın nispeten içe dönük (introvert) olmasıyla klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırır. Ayrıca, günümüzde handa küçük çaplı imalat sanayinin olması, imalatla satışın klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi bir arada yürütülmesi kayda değer bir unsurdur. Açıktır ki büro hanı niteliğindeki daha modern hanlara yerleşemeyen imalat kolları klasik Osmanlı hanları veya bunlara yakın olanlara daha kolay yerleşme imkânı bulmuştur.

4.3.20. Tütün Han

Galata, Bereketzade Mahallesi'nde, Bankalar Caddesi, Banker Sokak ve Hacıali Sokak arasındaki adanın ucunda yer alan Tütün Han'ın giriş kapısı Bankalar Caddesi no. 4'tedir.

1910 yılı civarında bulunduğu parseldeki üç hanın yıkılmasıyla yapılan ve 1911'de hizmete giren han 1913 tarihli ticaret yıllıklarında yer alır (Annuaire Oriental, 1913). *Ünyon Sigorta Kumpanyası* tarafından yaptırılmış olan hanın eski adı da "Ünyon Han"dır, nitekim söz konusu ticaret yıllıklarına bu adla kaydedilmiştir. Daha sonra sırasıyla İmtaş Sigorta Şirketi, Tütünbank ve Yaşar Holding'in mülkiyetine geçen han, Tütün bank'ın mülkiyetine geçince *Tütün Han* olarak anılmaya başlamıştır. Zemin katı sırasıyla *Banco di Roma* ve *National Bank of Turkey* (Milli Türkiye Bankası) tarafından kullanılmıştır. Sonra, 1934'te açılan Türkiye İş Bankası'nın ilk Galata Şubesi'ne, daha sonra da Ünyon Sigorta'nın kendi bürolarına tahsis edilmiştir. Bütün bu dönem boyunca üst katlar da avukatlık büroları ve önemli sigorta acenteliklerine kiralanmıştı (Eldem, 2000). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan Tütün Han'ın koruma grubu II olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

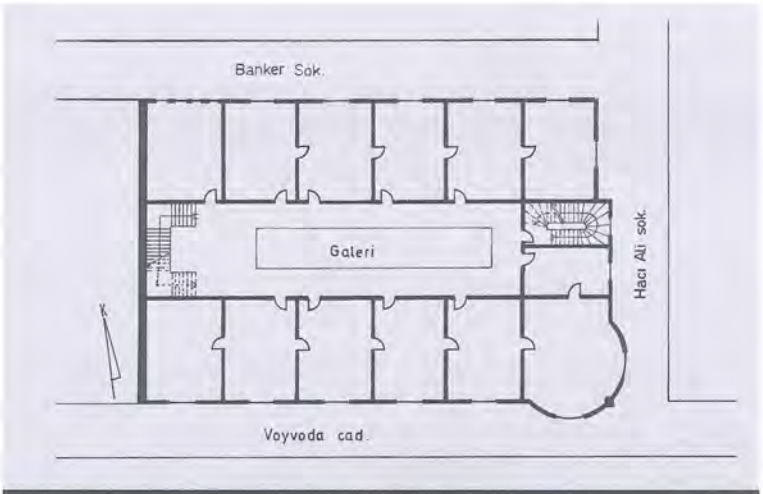

Şekil 4.139 Tütün Han Tipik Kat Plan Krokisi

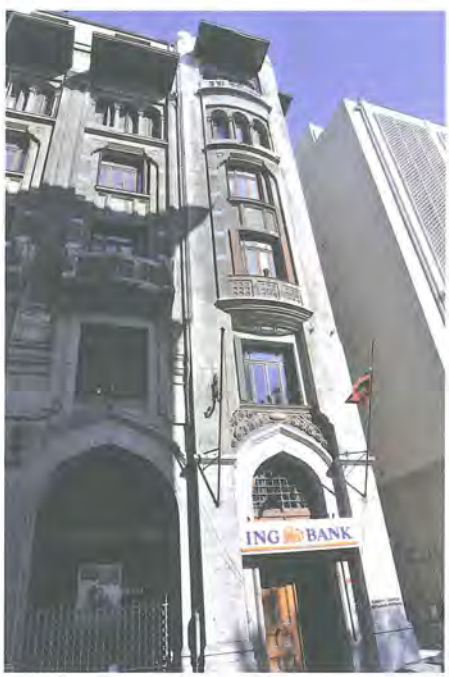

Şekil 4.140 Tütün Han

Çelik-kâgir bir bina olan Tütün Han 443 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Zeminle birlikte beş katlı, avlusuz hanın bir bodrum bir de asma katı bulunur. Zemin katın tümünü kaplayan geniş mekânın caddeden ayrı bir girişi vardır. Katlarda, odalar dört tarafı dönen galerilere açılır. Kaloriferli ve asansörlü olan Tütün Han'da galeriler ışığı, altıncı katta bulunan galeri boşluğu hizasındaki cam döşemeden, odalar ise dışarıya açılan pencerelerden alır (şekil 4.139).

Tütün Han'ın kesme taş kaplı, süslü ve hareketli cephesinde giriş akslarıyla aradaki bölüm ayrı ayrı ele alınmıştır. İkinci kattan itibaren çeyrek dairelik bir çıkma yapan mağaza girişi aksında fazladan bir kat vardır ki bu, cephenin bu bölümüne bir kule havası vermiştir (şekil 4.140). Han girişinin bulunduğu aks, girişin iki yanında başlayıp bina boyunca devam eden pilastrlarla düşey doğrultuda hareketlenmiştir. Cephenin iki giriş aksı arasında kalan bölümü ise birinci kat pencereleri hizasında başlayan pilastrlarla dört eşit parçaya bölünmüştür (şekil 4.141). Cephenin en önemli özelliklerinden biri, kat araları ve pencerelerin iki yanında firuze rengi çini kaplamalara yer verilmiş

olmasıdır. Ahşap kanatlı, sivri kemerli giriş kapılarının bakır kemer tablası Art Nouveau bitki ve madalyon kabartmalıdır. İki giriş arasındaki pencereler de yine sivri kemerlidir, kemerler üzerinde kemer formunda bir taş silme, pencere aralarında bakır rozetler görülür. Düz atkılı ve tahta panjurlu olan birinci kat pencereleri üzerinde iki sıra çini kaplama vardır. Yine düz atkılı ikinci kat pencereleri önünde iki yanda payandalarla desteklenmiş, kafes oyma taş korkuluklu çeyrek daire formlu balkonlar dikkati çeker. Bursa kemeri benzeri kemerleriyle göze çarpan üçüncü kat pencereleri denizliklidir. Sivri kemerli dördüncü kat pencerelerinin iki yanında mukarnaslı başlıkları olan yarım sütunlar görülür, bu kattaki pencerelerin üst kısmı çiçek motifli firuze rengi çini panolarla bezelidir. Pencereler saçaklıdır; demir payandalarla desteklenmiş saçakların ahşap alt yüzeyi kafes oymalıdır (şekil 4.142). Çini kaplamalar, geniş saçak ve sivri kemer gibi unsurlarla Birinci Ulusal Mimarlık Akımı özelliklerinin hâkim kılındığı cephe oldukça iyi korunmuştur. Hanın zeminle birlikte dört katlı olan yan ve arka cepheleri sadedir. Sıvayla kesme taş kaplı süsü verilmiş olan bu cephelerdeki pencereler dikdörtgen söveli ahşap panjurlu ve denizliklidir.

Şekil 4.141 Tütün Han

Günümüzde bir banka şubesine çevrilmiş olan zemindeki ayrı girişli büyük mekânın cephesi korunmuş olmakla beraber içi tamamen değiştirilmiştir. Bununla birlikte han girişi ve normal katlar orijinal halini çok iyi korumuştur. Büyük ahşap han kapısından önce giriş holüne, ardından bir kaç basamakla merdiven ve asansörün yer aldığı merdiven sahanlığına geçilir. Normal katlarda ortada oval, demir korkuluklu galeri boşluğu yer alır. Üç tarafında toplam on bir oda ve tuvaletlerin olduğu galerinin dördüncü kenarında kat merdiveni ve asansör

bulunur. Ancak hanın restorasyon öncesine ait planlarından, orijinalde kısa kenarlardan ikincisinin ikinci bir kat merdivenine ayrılmış olduğu anlaşılıyor. Bir ara kapıyla birbiriyle bağlantılı odaların koridora açılan kapısı ahşap söveli ve düz ahşap alınlıklıdır, sadece ikinci kat odalarının kapı alınlığı Barok kıvrımlı ve ortada madalyonludur. Bütün odalar ışığı binanın üç tarafını çeviren sokaklardan alır. Tüm döşemelerin volta döşeme, yerlerin odalarda rabıta, galerilerde taş çini, zemin kat giriş holünde blok mermer döşeli olduğu handa merdivenler yekpare mermerdir.

Şekil 4.142 Tütün Han

1990'lı yılların sonunda Yaşar Holding'in mülkü olan Tütün Han'ın zemin ve birinci katı Yaşarbank Şubesi, üst katları ise Batı Sigorta Genel Müdürlüğü olarak işlev görmekteydi. Tütün Han, günümüzde de halen bir banka şubesi olarak işlevini sürdürmektedir. 1913 yılında, hanın zemin ve birinci katı bugün olduğu gibi bankaydı: *Banco di Roma* burada faaliyet gösteriyordu; ikinci katın tamamında *Union de Paris* adlı bir sigorta şirketi, üçüncü katın tamamında *Standard Oil* adlı bir petrol şirketi, diğer katlarda ise iki komisyoncu/tüccar (toplam beş oda), *Siemens-Schuckert Werke & Siemens&Halske* adlı teknik büro (toplam iki oda), bir kalorifer tesisatçısı (toplam üç oda), dört mühendis (toplam beş oda) ve bir inşaatçı faaliyet gösteriyordu. Bu bilgileri aldığımız ticaret yıllığındaki kayıtlardan han sakinlerinin sadece ikisinin Müslüman, diğerlerinin, aralarında İtalyan asıllıların da olduğu Avrupalılar veya azınlık mensupları olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913).

Avlulu hanlardan etkilenerek ortaya çıkarılmış bir plana sahip olan Tütün Han'ın gerçek bir avlusu olmasa da, normal katlarda odalar avlulu hanlar gibi ışığı üstten alan galerilere açılır. Bu anlamda burada bir avlulu han yorumu gördüğümüzü söyleyebiliriz. Handa büyük bir şirket tarafından yaptırılmış olmanın verdiği mali imkânlarla içte ve dışta son derece kaliteli inşaat malzemesi kullanılmış, zamanı için yeni sayılabilecek kalorifer ve asansöre yer verilmiştir. Süslü ve hareketli cepheli Tütün Han, Batılılarca, muhtemelen Batılı veya Batıda eğitim görmüş bir mimara yaptırılmış hanlara tipik örnektir. Ayrıca, bir katın tamamını tek bir şirketin işgal etmesi durumunun burada üç örnekle görülmesi bakımından da kayda değerdir.

4.3.21. Vefai Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Sokak no. 18'deki Vefai Han'ın arka cephesi Kart Çınar Sokak üzerindedir.

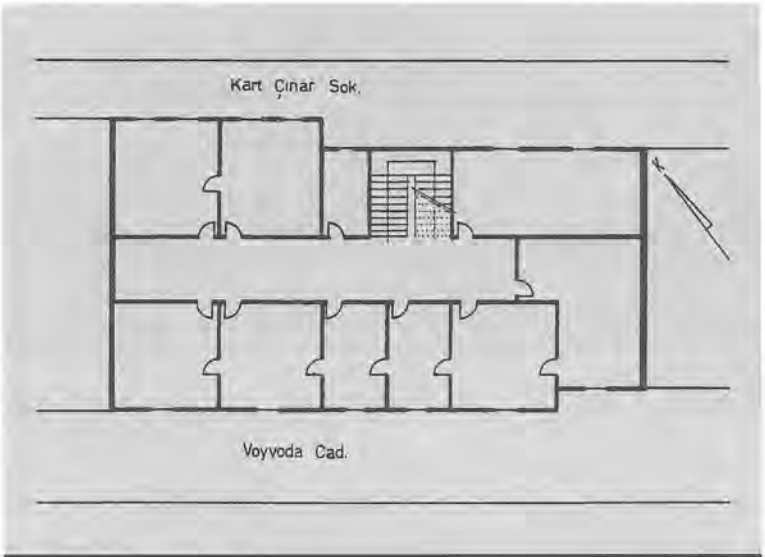

Şekil 4.143 Vefai Han Tipik Kat Plan Krokisi

Kitabesi olmadığından tarihi, mimarı bilinmemektedir, ancak 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında yer aldığına göre bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. 1893-94 ticaret yıllıklarında ise hanın ne şimdiki ne de eski adlarından birine rastlanmamıştır, bu da hanın 1894-1905 arasına tarihlenebileceğine işaret etmektedir (Goad, 1905). Bir kaynakta ise 1900-1901 yıllarında inşa edildiği belirtilmiştir (Eldem, 2000). Kuruluş tarihi 1867 olan *Danüb Sigorta Anonim Şirketi* tarafından yaptırılmıştır, zaten eski adlarından biri *Danüb Sigorta Han,* (Bey. Bel. İmar Arş.), diğeri *İnayet Han*'dır (Goad, 1905). Sonradan Masume Zehra Vefaioğlu'nun mülkiyetine geçtiğinden adı Vefai Han olarak değiştirilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.). Vefai Han, son yıllarda yine el değiştirmiştir.

Demir putrelli yığma bir bina olan hanın zeminde kapladığı alan 219,5 metrekaredir. Vefai Han'ın ilk yapıldığında daha küçük olduğu, 1925 ile 1956 arasında, tespit edilemeyen bir tarihte sağ tarafında bulunan daha eski kagir bir binanın yıkıldığı ve Vefai Han'la aynı üslupta yeniden inşa edilerek Vefai Han'a katıldığı kaynaklarda belirtiliyor (Eldem, 2000).

Avlusu olmayan han zeminle birlikte beş katlıdır, fakat beşinci katın tavan yüksekliği normal katlara göre daha azdır. Kaloriferli ve asansörlü hanın zemin katında giriş holü, merdiven sahanlığı, kat merdiveni ve asansör dışında, sadece sokağa açılan iki mağaza bulunur. İki katlı olan mağazalardan birinin ikinci katına zemin ile birinci kat arasındaki ara sahanlıktan da girilir. Katlarda, merdiven sahanlığının döşemesinde demir bir kapakla kapatılmış açıklıklar vardır; gereğinde bu kapaklar kaldırılıp vinç sistemiyle yük katlara taşınmaktadır (şekil 4.143).

Giriş, kesme taş kaplı zemin kat cephesinin simetri aksından sağa kaydırılmıştır. Demir parmaklıklı alınlığı ile dikkat çeken düz atkılı girişin kapı kanatları demirdir (şekil 4.144). Cephe, kapının solunda birinci kat hizasında başlayıp bina boyunca devam eden bir çıkma ile hareketlenmiştir. Çıkmayı taşıyan S-kıvrımlı payandaların alt yüzeyi açılmış deniz kabuğu, volut ve akant yaprağı örgelidir. Çıkma üzerinde dört, çıkmasız bölümde üç korent başlıklı yivli pilastr iki kat boyunca uzanır (şekil 4.145). İkinci ve üçüncü kat arası dikdörtgen profilli dalga şerit bezemeli bir silme ile vurgulanmıştır. Üçüncü kat cephesi de silmelerle çerçeve içine alınmış ve bir ve ikinci kat cephelerindekilerle aynı hizadaki, iyon başlıklı pilastrlarla düşey eksende bölümlenmiştir (şekil 4.146). Profilli bir korniş ile bitirilmiş olan cephenin birinci ve ikinci katında Neoklasik pencere düzeni

görülür. Altı diş-kesimi şeridi bezemeli düz alınlıkları olan pencerelerin iki yanında, birinci katta iyon, ikincide kompozit başlıklı pilastrlar görülür. Rönesans üslubunu çağrıştıran, düz atkılı üçüncü kat pencerelerinin üst sövesi yedi adet gül bezek motifiyle bezenmiştir. Denizlikleri vurgulanmış dikdörtgen pencereli dördüncü kat cephesi ise pencere aralarını boşluk bırakmayacak şekilde dolduran, vazo içinden çıkan dolama dal motifli Art Nouveau bitki bezemeleri ve altındaki dalga şerit friziyle dikkat çeker (şekil 4.146). Neoklasik üslup özelliğinin ağır bastığı Bankalar Caddesi cephesinde Art Nouveau üslubunu çağrıştıran bezemeler görülür.

Üç katlı Kart Çınar Sokak cephesinde zemin katta süslü üç pencere bulunur: ortadaki yuvarlak kemerli pencerenin kilit taşı bezemesi maskaronludur, sövesi ise geometrik motifli bir frizle bezelidir. İki yandaki dikdörtgen söveli pencerenin kilit taşı bezemesi yaprak motiflidir. Diğer pencerelerin düz atkılı olduğu cephede ayrıca, birinci kat hizasında başlayan iki çıkma görülür.

Han'ın zemin katında giriş holü, kat merdiveni, bunun altında çay ocağı, hol döşemesinin altında yaklaşık on metre derinliğinde bir su kuyusu vardır. Tipik katta ise koridorun üç tarafına içeriden kapılar vasıtasıyla birbiriyle bağlantılı odalar dizilidir. Odalar, içeriden ahşap-cam, dışarıdan demir kanatlı, dikdörtgen söveli bir kapıyla koridora, düz atkılı bir pencereyle Bankalar Caddesi'ne, bir veya iki pencereyle Kart Çınar Sokak'a açılır. Tüm döşemelerin volta döşeme, yerlerin odalarda rabıta, koridorlarda taş çini olduğu handa merdivenler yekpare mermer döşeli ve ahşap korkulukludur.

Vefai Han'ın işlevi hakkında bilgi veren en eski kaynak Goad sigorta haritalarıdır. Buna göre handa 1905'te *Commerciale Union* adlı bir sigorta şirketi faaliyet gösteriyordu (Goad, 1905). Han, *Danüb Sigorta Anonim Şirketi* tarafından yaptırıldığına göre bu şirketin büroları da Vefai (veya o zamanki adıyla *Danüb Sigorta Han*) Han'daydı. 1913 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre ise han sakinleri arasında üç avukat ki bunlar toplam beş odayı işgal ediyordu, bir komisyoncu, sanayici ve deniz işletmecisi (iki odayı işgal ediyordu), *Royal d'Autriche-Hongrie* adlı dört odayı işgal eden bir gemicilik şirketi, bir mimar bulunuyordu. Han sakinlerinin biri hariç hepsi gayrimüslim azınlık mensubu veya Avrupalıydı (Annuaire Oriental, 1913).

Şekil 4.144 Vefai Han

Şekil 4.145 Vefai Han

Şekil 4.146 Vefai Han

1990'lı yılların sonlarında üç ve dördüncü katlarda sadece avukat büroları, diğer katlarda yine ağırlıkla avukat büroları ile reklam şirketi, gümrükçü, bilgisayar şirketi ve *Rosenbauer* şirketi genel mümessilliği bulunuyordu. Bu saydığımız işyerlerinin hemen hepsi tek başlarına birkaç odayı işgal ediyordu. Hanın zemin katındaki iki dükkânda ise elektrik malzemeleri ticareti yapılıyordu. Günümüzde odaların çoğunun depo işlevi gördüğü handa halen dört avukat, çeşitli iş kollarının acentelikleri, elektrik malzemesi ticareti yapanlar faaliyet göstermektedir. Dükkânların biri kafeterya, diğeri elektrikçi olmuştur. Üçüncüsü ise boş durmaktadır.

Vefai Han, aynı cadde üzerindeki büyük şirketlerce yaptırılmış diğer hanlar gibi süslü cephesi ve kaliteli inşaat malzemesiyle dikkat çeker. Ayrıca, işlev bakımından nispi bir süreklilik gösterir.

4.3.22. Voyvoda Han

Galata, Yeni Cami Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi) no. 19'da bulunan bu han bitişik nizamda inşa edilmiş küçük bir yapıdır.

Kitabesi bulunmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Goad sigorta haritaları ve sadece 1913 tarihli ticaret yıllığında yer alması Voyvoda Han'ın 1903-1904 yıllarında yapıldığına işaret etmektedir (Goad, 1905; Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde Muhittin Sart varislerinin mülkiyetinde olan hanı kimin yaptırdığı bilinmemektedir.

Zeminle birlikte dört katlı ve bodrumlu han avlusuzdur. Merdiven kovası ve merdiven sahanlığının üzeri cam çatılıdır. Planı dik açılardan oluşmayan dar cepheli hanın zemin katında koridora açılan iki büyük dükkân, normal katlarda ise L-şeklindeki bir koridora açılan, birbirine geçişli, farklı büyüklükte dokuz oda ile tuvalet bulunur. Bitişik nizamda yapılmış demir putrelli kâgir bir yapı olan hanın sokağa açılmayan odalarının üçü ışığı bir ışıklıktan alır (şekil 4.147).

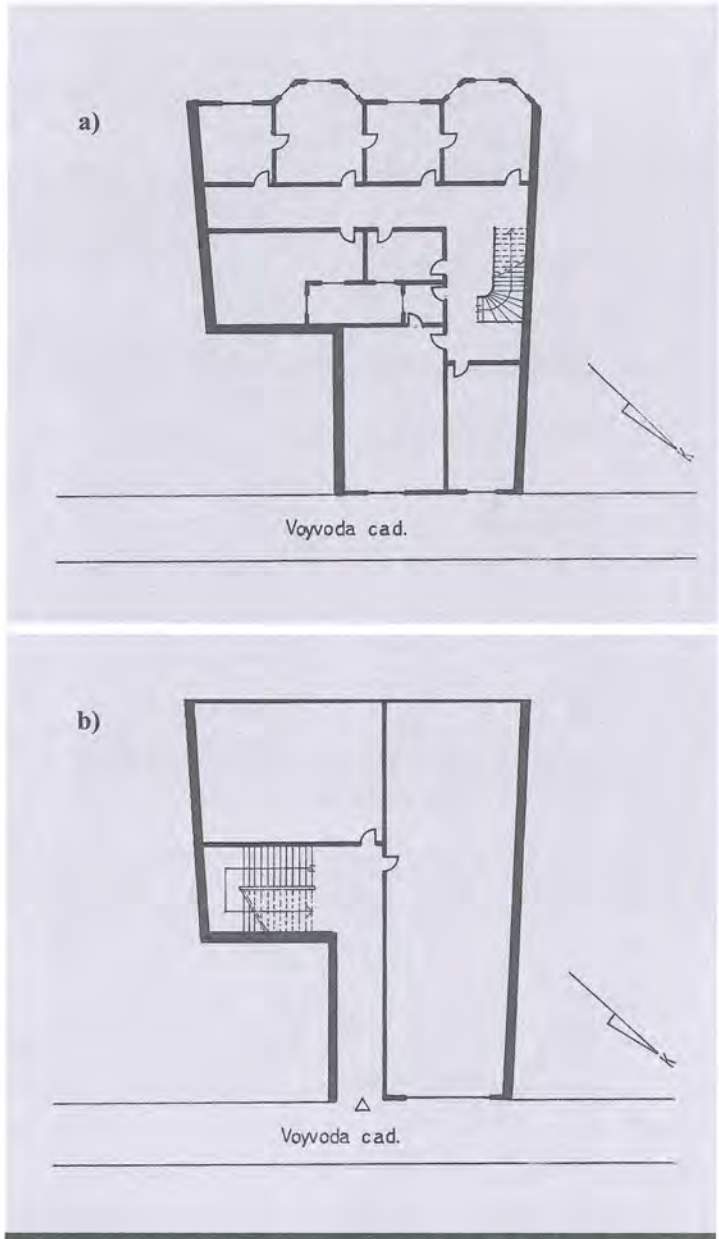

Şekil 4.147 Voyvoda Han
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Voyvoda Han'ın cephesi korent başlıklı iki kat yüksekliğindeki pilastrlar ve bunların taşıdığı, S-kıvrımlı kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerler ile dekore edilmiştir. Kemer silmelerinin içi Klasik inci dizisi ve stilize yaprak friziyle, pilastrların üzeri Art Nouveau kurdele ve çiçek-yaprak kabartmalarıyla, kemerlerin arası dolama dal, rozet ve akant yaprağı motiflerinden oluşan Barok yorumu başka bir kabartma ile bezenmiş, ikinci katın cephesi Klasik üsluptan ödünç alınmış diş-kesimi silmesi ve araları rozetli küçük konsollara dayanan profilli bir korniş ile bitirilmiştir. Mansard çatıyı andıran üçüncü katın pencereleri yuvarlak kemerli olmakla beraber pencere silmelerinde Barok üslubu çağrıştıran eğrisel çizgiler ve keskin kıvrımlar görülür (şekil 4.148). İkinci kat pencerelerinin yuvarlak kemerli, birinci katınkilerin düz atkılı olduğu cephede, birinci kat pencereleri üzerindeki, içinden Art Nouveau bitkilerin çıktığı madalyonun kendisi daha çok Barok üsluba yakındır. Zemin kat cephesi orijinal halini yitirmiş, zemin

Şekil 4.148 Voyvoda Han

katla birinci kat arası silmelerle vurgulanmış, hatta ortada, kenarları akroterli, tablası gül bezek ve dolama dal motifli bir yassı kemere yer verilmiştir. Daha üstte görülen ters S-kıvrımlı, akant yaprağı bezeli ikili konsollar bezeme amaçlı olup, görünüşte pilastrları destekler. Konsollar arasında gül bezek motifi dikkat çeker. Sonuç olarak Neoklasik, Neobarok ve Art Nouveau üslupların etkisinin görüldüğü cephe eklektiktir. Eklektik cephede Neoklasik üslup özellikleri ağırlıktadır.

Tavanı kuru freskle yapılmış süslemeleriyle dikkat çeken volta döşemeli bir geçitle hana girilir. Mekânların tümü volta döşemeli, yerler ahşaptır. Dikdörtgen taş söveli, içeriden cam-ahşap, dışarıdan demir kanatlı bir kapı ile koridora açılan odaların pencereleri içeriden basık kemerlidir.

Hanın bilinen en eski işlevi hakkındaki bilgiler Goad sigorta haritalarına dayanır: Buna göre İngiliz Posta Ofisi (*British Post Office), Sun Fire Office* adlı yangın sigortası şirketi, *El Dia Western* adlı başka bir sigorta şirketi bu handa faaliyet gösteriyordu (Goad, 1905). 1913'te handa bir komisyoncu, *l'Ancre* adlı bir sigorta şirketinin Türkiye temsilciliği; bir başka sigorta şirketi acentesi ki bu üç büro odasını işgal ediyordu; üç avukat; *l'Indistruelle* adlı yangın sigortası şirketinin genel temsilciliği ki bu da iki büro odası işgal ediyordu; maden ve maden filizi işleten bir şirket; bir başka sigorta şirketinin genel temsilciliği, *Sir W. G. Armstrong Whitworth* adlı mağazanın genel temsilciliği bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde Voyvoda Han'da elektrik malzemeleri, cep telefonu ticareti, ses ve ışık düzeni işiyle uğraşan, demir-çelik ithalatı yapan firmalar ile bir mali müşavirlik ve reklam ajansı, bir de avukat faaliyet gösteriyor. Zemin kattaki ses ve ışık düzeni işiyle uğraşan *Radyofon* adlı şirket 1939'dan beri burada faaliyet göstermektedir. Hanın Erzincan Eğinli odabaşı ve çaycısı da 1900'lü yılların başından beri handa bu görevi sürdüren ailenin dördüncü kuşak ferdi olmaktan gurur duyuyor.

Küçük bir yapı olmakla beraber, özgün cephesi ve planıyla dikkatimizi çekmiş olan Voyvoda Han, mekânların orta koridorlar etrafında düzenlendiği, zemin katı sadece sokağa açılan dükkânlara ayrılmış, avlusuz yüzyıl dönümü hanlarının en iyi korunmuş örneklerindendir.

4.3.23. Zincirli Han

Karaköy, Yeni Cami Mahallesi'nde, Tersane Caddesi, Zincirli Han Sokak ile Ömer Ağa Sokak arasındaki parselde bulunan Zincirli Han'ın esas kapısı Tersane Caddesi no. 50'dedir, bunun yanı sıra Ömer Ağa Sokak'ta artık kullanılmayan bir kapısı daha vardır.

Kitabesi olmayan hanın tarihi, yaptıranı ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da bir bilgiye rastlanmamıştır. 1868 tarihli ticaret yıllığında adının geçiyor oluşu bu tarihten önce yapılmış olan bir erken 19. yüzyıl hanı olduğuna işaret etmektedir (Cervati, 1868). Günümüzde çok hisseli olan Zincirli Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 5.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

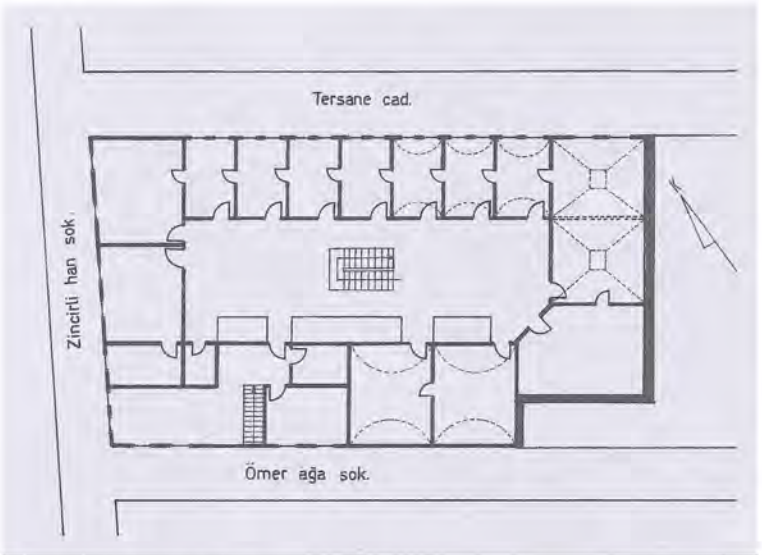

Şekil 4.149 Zincirli Han Tipik Kat Plan Krokisi

İki katlı, üzeri cam çatılı kapalı avlulu, revaksız, yığma bir bina olan Zincirli Han'ın zemin katının tümünü hanın üç tarafını çeviren cadde ve sokaklara açılan dükkânlar işgal eder. Avlusu birinci kat hizasındadır, dolayısıyla birinci kat odaları doğrudan avluya açılır, bir başka yerde benzerine rastlamadığımız bu düzenleme Zincirli Han'ı özgün kılan önemli bir özelliktir. Zaman içinde bazı değişikliklere maruz kalmış olan yapıda giriş geçidi daraltılmış, kat merdiveni tamamen yenilenmiş, avluya beton dökülmüş ve ek bölümler inşa edilmiştir (şekil 4.149).

Üç cepheli Zincirli Han'ın cepheleri arasında herhangi bir fark yoktur. Dükkân vitrinleri nedeniyle bozulmuş olan zemin kat cephesinin tek süsü, dükkân kapılarının üst kenarıyla döşeme hizasından geçen yüksek taş silmelerdir ki bunlar da büyük oranda dükkânların tanıtım levhalarının altında kalmıştır. Son derece yalın bir neoklasisizmin görüldüğü, genelde çok sade olan cephelerde birinci kat sıvalıdır. Dikdörtgen taş söveli, demir parmaklıklı pencereler, cepheyi sonlandıran taş korniş ve üzerindeki parapet dışında herhangi bir süs bulunmaz (şekil 4.150).

Hanın iç cephelerinin de kayda değer bir özelliği yoktur. Cam çatı ile örtülü avluya açılan dikdörtgen taş söveli kapılar ile cepheyi sonlandıran kirpi saçak iç cephelerin tek hareketidir. Kirpi saçak sıvandığından orijinal halini yitirmiş, içbükey bir saçak haline gelmiştir.

Köşelerden birindeki aynalı tonozlu iki oda dışındaki tüm oda ve dükkânlar beşik tonozludur, yerler ateş tuğlası kaplıdır. Her biri, içeriden basık kemerli ikişer pencere ile sokağa açılır. Pencereler gibi içeriden basık kemerli oda kapılarının cam-ahşap kanatları iç tarafta, demir olanlarsa avlu tarafındadır. Tüm odalar basık kemerli kapılar vasıtasıyla içeriden birbiriyle bağlantılıdır.

Şekil 4.150 Zincirli Han

Zincirli Han'ın bilinen en eski işlevi hakkında başvurduğumuz 1868 tarihli ticaret yıllığına göre handa o yıllarda bir saatçi, üç tüccar, bir hırdavatçı faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868). 1880 tarihli ticaret yıllığında ise bu mesleklere ilaveten bir banker ve altı komisyoncunun adına rastlanıyor. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinin gayrimüslim, özellikle de Ermeni asıllı veya Levanten oldukları anlaşılıyor (Cervati, 1880). Yakında tamir edilme ihtimali olduğundan içi tamamen boşaltılmış olan Zincirli Han'ın dükkânlarında halen hırdavatçılar faaliyet göstermektedir.

Zincirli Han, plan ve mimari üslup bakımından ne tam olarak klasik Osmanlı hanları niteliğini taşır, ne de Avrupa mimarisinden ödünç alınmış dekoratif unsurların yoğun olarak görüldüğü bir cepheye sahiptir. Ayrıca sadece üç katlı oluşu da bu hanı daha geç tarihli İstanbul hanlarının çoğundan ayıran bir özelliktir. İşlevine bakıldığında ise imalat yapılan bir han olmaması itibariyle klasik Osmanlı hanlarından ayrılır; bununla birlikte sigortacılık, bankerlik, komisyonculuk veya Batılı bir şirketin temsilciliği gibi Avrupalılara tanınan ticari imtiyazlar ve Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisine entegrasyonu sürecinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da yaygınlaşan iş kollarından hiç birinin bu hanın bilinen eski fonksiyonları arasında bulunmaması Zincirli Han'ın bir geçiş hanı olduğuna işaret eder.

4.4. GALATA BÖLGESİ PASAJLARI

4.4.1. Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj)

Beyoğlu, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, Meşrutiyet Caddesi (eski Hamal Başı Sokak) ile Sahne Sokak'ı (eski Tiyatro Sokak) birbirine bağlayan bir pasajdır. Kapı numaraları Meşrutiyet Caddesi'nde 8, Sahne Sokak'ta 9'dur.

İç kısmındaki aynalardan dolayı "Aynalı Pasaj" olarak da anılan bu yapı 1874'te Ohing adlı Ermeni asıllı biri tarafından mimar Pulgher'e yaptırılmıştır (Üsdiken, 1994). Avrupa Pasajı ile yakınındaki Pera Sitesi'nin yerinde daha önceden Naum Tiyatrosu ile *Jardin des Fleurs* bahçesi bulunuyordu, ancak büyük 1870 yangınında birçok binanın yanı sıra bunlar da yanmıştır (Duhani, 1982). 1929'da hazineye intikal eden Avrupa Pasajı, Emlak ve Eytam Bankası (Emlak ve Kredi Bankası) tarafından satılmıştır (Üsdiken, 1994).

1989'da restorasyon amacıyla boşaltılmış, 1993'te restorasyonu bitmiş ve yeniden açılmıştır. Günümüzde F. Mukaddes Tay, M. Zeynep Üner, Nedret Tabak ve Bedrettin Baykal'ın mülkiyetindeki Avrupa Pasajı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.7.1978 tarih ve 10538 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş ve 22.1.1988 tarih ve 110 sayılı kararla koruma grubu I-B olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

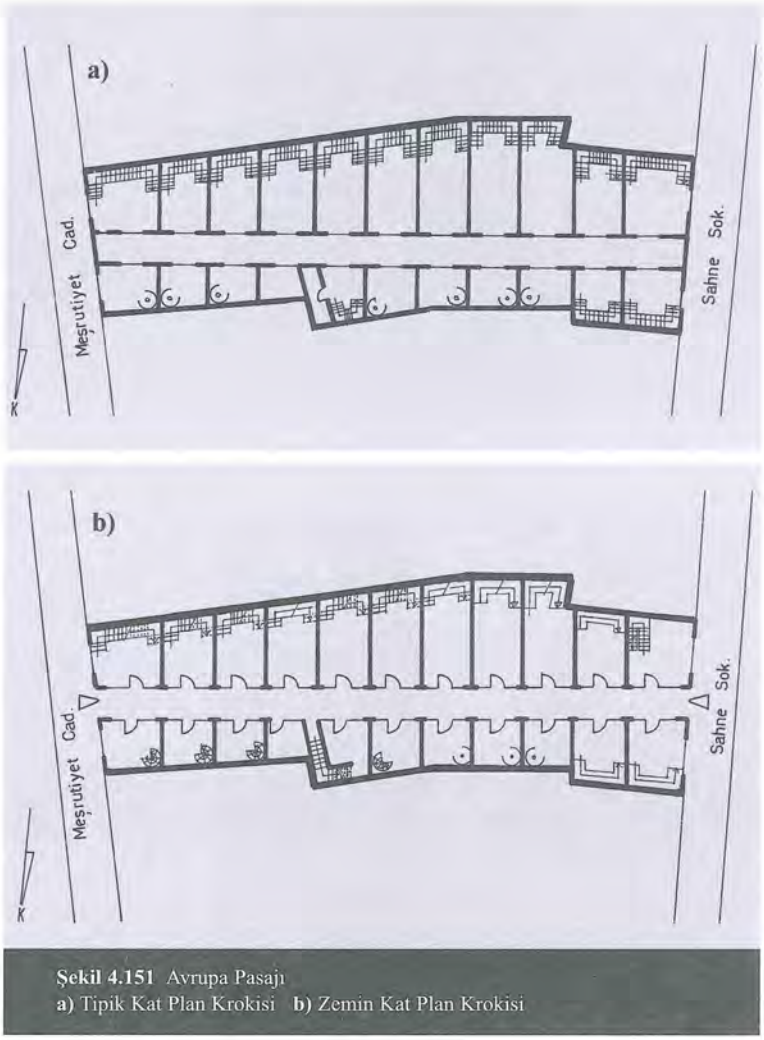

Şekil 4.151 Avrupa Pasajı
a) Tipik Kat Plan Krokisi **b)** Zemin Kat Plan Krokisi

Avrupa Pasajı üstü cam-dökme demir bir çatı ile örtülü, 56 metre uzunluğundaki dar bir koridor ile koridorun her iki tarafındaki iki katlı kâgir bloklardan oluşur. Ayrıca bir de bodrum katı bulunan blokların zemin katında koridora açılan dükkânlar vardır (şekil 4.151). Pasajın orijinalinde, değişik büyüklükteki 22 dükkândan her birinin bodrumu, dükkân içindeki bağımsız merdivenden çıkılan üst katta da bir odası ve mutfağı vardı (Durudoğan, 1994). Restorasyondan sonra ise dükkân sayısı 20'ye inmiş, iki dükkânın yerini dükkânlardan bağımsızlaştırılmış olan ikinci kata çıkan merdivenler almıştır. Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi'ndeki

Şekil 4.152 Avrupa Pasajı

Şekil 4.153 Avrupa Pasajı

kayıtlara göre parselde kapladığı alan 642 metrekare olan Avrupa Pasajı'nın cephe taşları Malta Adası'ndan getirtilmiş, zeminde ise Trieste taşı kullanılmıştır (La Turquie, 17.3.1874).

Meşrutiyet Caddesi ile Sahne Tiyatrosu Sokak cepheleri birbirinin aynıdır. Oldukça dar olan bu iki katlı cepheler kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve onun üzerindeki çatı çizgisi üzerine oturtulmuş yüksek alınlık ile Neorönesans tarzındadır. Cephelerde her iki yanda zemin kat dükkân vitrinleri ile birer düz atkılı birinci kat penceresi görülmektedir. İki kat arası ve cephe bitimi profilli silmelerle vurgulanmıştır (şekil 4.152). Her iki girişte de dövme demir kanatlı kapılar vardır.

Girişin her iki yanında düz bir koridor üzerinde dükkânlar sıralanır (şekil 4.153). Beşik tonozlu dükkânların yerleri rabıta döşelidir. İç cepheler iki katlı ve oldukça süslüdür. İki kat arasında profilli silme ve onun üzerinde Barok bir madalyon içinde eski ve yeni rakamlarla her dükkânın numarası görülür. Zemin kat cephesi orijinal halini kaybetmiş, sadece iki dükkân vitrini arasındaki duvarlarda yer alan ve pasaja diğer adını veren büyük aynalar korunmuştur; pasaj ilk yapıldığı yıllarda aynaların önüne konmuş olan gaz lambalarıyla aydınlatılıyordu (La Turquie, 17.3.1874). Elektrik bağlanınca lambalar kaldırılmış, yerlerine modern aydınlatma araçları konmuştur. İkinci kat cephesi orijinal halinden pek bir şey yitirmemiştir. Bu cephede yuvarlak kemer içinde, ortada kompozit başlıklı ince bir sütunla birbirinden ayrılmış ikiz pencereler dikkat çeker. Pencerelerin her iki yanında kompozit başlıklı pilastrlar, pencere aralarındaki nişlerde Yunan tanrıça heykellerini çağrıştıran tarzdaki heykeller görülür. Cephe, küçük konsollu, profilli bir korniş ve altındaki dişkesimi frizi ile bitirilmiştir (şekil 4.154). Tüm bu özellikler dış cepheler gibi iç cephelerin de Neorönesans üslubunda olduğunu gösterir.

Pasajda, ilk yapıldığı yıllarda bir ayakkabıcı, iki kuaför, iki terzi, bir bakkal, bir tuhafiyeci, iki sabun tüccarı, bir halıcı bulunuyordu (Cervati, 1880). Pasajda faaliyet gösterenlerin tam listesinin verildiği 1889 baskısı ticaret yıllığındaki kayıtlara göre ise Avrupa Pasajı'nda üç kuaför, iki lambacı, bir çiçekçi, iki terzi, bir saatçi, bir kuyumcu, iki piyano yapımcısı, üç moda evi, bir kırtasiyeci, iki ayakkabıcı, bir halıcı, bir çeşitli

Şekil 4.154 Avrupa Pasajı

mallar satan dükkân ve bir mücevheratçı faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90). Cumhuriyet döneminde bunlar yerlerini düğme ve kemercilere terk etmişlerdir (Duhani, 1982). Bugün pasajın zemin katını, hediyelik eşya dükkânları, konfeksiyoncular, çantacılar, kuyumcular, parfümeriler ve bir antikacı işgal etmektedirler.

Üzeri cam çatılı lineer pasaj tipindeki Avrupa Pasajı, iki işlek sokağı birbirine bağlaması, iç cephelerin dış cephe gibi düzenlenmiş olması, üzerinin cam-demir çatı ile örtülü olması ve dükkânların çoğunda lüks tüketim malları satılması gibi özellikleriyle olgunlaşmış "pasaj" tanımına tam olarak uyan İstanbul'daki yegâne yapıdır ve orijinal halini oldukça iyi korumuştur.

4.4.2. Elhamra Pasajı

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi, İstiklal Caddesi no.130'daki Elhamra Pasajı ve hanı bitişik nizamda inşa edilmiş bir yapıdır.

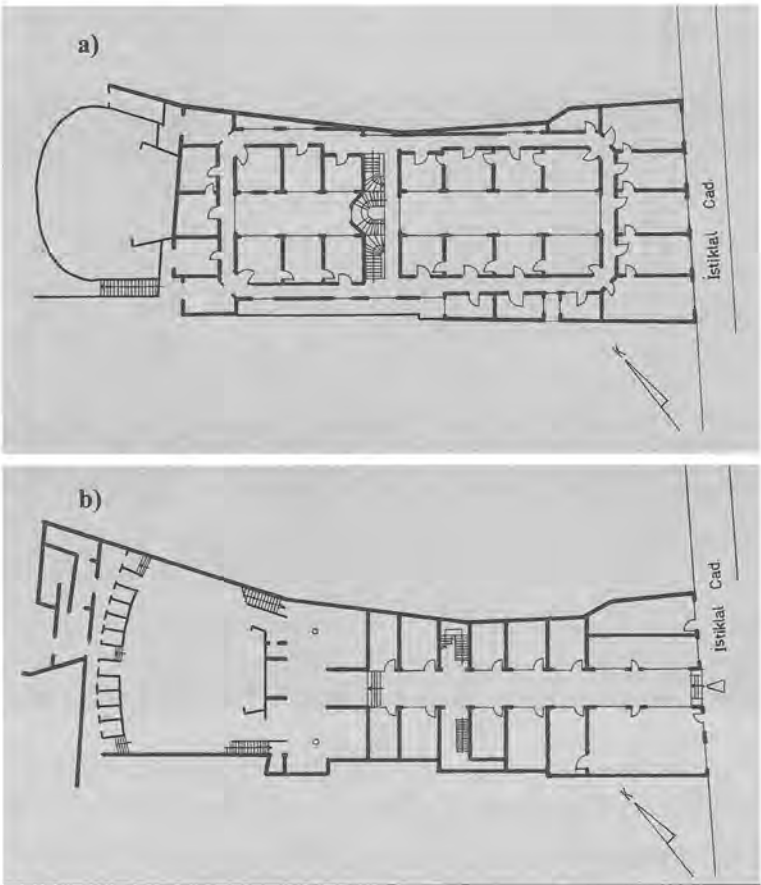

Şekil 4.155 Elhamra Pasajı a) Tipik Kat Plan Krokisi b) Zemin Kat Plan Krokisi

Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan bilgilere göre 1920-22 arasında iş adamı Said Adapazarlı tarafından yaptırılmış olan binanın, (Koçu, 1946-48), mimarı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla beraber Elhamra Hanı ve Pasajı'nın yöneticisi, mimarın İtalyan olduğunu belirtmiştir. İstanbul'un en güzel ve eski sinemalarından biri de burada bulunur ve pasajın adıyla anılır. Goad sigorta haritalarına göre şimdiki yapının yerinde daha önceden *Kristal Tiyatrosu* vardı (Goad, 1905). Salah Birsel aynı binadan bahsederken "Abdülhamid devrinin ünlü şarkılı kahvehanelerinden (café-chantant) *Palais De Cristal* burada bulunuyordu" demektedir (169). Günümüzde, %80 hissesi Said Adapazarlı'nın oğlu Cevat Adapazarlı'nın varislerine ait olan yapı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.6.1971 tarih ve 5899 sayılı kararıyla tescil edilmiş korunması gerekli eski eserdir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üstü iki yana eğimli cam bir çatı ile örtülü, iki yanı dükkânlı pasajın dar uzun bir planı vardır ve bitiminde orijinalde tiyatro olarak yapılmış Elhamra Sineması yer alır (şekil 4.155). Pasaj koridorunun her iki yanı zemin ve asma katla beraber altı katlı, bodrumlu betonarme bloklarla çevrilidir. Koridorun ortalarındaki karşılıklı iki dökme demir kapıdan blokların üst katlarına geçilir. Zemin katta 17 dükkân ve sinema salonu, asma katta birbirine geçmeli 25 büro, onun üzerindeki dört katta zamanında ikamete ayrılmış, pencerelerle İstiklal Caddesi ve pasaja açılan ikişer büyük apartman dairesi bulunur. Parselde kapladığı alan 1228 metrekare olan (Bey. Bel. İmar Arş.) yapının yöneticisinin belirttiğine göre Elhamra Pasajı Türkiye'nin ilk betonarme, kaloriferli ve asansörlü binalarındandır.

İstiklal Caddesi cephesinin ortasında yer alan düz atkılı kapı Elhamra Pasajı'nın tek girişidir. Pencere düzeni katlarda farklılık gösterir. Asma katın büyük pencereleri sivri kemerli, onun üzerindeki iki katınkiler düz atkılıdır. Pencere aralarında mukarnas bezemeli başlıkları olan küçük sütunlar, yıldız motifli taş kabartmalar dikkat çeker. Birinci ve ikinci katların en sağ ve en solunda yer alan iki katı bütünleştiren çıkmalar birer küçük balkon oluşturmaktadır. Süslü çıkma konsolları, mukarnas bezemeli başlıkları olan sütunları, taş oyma korkulukları, kemeri ve yine taş oyma alınlığı ile Selçuklu-Osmanlı mimari elemanlarını bir araya toplamış

gibidir. Çıkmaların üzerinde yer alan katın ortadaki üç aksı kapsayan geri çekilmiş balkonunun önünde yer alan sekiz adet sivri kemer yine mukarnas bezemeli başlıkları olan sütunlar üzerindedir. Sütun araları geometrik motifli taş oyma korkulukla doludur. Demir payandaların taşıdığı tahta oymalı saçak bu balkonu gölgelemektedir. En üstteki kat ise altında kalan katlara göre daha sadedir. Zemin kattaki dükkân vitrinleri arasında bezeme öğesi olarak kullanılan mukarnas başlıklı küçük sütunlar, sivri kemerli asma kat pencereleri, ikinci katta yine sivri kemerle biten çıkmalar ve bu çıkmaların altında bulunan mukarnaslı konsollar, taş balkon korkuluklarındaki yıldız motifleri, kabartma taş girift bezemeler, üçüncü katın üzerindeki geniş saçak ve bu saçağın iki yanındaki yükselen kısım binanın üslup özelliklerini tümüyle yansıtmaktadır (şekil 4.156). Bütününde eklektik olan cephede, Birinci Ulusal Mimarlık dönemi anlayışı ağır basmaktadır.

Şekil 4.156 Elhamra Pasajı

Pasajın iç cephelerine de dış cephelerin bazı özellikleri yansımıştır (şekil 4.157). İstiklal Caddesi'ne tavanı düz bir geçitle bağlanan koridorun her iki yanındaki dükkânların vitrinleri mukarnas bezemeli başlıkları olan pilastrlar ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Başlıkların bittiği yerde kat arası silmesi başlar, bir başka deyişle. Başlıkların üst kısmında Selçuklu mimarisinde sıkça görülen yarım küre şeklindeki üzeri geometrik desenli gezegen sembolleri dikkat çeker. Söz konusu yarım küreler yine Türk süsleme sanatında sıkça görülen bir yıldız motifinin içinde yer alırlar. Dükkânların üzerindeki asma katın sivri kemerli, neredeyse arkasındaki odanın bütün bir duvarını kaplayacak büyüklükteki pencereleri ilginçtir. Bir silme ile diğer katlardan ayrılan asma kat dışındaki katların iç cepheleri son derece sadedir. Bu katlardaki süslemesiz pencerelerin tümü düz atkılıdır.

Asma katla aralarında bağımsız bir merdiven bulunan dükkânların vitrinleri orijinal halini yitirmiştir. Yerlerin, dükkân, büro odaları ve dairelerde rabıta, koridorlarda taş çini döşeli olduğu yapıda merdivenler yekpare mermerdir.

Şekil 4.157 Elhamra Pasajı

Pasajda, altmışlı yıllara kadar daha çok tuhafiyeci, terzi, gelinlik ve damatlık satanlarla, pulcuların faaliyet gösterdiğini gerek pasaj yöneticisinden, gerekse R.E. Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nden öğreniyoruz (Koçu, 1946-48). 1990'lı yılların sonunda halen zemin kat dükkânlarının çoğunu gelinlik ve damatlık satanlar işgal etmekteydi; bunun yanı sıra pasajda, konfeksiyoncular ve peruk dükkânları bulunmaktaydı. Günümüzde ise zemin katta biracı, gelinlikçi, hazır giyimci; üst katlarda tasarımcı, avukat, muhasebe, mimarlık, emlakçı, denizcilik işletmeleri büroları vardır.

Döneminin mimari akımlarının etkisini gördüğümüz cephesi ve bloklarının dükkân, büro ve apartman dairesi gibi çok işlevli düzenlenişiyle dikkatimizi çekmiş olan Elhamra Pasajı'nda ilk zamanlarda görülen iş kollarının günümüze değin büyük ölçüde aynı kalmış olması da kayda değerdir.

4.4.3. Fransız Geçidi (Cité Française)

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'ndeki Fransız Geçidi Kemankeş Caddesi (eski Gümrük Sokak) ile Galata Mumhanesi Sokak'ı birbirine bağlar. Esas girişi Kemankeş Caddesi no. 53'te, ikinci girişi Galata Mumhanesi Sokak no. 116'dadır.

Geçidin yapım tarihi, pasajın dört kapısından arada olanlar üzerinde 1860 olarak belirtilmiştir. Yaptıranı bilinmeyen geçit, uzun süre önce, ilk Türk girişimcilerden Erzurumlu Narmanlı ailesi tarafından satın alınmıştır, halen Fahri Narmanlı ve hissedarlarının mülkiyetindedir. Yazılı kaynaklarda mimarının adına rastlayamadığımız Fransız Geçidi, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 4.3.1988 tarih ve 44 sayılı kararıyla III. grup korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.). Bir süre boş ve bakımsız kaldıktan sonra 1992'de Y. Mimar Sinan Genim yönetiminde restorasyonuna başlanan yapı kompleksi 1995'te *Fransız Geçidi İş Merkezi* adı altında post-modern üsluptaki ek katlarıyla birlikte yeniden açılmıştır. Sonradan eklenen katlar bizim çalışmamızı ilgilendirmediğinden üzerinde durulmayacaktır.

Şekil 4.158 Fransız Geçidi Zemin Kat Plan Krokisi

Fransız Geçidi Kemankeş Caddesi'nden Galata Mumhanesi Sokak'a düz bir aks üzerinde uzanır, orijinalde açık bir pasajdır, fakat restorasyondan sonra üstü cam çatı ile örtülmüştür. Geçidi, Fransız Çıkmazı dik bir açı ile keser, bu nedenle geçit üzerindeki *Fransız Hanı* dört ayrı blok halindedir (şekil 4.158). Blokların her biri orijinal halinde zeminle birlikte üç katlıdır. Mimari üslupları tamamen farklı olduğundan eklenen katlar ayrı bir bina izlenimi vermektedir. Cepheye bakan dükkânların hem geçide, hem de caddeye açılan kapıları bulunur. Soldaki bloğun ortasındaki kapıdan üst katlara çıkan merdivenin bulunduğu boşluğa girilir. Geçidin devamında, Galata Mumhanesi Sokak tarafındaki bloklardan soldakinde, geçide açılan iki dükkân arasında bir kapı görülür ki buradan geçide açılmayan iki dükkân ve üst katlara çıkan merdiven ile bağlantı sağlayan koridora geçilir. Çok daha büyük olan sağdaki bloğun zemin katında toplam 14 dükkân bulunur. Bu bloğun Fransız Çıkmazı'na açılan bağımsız bir kapısı daha vardır. Üst katlarına ortadaki üzeri cam çatılı bölümdeki merdivenle ulaşılır. Restorasyondan sonra dükkân içleri orijinal hallerini yitirmiştir. İki farklı parsel üzerine inşa edilmiş olan Fransız Geçidi'nin Kemankeş Caddesi tarafındaki 3 numaralı parseli 1267 metrekare, Galata Mumhanesi Sokak tarafındaki 26 numaralı olan ise 1039 metrekare büyüklüğündedir.

Kemankeş Caddesi cephesinden bakınca, birbirlerinden bağımsız oldukları anlaşılan iki blok ve aralarındaki geçit görülür. Sağdaki bloğun cephesi soldakinin iki katı genişliğindedir. Geçidin kapısı sadece zemin kat yüksekliğindedir. Neoklasik üslubun İstanbul'daki örneklerinden olan Fransız Geçidi'nin cepheleri

gayet sadedir, yegâne süsü dökme demirden yapılmış pasaj kapılarıdır. Barok alınlıklı, ince işçiliği ile dikkat çeken bu kapılar bir taç kemer şeklindedir. Kemankeş Caddesi cephesindeki kapının alınlığı üzerindeki madalyonda orijinal *Cité Française*, onun altında da son zamanlara ait *Fransız Geçidi İş Merkezi* yazıları okunur (şekil 4.159).

Kemankeş Caddesi tarafındaki her iki bloğun zemin kat cephesi, ortada kapı, iki yanında birer pencere olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme Galata Mumhanesi Sokak'a bakan bloklardan sağdakinin cephesinde ve geçit boyunca simetrik olarak uygulanmıştır. Pencere ve kapılar diğer katlarda olduğu gibi dikdörtgen sövelidir ve tümü restorasyon sırasında beyaz boya ile pembe cephe üzerinde belirginleştirilmiştir. Birinci kat pencereleri üzerinde diğer katlarda olmayan düz alınlıklar ve üzerlerindeki diş-kesimi frizi dikkat çeker. Bu kat boyunca S-kıvrımlı payandaların taşıdığı dökme demir korkuluklu zarif bir balkon uzanır. Birinci kat dikdörtgen profilli bir silme ile ikinci kattan ayrılır. İkinci kat pencereleri önünde yine aynı dökme demir korkuluklara sahip Fransız pencereleri vardır. İkinci katın üzerinde diş-kesimi frizli bir korniş ile cephe sonlanır.

Şekil 4.159 Fransız Geçidi

Daha sade olmakla beraber Galata Mumhanesi Sokak cephesi de diğer cepheyle benzer özellikler gösterir; tek fark balkonların olmayışı, buna karşın pencerelerin denizliklerinin daha belirgin oluşudur. Dökme demir geçit kapısı bile diğerinin tıpkısıdır. Bu cepheye bakan bloklar diğer cephedekilere göre daha geniştir. Girişin solundaki blok cepheden bakınca iki ayrı bloktan oluşuyor izlenimi yaratır, bunun sebebi soldaki bloğun devamının iki katlı oluşudur. Bu uzun cepheye bloğun bir kısmını iki kata indirmek, iki katlı bölümün başladığı yerde cephe bitimine üçgen bir alınlık eklemek ve alınlık aksındaki zemin kat pencerelerini yuvarlak kemerli yapmak suretiyle bir hareket kazandırılmıştır (şekil 4.160).

Geçidin iç cepheleri Kemankeş Caddesi cephesiyle aynı özellikleri gösterir. Tek fark, birinci katta ikincisinde olduğu gibi Fransız balkonu bulunmasıdır. Fransız Geçidi, kendisini dik bir açıyla kesen Fransız Çıkmazı'ndan cephelerdeki kapıların benzeri iki dökme demir kapıyla ayrılır. Geçidi iki ayrı kısma bölen bu kapılar üzerinde tarih okunur. Restorasyonla birlikte Kemankeş Caddesi tarafındaki iki blok arasında asma bir balkon vasıtasıyla bağlantı sağlandığı görülür (şekil 4.161).

Fransız Geçidi'nin en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz ticaret yıllıklarının 1868 baskısında, biri *Agence du Lloyd Veritas* adlı denizcilik şirketi, diğeri *J. Giraud* adlı bir un tüccarının ticarethanesi olmak üzere sadece iki kuruluş zikredilmektedir (Cervati, 1868). Aynı yıllıkların 1880 baskısından ise geçitteki dükkânlarda bir denizcilik şirketi, bira ticaretiyle uğraşan bir şirket, iki komisyoncu, bir maden mühendisinin bürosu, *Krupp* firmasının ticari mümessili, iki şarap ve likör tüccarının bulunduğunu öğreniyoruz (Cervati, 1880). Günümüzde de 10 yıl önce olduğu gibi, özellikle gemilerle Rusya ve Balkanlardan gelip bavul ticareti yapan turistlere hizmet eden, gıdadan tekstile, mutfak eşyasından mobilyaya kadar her türlü malın satıldığı dükkânlarıyla, turizm, mimarlık, gemi acenteliği ofisleriyle geçmiştekinden hayli farklı bir işlevi olan Fransız Geçidi Hanı'nın üst katlardaki odalarının bazıları halen boştur. Goad sigorta haritalarındaki notlara göre *Cité Française*'in bloklarının zemin katını yüzyıl başında daha çok restoranlar, café ve içecek satan dükkânlar işgal ediyordu (Goad, 1905).

Sadece iki katlı olması, iç cephelere dış cepheler kadar önem verilmiş olması gibi özellikleriyle, olgunlaşmış pasajlara İstanbul'daki en iyi örneklerden biri olan Fransız Geçidi, aynı zamanda İstanbul'un en eski pasajlarındandır. Yapı kompleksinin binaları orijinalde de Beyoğlu bölgesinde yaygın olduğu gibi apartman değil iş hanıydı.

Şekil 4.160 Fransız Geçidi

Şekil 4.161 Fransız Geçidi

4.4.4. Fresko Pasajı (Passage des Petits Champs)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Fresko Pasajı İstiklal Caddesi'ne açılan Deva Çıkmazı (eski Eczacı Sokak) ile Meşrutiyet Caddesi'ni birbirine bağlar. Pasajın ana girişi Meşrutiyet Caddesi (eski Mezarlık Sokak veya Petits Champs) no. 67'dedir. Goad sigorta haritalarında binaları "Appartments Fresko", kendisi ise "Passage des Petits Champs", (Goad 1905), olarak geçen Fresko Pasajı, Meşrutiyet Caddesi ile İstiklal Caddesi arasındaki birçok pasajdan biridir.

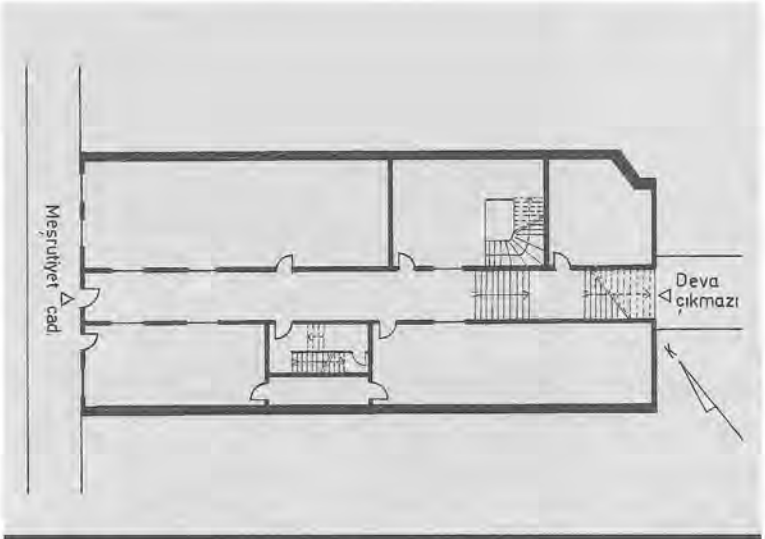

Şekil 4.162 Fresko Pasajı Zemin Kat Plan Krokisi

Mimarı bilinmeyen pasaj adını, II. Abdülhamit dönemi bankerlerinden zengin bir Musevi vatandaş olan ilk sahibi M. Fresko'dan almıştır (Cezar, 1991). Kendinden önceki, odaları dayalı döşeli olarak kiraya verilen ahşap evin yerine 19. yüzyıl sonlarında kâgir olarak inşa edilmiştir. Pasajın iki tarafındaki bloklardan sağda olanı sonradan Pinto ailesinin eline geçmiştir ve bugün kapısının üzerinde "Saadet Apartmanı" yazısı yer almaktadır. Bu blok kapatılmış birçok penceresi ve sonradan değiştirilmiş girişiyle orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır (Durudoğan, 1994). Son zamanlara kadar konut ve işyeri olarak kullanılmış olan pasaj binaları iş hanına dönüştürülmek üzere restore edilmiştir. Günümüzde Mehmet Ali Önger ve varislerinin mülkiyetindeki Fresko Pasajı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 31.3.1988 tarih ve 393 sayılı kararı ile korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve koruma grubu II- A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üstü cam çatılı dar uzun bir geçit şeklindeki Fresko Pasajı'nın sağlı sollu her iki tarafında zeminle birlikte orijinalde 5 katlı iki kâgir blok vardır (şekil 4.162). Cam çatı restorasyon sırasında ilave edilmiştir. Diğer katlarla hiçbir üslup birliği olmadığından çok sonradan yapıldığı anlaşılan bir de çekme kata sahip bu blokların girişleri pasaj içinden ve ayrı ayrı olup, bloklar arasında içeriden de herhangi bir bağlantı yoktur, fakat cepheleri ortaktır. Zamanında asansörü de olan blokların her birinin her katında birer büyük daire bulunur. İkisi önde, ikisi arkada olmak üzere toplam dört mağazalı Fresko Pasajı'nda, Meşrutiyet Caddesi tarafındaki mağazalar çok büyük olup hem caddeye hem de pasaja açılır. Restorasyon sırasında değişikliğe uğramış olan bu mağazaların tavanları orijinalde volta döşeme, yerleri rabıtalıydı.

Zemin kat cephesi yedi pilastr ile altı parçaya ayrılmıştır. Pasaj girişi cephenin simetri aksından sağa kaydırılmış olup basık kemerlidir. İki yanında birer mağaza vardır, soldakinin üzerinde Yunan harfleriyle mermere kazınmış olarak *Café Zivopoliyon* ismi okunur. Üstteki üç katta giriş aksı üzerine oturtulmuş üç pencereli kapalı bir çıkma ile bunun sağ ve solunda simetrik birer pencere ve en solda da ayrı bir Fransız penceresi yer alır. Çıkmanın balkona dönüştüğü dördüncü katta ise yalnızca altı tane pencere bulunur. Pilastrlar her katta ayrı özellikler gösterir: birinci kattaki kıvrımlı ve girlandlı başlıklarıyla dikkat çeken pilastrlara sıvayla enine kesme taşlı süsü verilmiştir; ikinci katın kaval silmeli pilastrları iyon başlıklıdır; üçüncü katta ise yarıya

kadar yivli, kompozit başlıklı pilastrlar görülür. Pencereler de her katta farklı biçimlendirilmiştir: birinci kat pencereleri basık kemerlidir, floralı armalar pencerelerin kilit taşını oluşturur. Çıkma üzerindeki pencerelerin altında taş korkuluklu sahte parapetler, pencere aralarında maskaranlar dikkat çeker. İkinci kat pencerelerinin basık kemerli alınlıkları vardır. Çıkma pencerelerinin alınlığını iyon başlıklı iki küçük sütun taşır. Düz alınlıkları ve daha az belirgin küçük sütunlarıyla üçüncü kat görece daha sadedir. İyice yalınlaştırılmış bir dekorasyona sahip olan dördüncü kat cephesinin dikdörtgen söveli pencerelerinin tek süsü kilit taşı bezemesidir. Çıkma pencereleri ilk üç katta sahte parapetlidir, dördüncü katta çıkmanın yerini sade demir korkuluklu bir balkon almıştır (şekil 4.163). Kat aralarının profilli birer silmeyle vurgulandığı binanın Neorönesans üslubundaki cephesi diş-kesimi, inci dizisi frizi ve füruşlu bir korniş ile sonlanır.

ekil 4.163 Fresko Pasajı

Deva çıkmazı cephesi dört katlıdır. Kot farkından dolayı pasaj içinden 21 basamaklı bir merdivenle kapıya ulaşılır. Bu cephe diğerine göre daha sade olmakla beraber pencere düzeni her katta farklıdır; birinci kat pencereleri düz, ikinci kattakiler üçgen alınlıklı, üçüncü katınkiler ise alınlıksız kilit taşı vurgulanmış dikdörtgen sövelidir. Ön cephe gibi Neorönesans üslubundaki Deva Çıkmazı cephesi profilli bir korniş ile bitirilmiştir.

Bina bitişik düzende olduğundan yanlara cephesi yoktur, onun yerine daireler pasaj içine bakar. Oldukça yalın olan iç cephelerde yalnızca blok kapıları ile dükkân pencerelerinin lento ve sövelerinde bezeme görülür.

Pasajın mağazaları önceleri caddenin genel "café" karakterine uygun işlevler almışlardı. Örneğin, kapının solundaki dükkân üzerinde Yunan harfleriyle mermere kazınmış olarak *Café Zivopoliyon* yazısı görülür. Burada ayrıca 1905'lerde *Champs-Elysèe Birahanesi* açılmıştı. Kapının sağındaki dükkânda da aynı yıllarda bir krepçi vardı ve hepsi de sokağa kadar taşan masalarıyla Avrupa'daki örneklerine benzerdi (Durudoğan, 1994). Fakat sonradan cadde bu özelliğini kaybedince, dükkânlar da üst katlardaki konutların çoğu ile birlikte yerlerini ticarethanelere bırakmışlardır. Günümüzde Fresko Pasajı'nın mağazalarından birinde bir restoran, diğerinde aydınlatma araçları satan bir firma faaliyet göstermektedir. Üst katlarda ise mimarlık bürolarıyla, bir tekstil firmasının büroları bulunmaktadır.

Üstü açık lineer planlı, apartmanlı pasaj/geçit tipine giren Fresko Pasajı'nın mağazaları ve üst katlardaki daireleri restorasyon nedeniyle orijinal halinden bir miktar uzaklaşmış olsa da cepheleri korunmuştur. Bu haliyle İstiklal Caddesi'ni Meşrutiyet Caddesi'ne bağlayan pasajlar arasında en iyi korunmuş olanlardandır.

4.4.5. Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Hazzapulo Pasajı İstiklal Caddesi ile Meşrutiyet Caddesi'ni birbirine bağlayan birçok geçitten biridir. Üç kapılı pasajın bir kapısı İstiklal Caddesi no. 116, diğeri Meşrutiyet Caddesi no. 71, üçüncüsü ise Panaiya İsodiyon Rum Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu Emir Nevruz Sokak'ta, no. 24'tedir.

Geçit, 1871'de, Sultan Abdülmecid döneminde kentin Ortodoks cemaatinin en zenginlerinden olan ve pasaja adını veren Hazzopulo tarafından yaptırılmıştır. 15 Nisan 1871 tarihli *La Turquie* gazetesinde İstanbullu bir tüccar olan M. Hazzopulo'ya ait bir pasaj açıldığı ve yüksek fiyatlara rağmen tüm dükkânlarının kiralandığı haberi verilmektedir (La Turquie, 15. 04.1871). Yapım yılı geçitten bakıldığında İstiklal Caddesi girişi üzerindeki bloğun tepesinde, stilize bitki süslemeli madalyonlu bir akroter üzerinde okunur. Günümüzde Elisabeth Glanzman'ın varislerinin mülkiyetindeki geçit, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.2.1972 tarih ve 732-245 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.). Yazılı kaynaklarda mimarının adına rastlanmamıştır.

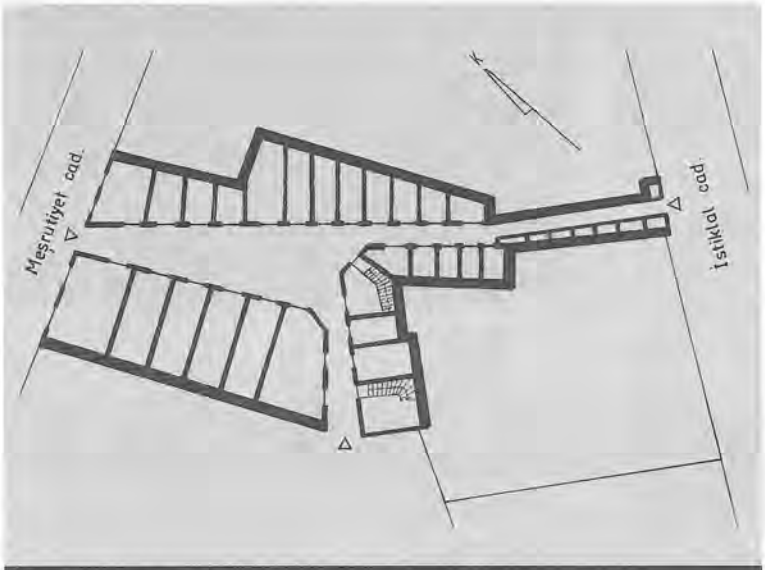

Şekil 4.164 Hazzopulo Pasajı Tipik Kat Plan Krokisi

İstiklal Caddesi tarafında kısmen üzeri çapraz ve beşik tonoz ile örtülü, geri kalan kısmı ise üzeri açık dar ve uzun bir koridor şeklinde olan geçit ortaya doğru genişleyerek ortası fenerli, üzeri açık, döşemesi beyaz çakıl mozaik bir avlu şeklini alır, Meşrutiyet Caddesi'ne doğru yine daralır ve üstü çapraz kemerli bir koridor ile biter. Kilise tarafındaki kapıya da yine dar ve uzun, üzeri açık bir koridorla ulaşılır. Toplam 1960 metrekarelik bir alana oturan (Bey. Bel. İmar Arş.), yapı kompleksinin avlu ve koridorlarının etrafı beş ayrı girişli kâgir üç blok ile çevrilidir. Bloklar iki ila dört katlıdır (şekil 4.164).

Üç katlı, dar İstiklal Caddesi cephesindeki giriş açıklığı kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerlidir. Girişin üzerinde ikinci katta iki yanı pilastrlı, diş-kesimi frizi bezeli üçgen alınlıklı bir balkon yükselir. Dökme demir korkuluklu balkonu S-kıvrımlı iki konsol taşır. Ayrıca, ikinci katın her iki kenarında kesme taşlı pilastrlar dikkat çeker. Kat araları profilli silmelerle vurgulanmıştır, zemin ve birinci kat arasındaki silme ayrıca diş-kesimi frizlidir. Genel olarak Neoklasik üsluptaki cephe diş-kesimi frizi, inci dizisi kordonu ile bezeli bir korniş ve bir parapetle bitirilmiştir (şekil 4.165).

Pasajın dört katlı Meşrutiyet Caddesi cephesi ortadaki giriş açıklığının büyük kemeri ve her iki yandaki daha küçük kemerlerle, bütün olarak Romalıların zafer takını andıran kemer sistemiyle Neorönesans üslubuna yakındır. Kemerlerin ortası üst kat silmesine kadar uzanan kilit taşıyla vurgulanmıştır. Üst katlardaki pencereler düz atkılı ve bezemesizdir. Birinci kat pencereleri Fransız balkonlu, ikinci kattakiler değişimli olarak Fransız ve

normal balkonludur (şekil 4.166). Demir payandaların taşıdığı balkonların korkulukları da demirdir.

Pasajın iç cepheleri sadedir. Üst kısmı sepetkulpu kemer şeklindeki iki ucu kıvrık silmeler ile vurgulanmış pencerelerin hepsi yuvarlak kemerlidir, sadece üçüncü kat pencereleri düz atkılıdır, pencerelerden bazıları Fransız balkonludur. Zemin kat cephesi dükkân vitrinleri nedeniyle orijinal halini koruyamamıştır. Kat araları ve cephe bitiminin profilli silmelerle vurgulandığı, Barok ve Rönesans üsluplarından ödünç alınmış öğelerin bir arada kullanıldığı iç cepheler eklektiktir, fakat burada pencere düzeni ve silmeleriyle Neorönesans üslubu etkisinin ağır bastığı bir eklektisizm söz konusudur (şekil 4.167).

Avluyu çeviren üç bloğun zemin katları dükkânlara, iki kattan yüksek olanların üst katları ikamete ayrılmıştır. İstiklal Caddesi'nden girince soldaki dört katlı bloğun üst katlarına avluya açılan üç ayrı kapıdan ulaşılır. Sağdaki ilk blok iki katlı dükkânlardan oluşur, dört katlı olan ikincisinin ve karşısındaki bloğun giriş ve birinci katları bağımsız merdivenli, volta döşemeli, yerleri rabıtalı dükkânlara ayrılmıştır. Bu blokların üst katlarına Meşrutiyet Caddesi girişinin her iki yanındaki kapılardan ulaşılır. Meşrutiyet Caddesi girişine göre sağdaki bloğun üst iki katı, giriş kapıları üzeri açık bir koridor üzerine dizilmiş dubleks dairelere ayrılmıştır. Soldaki bloğun üst katları ise bir koridor üzerine dizilmiş farklı büyüklükteki odalar ve İstiklal Caddesi'ne bakan birer daireden oluşur. Pasajın 50 yıllık yöneticisi Celal Karaaslan'ın verdiği bilgiye göre söz konusu tek odalar otel vazifesi gören han odası olarak kullanılıyordu. Yazılı kaynaklarda bu konuda kesin bir bilgiye rastlanmasa bile bu odaların han odası veya bekâr odası olarak kullanılmış olmaları ihtimali bizce büyüktür.

Şekil 4.165 Hazzopulo Pasajı

Şekil 4.166 Hazzopulo Pasajı

Pasajda, ilk yapıldığı yıllarda bir ortopedik malzemeler üreticisi, iki çizme ve ayakkabı dükkânı, bir şapka imalat ve tamircisi, iki kuaför, ithal şark malları dükkânı, bir dişçi, bir

sobacı, bir yatak takımı satıcısı, üç tuhafiyeci, iki moda evi, meşhur Adam musiki mağazası, bir nakış desinatörü, bir fotoğrafçı, iki terzi ve bir halıcı bulunuyordu (Cervati, 1880). Aradan dokuz yıl geçtikten sonra pasajda faaliyet gösterenler arasına bir manifaturacı, iki çizmeci, bir café ve bir restoran (biri üç, diğeri beş dükkânı işgal ediyordu) eklenmişti (Cervati, 1889-90). S.N. Duhani'nin sözünü ettiği ünlü *Salle Adam* musiki mağazası pasajın Meşrutiyet Caddesi tarafındaydı. Daha çok müzik aletlerinin satışı ve onarımı ile uğraşan mağaza zamanla üst katını bir dinleti salonu haline getirmişti. Duhani'nin deyimiyle "burada verilen çok güzel konserler Oda Müziği'ne susamış ezgi tutkunlarını bir araya toplardı" (Duhani, 1982). Adam ölünce halefi Pascal Keller oldu, sonra burayı Michel Armao satın aldı ve adını *Armao Müzik Evi* koydu. Daha sonra bu mekân muhallebici dükkânına dönüştürüldü. Hazzopoulo Pasajı sonraları, buradaki 13 numaralı dükkâna taşınan Ahmet Mithat Efendi'nin matbaası ile de meşhurdu. Daha sonra Ebuziyya Tevfik'in de matbaasını buraya taşıdığı ve Namık Kemal'in ünlü *İbret Gazetesi*'nin burada basıldığı biliniyor (Cezar, 1991). Hazzopulo Pasajı'ndaki dükkânları bugün de terziler, tuhafiyeciler, manifaturacılar, konfeksiyoncular, bir ecza ve tıp deposunun yanı sıra bir şapkacı, çantacı, kafe ve restoran işgal etmektedir.

Şekil 4.167 Hazzopulo Pasajı

Günümüze hemen hiç değişmeden gelebilmiş olan Hazzopulo Pasajı, İstiklal Caddesi üzerindeki geçitler arasında en geniş ve en işlek olanlarındandır. Üzeri açık T-planlı, apartmanlı pasaj/geçit tipindedir. Buradaki dükkânların fonksiyonlarındaki süreklilik geçidi bizce önemli kılan bir diğer husustur.

4.4.6. Rumeli Geçidi (Cité Roumeli)

Beyoğlu, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, İstiklal Caddesi, Öğüt Sokak (eski Arabacı Sokak) ile Mahyacı Sokak'ı birbirine bağlayan üç kapılı bir geçittir. Kapı numaraları İstiklal Caddesi'nde 88, Öğüt Sokak'ta 7, Mahyacı Sokak'ta 6'dır.

İstiklal Caddesi girişinin üzerinde *Cite Roumeli* yazısı ile birlikte eski rakamlarla 1312 (1894) tarihi okunan geçidin II. Abdülhamid'in mabeyincilerinden Ragıp Paşa (1876-1909) tarafından yaptırıldığı biliniyor. Ragıp Paşa İstiklal Caddesi üzerinde İtalyan mimarlara yaptırttığı üç geçide imparatorluğun yayıldığı üç kıtanın adını vermiştir: Rumeli, Anadolu, Afrika Geçitleri (Duhani, 1982). 1961'de emekli Büyükelçi Şevki Berker'in mülkiyetine geçen geçit, günümüzde çok hisselidir. Rumeli Geçidi Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14 Temmuz 1978 tarih ve 10538 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

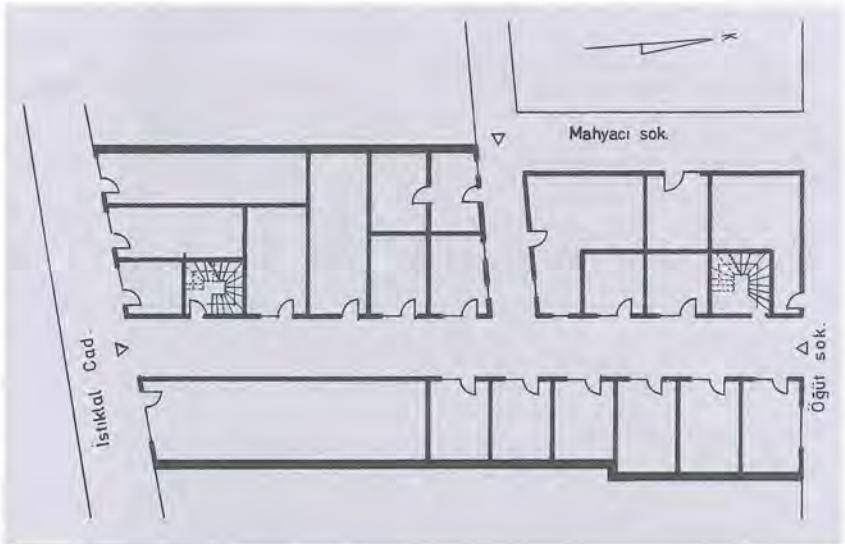

Şekil 4.168 Rumeli Geçidi Tipik Kat Plan Krokisi

İstiklal Caddesi ile Öğüt Sokak arasındaki dar uzun bir koridor ile onu kesen ve Mahyacı Sokak'a ulaşan ikinci bir koridordan oluşan üzeri açık geçidin etrafı bodrum, zemin, beş tam kat ve çatı katı olmak üzere toplam sekiz kat içeren üç blokla çevrilidir. Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar değişik etnik gruplara mensup ailelerin ikamet ettiği 100-300 metrekare büyüklüğündeki apartman dairelerinin yer aldığı demir putrelli yığma bloklar, çamaşırhane ve çamaşır kurutmak için planlanmış bir terasla birbirlerine bağlanmışlardır. Blokların zemin katı dükkânlardan oluşur, dolayısıyla geçit sağlı sollu dükkânlarla çevrilidir (şekil 4.168). Toplam 1391,5 metrekarelik bir alana oturan (Bey. Bel. İmar Arş.) geçidin apartman dairelerine İstiklal Caddesi'nden girince sol taraftaki üç ve sağ tarafta ortadaki tek bir kapıdan ulaşılır. Beşinci bir kapı Mahyacı Sokak'ta bulunur. Söz konusu apartman dairelerinin hemen hepsi artık işyeridir.

Oldukça süslü ve hareketli olan İstiklal Caddesi cephesi ilk üç kat boyunca enine kesme taşlarla kaplanmıştır (şekil 4.169). Yuvarlak kemerli giriş aralığının her iki yanında iyon başlıklı Barok çifte sütunlar ile kemerin etrafında S-kıvrımlı, akant yapraklı dolama dallı, açılmış deniz kabuğu motifli, girlandlı, kartuşlu Barok-Rokoko süslemeler dikkat çeker. Kemerin üzerinde yapılış tarihi ile solunda Latin harfleriyle *Cité Roumeli*, sağında ise Yunan harfleriyle *Agora Rumelias* yazıları okunur. Üst katlarda çok hareketlenen bu cephede üç aks üzerinde bina boyunca devam eden üç çıkma görülür. Pencereler her katta farklıdır. Birinci katta kemerli pencereler vardır, onların yerini ikinci katta üçgen alınlıklı pencereler almaktadır. Üçüncü katın pencereleri düz atkılı, dördüncü katınkiler yuvarlak alınlıklı, beşinci kattakiler basık kemerli, çatı katındakiler ise basık alınlıklıdır. Girişin hemen üzerine gelen kısımda, ikinci ve dördüncü katlarda ikili konsolların taşıdığı dökme demir ve taş korkuluklu balkonlar; tüm cepheye yayılmış Barok stilize bitki motifleri

ile S'lerden oluşan kartuşlar; pencere eteklerindeki girlandlar; kat aralarını vurgulayan küçük konsollu silmeler; diş frizli, maskaronlu geniş korniş cepheye ayrı bir hareket kazandırmaktadır. Cephedeki dikkat çekici diğer unsurlar, mansard pencereli çatı katı ile Rebul Eczanesi köşesi hizasında yükselen kısmın üzerindeki yüksek bir kasnak üzerine oturtulmuş kubbedir ki bu kubbe yapının şapeline aittir.

Öğüt Sokak ve Mahyacı Sokak cepheleri daha sadedir (şekil 4.170). Bir zamanlar tümünün dışa açılan tahta panjurlara sahip olduğu anlaşılan pencereler genellikle düz atkılıdır. Bazı katlarda atkıların ortasında görülen akant yaprağı motifli füruşlar, pencere eteklerindeki stilize aslan ayağı şeklinde Rönesans üslubundan ödünç alınmış füruşlar ve kat aralarını vurgulayan profilli silmeler bu cephelerin yegâne süsleridir. Tüm bu özellikler söz konusu cephelerin de Neorönesans üslubunda düzenlenmiş olduklarını göstermektedir.

Şekil 4.169 Rumeli Geçidi

İç cepheler ile Mahyacı Sokak ve Öğüt Sokak cepheleri arasında benzerlikler vardır. Pencerelerin çoğu düz atkılıdır, kat araları profilli silmelerle vurgulanmıştır, farklı olarak, iç cephelerin dar olanlarında kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, uzun olanlarında da düz alınlıklı pencerelere ve bazı katlarda dökme demir korkuluklu balkonlara rastlanır. Dükkân vitrinleri nedeniyle büyük ölçüde orijinal halini yitirmiş olan zemin katın İstiklal Caddesi tarafında her iki yanda üçgen alınlıklı, yanları yivli pilastrlı Neoklasik üslupta heykel nişleri dikkat çeker.

Yukarıda belirtildiği gibi yuvarlak kemerli bir açıklık olan İstiklal Caddesi girişi, sarmaşık sarılı hurma ağacı motifli Rokoko süslemelerin hâkim olduğu çapraz tonoz ile örtülü bir kısım ile geçidin üstü açık bölümüne bağlanır. Tonoz kemerlerinin bitiminde maskaronlu ve midye kabuğu motifli konsollar dikkati çeker. Öğüt Sokak girişi de yuvarlak kemerli bir açıklıktır, fakat buradaki örtülü kısım düz ve daha az süslüdür. Örtülü kısmın tavanında Barok stilize bitki motifleri, dolama dal şeritlerinin oluşturduğu çerçeveler ve ortada yine stilize bitki motiflerinin oluşturduğu göbek görülür. Ayrıca, bu kısmın her iki yanında kompozit başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Sonuç olarak Barok, Rokoko, Klasik ve Rönesans üsluplardan ödünç alınmış unsurların

birlikte kullanıldığı iç cepheler de İstiklal Caddesi cephesi gibi eklektiktir, ancak pencere düzenleri, kartuşları ve profilli silmeleriyle hem İstiklal Caddesi cephesi hem de iç cephelerde Neorönesans üslubun ağır bastığı gözlenir.

Geçidin her iki yanındaki 19 dükkânın cepheleri farklı özellikler gösterir: zaman içinde vitrinlerin yeniden yapılması sonucu dükkân cepheleri orijinal halini koruyamamıştır. Değişik büyüklükteki dükkânların orijinal tavan örtüsü volta, yerleri tahta döşemedir.

Şekil 4.170 Rumeli Geçidi

Geçit üzerindeki dükkânların bilinen en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz ticaret yıllıklarındaki kayıtlara göre burada bir tuhafiyeci, iki kuaför, bir ütücü, bir piyano akortçusu, pasaj yöneticisi, bir restoran, bir saraç, bir bisiklet ve bisiklet aksesuarları satıcısı ve tamircisi, bir ayakkabıcı, bir bakkal ve bir halıcı bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). Bugün bu dükkânlar giyim mağazası, ganyan bayii, lokanta, akvaryumcu, deri ticarethanesi, kitapçı, optikçi, eczane ve depo olarak kullanılmaktadır. Dükkânlar içinde tarihi en eski olan Rebul Eczanesi'nin başlangıçtaki adı Said N. Duhani'ye göre "Paris Eczanesi" idi ve o zamanlar hanın alt katının dörtte birini işgal edecek büyüklükteydi (Duhani, 1982). Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi hemen hepsi yaklaşık 30 yıl önce işyerine çevrilmiş apartman dairelerinde bugün kundura ve çanta imalatçıları ve konfeksiyoncuların yanı sıra sanat galerileri faaliyet göstermektedir. Bunların yanı sıra, özellikle İstiklal Caddesi tarafındaki blokta avukat ve muhasebeci bürolarının yoğunluğu gözlenir.

Üstü açık T-planlı pasaj/geçit tipindeki Rumeli Geçidi, süslü cephesi ile dikkat çeker. Orijinal halini oldukça iyi korumuştur. Beyoğlu bölgesindeki en büyük pasajlı yapı topluluklarından olan *Cite Roumeli*, bina blokları apartman dairelerinden oluşan geçitlerdendir.

4.4.7. Suriye Pasajı (Cité de Syrie)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Suriye Pasajı, İstiklal Caddesi'ni Gönül Sokak (eski Timoni Sokak) ve Orhan Apaydın Sokak'a (eski adları önce Derviş, sonra Pilemeci Sokak) bağlar. Üç kapılı olan pasajın ana girişi İstiklal Caddesi no. 166'dadır.

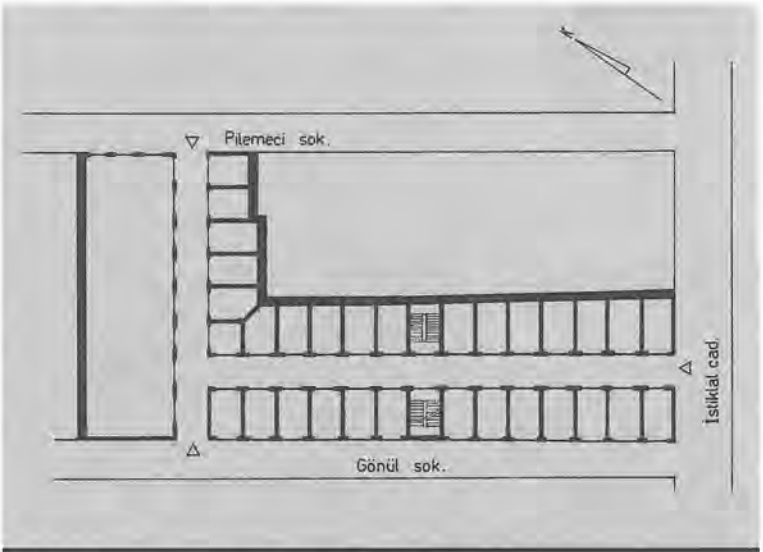

Şekil 4.171 Suriye Pasajı Tipik Kat Plan Krokisi

Giriş üzerindeki kitabede belirtildiğine göre hanın tarihi 1908, mimari *Demetre Bassiladis*'tir. Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı'nın da mimarı aynı kişidir. Kitabede ve yazılı kaynaklarda yaptıranın adına rastlanmamıştır. Günümüzde çok hisseli olan pasajın en büyük hissedarları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü bulunmaktadır (Bey. Bel. İmar Arş.). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8.4.1988 tarih ve 422 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan pasajın koruma grubu aynı kuruluşun 27.7.1995 tarih ve 6892 sayılı kararıyla birinci grup olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

İstiklal Caddesi kapısında başlayan üstü cam çatılı, dar uzun planlı, iki tarafı dükkânlı koridoru, yine iki tarafı dükkânlı, iki ucunda Gönül Sokak ve Piremeci Sokak kapıları olan başka bir dar uzun koridor keser. Birinci koridor üzerindeki karşılıklı iki kapıdan üst katlara çıkılır (şekil 4.171). Kâgir üç bloktan oluşan *Cité de Syrie* yapı topluluğu zemin, asma kat, dört tam kat olmak üzere toplam altı katlıdır, ayrıca bir bodrum bir de çatı katı vardır. Zemin ve asma kat dükkânlara aittir, üst katlarda yaklaşık 30 yıl önce iş yerine çevrilme süreci başlamış olan apartman daireleri bulunur. Parselde kapladığı alan toplam 1254 metrekare olan yapının asansörü sonradan ilave edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Suriye Pasajı'nın İstiklal Caddesi cephesi çok hareketli ve süslüdür. İki kat yüksekliğindeki yuvarlak kemerli, dökme demir alınlıklı bir açıklıktan pasaja girilir. Neorönesans üslubundaki kapının kemer sırtında, sağda Arap, solda Latin harfleriyle *Cité de Syrie* yazısı ile birlikte 1908 olarak yapının tarihi yer almaktadır (şekil 4.172). Zemin ve birinci kat cephesi enine kesme taşlı altı pilastr ile düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüştür. Zemin katta pilastrlar arasında dükkânlar yer alır. Düşey yönde beş akslı olan cephenin ortadaki üç aksı, dört ikiz konsolun taşıdığı bir çıkmayla öne alınmıştır. Cephe, düşey doğrultuda pilastrlarla, yatay doğrultuda ise profilli kat arası silmeleriyle bölümlendirilmiştir. Ayrıca, pilastr kaidelerinin öne çıkarılması, pencerelerin geride kalması ve bu hareketi kat arası silmelerinin de takip etmesiyle cepheye Barok bir hareketlilik kazandırılmıştır (şekil 4.173). Düz atkılı olan birinci kat pencerelerinin iki yanında yivli, kompozit başlıklı pilastrlar bulunur. İkinci ve üçüncü katlar, bu iki kat boyunca kesintisiz uzanan yivli, korent başlıklı pilastrlar ile birleştirilmiştir. Birinci kattakiler gibi düz atkılı olan ikinci kat pencerelerinin üst tarafı bitkisel motifli düz bir alınlıkla vurgulanmıştır. Pencerelerin iki yanındaki pilastrlar iyon başlıklıdır. Üçüncü kat pencereleri üçgen ve kesik alınlıklı olmak üzere değişimlidir. Üçgen alınlıklar Neoklasik, kesik olanlar Neobarok üslubu çağrıştırır. Volut

Şekil 4.172 Suriye Pasajı

ve gül bezek motifli kesik alınlığın ortasında vazo kabartması dikkat çeker. Bu kattaki pencerelerin iki yanı korent başlıklı pilastrlar ile belirginleştirilmiştir. Üçüncü ve dördüncü katlar arasındaki silme, diş-kesimi, inci dizisi frizi ve dalga şerit ile bezenmiştir. Dördüncü kat cephesi de pilastrlıdır. Cepheye ikili olarak dağıtılmış olan pilastrlar arasına yerleştirilmiş pencereler düz atkılı veya yuvarlak kemerli olmak üzere değişimlidir. Çıkma üzerindeki pencereler sahte parapetli, iki yandakiler balkonludur: demir korkuluklu balkonlardan birinci kattaki Fransız balkonudur. Kat aralarının geniş, profilli silmelerle vurgulandığı cephe, füruşlu bir saçak ile sonlanır. Saçağın devamında yükselen, geriye doğru çekilmiş çatı katının pencereleri de düz atkılıdır. Neobarok özelliklerin ağır bastığı cephede Neorönesans ve Neoklasik üslupların da etkisi görüldüğünden cephe genelinde 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başının eklektik özelliklerini yansıtmaktadır.

Pasajın çıkmalarla bir miktar hareket verilmiş Piremeci ve Gönül Sokak cepheleri gayet sadedir. Pencereler her katta düz atkılıdır, dikkat çekici herhangi bir bezeme yoktur. Sadece Gönül Sokak'ın İstiklal Caddesi tarafı bu cadde cephesiyle benzer özellikler gösterir. Yapının, Piremeci ve Gönül Sokaklara açılan kapıları da dökme demir alınlıkları ve kapı kanatlarıyla İstiklal Caddesi kapısıyla benzeşir.

Yapı topluluğunun iç cepheleri de sadedir (şekil 4.174). Uzun kenarlardaki cepheler boyunca uzanan ve bunları eşit parçalara bölen pilastrlar ile kat aralarını vurgulayan profilli silmeler iç cephelerin tek süsüdür. Pencereler düz atkılıdır. Alttan üç katın pencere eteklerinde stilize bitki motifli füruşlar görülür. Katların tavan yüksekliği yukarı doğru çıktıkça azalır. Bütün iç cephelere sıva ile taş kaplama görüntüsü verilmiştir.

Şekil 4.173 Suriye Pasajı

Zemin katta, koridorun iki tarafına dizilmiş toplam 29 adet dükkân bulunur. Dükkân vitrinleri pilastrlarla birbirinden ayrılmıştır. Üst katlardaki apartman dairelerine pasajın iki koridoru üzerindeki üç kapıdan çıkılır. İstiklal Caddesi'ne dik koridorun ortalarında karşılıklı iki, paralel koridorun Piremeci Sokak tarafında bir kapı vardır. Karşılıklı iki kapının üstüne denk gelen bölümde iki bloğu her katta birbirine bağlayan dökme demir köprüler dikkat çeker ki bunlar sonradan yapılmıştır. Dükkânlar ile asma kat arasında bağımsız bir merdiven ile geçiş sağlanmıştır. Dükkânların tümünde tavanlar volta döşeme, yerler rabıtadır.

Şekil 4.174 Suriye Pasajı

Suriye Pasajı'nda, ilk yıllarında kristal ve cam eşyaların satıldığı *Amerikan Pazarı*'nın yanı sıra bir tuhafiyeci, bir kuaför, bir giyim eşyaları mağazası, sinema filmleri kiraya veren bir dükkân, bir muhallebici, bir kahve, bir kürkçü dükkânı, bir mücevheratçı, bir kunduracı, bir terzi, bir ayakkabıcı, *Felix Potin* adlı gıda maddeleri satan Fransız dükkânlar zincirine ait bir dükkân ve Paris kökenli *Printemps* mağazası (iki dükkânı işgal ediyordu) bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). Ayrıca, zamanının meşhur *Santral Sineması* da burada faaliyet göstermekteydi. Daha sonra sinema Çiçek Mezadı olarak kullanılmaya başlamıştır. 1990'lı yılların sonlarında zemin kat dükkânlarını yine kürkçüler, terziler, hediyelik eşya dükkânları ve bir pulcu işgal etmekteydi. Günümüzde ise zemin katta döviz bürosu, restorant, çantacı, kürkçü, ikinci el giyim mağazası, kuaför vardır. Üst katlarda da muhasebeci ve avukat büroları, konfeksiyon atölyesi bulunur. Üç daire işyerine çevrilmemiştir ve ikametgah olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, Suriye Pasajı'nın zemin katındaki bir odada 1925 yılından beri *Apoyevmatini* adlı gazete çıkarılmaktadır.

Üstü kapalı, T-planlı, apartmanlı pasaj tipindeki Suriye Pasajı, döneminin üslup özelliklerini gösteren son derece hareketli ve süslü cephesi ile dikkat çeker. İstiklal Caddesi'ne açılan pasajlar arasında az sayıdaki üstü kapalı pasajdan biridir.

4.4.8. Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Şark Aynalı Pasaj, İstiklal Caddesi ile Asmalımescit Sokak'ı birbirine bağlar. İstiklal Caddesi girişi no. 172'de, Asmalımescit Sokak'ı girişi no.12'dedir.

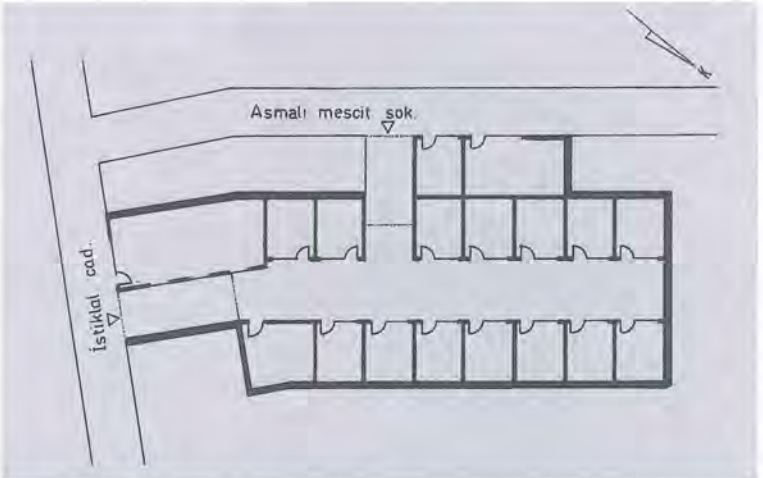

Şekil 4.175 Şark Aynalı Pasaj Tipik Kat Plan Krokisi

Pasajın kitabesi yoktur, fakat çeşitli kaynaklarda ünlü Lebon Pastanesi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında Edouard Lebon tarafından burada açıldığı belirtildiğine göre pasaj da en az Lebon Pastanesi kadar eski olmalı (Birsel, 1976). Ayrıca, 1 Temmuz 1864 tarihli *Journal de Constantinople* adlı gazetede pasajın cam çatısının kaldırılarak tümüyle restore edildiği haberinin verilmiş olması yapı topluluğunun1864'ten çok önce yapıldığına işaret etmektedir (Journal de Constantinople, 1.07.1864). Başka bir kaynakta ise pasajın 1840'larda yapıldığı belirtilmektedir (Dünden Bugüne İstanbul Ans., 1994). Mimarı ve yaptıranı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır, oysa Lebon Pastanesi'nin Mimar A. Vallaury tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir. Lebon'un yerine daha sonra 1940'larda Avadis Ohanyan'ın açtığı Markiz Pastanesi yerleşmiştir (Dünden Bugüne İstanbul Ans., 1994). Pasaj hakkında yazılı kaynaklarda rastladığımız bir başka bilgi İstiklal Caddesi tarafındaki *Mandouce* taşbaskı atölyesinin yıkılıp, yerine iki sıra kâgir dükkânın yapılıp açıldığına dairdir (La Turquie, 25.8.1866). Ayrıca, Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi'ndeki kayıtlardan 1953-54'te zemin kat koridorlarında üç adet ahşap baraka yapıldığını öğreniyoruz (Bey. Bel. İmar Arş.). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 9.7.1977 tarih ve 9926 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan Şark Aynalı Pasaj günümüzde Hanife ve Şükrü Kurdoğlu'nun mülkiyetindedir.

Üstü açık olan pasaj, etrafı üç blokla çevrili, birbirini kesen iki koridordan oluşur. Koridorlardan biri İstiklal Caddesi'ne diğeri Asmalımescit Sokak'a açılır. İstiklal Caddesi girişinin sağındaki bloğun İstiklal Caddesi tarafı zeminle beraber dört kattır. Girişin solundaki blok da zeminle beraber dört kattır, sadece zemin ile birinci kat arasında bir de asma kat vardır. Üçüncü blok ile sağ taraftaki bloğun devamı karşılıklı olarak zeminle beraber iki kat olarak düzenlenmiştir. İstiklal Caddesi'nden girince, üstü yuvarlak kemerlerle üç eşit parçaya bölünmüş volta döşeme bir geçitle bir sokak görünümündeki üstü açık, iki yanı dükkânlı koridora ulaşılır. İstiklal Caddesi tarafındaki ikamete ayrılmış çok katlı bloklara, girişin arkasındaki karşılıklı iki kapı ve merdivenle ulaşılır. Soldaki bloğun zemin ve asma katlarını ünlü Lebon veya sonradan Markiz Pastanesi işgal ediyordu. Asmalımescit Sokak'ı yönündeki koridor, düz, volta döşeme bir geçitle sokağa açılır (şekil 4.175). Yukarıda belirtildiği gibi pasajın üzeri orijinalde cam bir çatıyla örtülüydü. Parselde kapladığı alan toplam 809 metrekare olan pasaj, demir putrelli yığma bina bloklarından oluşur (Bey. Bel. İmar Arş.).

İstiklal Caddesi cephesi zeminle birlikte dört katlıdır. Cephenin sağ kenarındaki, yivli, kompozit başlıklı pilastrlara oturan yuvarlak kemerli Neorönesans üslubundaki giriş açıklığı dökme demir bir alınlık ve kapı

Şekil 4.176 Şark Aynalı Pasaj

kanatları ile örtülmüştür. Giriş kemerinin hemen üzerinde *Passage Oriental* yazısı, her iki yanında da dolama dallı birer kartuş görülür (şekil 4.176). Enine kesme taş kaplı zemin kat cephesinin sol tarafı Lebon/Markiz Pastanesi'nin yivli, düz başlıklı pilastrları arasına yerleştirilmiş, yuvarlatılmış kenarlarıyla 19. yüzyıl sonunun Art Deco üslubunun özelliklerini gösteren kapısı ve vitrinine ayrılmıştır. Zemin kat gibi enine kesme taş kaplı birinci kat cephesinde basık kemerli iki yanı pilastrlı, demir korkuluklu üç Fransız penceresi dikkat çeker. İkinci katın simetri aksında iki payandanın taşıdığı, iki yanı yivli pilastrlı, altı kaset döşeme, üçüncü katta balkon olarak devam eden kapalı bir çıkma görülür; çıkmanın her iki yanındaki yivli pilastrlı pencerelerin S-kıvrımlı küçük konsollara oturan üçgen alınlıkları vardır. Daha sade olan üçüncü kat cephesinin pencereleri dikdörtgen söveli, denizliklidir; denizlikler füruşludur. Kat aralarının profilli silmelerle vurgulandığı ve füruşlu bir korniş ile bitirildiği İstiklal Caddesi cephesinde Neorönesans üslubunun etkisi görülmektedir (şekil 4.177). Gayet sade olan Asmalımescit Sokak cephesinin tek süsü, dökme demir kanatlı, iki yanı pilastrlı, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli bir açıklık şeklindeki kapısıdır.

Şekil 4.177 Şark Aynalı Pasaj

Pasajın iç cepheleri de sadedir. Pencerelerin hemen hepsi düz atkılıdır, sadece İstiklal Caddesi girişinin solundaki bloktaki bazı pencereler yuvarlak veya basık kemerlidir. Kat araları silmelerle, cephe bitimleri kornişler veya saçaklarla vurgulanmıştır. Üstü kapalı giriş geçidinin bitiminde solda vitraylı bir pencere görülür. Yukarıda belirtildiği gibi zemin kat dükkânlara, çok katlı blokların üst katları ikamete ayrılmıştı. Her iki katı da dükkân olan iki katlı blokların cephesi biraz daha süslüdür. Bu kısımda karşılıklı iki blokta beşer dükkân bulunur ki bunlardan sadece birinin zemin kat cephesi orijinal halini muhafaza etmiştir. Buradan anlaşıldığına göre dükkânların cephesi yuvarlak kemerli, birbirinden iyon başlıklı pilastrlarla ayrılan üç eşit bölümden oluşuyordu. Bu blokların birinci kat cephelerinde dikdörtgen taş söveli pencereler ile cepheyi bitiren saçak dışında dikkate değer bir unsur yoktur (şekil 4.178).

İki katlı Lebon/ Markiz Pastanesi üç mevsimi gösteren, 1905 tarihli ve ressam J. A. Arnoux imzalı Art Nouveau üslubundaki fayans panolar (şekil 4.179) ve 1940'lardan kalma Art Deco üslubundaki vitraylarla ünlüdür. Geçidin devamındaki iki katlı

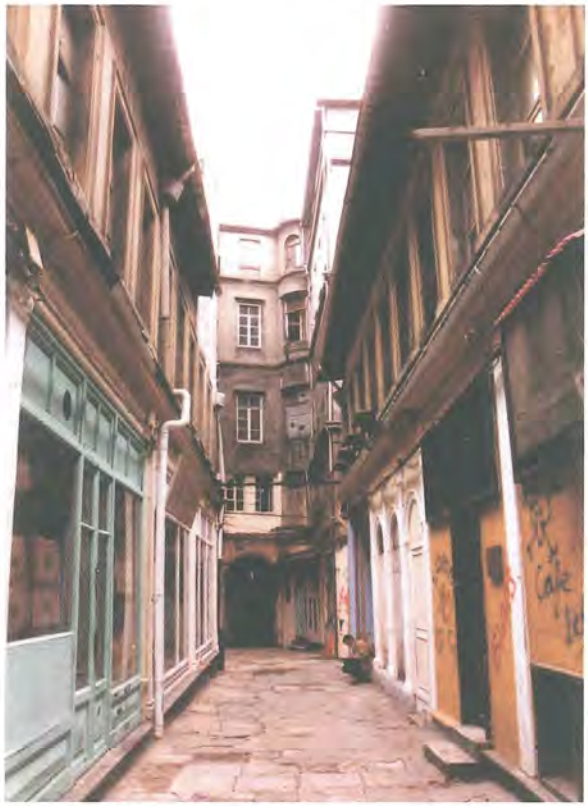

Şekil 4.178 Şark Aynalı Pasaj

yet Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararı sayesinde yıkım önlenmiştir (Gülersoy; Batur, 1994). Pasaj daha sonra cephesi orijinal halini koruyacak şekilde, fakat içi tamamen değiştirilerek restore edilmiş ve 2003 yılında "Passage Markiz" adıyla yeniden açılmıştır. Eski Markiz Pastanesi'nin mekanında yine aynı dekorasyon ve aynı adla bir pastane açılmış, fakat mekan daha sonra birçok kez el ve ad değiştirerek restoran haline gelmiştir. Pasajın içinde de restorasyon sonrası çeşitli ürünlerin satıldığı dükkanlar faaliyete geçmişken sonradan pasajın tümü elektronik aletler satan uluslararası bir zincire kiralanmıştır.

Beyoğlu bölgesindeki, orijinalde üstü cam çatılı iki 19. yüzyıl pasajından biri olan Şark Aynalı Pasaj, aynı zamanda tarihi en eski olanlardandır. Dengeli cephesiyle dikkat çeken, T planlı pasaj tipindeki apartmanlı yapı kompleksi, bünyesinde İstanbul'un en ünlü pastanelerini barındırmış olması bakımından da önemlidir.

bloklardaki dükkânlar her birinin içindeki bağımsız merdivenle üst katla bağlantılıdır. Dükkânların tavanı volta döşeme, yerleri rabıtadır.

Pasajdaki dükkânların en eski işlevi hakkındaki bilgiler 1868 baskısı ticaret yıllığına dayanmaktadır. Bu kaynağa göre pasajda bir şapkacı (iki dükkânı işgal ediyordu), iki kuaför (bunlardan biri iki dükkânı işgal ediyordu), bir komisyoncu, iki kitapçı, bir tuhafiyeci, iki moda evi (bunlardan biri üç dükkânı işgal ediyordu), bir müzik evi, bir piyanocu bulunuyordu (Cervati, 1868). Yukarıda belirtildiği gibi ünlü Lebon Pastanesi 19. yüzyılın ikinci yarısında burada faaliyet göstermeye başlamıştı. 1940'ta İstiklal Caddesi'nin karşı tarafına taşınınca yerine Avedis Bey tarafından Markiz Pastanesi açılmış ve 1979'a kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1979'da Avedis Bey buradan çıkarılmıştır. Pasajın geri kalan mekânları da zamanla yıkım amacıyla boşaltılmış, 1992'de pasaj tamamen kapatılmış, niha-

Şekil 4.179 Şark Aynalı Pasaj

4.4.9. Tünel Pasajı

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Tünel Pasajı, Tünel Meydanı, Ensiz Sokak ve General Yazgan Sokak arasında yer alan üç kapılı bir pasajdır. Ana girişi Tünel Meydanı no. 2'de olup, 309 numaralı adayı tümüyle kaplar. Diğer kapıları, Ensiz Sokak no. 5 ve General Yazgan Sokak (eski Sümbül Sokak) no. 9'dadır.

Binanın çatı katı pencereleri arasında okunan 1883-1885 tarihleri yapım yılları hakkında fikir verir. İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre Tünel Pasajı'nın ilk sahibi Musevi asıllı bir şahıstı.1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'ndan sonra binalar el değiştirerek bir Türk aile şirketinin eline geçti (Durudoğan, 1994). Yazılı kaynaklarda pasajın mimarının adına rastlanmamıştır.

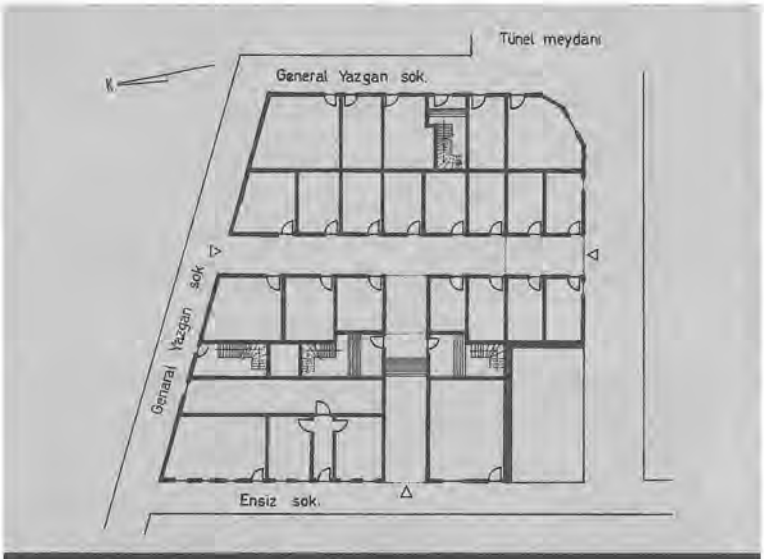

Şekil 4.180 Tünel Pasajı Tipik Kat Plan Krokisi

T şeklindeki üzeri açık pasaj, zemin katları mağazalara ayrılmış, üst katları zamanında apartman dairesi olarak yapılmış, kaynaklarda *Tünel Apartmanları* olarak geçen üç blokla çevrilidir (Goad, 1905). A, B, C olarak tanımlanan blokların 1960-1970'lerde önemli ölçüde restorasyon görmeleri ve iç bölmelerin değiştirilerek iş hanına çevrilmeleri sonucu apartman daireleri ne yazık ki orijinal halini koruyamamıştır. Mağazalar ise neredeyse hiç bozulmadan kalmıştır. Tünel Meydanı ile General Yazgan Sokak arasındaki pasaj koluna karşılıklı yedişer mağaza dizilmiştir. Pasajın ikinci kolu Ensiz Sokak'a yönelir ve burada kot farkından dolayı yedi basamak inilerek Ensiz Sokak kapısına varılır. Mağaza bulunmayan bu kol üzerindeki karşılıklı iki kapıdan, A ve B-blokların üst katlarına çıkılır. C-bloğun girişi General Yazgan Sokak üzerindedir (şekil 4.180). Blokların tümü zemin ve çatı katıyla birlikte beş katlıdır, Ensiz Sokak cephesinde bir de bodrum kat vardır. Demir putrelli yığma tekniğindeki bloklardaki mağazaların tavanları volta döşeme, yerleri rabıtadır.

Pasajın Tünel Meydanı'na bakan hareketli ve süslü cephesi zeminle birlikte dört katlı olup, ayrıca bir de çatı katı vardır. Romalıların zafer takını andıran üç kemerli giriş açıklığı cephenin simetri aksındadır (şekil 4.181). Ortadaki büyük kemerin ortasında Barok bir kartuş, küçük kemerlerde ise sade kilit taşları görülür. Dökme demir kapıyla kapatılan kemer açıklıklarının hepsinin yine dökme demir alınlıkları bulunur. Giriş kemerleri ve dükkân vitrinleri aralarında görülen kompozit başlıklı pilastrlar dışında zemin kat cephesinde dikkate değer başka bir özellik olmamakla beraber üst katlar süslüdür. Birinci kat cephesi enine kesme taşlı, ikinci ve üçüncü katlar ise yivli, kompozit başlıklı üç pilastr ile üç eşit parçaya bölünmüştür, pencere aralarında her parça üzerinde ikişer pencere veya kapı açıklığı ile bunların aralarında her katta farklılık gösteren dolama dallı göbekler görülür. Birinci katta, kemerli giriş açıklığı aksı üzerinde dört payanda ile taşınan Neorönesans taş korkuluklu bir balkon dikkati çeker. Balkona açılan kapılar düz atkılı, her iki yandaki pencereler ise üçgen alınlıklıdır. Alınlık altında

ve pencere eteklerinde Rönesans İtalyası'nın son zamanlarında da kullanılmış olmakla beraber daha çok Barok üslubun müjdecisi olan stilize aslan ayağı motifli füruşlar görülür. İkinci ve üçüncü katlar yukarıda bahsedildiği gibi, her iki kat boyunca uzanan pilastrlar ile bütünleştirilmiştir. Her iki katta da alt kattaki tek parça balkonun yerini demir korkuluklu ikişer balkon almıştır. Balkon kapıları sade düz atkılı, yanlardaki ikişer pencere ikinci katta düz alınlıklı, üçüncü katta ise düz atkılı ve denizliklidir. Bu cephenin dikkat çeken bir diğer özelliği de mansard çatının Barok süslemeli pencereleridir. Zemin, birinci ve ikinci kat aralarındaki profilli silmelerle, küçük konsollu korniş dikey hareketi sağlayan pilastrlara rağmen cepheye özellikle Barok üslupta tercih edilen yatay bir etki verir. Ayrıca, birinci ve ikinci kat arasındaki silmenin Barok üslupta sıkça görüldüğü gibi aynı zamanda ikinci kat pencerelerinin denizliği işlevini yerine getirdiğini görüyoruz.

Şekil 4.181 Tünel Pasajı

A-bloğun Ensiz Sokak cephesinde bodrum ve zemin kat pencereleri dikdörtgen taş söveli, bodrum ve zemin kat toplamı yüksekliğindeki kapı yuvarlak kemerlidir. Birinci kat pencerelerinin üçgen, ikinci ve üçüncü katınkilerin düz alınlıklı olduğu cephede, kat araları profilli silmelerle vurgulanmış, cephe, füruşlu, diş-kesimi ve inci dizisi frizli bir korniş ile bitirilmiştir. Cephenin dikkat çeken bir diğer özelliği de pilastrlardır. Bunlardan zemin ve bodrum kattakiler düz, birinci kattakiler enine kesme taşlı, ikinci ve üçüncü katlar boyunca uzananlar ise yivli ve kompozit başlıklıdır.

B-bloğun Ensiz Sokak'takiyle aynı özellikleri gösteren General Yazgan Sokak cephesinde pencereler dikdörtgen söveli olup, kat araları ve cephe bitimi profilli silmelerle vurgulanmıştır. Burada da diğerleri gibi yuvarlak kemerli bir apartman kapısı vardır. B-bloğun gerek Ensiz Sokak, gerekse General Yazgan Sokak cephelerine, S-kıvrımlı demir payandalarla taşınan çok sayıdaki çıkmalarla Barok bir hareket verilmiştir. C-bloğun General Yazgan Sokak'ın bu kısmına bakan cephesi de aynı özellikleri gösterir, fakat cephe aynı sokağın

Tünel Meydanı tarafında birbiri arkasından fırlamış etkisi veren üçgen çıkmalarla iyice hareketlenir (şekil 4.182). Düzeni ve dekorasyonu ile Tünel Meydanı cephesine benzeyen bu cephede de basık kemerli bir apartman kapısı bulunur. Tüm cephelerde zemin kat dükkânlara ayrılmıştır.

Pasajın iç cepheleri dış cephelerle aynı anlayışa göre düzenlenmiş, zemin kat geniş mağazalara ayrılmıştır. Tünel Meydanı ile General Yazgan Sokak arasındaki koridora karşılıklı dizilmiş olan yedişer mağazanın sınırları pilastrlar ile vurgulanmıştır. Üç kemerli Tünel Meydanı giriş açıklığının, kilit taşları vurgulanmış kemerleri arasında deforme edilmiş kompozit başlıklı pilastrlar görülür. Cephelerin üst katları, A-bloğun yukarıda söz edilen Ensiz Sokak cephesiyle aynı karakterdedir, dikkati çeken tek farklı unsur, çatının ana giriş aksı üzerindeki pencerelerinin Art Nouveau üslup özelliği gösteren süslemeleridir. Pasajın ikinci kolu Ensiz Sokak'a yönelir; burada kot farkından dolayı yedi basamak inilerek dökme demir pasaj kapısına varılır. Bu kol üzerindeki A ve B-blok kapıları taş söveli, yuvarlak alınlıklıdır; alınlıkların ortasında madalyon bezemesi görülür. Ayrıca, Ensiz Sokak'tan girince sağdaki kapının her iki yanında kompozit başlıklı birer pilastr dikkati çeker. Neoklasik, Neorönesans, Neobarok ve Art Nouveau üsluplarından ödünç alınmış unsurların bir arada kullanıldığı cepheler eklektiktir, fakat başta Tünel Meydanı cephesi olmak üzere tüm cephelerde genel olarak Neorönesans üslup özelliği ağır basmaktadır.

Şekil 4.182 Tünel Pasajı

İlk yapıldığı yıllarda Tünel Pasajı'nda faaliyet gösterenler arasında *British & Foreign Bible Society* (toplam üç mağazayı işgal ediyordu); bir pasta fırını, moda evi, mücevheratçı, kuaför, ticari mümessillik, çiçekçi, şarap, konyak gibi alkollü içeceklerin satıldığı *Societé Carmel Oriental* isimli mağaza, ortopedist, halıcı ve başta piyano olmak üzere müzik aletleri satıcısı, kitapçı ve hazır giyim mağazası bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). 1990'lı yılların sonunda mağazaların çoğunda antikacılar, kitap ve kırtasiyeciler faaliyet göstermekteydi. Bunların yanı sıra iç giyim mağazaları ile lokantalar, bir müzik aletleri mağazası, bir de kuaför vardı. Handa ise daha çok avukat ve mimarlık büroları bulunuyordu. Günümüzde ise pasaj içinde sadece bir antikacı ve bir kitapçı kalmıştır, diğer dükkanlar kahve ve restorana dönüştürülmüştür. Han içinde de yine avukat, mali müşavir, hukuk müşaviri, sigortacı, film yapım, reklamcılık büroları bulunmaktadır.

Bloklarındaki apartman dairelerinin işyerine çevrilmesi dışında orijinal halinden hiçbir şey yitirmemiş olan üstü açık, T-planlı, apartmanlı geçit tipindeki Tünel Pasajı süslü cepheleriyle Tünel Meydanı'nın en dikkat çekici yapısıdır. Ayrıca, bazı mağazalarının fonksiyonundaki süreklilik de kayda değerdir.

5. Bölüm

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL'UNDAKİ HAN VE PASAJLARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

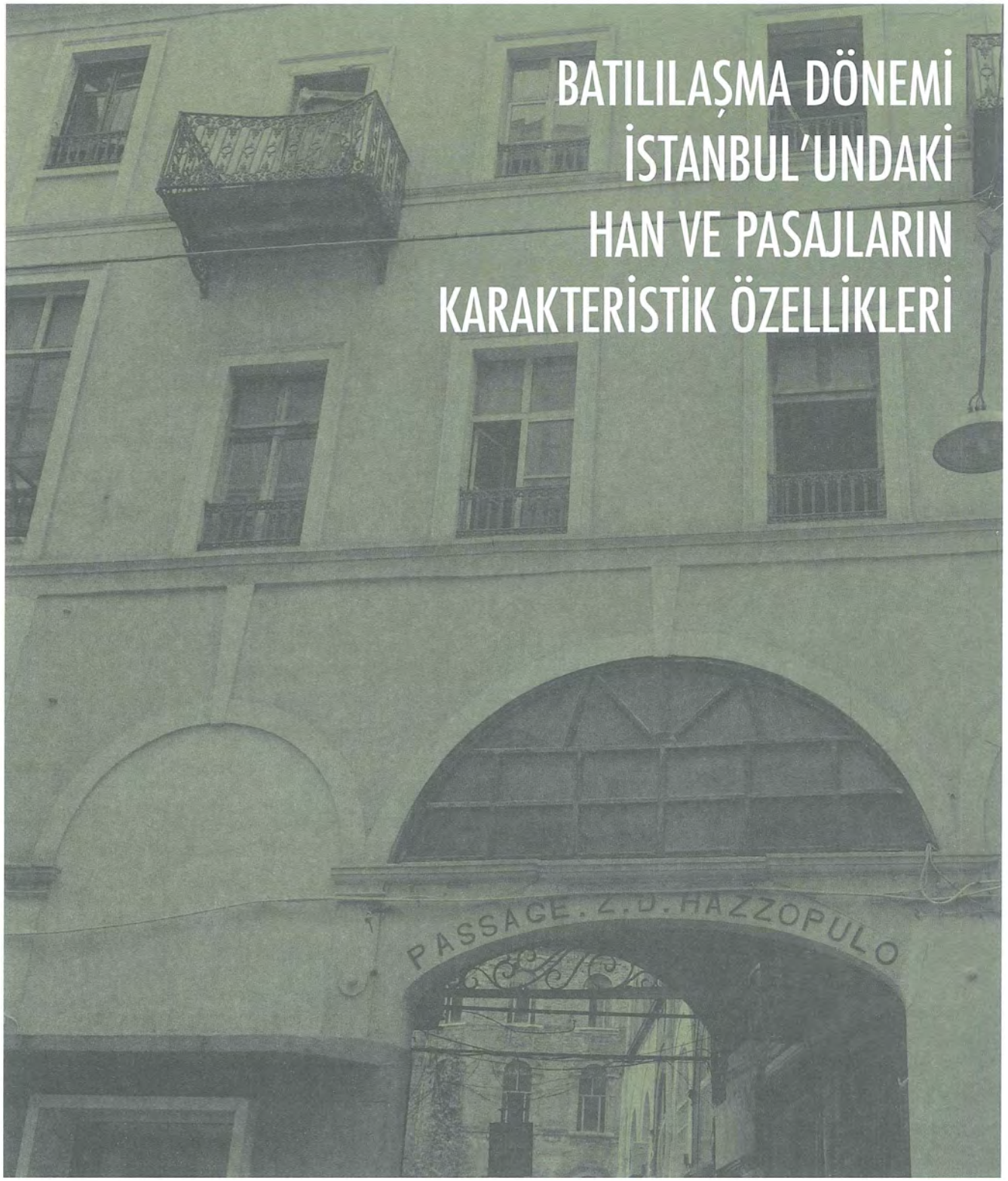

5.1. Şehrin Topografyasındaki Yerleri

1904 tarihli Goad sigorta haritalarına göre Eminönü-Unkapanı-Beyazıt arasındaki bölgede bulunan 214 hanın yaklaşık 136'sı 19. yüzyıl hanıdır. Bugün ancak 70 kadarı ayakta olan bu hanların birçoğu 1956-59 arasındaki imar hareketleri sırasında yıktırılmıştır.

Goad haritalarından yola çıkarak düzenlenmiş olan Eminönü bölgesindeki 19. yüzyıl hanları listesinden (bkz. Ekler, liste 1) anlaşılacağı üzere bu bölgede 19. yüzyıl hanlarının en yoğun olarak bulunduğu sokaklar sırasıyla şunlardır: Mahmutpaşa Yokuşu (11 han), Sirkeci Aşir Efendi Caddesi (Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak) (10 han), Sirkeci Mimar Kemalettin Caddesi (Demirkapı Caddesi) (7 han), Eminönü Tahtakale Mahallesi Marpuççular Caddesi (6 han), Sirkeci Hobyar Mahallesi Hoca Hanı Sokak (5 han), Eminönü Tahtakale Caddesi (4 han), Eminönü Rüstem Paşa Mahallesi Asmaaltı Caddesi (5 han), Eminönü Taya Hatun Mahallesi Tarakçılar Sokak (5 han), Sirkeci Hobyar Mahallesi Yeni Postahane Caddesi (Şehinşahı Pehlevi veya Meydanlık Sokak) (4 han), Fincancılar Sokak (3 han). Bu çalışmanın katalogunda yer alan hanların genel olarak 19. yüzyıl hanlarının yoğun olduğu cadde ve sokaklara dağılımı şöyledir: Mahmutpaşa Yokuşu (3 han), Fincancılar Sokak (3 han), Aşir Efendi Caddesi (2 han), Hoca Hanı Sokak (2 han), Mimar Kemalettin Caddesi (1 han), Marpuççular Caddesi (1 han), Tarakçılar Sokak (1 han). 19. yüzyıl hanlarının en yoğun olduğu caddelerden Aşir Efendi Caddesi'nde 20. yüzyıl başında yapılmış birçok han vardır ki bunlardan biri bu çalışmanın katalogunda yer alan Dilsizzade Han'dır.

Galata bölgesindeki hanların hemen hepsi 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başında yapılmıştır. Yine Goad sigorta haritalarından yararlanarak hazırlanmış olan 19. yüzyıl hanları listesinde (bkz. Ekler, liste 2) 117 hanın adı geçer ve bunlardan sadece 32'si ayakta kalmıştır. Bu bölgede hanların en yoğun olarak bulunduğu cadde ve sokaklar şunlardır: Başta Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi) (14 han) ve etrafındaki Billur Sokak (11 han), Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (Mertebani) (9 han), Fermeleciler Sokak (7 han), Perşembe Pazarı Caddesi (4 han), Perçemli Sokak (Zulfarissa) (5 han); Bankalar Caddesi'ne paralel Tersane Caddesi (Yorgancılar Caddesi) (5 han), Kürekçiler Sokak (4 han). Bunlardan Kürekçiler Sokak artık yoktur ve diğer sokaklardaki hanların büyük bölümü yıkılmıştır. Karaköy ve Tophane arasındaki Gümrük Sokak (8 han), Kemankeş Caddesi (Kara Mustafa Sokak) (7 han), Necati Bey Caddesi (Grande Rue De Galata) (5 han), Mumhane Caddesi (Kılıç Ali Paşa) (5 han), Karantina Sokak (4 han), Havyar Han Sokak (4 han), Eski Şarap İskelesi Sokak (4 han) 19. yüzyıl hanlarının yoğun olarak bulunduğu diğer sokak ve caddelerdir.

İstiklal Caddesi'nde hiç han yoktur; sadece pasaj ve apartmanlar vardır. Bu çalışmanın katalogunda yer alan hanların, Galata bölgesindeki 19. yüzyıl hanlarının yoğun olduğu cadde ve sokaklara dağılımı şöyledir: Bankalar Caddesi (4 han), Billur Sokak (1 han), Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (1 han), Perşembe Pazarı Caddesi (1 han), Tersane Caddesi (2 han), Gümrük Sokak (3 han), Mumhane Caddesi (1 han), Karantina Sokak (1 han), Eski Şarap İskelesi Sokak (2 han). 20. Yüzyıl başında yapılmış hanlardan Tütün Han ve Generali Han da hanların yoğun olarak bulunduğu Bankalar Caddesi ve Gümrük Han Kemankeş Caddesi üzerindedir.

Pasajların çoğu İstiklal Caddesi (Grande Rue de Pera) ile Meşrutiyet Caddesi (Petit Champs) üzerindedir: İstiklal Caddesi üzerindeki dokuz 19. yüzyıl pasajının üçü yıkılmıştır (Rumeli, Çiçek, Hazzopoulo, Halep, Şark, Tünel, Karlman, Patterson, Galatasaray Pasajları; son üçü yıkılmıştır). Meşrutiyet Caddesi'ne açılan beş pasajın hepsi ayaktadır (Avrupa Pasajı, Lorando, Fresko, Dandria, Frederici Pasajları). Yıkılmış olan Krepen Pasajı,

Meşrutiyet Caddesi'ni kesen Hamalbaşı Caddesi'ne açılırdı. İstiklal Caddesi'nde ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış üç pasaj daha vardır (Aznavur, Suriye, Elhamra Pasajları).

5.2. Cadde ve Sokak Bazında Konumları

Bu çalışmanın katalogunda yer alan hanların 12'si iki sokağın kesiştiği yerde konumlanmış iki cepheli köşe binalardır: Karaköy'deki Ada Han, Eminönü'ndeki Dikranyan Han böyle yapılardır. Galata'daki Bahtiyar Han ve Vefai Han gibi toplam beş han ise yanları bitişik nizam, önü ve arkası açık olacak şekilde konumlanmışlardır. Eminönü'ndeki Kuveloğlu Han, Galata'daki Zincirli Han ve Karaköy'deki Küçük Cedid Han'ın içinde olduğu toplam sekiz han bir yapı adasının ucunda yer alan üç tarafı açık hanlardır. Karaköy'deki Büyük Balıklı Han, Gümrük Han, Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı gibi örnekler bütün bir yapı adasını kaplayacak şekilde inşa edilmiş dört cepheli ve çok girişli yapılardır. Hanlardan 12'si bitişik nizamda inşa edilmiş olup tek cephelidir. Örneğin, Eminönü'ndeki Kayseri Han ile Büyük Abud Efendi Han böyledir. Bu arada bu çalışmanın kataloğuna görece büyük hanların dahil edildiğini, dolayısıyla pek çoğunun köşe bina veya en az iki cepheli bina olmasının beklenir olduğunu belirtmek gerek. Bir diğer deyişle kataloğa alınmamış hanların çoğu nispeten küçük ve tek cephelidir. Ayrıca, bazı hanların bir veya iki cephesinin önüne bina yapıldığı anlaşılıyor. Örneğin Gül Kamondo Han, ilk zamanlar bütün bir adayı kaplayan dört tarafı açık bir binayken, sonradan yapılan inşaatlar Tersane Caddesi cephesini kapatmıştır. Pasajlar ise iki, nadiren ikiden fazla sokak arasında inşa edilmiş olup en az iki kapılıdır, bunlardan Tünel Pasajı bütün bir yapı adasını işgal etmektedir.

Eminönü'ndeki 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı hanlarının çoğu Mahmutpaşa Yokuşu, Aşir Efendi Caddesi veya Mimar Kemalettin Caddesi gibi geniş caddeler üzerindedir. Galata ve Karaköy'ün iki önemli caddesi olan Bankalar (eski adı Voyvoda) ve Kemankeş Caddeleri'nde de bu dönem hanlarının yoğunluğu yüksek olmakla beraber, dar sokaklarda da en az geniş caddelerdeki kadar yoğun 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı yapılmış han vardır. Pasaj ve geçitlerin ise hemen hepsinin en az bir kapısı işlek bir cadde üzerindedir, genellikle ikinci kapı, varsa üçüncü ve dördüncü kapılar daha az önemli bir sokağa veya caddeye açılır.

5.3. Mimari Özellikleri

Cephe Özellikleri

Ayrıntılı olarak incelediğimiz han ve pasajların çoğu 19. yüzyıl sonunda yapılmış olduğundan, cepheleri bu dönemin İstanbul'unda yaygın olan eklektik üslup özelliklerini yansıtır. Örneğin İstiklal Caddesi'ne açılan ayakta kalmış pasajlardan Rumeli Geçidi (1894), Suriye Pasajı (1908), Şark Aynalı Pasaj, Tünel Pasajı'nın (1885) dış cepheleri Neorönesans ağırlıklı eklektiktir. İç cepheleri ise ya yine Neorönesans ağırlıklı eklektik (Tünel Pasajı), ya da Neorönesans tarzındadır (Şark Aynalı Pasaj/ 1864 öncesi). Nispeten daha eski tarihli pasajlardan Avrupa Pasajı (1874), Fransız Geçidi (1860), Hazzopulo Pasajı'nın (1871) dış cepheleri Neoklasik üsluptadır. Hazzopulo Geçidi'nin iç cepheleri Neoklasik ve Neobarok ağırlıklı eklektik, diğerlerininkiyse dış cepheleri gibidir. 1920'lerde yapılmış Elhamra Pasajı'nın cephesi ise eklektik olmakla beraber Birinci Ulusal Mimari Akımın etkisi ağır basar. Saydığımız pasajlardan Avrupa ve Suriye Pasajı dışındakilerin üzeri açıktır. Eminönü bölgesindeki pasajlar da (İstanbul Yeni Çarşı, Hacopulo, Passage Tokatlıyan) 19. yüzyıl sonunda yapılmış olmakla beraber Neoklasik cephelere sahiptir, tümünün üzeri cam çatı ile örtülüdür. Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, ele aldığımız han ve pasajlar çoğunlukla, üzeri sıvalı tuğla yığma binalardır; sıva üzerine özellikle rölyefik bezeme yapmak oldukça kolay olduğundan, söz konusu yapıların cephelerinde böyle bezemeler yaygındır.

19. Yüzyıl sonunda yapılmış hanlar da pasajlar gibi Neoklasik veya Neorönesans ağırlıklı eklektiktir. Büro hanlarından Dikranyan Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han, Mahmudiye Han, Balcı Han, Vefai Han, Voyvoda Han böyle hanlardır. Büyük Abud Efendi Han, Dilsizzade Han, Caferiye Han, Ömer Abed Han, Çeçeyan Han Neobarok ağırlıklı eklektik bir cepheye sahiptir. Alalemciyan Han ve Generali Han'ın cephesi eklektiktir, fakat herhangi bir üslubun etkisi diğerlerinden fazla değildir. Abed Han, Çituri Han, Bereket Han, Liman Ticaret Han ve Ada Han'ın cephesi Neorönesans üslubundadır. Melek Han, Kuto Han, Küçük Balıklı Han Neoklasik yapılardır. Yüzyıl dönümünde veya 20. yüzyıl başında yapılmış hanların cephelerinde ise 1904'te yapılmış olan Fescibaşı El-Katib Han, 1913 tarihli Roman Han, 1912 tarihli Kurukahveci Han ve 1910-1911 tarihli Gümrük Han'da görüldüğü gibi Art Nouveau etkisi ağır basar. 20. Yüzyıl başına ait hanlardan Tütün Han'ın cephesi ise Birinci Ulusal Mimarlık Akımının örneklerindendir. Bazı hanların cepheleri özgündür, herhangi bir üslup adı ile tanımlanmaları güçtür, Karaköy Küçük Cedid Han, Bahtiyar Han böyle hanlardandır.

Klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş aşamasının örnekleri diyebileceğimiz Büyük Ticaret, Ticaret, Kuyumcular, Zincirli, Gül Kamondo, Büyük Balıklı, Yusufyan ve Giritli Mustafa Paşa Hanların cephesi klasik Osmanlı hanlarını andırır. Son derece sade cephelerin tek süsü taş söveli, düz atkılı, yuvarlak veya basık kemerli pencereler ile kat aralarındaki taş silmelerdir. Cepheler kesme taş kaplı (Büyük Ticaret Han, Kuyumcular Han, Zincirli Han, Ticaret Han) veya sıvalıdır (Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han, Gül Kamondo Han, Büyük Balıklı Han). 18. Yüzyıldan itibaren artan yer sıkışıklığının yol açtığı parsel yamukluğu ve yol durumu nedeniyle dik açılardan oluşan, düzgün plana sahip han çok azdır. Karaköy'deki Gümrük, Büyük Balıklı Han, Galata'daki Generali, Tütün, Bereket Han, Eminönü'ndeki Balcı, Kayseri Han diğerlerinden farklı olarak oldukça düzgün dikdörtgen plana sahip yapılardır. Yamuk parsel üzerindeki pek çok hanın üst katlarında planı düzelten, taş konsolların taşıdığı çıkmalar yapılmıştır.

Avlu ve Oda İlişkisi

Büro hanlarını mekân düzeni bakımından avlulu ve avlusuz olmak üzere iki temel gruba ayırmak mümkündür; avlulu hanlar içinde galerili ve koridorlu olmak üzere iki alt grup, avlusuz olanlarda da odaların koridora, bir ışıklığın etrafını çeviren galeriye veya apartmanlarda olduğu gibi merdiven sahanlığına veya bir hole açıldığı yine iki alt grup gözlenir. Avlusuz hanlarda, hol veya merdiven sahanlığının üstünde genellikle bir ışıklık yer alır. Büro hanlarında revak yoktur.

Katalogda yer alan Eminönü bölgesi 19. yüzyıl büro hanlarından Balcı Han dışındakilerin hepsi avluludur ve tümünde avlunun üstü cam-demir çatı ile örtülüdür. Avlusuz dört han vardır ki bunların üçü 20. yüzyıl başında yapılmıştır. Bunlardan Fesçibaşı El-Katib Han'da odalar birinci katta merdiven sahanlığına, ikinci katta koridora açılır. Dilsizzade Han'ın odaları ışıklığın etrafını çeviren galeriye; Alalemciyan Han'ınkiler ise galeriye ve koridora açılır. Odaların koridora açıldığı bir başka avlusuz han olan Balcı Han daha önce belirtildiği gibi bir 19. yüzyıl yapısıdır.

Galata bölgesi avlulu hanların avlusuzlara oranı bakımından bambaşka bir tablo çizer: Eminönü'nün aksine buradaki büro hanlarının hemen hepsi avlusuzdur. Galata'daki avlulu tek büro hanı Abed Han'dır, fakat avlulu olduğu halde odaları avluyu çeviren bir galeriye değil, kapalı koridorlara açılır. Galata bölgesindeki avlusuz büro hanlarından özellikle 19. yüzyıl ve yüzyıl dönümüne tarihlenenlerin parselde kapladığı alan oldukça küçüktür. Generali, Gümrük ve Tütün Han gibi avlusuz 20. yüzyıl hanları ise oldukça büyük bir alan kaplar. Galata'daki

avlusuz hanlardan Çeçeyan Han, Melek Han, Çituri Han, Liman Ticaret Han, Karaköy Küçük Cedid Han, Kuto Han ve Roman Han'da odalar apartmanlarda olduğu gibi merdiven sahanlığına veya hollere açılır. Bereket Han, Ada Han, Voyvoda Han, Vefai Han, Bahtiyar Han, Generali Han ve Gümrük Han'da odalar koridorlar üzerine dizilmiştir. Tütün Han'da ise odalar, ortadaki ışıklığı çeviren galeriye açılır. Her iki bölgedeki hanların bir kısmının zemin kat dükkânları avluya, avluyla girişi bağlayan geçide ve/veya sokağa açılır. Örneğin, Eminönü'nündeki Büyük Abud Efendi Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han, Balcı Han, Hacopulo Han, Kurukahveci Han, Mahmudiye Han, Yusufyan Han; Galata'daki Melek Han, Ada Han, Abed Han, Roman Han, Voyvoda Han. Her iki ticaret bölgesindeki hanlardan yüzyıl dönümünde veya 20. yüzyıl başında yapılmış olanların çoğunda zemin kat dükkânları sadece sokağa açılar: Eminönü'nde Dikranyan Han, Fesçibaşı El-Katib Han, Alalemciyan Han, Dilsizzade Han'da; Galata'da Çituri Han, Kuto Han, Çeçeyan Han, Liman Ticaret Han, Bereket Han, Karaköy Küçük Cedid Han, Vefai Han, Bahtiyar Han, Gümrük Han, Tütün Han'da bu özellik görülür.

Gerek Eminönü, gerekse Galata bölgesindeki geçiş hanlarının tümü avluludur. Bunlardan sadece Küçük Balıklı Han ve Caferiye Han'ın avlusunun üstü açıktır. Giritli Mustafa Paşa Han'ın ilk yapıldığında açık avlulu olduğu literatürde belirtilmiştir, diğerleri kapalı avluludur. Gül Kamondo, Ticaret, Büyük Balıklı, Kuyumcular, Giritli Mustafa Paşa, Yusufyan Han gibi geçiş hanlarında odalar katlarda revaklara, yine geçiş hanlarından Caferiye Han'da odalar katlarda revak veya koridorlara, Büyük Ticaret Han ve Küçük Balıklı Han'ın tüm katlarında odalar doğrudan merdiven sahanlığına veya koridorlara açılır. Geçiş hanlarının tümünde zemin kat dükkânları avluya ve/veya sokağa açılır. 19. Yüzyıl klasik Osmanlı ticaret hanlarından Büyük Yıldız Han'ın mekânları, büyük açık avlu etrafında düzenlenmiştir, zemin kat dükkânları avluya veya sokağa, katlardaki odalar revaklara açılır. İncelediğimiz yapılardan Eminönü'nde olanların onu üç katlı, beşi dört katlı, sadece Balcı Han beş katlıdır. Hamdi Bey Geçidi ve Dikranyan Han'ın bir cephesi iki katlı, diğeri üç katlıdır. Galata'dakilerden sadece Zincirli Han iki katlı, diğerlerinin üçü üç katlı, onikisi dört katlı, altısı beş katlıdır. Liman Ticaret Han'ın bloklarından biri üç, diğeri dört katlıdır. Bu bölgedeki pasajları çeviren apartman blokları en az dört katlıdır (Tünel, Şark Aynalı, Fresko, Suriye, Rumeli Pasajları). 20. Yüzyıl yapısı olan Elhamra Pasajı altı katlıdır. Hâlbuki 1860 tarihli Fransız Geçidi üç, 1874 tarihli Avrupa Pasajı iki katlı, 1871 tarihli Hazzopulo Geçidi'nin apartmanları iki ila dört katlıdır. Buradan anlaşılıyor ki zamanla Beyoğlu'nda yer darlığı artmış ve binalar giderek yükselmiştir. Her iki bölgede incelediğimiz yapıların kat durumu 19. yüzyılda bu bölgelerde hüküm süren yer sıkışıklığı hakkında fikir vermektedir. Verilere göre genel olarak her iki bölgede de yer sıkışıklığı artmıştır. Ayrıca, her iki bölgede de geçiş hanlarının kat sayısı büro hanlarına göre nispeten azdır. Dikkati çeken bir başka husus da 20. yüzyıl başında yapılmış hanların en az dört, çoğunlukla daha çok katlı olmasıdır. İncelediğimiz han ve pasajların hemen hepsinin çoğunlukla depo veya kömürlük işlevi gören bodrum katı, birçoğunun aynı zamanda çatı katı vardır: Fesçibaşı El-Katib Han, Kayseri Han, Suriye Pasajı, Ömer Abed Han çatı katı olan yapılardandır.

Çatı Örtüsü

Kareye yakın dikdörtgen planlı hanların birçoğunun çatısı dört yana eğimlidir, bunlardan iç avlusu veya ortasında aydınlık boşluğu olanların cam çatısı dört yana eğimli, geri kalan çatı örtüsü iki yana eğimlidir. Örneğin Kayseri Han, Dilsizzade Han, Mahmudiye Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Dikranyan Han, Büyük Abud Efendi Han, Kuveloğlu Han, Büyük Balıklı Han böyledir. Abed Han, Gül Kamondo Han, Kuyumcular Han gibi

dar-uzun dikdörtgen bir plana sahip hanların iç avlusu ve Avrupa Pasajı, İstanbul Yeni Çarşı, Hamdi Bey Geçidi, Eminönü Hacopulo Han, Suriye Pasajı, Elhamra Pasajı, Fresko Pasajı gibi pasajların da geçit kısmının üzeri iki yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür, bu yapıların geri kalan kısmının çatısı da genellikle iki yana eğimlidir. Tünel Pasajı, Rumeli Geçidi, Ömer Abed Han, Alalemciyan Han gibi 19. yüzyılın sonuna tarihlenen pasaj ve hanlar, aynı yüzyılda Avrupa'da yaygın olduğu gibi Mansard çatı ile örtülüdür. Kapalı kısımların çatıları ahşap strüktürlü ve kiremit kaplıdır.

Oda Bağlantıları

Giritli Mustafa Paşa, Hacopulo, Büyük Ticaret, Kuyumcular Han hariç yukarıda bahsedilen hanların tümünde zemin katın üstündeki mekânlar bir ara kapıyla birbiriyle bağlantılıdır. Zamanında, büro hanlarında yaygın olarak tek tek odaların yanı sıra, katlar kiraya veriliyordu, böylelikle bir katın tümünü tek bir şirket kullanabiliyor ve odalar arasında bağlantı bulunması yatay sirkülâsyonu kolaylaştırıyordu. Genellikle mağaza veya dükkânlara ayrılmış olan zemin kat mekânları birbirine geçişli değildir. Dükkânların mekân genişlemesi yatay değil, bağımsız merdivenlerle daha çok dikey yönde olmuştur: Büyük Ticaret Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han, Hacopulo Han ve Kuyumcular Han'da bu özelliği gösteren zemin kat dükkânları vardır. Pasajlar daha çok perakende ticaret için düşünüldüğünden, dükkânlar arasında geçiş yoktur. Gerek apartman işlevi gören bloklarla çevrili Beyoğlu pasajları, gerekse han işlevi gören yapı bloklarını birleştiren Eminönü pasajları, gerekse Avrupa Pasajı ve Fransız Geçidi'ndeki dükkânlar böyledir.

Döşeme Özellikleri

Geçiş hanları diye nitelendirdiğimiz hanlar dışındaki tüm han ve pasajların tavan döşemesi demir putrelli volta döşeme veya demir karkaslıdır. Geçiş hanlarının çoğunun döşemesi Osmanlı hanlarında olduğu gibi tonozlu, bazılarınınki demir putrelli volta döşemedir.

Gerek geçiş hanları, gerekse büro hanlarında ve pasajlarda odaların yer döşemesi genellikle ahşaptır, geçiş hanlarından Zincirli Han'ın odaları tuğla döşelidir. Büro hanlarının avlu, merdiven ve koridor döşemesi çini, geçiş hanlarınınki ise çoğunlukla blok mermerdir. Ayrıca, Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı, Hamdi Bey Geçidi, Hacopulo Geçidi ile Karaköy'deki Ada Han ve Gül Kamondo Han'da galeri ve revakların karşılıklı koridorlarının demir ızgara ile bağlanmış olduğu görülür.

Kapı ve Pencereler

İncelediğimiz han ve pasajlara dikdörtgen taş söveli veya kemerli ve taş söveli açıklıklardan girilir. Giriş geçidi bazı geçiş hanlarında tonozlu diğerlerinde demir putrelli volta döşemedir. Kapı kanatları demirdir, bazılarının üzerinde demir alınlık vardır. Oda kapıları da çoğunlukla dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Alalemciyan, Voyvoda, Vefai, Zincirli, Ömer Abed Han'ın oda kapıları dışarıdan demir, içeriden cam-ahşap kanatlıdır. Klasik Osmanlı ticaret hanlarından Büyük Yıldız Han ve geçiş hanlarından Büyük Ticaret Han, Giritli Mustafa Paşa Han ve Yusufyan Han'ın oda kapıları sadece demir kanatlıdır. Geçiş hanlarının oda kapıları genellikle içeriden basık kemerlidir. Pencereler ise büro hanları ve pasajlarda içeriden düz atkılı veya basık kemerli, dışarıdan ise düz atkılı, kemerli veya alınlıklıdır. Fransız balkonlu pencereler de Avrupa mimarisinden alınmış dekoratif unsurlarla bezeli cephesi olan han ve pasajlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Geçiş hanlarının pencereleri ise dışarıdan dikdörtgen taş söveli veya kemerli ve taş söveli, içeriden basık kemerli veya düz atkılıdır. Dikkatimizi çeken bir başka özellik, Kurukahveci Han, Alalemciyan Han, Roman Han gibi

20. yüzyılın başında yapılmış hanların pencerelerinin nispeten büyük, genellikle düz atkılı ve bulundukları duvarla aynı düzlemde oluşudur.

Mimarlar ve Baniler

Katalogda yer alan yapıların çok azının mimarını saptamış bulunuyoruz; yine de han ve pasajların mimarlarının etnik kökeni hakkında fikir edinmemiz mümkün olmuştur. Mimarını saptadığımız sekiz hanın üçü Ermeni, diğer üçü Rum asıllı, biri İtalyan, bir diğeri Fransız asıllı Levanten mimarlarca yapılmıştır. Ancak, 19. yüzyılda mimarlık mesleğinin daha çok azınlıkların ve başta İtalyan ve Fransız asıllı olmak üzere Avrupalı mimarların elinde olduğu bilindiğinden, mimarını saptayamadığımız diğer yapıların mimarlarının da bu gruplara mensup olduğunu tahmin edebiliriz. Katalogda yer alan binaların banileri hakkında ise biraz daha fazla veri elde etmemiz mümkün olmuştur. Bu verilere göre, incelediğimiz han ve pasajları yaptıranların beşi Rum, yedisi Ermeni, ikisi Musevi asıllı Osmanlı vatandaşı, onu Türk-Müslüman, ikisi Levanten, biri Acemdir. Geri kalanlarınsa ikisi Rum Hastanesi Vakfı, üçü yabancı şirketler, biri bir Osmanlı şirketince yaptırılmıştır. Eminönü bölgesinde incelediğimiz han ve pasajların hemen hepsinin Ermeni ve Türk asıllı Osmanlı vatandaşları tarafından birinci sırada Ermeni, ikinci sırada da Rum asıllı mimarlara yaptırılmış olması dikkat çeken bir başka husustur. Özellikle Aşir Efendi Caddesi'ndeki hanların hemen hemen tümünün yüzyıl dönümünde Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarınca, yine aynı cemaat içindeki mimarlara yaptırılmış olması göze çarpmaktadır. Galata'dakilerin ise banileri Rum, Türk, Levanten, Avrupalı şahıs ve şirketler, mimarları ise Rum asıllı azınlık mensubu, Avrupalı ve Levanten olmak üzere karışık bir tablo çizmektedir.

5.4. Kullanım Amaçları

19. Yüzyılda ve 20. yüzyıl başında yapılmış Osmanlı ticaret hanları daha çok büro ya da çeşitli malların satıldığı veya hizmetlerin verildiği yerler olarak kullanılıyordu. Hâlbuki 19. yüzyıldan önce klasik Osmanlı ticaret hanlarının bazıları çeşitli malların imalat ve satışının yapıldığı, depolandığı ve büroların bulunduğu yerlerdi. Bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri veya yabancı ülkelerden getirilen belli malların indirildiği, depolandığı ve tüccarlara dağılımının yapıldığı, aynı zamanda satıldığı yerlerdi. Örneğin kumaş ithalatçısı tüccarların ithal ettikleri kumaşları bu mal için öngörülmüş handan başka bir yere indirmeleri yasaktı. Çalışmamızın katalogunda yer alan hanlarda icra edilen mesleklere, faaliyet gösteren meslek erbabı veya kurumlara baktığımızda daha çok çeşitli malların alım ve satımıyla uğraşan tüccarlar, yine çeşitli malların ithalat ve ihracatında aracılık yapan komisyoncular, acentelik veya şube bazında yabancı sigorta şirketleri, yine acente bazında yabancı gemicilik ve denizcilik şirketleri, bankerler, manifaturacılar, avukatlar, yabancı banka şubeleri, yabancı posta kuruluşları, terzi ve konfeksiyoncular, tuhafiyeciler, mimar, mühendis, sarraf ve genellikle yabancı sermayeli madencilik şirketleri ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerine rastlıyoruz.

Geçiş hanlarına bakıldığında, büro hanlarından farklı olarak buralarda büyük yabancı şirketlerin temsilcilikleri, acente veya şubelerinin, banka şubelerinin, mimar ve mühendislerin nispeten az olduğu, bazılarındaysa büro hanlarından farklı olarak imalat da yapıldığı veya hırdavatçı ve matbaacı gibi büro hanlarında rastlamadığımız meslek erbabının bulunduğu göze çarpıyor.

Eminönü ve Galata bölgeleri arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse; Eminönü'ndeki hanlarda geçmişte tüccar ve komisyoncuların yanı sıra daha çok manifaturacıların, daha sonra terzi, konfeksiyoncu ve

tuhafiyecilerin, bankerlerin, avukatların faaliyet gösterdiği; sigorta, gemicilik, denizcilik acentelerinin, büyük yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerinin, bankaların, madencilik şirketlerinin, mimar ve mühendislerin Galata'daki hanlara oranla çok az olduğu veya hiç olmadığı dikkati çekiyor. Galata bölgesindeki hanlarda ise yine ağırlıkla tüccar ve komisyoncuların olduğu, fakat bunların hemen arkasından sigortacıların, deniz ve gemicilik acentelerinin, yabancı banka şubeleriyle yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerinin, banker, avukat, mimar, mühendis, madencilik şirketleri ve yabancı posta kuruluşlarının geldiği, hiç manifaturacı, tuhafiyeci ve halı tüccarı olmadığı, terzi ve konfeksiyonculara ise sadece Abed Han'da rastlandığı görülüyor.

Pasajlarda ise geçmişte daha çok halı, mücevherat gibi lüks tüketim mallarının yanı sıra ayakkabı, şapka, müzik aletleri satan dükkânlar, tuhafiyeci, kuaför, terzi, şapkacı, moda evi, kitapçı, restoran ve cafélerin bulunduğu dikkat çekiyor. Örneğin, Beyoğlu pasajlarının hemen hepsinde bir kuaför, halıcı, tuhafiyeci, ayakkabıcı, birçoğunda ise kitapçı, müzik aletleri veya müzikle ilgili bir dükkân, restoran, café veya muhallebici dükkânı olduğu göze çarpıyor. Liman bölgesindeki Fransız Geçidi'ndeki dükkânlar ise tamamen farklı işlevlere sahipti. Burada denizcilik şirketi, un, bira, şarap, likör tüccarları, komisyoncuların yanı sıra bir de *Krupp* firmasının ticari mümessilliği faaliyet gösteriyordu. Eminönü pasajlarından İstanbul Yeni Çarşı'nın kullanım amacı Beyoğlu pasajlarıyla benzerlik içindeydi. Avrupa pasajlarında olduğu gibi hemen hemen sadece lüks tüketim mallarının arz edildiği bu pasajda sanat ürünleri, Bursa kumaşı, kristal ve gümüş eşya, dantel satılan dükkânlar ve bir ayakkabıcının yanı sıra beş halıcı bulunuyordu. Eminönü'ndeki diğer iki pasaj veya pasajlı hanın fonksiyonu, genel olarak bu bölgedeki büro hanlarınınkinden farklı değildi.

Gerek han, gerekse pasajlarla ilgili dikkat çeken bir başka husus, buralarda faaliyet gösterenlerin çoğunlukla gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, Levanten veya Avrupalı oluşudur. İncelediğimiz ticaret yıllıklarında genel olarak gerek Eminönü, gerekse Galata'daki han ve pasaj sakinlerine ilişkin kayıtlarda çok az Müslüman-Türk ismine rastlanmıştır, ancak yine de Eminönü bölgesindeki ticaret erbabı içinde Müslüman-Türk sayısı Galata bölgesine göre bariz bir biçimde daha fazladır; isimlerden Galata bölgesinin ticaret hayatında Müslüman-Türklerin oynadığı rolün yok denecek kadar az olduğu anlaşılıyor.

6. Bölüm

SONUÇ

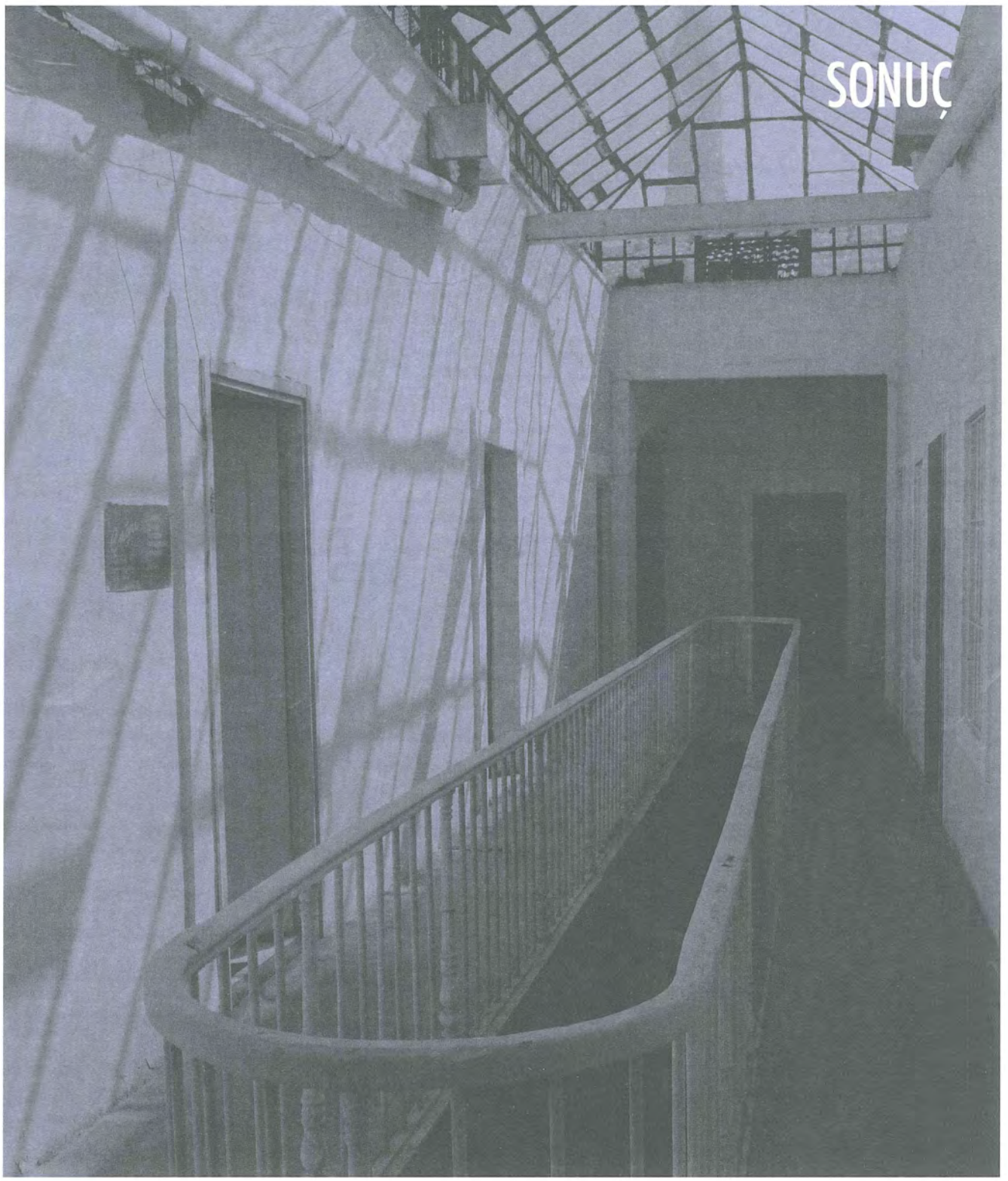

İstanbul'daki Batılılaşma dönemi Osmanlı ticaret han ve pasajlarını hem stil hem de işlev bakımından incelediğimiz bu çalışma sonucunda oldukça ilginç bulgulara varılmıştır. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Batılılaşma'nın yoğun etkisi han mimarisine ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren, yani oldukça geç yansımıştır. Hâlbuki köşk ve saray mimarisinde Batı etkisi daha 18. yüzyılda, önce mimari dekorasyonda, sonra, kitle, hacim ve planlarda görülmeye başlamıştır. Büyük Yeni Han (18. yüzyıl) ve Büyük Yıldız Han (19. yüzyıl başı) gibi Batılılaşma döneminde yapılmış olan klasik Osmanlı ticaret hanlarının mimari dekorasyon ve kitle özelliklerinde Batı etkisi görülür, ancak, han mimarisinde köklü değişim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar.

Büro Hanlarının Ortaya Çıkışı

Klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş olarak tanımladığımız bu değişim, Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu sürecinde 1838 ve sonrasında Avrupalılarla yapılan ticari antlaşmalar sonucu, İstanbul'un ticaret ve yatırım yapmak üzere yabancı akınına uğramasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yabancılarla birlikte, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da Avrupa ülkelerinden birinin vatandaşlığına geçmek veya himayesine girmek suretiyle Avrupalılara tanınan ticari imtiyazlardan faydalanmışlardır. Bu girişimciler, bankerlikten, gemi acenteliği, demiryolu, sigorta şirketi mümessilliğine kadar birçok alanda faaliyet göstermişler, bu dönemde İstanbul'da birçok şirket kurulmuştur; bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nda şirketleşmenin başlaması bu döneme rastlar. Bunun yanı sıra, Batı ülkeleriyle artan ilişkiler sonucu tüketim malları kalemleri çeşit ve hacim olarak fazlalaşmış, böylelikle çeşitli malların komisyonculuğunu yapanlarla, ithalat ve ihracatçı tüccarların sayısında büyük artış gözlenmiştir. Bütün bu gelişmeler zamanına göre modern, Batılı, büro olarak kullanılabilecek işyerleri gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Böylece, teknolojik ilerlemenin de yeni gelişmelerle atbaşı gitmesi sayesinde yine "han" olarak tabir edilen, oda oda veya kat kat kiraya verilen ya da tek bir şirketin kullanımı için inşa edilen işyerleri Haliç'in her iki yakasının ticaret merkezlerinde büyük bir hızla yapılmıştır.

19. Yüzyılın Han Mimarisi ve İşlevlerine Getirdiği Yenilikler

Büro hanlarında görüldüğü gibi cephelerin bezenmesi Osmanlı han mimarisi için yenidir ve içe dönük yapılar olan hanların dışa açılması anlamına gelir, sıvanan yığma tuğla duvarlar üzerine rölyefik bezeme yapmak nispeten kolay olduğundan cephelerin bezenmesinde değişen malzemenin katkısı büyük olmuştur. Dışa açılmanın bir diğer belirtisi de güvenlik sebebiyle sokağa kapalı olan zemin katların, artık kapı ve pencerelerle sokağa açılmasıdır. Bu gelişme değişen ekonominin tüketime yönelik arz modeline uygundur.

Belirtildiği gibi, özellikle avlulu büro hanlarında mekân anlayışında çok fazla değişiklik olmamış, sadece arsa değerlerinin artması ve sıkışıklık sebebiyle nispeten küçük ve yüksek hanlar yapılmıştır. Bunun dışında, değişen malzeme, inşaatlarda cam, demir ve çeliğin kullanılmaya başlaması, varsa iç avlunun üzerinin örtülmesine imkân vermiş veya ışıklık boşlukları yaratarak odaların ışık almasını sağlamıştır. Klasik Osmanlı ticaret hanlarında olduğu gibi Dikranyan Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han gibi büro hanlarının çoğunda, mekânlar zemin katta avlu, üst katlarda avluya bakan galeriler etrafında birbirine geçişli olarak düzenlenmiştir. Avlulu büro hanları içinde kapalı mekânların doğrudan avluya baktığı, sirkülâsyonun avluya veya sokağa bakan kapalı mekânlar arasındaki koridorlarla sağlandığı bir başka han tipi vardır ki bu Osmanlı han mimarisinde yenidir. Bu biçimin mantığı, belli bir sıkışıklığı beraberinde getirmek pahasına yer kazanmaktır. Bu tip hanlara örneklerden biri Karaköy'deki Küçük Balıklı Han, diğeri de Abed Han'dır.

Avlusuz büro hanlarının çoğunda odalar, ortadaki ışıklığın etrafını çeviren galeri veya koridorlara açılır. Bunun yanı sıra odaların apartman dairelerinde olduğu gibi doğrudan merdiven sahanlığına veya hole açıldığı avlusuz hanlar da vardır. Tophane'deki Liman Ticaret Han, Karaköy'deki Karaköy Küçük Cedid Han ve Galata'daki Roman Han'ı örnek verebileceğimiz bu tip hanların klasik Osmanlı hanlarıyla bir ilgisi kalmamıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, cephelerin bezenmesi, dükkânlarla dışa açılma, avlunun örtülmesi, malzemenin değişmesi, revakların yerini demir korkuluklu galerilerin, koridorların veya hollerin alması, döşemelerin tonoz yerine demir putrelli volta döşeme oluşu, mekânların nispeten küçüklüğü, tavan yüksekliğinin nispeten azlığı, çatıların ahşap ve tuğla malzemeyle yapılması, hatta mansard çatı uygulamaları, bazı hanlarda asansör ve kalorifer faktörü genel olarak mimarideki farkları meydana getirmiştir.

İşlev bakımından da büro hanları, klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrılır. İkincisinin işlevi hem üretim, hem depolama, hem de ticarete yönelikken, 19. yüzyılın getirdiği yeniliklerden biri olan tek bünyede toplanmış işlevlerin ayrışması ve uzmanlaşmanın gereği olarak, üretim yapıları fabrikalar, depolama yapıları antrepolar, tüketim yapıları ise pasajlar ve genel olarak hanlar oldu. Büro hanları ise üst katlarındaki üretim ve satışın idaresiyle ilgili büro odaları, zemin kattaki perakende ya da toptan mal ticaretinin yapıldığı dükkânlar veya café, lokanta, kuaför, postane, banka şubesi v.s. ile bu uzmanlaşma içinde yerini aldı. Ancak, belirtmek gerekir ki 19. yüzyıl ve daha öncesine ait birçok klasik Osmanlı ticaret hanı üretim ve depolamanın da içinde bulunduğu geleneksel işlevlerini sürdürmeye devam etti.

Büro hanlarının, klasik Osmanlı ticaret hanlarından bir diğer farkı oda oda değil, daha çok, her katta bir şirket olacak şekilde kat kat kiraya veriliyor olmasıydı; bir başka önemli fark ise, klasik Osmanlı ticaret hanlarının vakıflarca, vakıflara gelir getirmesi için, büro hanlarının ise rant elde etmek amacıyla daha çok şahıslar ve şirketlerce yaptırılmış olmasıydı.

Büro Hanları ve Batıdaki Büro Binaları Arasındaki Etkileşim

Batıdaki büro binalarıyla, Osmanlı büro hanları arasındaki ilişkiye baktığımızda zamansal olarak ilki ikincisinden daha önce geldiğine göre etkilenme Batıdan Doğuya olmuştur. Bununla birlikte bizce klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla Osmanlı büro hanları arasında tam bir kopuş yoktur. Örneğin, Kuveloğlu Han, Kayseri Han, Büyük Abud Efendi Han gibi avlulu büro hanlarında mekân düzeni bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarının etkisi açıktır. Fakat kat sayısındaki artış, cephe düzeni, malzeme, döşeme, çatı sistemi bakımından büro hanlarının tümü Batı etkisindedir. Bu noktalarda o dönemdeki Avrupa mimarisi veya büro binaları mimarisinden esinlenilmiştir. Avlusuz hanlarda ise bizce Batıdaki büro binalarının etkisi daha fazladır. Burada diğer mimari özelliklerin yanı sıra mekân düzeni bakımından da bir etkilenme söz konusudur. Aşağıda sıralanan üç saptama genel olarak Batıdaki büro binalarının, büro hanları üzerindeki etkisini anlaşılır kılmaktadır:

1) Hem Batıda, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni iş kollarının temsilcilerine işyeri (büro) olacak, veya hacim ve çeşit olarak fazlalaşan tüketim malları kalemlerinin ithalat-ihracat ve satışının organize edileceği yeni mekânlara ihtiyaç duyuluyordu.

2) Şehir merkezlerindeki yer sıkışıklığı ve bunun getirdiği arsa ve bina rantlarındaki artış gibi, büro binalarının ortaya çıktığı zaman diliminde şehirlerde hüküm süren şartlar, Batıda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda benzerdi.

3) Mimarını saptayabildiğimiz hanların çoğu Generali Han ve Ömer Abed Han'da olduğu gibi başta İtalyan ve Fransız olmak üzere Batılı mimarlar ile Dilsizzade Han ve Büyük Balıklı Han'daki gibi Batı mimarisine daha çok vakıf olan Ermeni ve Rum asıllı mimarlarca yapılmıştı.

Yukarıda sözü edilen benzerliklerden birincisi büro hanlarını ortaya çıkarmıştır; ikincisi, büro hanlarının çok katlı olarak yapılmasını, mekânların klasik Osmanlı ticaret hanlarına oranla daha küçük, daha alçak tavanlı olmasını, mekândan tasarruf amacıyla pek çok hanın avlusuz olarak, koridor sistemiyle veya apartman tarzında inşa edilmesini, avlulu hanlarda ise nispeten küçük avlulara yer verilmesini beraberinde getirmiştir.

Batıdaki büro binalarının Osmanlı büro hanları mimarisi üzerindeki etkilerinden bahsettiğimiz bu noktada, ters yönlü bir etkilenmenin olup olmadığı, bir başka deyişle klasik Osmanlı ticaret hanlarının Batıdaki büro binalarına örnek teşkil edip etmediği sorusu akla gelmektedir. Literatürde böyle bir etkiden bahsedilmemektedir, fakat 18. ve 19. yüzyıllarda, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafındaki politik olaylar dolayısıyla Doğuya ilgi o kadar fazlaydı ki, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun birçok yerine seyahat eden Batılıların ve dolayısıyla Batıda yayınlanan Doğuyla ilgili seyahatname ve başka kitapların sayısı birden artmıştı. Bu yayınların pek çoğunda Doğunun çarşılarıyla birlikte kervansaray ve hanları da sık sık tasvir edilmiş, gravürlerle resmedilmiştir. Zaten 19. yüzyılın ilk yarısında perakende ticaret yapıları olan çarşılar, alışveriş merkezleri ve dünya sergilerine "bazar" demek moda olmuştu, bunun yanı sıra yine perakende ticaret yapısı olarak pasajlara Doğu çarşılarının örnek olduğu genel olarak kabul görmüştür. Bu durumda Batıdaki büro binalarının gelişimine klasik Osmanlı ticaret hanlarının da katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Öte yandan benzer ihtiyaçlar ve şartlar söz konusu olduğunda farklı coğrafyalarda benzer yapı tiplerinin somut bir etkileşim söz konusu olmadığı halde aynı anlarda veya birbiri ardınca ortaya çıktığı tarihte birçok kez görülmüştür. Ancak bizim fikrimizce Doğuya ilginin bu denli yoğun olduğu bir dönemde önce Doğudan Batıya, sonra da Batıdan Doğuya doğru bir etkilenmenin olduğunu kabul etmek daha mantıklıdır. Özellikle, çalışmamızın üçüncü bölümünde bahsettiğimiz, avlular etrafında düzenlenmiş büro odalarından oluşan Hamburg'daki *Dovenhof* (1885-86) binasının mekân organizasyonuna bakıldığında görülen, klasik Osmanlı ticaret hanlarına olan benzerlik, bizim yargımızı destekler niteliktedir. Yargımızı destekler nitelikteki bir başka husus da klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla büro binaları arasındaki anlayış benzerliğidir. Sonuçta her ikisi de şehrin merkezinde yer alır; örneklerin çoğunda her ikisinin de zemin katı dükkânlara, üst katlar birincisinde atölye, depo veya büro işlevi, ikincisinde sadece büro işlevi gören mekânlara ayrılmıştır; ikisinde de ikamet işlevi yoktur. Yine çalışmamızın üçüncü bölümünde belirttiğimiz gibi Avrupa'daki büro binalarının önceli olan *burgher's house*'lar ikamet ve işyeri işlevlerini bir arada barındırıyorlardı, hâlbuki Osmanlı ticaret hanları yüzyıllardan beri sadece işyeri olarak kullanılan yapılardı.

Geçiş Hanları

"Geçiş hanları" diye tabir ettiğimiz hanlarda "geçiş" sözcüğünden kastedilen sadece yapım tarihi olarak klasik Osmanlı hanlarıyla büro hanları arasındaki bir zaman dilimi değildir, çünkü bu çalışmanın katalogunda yer alan geçiş hanlarının çoğu nispeten Küçük Balıklı ve Büyük Balıklı Han (1875); Gül Kamondo, Yusufyan,

Giritli Mustafa Paşa, Zincirli Han (1868 öncesi); Büyük Ticaret Han (1833) gibi erken tarihli olmakla beraber Kuyumcular Han (1880 sonrası), Ticaret Han (1881), Caferiye Han (1888) gibi üç tanesi, büro hanlarının çoğu gibi 19. yüzyılın sonunda yapılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere geçiş hanlarının çoğu hem tarihsel olarak, hem de mekân düzenlemesi, örtü sistemi, avlu ve kat durumu, cephe dekorasyonu bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla, büro hanları arasındadır; iki tanesi ise tarihsel olarak değil, sadece mimari özellikleri bakımından "geçiş hanı" niteliğindedir.

Geçiş hanlarının geçmişteki işlevlerine baktığımızda ise Eminönü bölgesindekilerde komisyoncuların yanı sıra, manifaturacı, kumaş ithalatçısı, halı tüccarı, terzi gibi daha çok geleneksel ticaret erbabının faaliyet gösterdiğini, Galata ve Karaköy'dekilerde ise banker ve komisyoncuların yanı sıra mimar, mühendis, müteahhit, avukat büroları, sigorta şirketi temsilcilikleri ve hatta hırdavatçıların bulunduğunu görüyoruz. Dikkatimizi çeken bir başka husus, Eminönü bölgesindeki geçiş hanlarında, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a akın etmiş yabancı şirketlerin temsilciliklerinin olmaması, Galata ve Karaköy'dekilerde ise büro hanlarına oranla çok az olmasıdır. Bu hanlardaki ticaret erbabının dini ve etnik kökeni ise diğer hanlarda olduğundan farklı değildi: Eminönü ve civarındakilerin çoğu Ermeni asıllı, az bir kısmı Müslümandı. Galata ve Karaköy'dekilerin ise hemen hepsi gayrimüslim Osmanlı vatandaşı veya Avrupalıydı.

Pasajlar

Çalışmamızın kapsamına aldığımız bir diğer yapı türü olan pasaj veya geçitlerin İstanbul'daki örnekleri han veya apartman işlevi gören, zemin katı dükkânlara ayrılmış bina blokları arasında yer alır, bazılarının üstü cam çatı ile örtülüdür. En eskileri 1860 tarihli Fransız Geçidi ile 1864'ten önce yapıldığı bilinen Şark Aynalı Pasaj olan İstanbul pasaj/geçitlerinden Beyoğlu'nda olanların, Avrupa Pasajı hariç (1874) tümünün bina blokları konut olarak yapılmıştı. Eminönü'ndeki Hamdi Bey Geçidi (Passage Topalian) veya Hacopulo Han (Geçidi) türündeki yapılar her ne kadar pasaj veya geçit olarak anılsalar da, kanımızca, parsel durumu nedeniyle iki yola cephesi olan, avlunun uzamasıyla oluşmuş, en az iki girişli hanlardandır. Eminönü bölgesinde apartman bloklarını birleştiren dükkânlı geçitlerin yokluğu bu bölgenin İstanbul'un geleneksel ticaret merkezi olmasıyla ilişkilidir. Bilindiği gibi Türk-İslam şehirlerinin karakteristik özelliklerinden biri ticaret merkezi ve ikamet semtlerinin ayrı olmasıdır; hâlbuki Batı etkisinin en çok görüldüğü Beyoğlu bölgesinde ikamet ve ticaret mekânsal olarak bir aradaydı.

Avrupa pasajlarının olgunlaşma dönemindeki örneklerine bakılarak yapılan pasaj tanımına tamamen uyan İstanbul'daki tek pasaj Avrupa Pasajı'dır, arkasından Fransız Geçidi ve İstanbul Yeni Çarşı gelir. Üstünün kapalı olması, geçit kısmını çevreleyen binaların en fazla iki veya üç katlı oluşu, iç cephelere en az dış cepheler kadar önem verilmiş olması ve perakende ticarete yönelik faaliyet göstermesi gibi "pasaj" özelliklerinin hepsi Avrupa Pasajı'nda vardır. Her ne kadar pasajlarla, birden çok kapılı da olabilen Osmanlı ticaret hanları arasında bağlantı kurulabilir görünse de, biz, pasajların Avrupa'da belli ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiş yapı tipleri olduğunu ve bu yapı tipinin doğrudan Avrupa'dan ithal edildiğini savunuyoruz. Çünkü, Batılılaşmanın hızla yaşandığı, İstanbul'un Avrupalı akınına uğradığı, Batılı yaşam tarzının benimsendiği ve daha çok Avrupalı veya Avrupa'da eğitim görmüş mimarların sözünün geçtiği bir ortam söz konusuydu. Ayrıca pasaj veya geçitlerin şehrin Avrupalı kesiminde, yani Beyoğlu'nda daha geleneksel olan tarihi yarımadaya göre çok daha yaygın olması ve üslup özelliklerinin tamamen Batılı olması bizim yargımızı destekler niteliktedir. İstanbul pasajlarına Avrupa'dakiler örnek olmuşsa da, bu çalışmanın üçüncü bölümünde J. F. Geist'ın "Passagen" adlı kitabındaki

görüşlere referans verilerek belirtildiği gibi, Avrupa'daki pasajların esin kaynağının İslam dünyasındaki çarşılar olduğu literatürde genel olarak kabul görmektedir. Beyoğlu pasajları örneklerinde dikkat çeken bir başka husus, pasajlı yapı komplekslerinden birçoğunun çalışmamızın üçüncü bölümünde değindiğimiz Paris'teki örneklerinden yola çıkarak "cité" diye adlandırılmış olmasıdır (örneğin: *Cité Roumeli, Cité de Syrie, Cité Française*).

Büro Hanı, Geçiş Hanı ve Pasajların Şehrin Topografyasına Dağılımı

Han ve pasajların şehrin topografyasındaki yeri, Haliç'in iki yakasındaki ticaret bölgelerinde yer alan ticaret yapılarında icra edilen meslekler bağlamındaki farklılıklar ve buralarda faaliyet gösterenlerin etnik durumu Batılılaşmanın şehrin hangi bölgesini daha çok etkilediği konusunda fikir vermektedir. Büro ve geçiş hanları sayıca Eminönü ve Galata Bölgeleri'ne hemen hemen eşit olarak dağılmışken, Galata bölgesindeki hanların hemen hepsinin Batılılaşma döneminde yapılmış geçiş veya büro hanları olduğu, Eminönü bölgesinde ise büro ve geçiş hanlarının sayısıyla klasik Osmanlı ticaret hanlarının sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Büro Hanı, Geçiş Hanı ve Pasajlarda İcra Edilen Meslekler

Geçmişte icra edilen mesleklere bakıldığında, Galata bölgesinde Avrupa sermayesiyle kurulmuş şirket ve bankaların şube ve acentelerinin, mimar ve mühendislerin Eminönü bölgesine göre çok daha fazla olduğu, buradaki han ve pasajlarda Türk-Müslüman meslek erbabının yok denecek kadar az olduğu dikkat çekiyor. Buna karşın Eminönü bölgesindeki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret yapılarında geleneksel mesleklerin de icra edilmesinin yanı sıra, meslek erbabı arasında Haliç'in diğer yakasına göre daha fazla Türk-Müslüman olduğu göze çarpıyor.

1990'lı yılların sonlarındaki incelemelerimiz sırasında birçok hanın eski canlılığını yitirdiğini, ya kısmen ya da tamamen boşaltıldığını tespit ettik. 2010 yılındaki incelemelerimiz sırasında ise aynı hanların daha fazla odasının depo olarak kullanıldığını ve/veya kiracı bulunamadığından çok sayıdaki odanın boş durduğunu gördük. Hatta bazı hanların sadece zemin katında faal işyerleri olduğunu, birçoğunun da istenen kirayı verecek kiracı bulunamadığından satılığa çıkarıldığını tespit ettik. Ne tesadüf ki böyle hanlar genellikle orijinal halini en iyi korumuş olanlardı, belli ki modern ihtiyaçlara yeteri kadar cevap vermediklerinden söz konusu yapılara rağbet azalmıştı. Umarız bunlar da birçok başka tarihi han gibi bilinçsiz bir restorasyona tabi tutulup, modern ihtiyaçlar uğruna orijinal hallerini kaybetmelerine neden olacak uygulamaların kurbanı olmazlar.

Bize aktarılanlar arasında yerel yönetim tarafından bölgenin turizme açılacağı ve hanların otele dönüştürüleceğine dair bilgiler de vardı. Bu bilgilere vakıf bazı han sahiplerinin hanların maddi değerinin artacağı beklentisinde olduklarından mülklerini satmak için acele etmemeği tercih ettiklerini anladık. Bizce, Dikranyan Han, Alalemciyan Han, Dilsizzade Han gibi yapılar orijinaline sadık bir restorasyonun ardından öncelikle yine han olarak, olmazsa öğrenci yurdu veya hostel gibi yeni bir işlevle tekrar şehre kazandırılmalıdır. Şüphesiz, bizim ortaya çıkardığımız belgeler de bu yapılarla ilgili bir koruma çalışmasına ışık tutacaktır.

Görüldüğü gibi Batılılaşma, han mimarisi ve işlevlerinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. "Klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş" olarak nitelendirdiğimiz ve 19. yüzyıl boyunca süren değişim sürecinin başlarında hâlâ Büyük Yıldız Han gibi klasik Osmanlı ticaret hanı yapıldığını, "geçiş hanı"

dediğimiz gruptaki yapıların daha çok 19. yüzyılın ortalarına ait olmakla beraber, 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen örneklerinin de bulunduğunu, "büro hanları" tabir ettiğimiz, ticaret yapılarının ise değişen ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şehrin her iki ticaret bölgesine hâkim olmaya başladığını tespit etmiş bulunuyoruz. Kesinlikle söyleyebiliriz ki genel olarak büro hanları Batıdaki büro binalarını örnek almışsa da özellikle avlulu olanlar mekân düzeni bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarının etkisinde kalmıştır.

İşlev bakımından meydana gelen değişiklik, imalat, satış, depo, büro mekânlarının hepsini bir arada bulunduran klasik Osmanlı ticaret hanlarından, sadece satış ve büro mekânlarını ihtiva eden büro hanlarına geçiş şeklinde olmuştur. Ayrıca, şehir 19. yüzyılda "pasaj" tabir edilen yepyeni bir ticaret yapısı türüyle karşılaşmıştır. Pasajlar, tamamıyla Avrupa'daki, özellikle de Paris'teki örneklerinden yola çıkarak yapılmışlardır. Ancak, ilginç olan şu ki, İstanbul'un ticaret merkezlerinde büro hanı, geçiş hanı ve pasajların yanı sıra, 19. yüzyıl ve öncesine ait klasik Osmanlı ticaret hanları yer yer eski işlevlerini sürdürerek, yer yer büro hanlarında gördüğümüz fonksiyonları da üstlenerek varlıklarını günümüze değin sürdürmeye devam etmişlerdir. Ticaret binalarının tarihi gelişimini incelediğimiz Avrupa'da, İstanbul'daki gibi yüzyıllar öncesine ait olduğu halde eski işlevini yenileriyle birlikte sürdüren herhangi bir ticaret binasına rastlamadığımızı belirtmek isteriz. İstanbul'daki bu olgunun klasik Osmanlı ticaret hanlarının zamanlar üstü klasik karakterinin bir sonucu olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca, kanımızca büro hanlarının İstanbul'da bu kadar çabuk yaygınlaşması ihtiyaçların yanı sıra, ticaret merkezi ve han olgusuna şehrin yüzyıllardır aşina olmasıyla ilişkilidir.

EKLER

Ek 1
Goad Sigorta Haritalarına (1904) Göre Eminönü Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları:

Mahmutpaşa Yokuşu: Büyük Yıldız Han, İstanbul Yeni Çarşı, Manastır Han, Kefeli (Kamondo Han) Han, Hacopulo Han, Birtan Han, Valide Sultan Han, Mehmed Paşa Han, Şekerci Han, Şuhlet Han, Yarem Han
Mahmutpaşa Yokuşu'nun devamı (Vasıf Çınar Caddesi): Saidiye Han, Hüdaverdi Han, Teraki Han
Çakmakçılar Yokuşu: Agopyan Han, Agop Muradyan Han,
Mercan Çarşı Caddesi (Mercan Tığcılar Sokak): Melikyan Han, Ali Paşa Han,
Mercan Yokuşu Sokak (Mercan Caddesi): Caferiye Han
Fincancılar Sokak: Mahmudiye Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han
Rıza Paşa Yokuşu: Şark Çarşısı
Tarakçılar Sokak: Büyük Ticaret Han, Küçük Ticaret Han, Ekberiye Han, Saatçılar Han, Biraderler Han
Küçük Tarakçılar Sokak: Yasemin Han
Saka Sokak: Azaryan Han
Saka Çeşme Sokak (Mercan Tarakçılar Caddesi): Gibralter Han, Matheo Han
Sultanhamam Meydanı: Nessadet Han
Sultanhamam Sokak: Georgiadis Han, Sadikiye Han, Roza Han
Kantarcılar Sokak: Yeni Han, Arap Han
Şerbetçi Sokak (Tesviyeci Sokak): Yeni Han
Değirmen Sokak: Değirmen Han
Tahtakale Caddesi: Yağcılar Han, Cedid Han, Baltacı Han, Halil Han
Abud Efendi Han Sokak: Kohen Han, Sabuncu Han, Abud Efendi Han, Çarşılı Han, Ekmekçi Han, Nimet Han, Boyacı Han
Marpuççular Sokak: Salih Efendi Han, Lüleci Han, Barnatyan Han, Yarem Han, Kezzabcıoğlu Han, Çiçekçi Han
Çiçek Pazarı Sokak: Altı Parmakyan Han, Fındıklıyan Han
Çilingirler Sokak: Mısırlı Han, Selvili Han
Hasırcılar Sokak: Hasırcılar Han
Tahmisçiler Sokak: Atar Han
Asmaaltı Caddesi: Laz Han, Küçük Şekerci Han, Kambur Han, Mahsude Han, Nafıa Han
Taşçılar Sokak: Nevşehir Han
Lüleci Sokak: Esseyan Han
Peynirci Akif Sokak: Osman Efendi Han
Gümrük Kapısı Meydanı: Yeni Han (Yalı Köşkü Caddesi), Şapcı Han (Kömürcü Bekir Sokak'ı), İzzet Bey Han (Dirlik Sokak)
Karakol Sokak'ı: Taş Han, Stambolouyan Han
Demirkapı Caddesi (Mimar Kemallettin Caddesi): Büyük İsmail Paşa Han, Kayseri Han, Ralli Han, Gülbekyan Han, Köprülü Han, Yorgi Han, Kazasker Han
Yeni Mahalle Caddesi: Kasapyan Han, Stambol Han,
Bahçekapı Caddesi: Şeyhülislam Han, Rasim Paşa Han, Celal Bey Han

Yaldız Hamam Sokak: Yaldız Han
Hamidiye Türbesi Sokak: Muhsinoğlu Han
Hamidiye Caddesi: Küçük İsmail Paşa Han
Beygirci Sokak (Rahvancılar Sokak'ı): Şirin Han, Rıdvan Han
Eski Zaptiye Kapısı Sokak: Thomson Han, Musuloğlu Han, Kocamanoğlu Han,
Babıali Caddesi: Nemlioğlu Han, Nazmi Bey Han
Horasancı Sokak (Dervişoğlu Sokak): Horasancıyan Han
Hisar Dibi Sokak (Fincancılar Çıkmazı): Ali Çavuş Han, Çavuşoğlu Han
Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak (Aşir Efendi Caddesi): Alyanak Han, Basmacıyan Han, Astarcıyan Han, Selanik Bankası, Büyük Aşir Efendi Han, Fesçibaşı El-Katib Han, Katırcıoğlu Han (veya Pasajı), Küçük Aşir Efendi Han, Pinto Han, Kendros Han
Meydanlık Sokak (Yeni Postane Caddesi): Whittall Han, Ananiadi Han, Georgiadis Han, Xanthopulo Han.
Nalbant Sokak (Postane Yanı Sokak): Alalemciyan Han
Hoca Hanı Sokak: Emin Bey Han, Dikranyan Han, Topalyan Pasajı, Sıvacıyan Han, Tohafçı Han
Hacı Kadın Sokak: Cingiroğlu Han, Küçük Han
Hacı Köçek Sokak: Havuzlu Han
Muradiye Sokak: Sarnıçlı Han
Astarcılar Caddesi: Astarcı Han, Zafran Han
Ali Paşa Hani Sokak: Yüncü Han, Ali Paşa Han
Yarım Taş Hanı Sokak: Yarım Taş Han
Fesçiler Caddesi (Kapalıçarşı, Bodrum Han Sokak): Bodrum Han
Makasçılar Kapısı Sokak: Sepetçi Han
Koska Sokak: Kömürcü Han
Tefçiler Caddesi: Helvacı Han
Esir Pazarı Sokak (Mesih Mehmet Paşa Sokak'ı): Arnavut Han
Hıssa Altı Sokak: İbrahim Efendi Han

Ek 2
Goad Sigorta Haritalarına (1905) Göre Galata Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları:

Yorgancılar Sokak (Tersane Caddesi): Hurşid Han, Hacı Recep Han, Taş Han, Kuyumcular Han, Zincirli Han
Bakır Sokak: Timur Han
Perşembe Pazarı Sokak: Saatçi Han, Ticaret Han, Serpos Han, İpçi Han
Cırcır Çıkmazı: Uzun Han
Hezarener Sokak: Bağdat Han
Perşembe Pazarı Caddesi: Agopyan Han
Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi): Voyvoda Han, Bereket Han, İnayet Han (Vefai Han), Tahta Bourounian Han, Bahtiyar ve Kamondo Han, Lorando Han, Makri Han, Krespin Han, Helbig Han, Kastro Han, Gümüşlü Han, Azaryan Han, Kavafyan Han, Nurandungiyan Han
Kuledibi Caddesi: Petraki Han
Fermeleciler Sokak: Helbig Han, Eliadis Han, Maraşoglu Han, Ziverbey Han, Yaldiz Han, Mehmet Ali Paşa Han, Komisyon Han
Yüksek Kaldırım Caddesi: Oriental Han, Kievork Bey Han
Kürekçiler Sokak: Demir Han, Kamondo Han, Küçük Değirmen Han, Küçük Yeni Han
Billur Sokak: Gül Kamondo Han, Reşid Paşa Han, İzzet Paşa Han, Büyük Ticaret Han, Vitalis Han, Singer Han. Helbig Han, Büyük Tünel Han, Galata Han, Uluğ Han, Gümüş Han
Hastane Sokak: Hastane veya Büyük Millet Han
Leblebici Sokak: Küçükyan Han
Zürafa Sokak: İzmirlioğlu Han
Zeren Sokak: Zeren Han
Köprübaşı veya Süthane Sokak: Fakir Han
Halil Paşa Sokak: Sinanlı Han
İstiklal Caddesi: Rumeli Geçidi, Çiçek Pasajı, Halep Çarşısı, Hazzopulo Pasajı, Karlman Pasajı, Galatasaray Pasajı, Patterson Pasajı, Şark Aynalı Pasaj, Tünel Geçidi
Meşrutiyet Caddesi: Frederici Pasajı, Fresko Pasajı, Dandria Pasajı, Krepen Pasajı, Avrupa Pasajı
Şişhane Karakol Sokak: Kaladis Han, Victoria Han, Raşel Han, Yanisopulo Han
Karantina Sokak (Erişteci Sokak): Küçük Millet Han, Yordan Han, Dilber Han, Arganitidis Han
Kara Mustafa Sokak: Halil Paşa Han, Gabai Han, Sandalcı Han, Meymenetli Han, Simonian Han, Köçeoğlu Han, Demircibaşıyan Han, Sinanlı Han
Gümrük Sokak: Yeni Küçük Han, Demircibaşı Han, Yannisopoulo Han, Mader Han, Çeçeyan Han, Rıhtım Han, Ada Han, Karaköy Küçük Cedid Han
Eski Şarap İskelesi Sokak: Arapyan Han, Kuto Han (Süha Fazlı Han), Balmumcu Han, Liman Ticaret Han
Kılıç Ali Paşa Sokak (Mumhane Caddesi): Lloyd Han (Veli Alemdar Han), Nomicos Han, İbrahim Rıfat Han, Yaldız Han, Cité Française
Mertabany Sokak (Teğmen Hüseyin Sofu Sokak): İzzet Paşa Han, Küçük Ticaret Han, İlia Hava Han, Cedid Han, Likenacıyan Han, Yakub Han, Küçük Tünel Han, İbret Han (Çituri Han), Haydarpaşa Han
Zulfarissa Sokak (Perçemli Sokak): Tevekkil Han, Lacivert Han, Latif Han, Selanik Han, Kamondo Han

Söğüt Sokak: Singer Han (Halk Sigorta Han)
Grand Rue de Galata (Yüzbaşı Sedat Evren veya devamındaki Necati Bey Caddesi): Manukoğlu Han, Değirmen Han, Paçacı Han, Patrikiadis Han, Karaköy Yeni Han,
Helvacı Sokak: Sarnıçlı Han
Havyar Han Sokak: Talaş Han, Havyar Han (veya Eski Borsa Han), Vassilaki Han, Patrikiadis Han
Yemiş Sokak: Alexiadi Han

KAYNAKLAR

AHMED REFİK, (1988a) Onikinci Asr-i Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- (1988b) Onüçüncü Asr-I Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882) Enderun Kitabevi, İstanbul.

AKOZAN, Feridun, (1963) Türk Han ve Kervansarayları, DGSA Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul.

AKTÜRE, Sevgi, (1981) 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, ikinci baskı, Ankara.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, (1994) C.18, İstanbul.

AND, Metin, (1972) Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu, 1839-1908, T. İş. Bankası Yay., Ankara.

Annuaire Oriental, Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de L'Orient, (1913) The Annuaire Oriental Ltd., Constantinople.

AREL, Ayda, (1971) 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

ARSEVEN, Celal Esad, (1984) Türk Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- (1989a). Eski Galata ve Binaları, İstanbul Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- (1989b). Eski İstanbul, İstanbul.

ARTEL, Melih, (1954) İstanbul Hanları, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, (1960) "Ribat", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C.9, İstanbul, s. 734-738.

ASLANAPA, Oktay, (1989) Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul.

AYVERDİ, E.H, (1958) 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul.
- (1972) Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri (1403-1451), Baha Matbaası, C.II, İstanbul.

Baedekers Konstantinople und Kleinasien, (1914) Verlag von Karl Baedeker, Leipzig.

BAREILLES, Bertrand, (1918) Constantinople, Ses Cités Franques et Levantines, Editions Bossard, Paris.

BARILLARI, Diana; GODOLI, Ezio, (1997) İstanbul 1900. Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekânları, çev. Aslı Ataöv, YEM Yay., İstanbul.

BATUR, Afife, (1985a) "Batılılaşma Döneminde İstanbul Mimarlığı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim, İstanbul, , s.1038-1067.

- (1985b) "İstanbul Art Nouveau'su", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay., İstanbul, s.1086-1088.
- (1985c) "Yıldız Sarayı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yay., İstanbul, s.1048-1054.
- (1992) "İstanbul Mimarlığında Oryantalizm", Arredamento Dekorasyon, Eylül, sayı 40, s.85-91.
- (1994) "Markiz Pastanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 300-301

BAYKARA, Tuncer, (1985) Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bk. Yay., 614 Kültür Eserleri Dizisi; 44, Ankara.

BERK, İlhan, (1985) Galata, Adam Yay., İstanbul.

BERKES, Niyazi, (1973) Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay., Ankara.

Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi

BİRSEL, Salâh, (1976) Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Sander Yay., İstanbul.

CAN, Cengiz, (1993)"İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", Doktora Tezi, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

CERVATI, Rafael C., (1868) L. Constantinopolitain Guide Commercial, Prémière Année, publi par Cervati Frères, Constantinople.

- (1880) L'indicateur Ottoman, Annuaire Almanach du Commerce et de l'Industrie, publie par Cervati Frères, Constantinople.
- (1889-1890) Annuaire Oriental du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature, publi par Cervati Frères& Cle., Constantinople.
- (1893-94) Annuaire Oriental du Commerce, publiè par Cervati Frères, Constantinople.

CEYLAN, Oğuz, (1989) "Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapılarının Oluşumu", Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Tarihi Bölümü, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, (1963) Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, İstanbul.

- (1971) Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul.
- (1977) Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- (1983) Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, İstanbul.
- (1991) 19. Yüzyıl Beyoğlu'su, Akbank Yay., İstanbul.

CLEMENT, Clara Eskin, (1895) Constantinople: the City of the Sultans, Estes and Lauriat, Cambridge.

COHN,Wiener; TURAN, E., (1930) Islamische Baukunst in Mittelasien, Berlin.

ÇAĞLAR, İ., GROC, G., (1985) La Press Française de Turquie de 1795 à nos Jours, Histoire et Catalogue, Edition ISIS, İstanbul.

ÇELİK, Zeynep, (1984) "The Impact of Westernization on Istanbul's Urban Form", 1838-1908, Doktora Tezi, University of California, Berkeley.

DE AMICIS, Edmando, (1938) 1874'te İstanbul, çev. Reşad Ekrem Koçu, Resimler: C. Biseo, Çığır Kitapevi, İstanbul.

DEMİRCANLI, Yüksel Yoldaş, (1989) İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul.

DENEL, Serim, (1982) Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri, basılmış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

DERNSCHWAMM, Hans, (1923) Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, Hrsg. Von Franz Babinger, Verlag von Dunckner und Humblot, München.

DETHIER, Dr. P.A., (1873) Le Bosphore et Constantinople, Vienne.

DIEZ, Ernst, (1915). Die Kunst der Islamischen Völker, Berlin.
- (1920). Alt Constantinople, Roland Verlag, München-Pasing.

DÖKMECİ,Vedia; DÜLGEROĞLU, Yurdanur; AKKAL, Lale Berköz, (1993) İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları, Literatür Yayınevi, İstanbul.

DUHANİ, Said N., (1982) Eski İnsanlar Eski Evler, T.T.O.K., İstanbul.
- (1990) Beyoğlu'nun Adı Pera İken, İstanbul Kütüphanesi Yay., İstanbul.

DURUDOĞAN, Seza, (1994) "Avrupa Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.432.
- (1994) "Fresko Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.339-340.
- (1994) "Tünel Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.309-310.

Dünya Gazetesi, İstanbul, 12.1.1995.

EBERSOLD, Jean, (1909) Étude sur la Topographie et les Monuments de Constantinople, Paris.

ELDEM, Edhem, (1991) Première Rencontre Internatiyonale sur L'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Inst. National des Langues et Civilisation Orientales, Maison des Sciences de L'Hommes, 18-22 Janvier 1985, Ed. ISIS., İstanbul.
- (2000) Bankalar Caddesi, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştıra ve Belge Merkezi, İstanbul.

ELDEM, Nezih, (1950) İdari ve Ticari Büro Binaları, İstanbul.

ELDEM, Sedad Hakkı, (1979) İstanbul Anıları, İstanbul.
- (1984) "Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejiyonalizm Araştırmaları", Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri Bildirileri, Ankara Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

ELLIOT, Françes, (1893) Diary of a Idle Women in Constantinople, Bernhardt Tauschnizt, Leipzig.

Eminönü Belediyesi İmar Arşivi.

ERDMANN, Kurt, (1961) Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, S.360-362, Berlin.
- (1965) "Bericht über den Stand der Arbeiten über das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts" Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia, 26-29 Settembre, 1963, Napoli.

ERGİN, Osman Nuri, (1922) Mecelle i Umur-i Belediyye, İstanbul.
- (1938) İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Eminönü Halkevi Yay., İstanbul.
- (1945) "Çarşı", İslam Ansiklopedisi, C.III, Istanbul.

ESSAD, Celal, (1909) Constantinople de Byzans a İstanbul, Paris.

EYİCE, Semavi, (1949) "Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar," Tarih Dergisi, C.I, sayı 1'den ayrı basım, İstanbul, s.214.

- (1950)"İstanbul" İslam Ansiklopedisi, C.5, No:2, İstanbul, s.3214-3244.
- (1969) Galata ve Kulesi, T.O.K.Y., İstanbul.
- (1980) "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları, VII, 1975, TTK Yay, Ankara, s. 89-182.
- (1981) "18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu", Sanat Tarihi Yıllığı, C.9-10, İstanbul, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s. 163-189.

FLETCHER, Banister, (1967) A History of Architekture on the Comparative Method, 17. Edition, the Athlone Press, University of London.

GABRIEL, Albert, (1934) Monuments Turque d'Anatolie, Vol I, II, Paris.

GAUTIER, Theophile, (1856) Constantinople, Michel Levy Frères, Paris.

GEIST, J.F., (1979) Passagen, Ein Bautyp des 19. Jahrhunderts, Prestel Verlag, München.

GILLES, Pierre, (1988)The Antiquities of Constantinople, New York.

GODARD, André, (1962) L'Art de L'Iran, Paris.

GOODWIN, G., (1992) A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson Ltd, London.

GRABAR, O., Hill, D., (1965) Islamic Architecture and its Decoration, A.D. 800-1500, London.

GRELOT, (MDCLXXX).Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, Pierre Rocolet, Paris.

GRÜNEBAUM, G.E., (1961) "The Structure of The Muslim Town in Islam" Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition, London. s.141-147.

GÜLERSOY, Çelik, <t.y.> Beyoğlu'nda Gezerken, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul.

-<t.y.>Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.

GÜNYOL, Vedat, (1983) "Batılılaşma", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul.

GÜRAN, Ceyhan, (1975) Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

GRIEP, Günther, (1985) Kleine Kunstgeschichte des Deutschen Bürgerhauses, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

GURLITT, Cornelius, (1907) Die Baukunst Konstantinoples, Berlin.

HAMMER-Purgstall, Johann von, (1967) Constantinopolis und der Bosporus, Vol.1, 2, Biblio Verlag, Osnabrück. Nachdruck der Ausgabe 1822.

HASSAN, Ümit; BERKTAY, Halil ve ÖDEKAN, Ayla, (1987) Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Türkiye Tarihi, I, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem Yayınevi, İstanbul.

HEYD, U., (1975) Yakın Doğu Ticaret Tarihi, çev. E.Z. Karal, TTK Yay., Ankara.

HIPP, Hermann, (1986) "Heimat in der City", Stadt und Hafen, Arbeitshefte zur Denkmalpflege in Hamburg; Nr. 8, her. J. Ellermeyer und R. Postel, Hans Christians Verlag, Hamburg.

HOAG, John, (1976) Islamische Architecture, Belser/Electa, Stuttgart.

HONOUR, Hugh ve PEVSNER Nikolaus, (1991. The Penguin Dictionary of Architecture, Penguin Books, fourth edition, London.

İLTER, İ., (1969) Tarihi Türk Hanları, Ankara.

İstanbul Harita ve Planları Sergisi, (1961)Topkapı Müzesi Yay., No.11, İstanbul.

IŞIKÖZLÜ, Fazıl, (1973) "İstanbul'un Eski Vakıf Hanları", Vakıflar Dergisi, Ankara Vakıf Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, C.X, s.421-430.

IŞIN, E., (1985) "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay., İstanbul, s. 538-563.

İNALCIK, Halil, (1993) Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, Eren Yay., İstanbul.

İNCİCİYAN, P. G., (1976) 18. Asırda İstanbul, çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, No.43.

JAKOBS, Jane, (1984) The Economy of the Cities, Penguin, London.

Journal de Constantinople, (1864) İstanbul.

KARAL, Enver Ziya, (1988) Osmanlı Tarihi, C.V, VI, T.T.K. Yayınları, Ankara.

KAUFFER, Fr. Plan de la Ville de Constantinople et des ses Faubourgs, tant en Europe qu'en Asie, Imp. Kaeppelin et Cie, Paris. Ölçek ve tarih verilmemiş.

KAYNAR, R., (1954) Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara.

KILINÇASLAN, İsmet, (1981) İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İ.T.Ü., Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

KIRAY, Emine, (1993) Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yay., İstanbul.

KOCH, Wilfried, (1993) Baustilkunde; Burg und Palast Bürger- und Kommunalbauten Stadtentwicklung, Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh.

KOÇU, Reşat, Ekrem, (1946-48) İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Yay., İstanbul.

KREISER, Klaus, (1995) "Istanbul und das Osmanische Reich", Anal-Icta Isısıana XIV, ISIS Verlag, Istanbul, s.21-35.

KUBAN, Doğan, (1954) Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.

- (1965) Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.
- (1981) 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul.
- (1982) "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler", Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, D. Kuban, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, s. 141-170.
- (1991) "İstanbul'un Batılılaşması ya da Batılılığı", İstanbul İçin Şehr-Engiz, ed. Emre Kongar, Y.K.Yay., İstanbul, s. 145-151.

KURAN, Abdullah, (1986) Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KÜHNEL, E., (1962) Die Kunst des Islam, Stuttgart, 2. Baskı.

LAFFILLEÉ, H, (1939) l'Architecture et la Decoration, Tome III, Paris.

LOKMANOĞLU, Hayrettin, Haritalı Şehir Rehberi İstanbul, İst. Halk Basımevi, İstanbul, 1955.

MAMBOURY, Ernest İstanbul Guide Touristique, İstanbul 1925.

MARDİN, Şerif, (1962) The Genesis of Young Ottoman Thought, a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton.

- (1983) "Batıcılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay, İstanbul, s. 245-250.

MAYER, Robert, (1943) Byzantion, Konstantinople, Istanbul, Eine Genetische Stadtgeographie, Wien und Leipzig.

MIDDLETON, R., WATKIN, D., (1987). Neoclassical and 19th Century Architecture/1-2, Electa/Rizzoli, New-York.

MERİÇ, Cemil, (1983) "Batılaşma",Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul, s. 234-244.

MILLINGEN van, Alexander (described by); Warwickn Goble (painted by), (MCMVI). Constantinople, London.

MONTAGU, Lady Mary W., (1837) The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu, Ed. by Lord Wharncliffe, 3 vol., Richard Bentley, London.

MÜLLER, G. Max, (1897) Letters from Constantinople, Longmans, Green, London.

MÜLLER, K, (1920) Die Karawanserai im Vorderen Orient, Berlin.

MÜLLER, Wiener, (1977) Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.

NASIR, Ayşe, (1991) "Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, I.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, (1983a) İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul.

- (1983b) Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu, Kaynak Yay., İstanbul.

- (1985) "Batılılaşma Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay. C.1, İstanbul, s. 134-138.

- (1986) İstanbul'dan Sayfalar, Hil Yay., İstanbul.

ÖDEKAN Ayla, (1974) Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile ilgili Yayınlar Bibliyografyası, (1923-1973), İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul.

ÖZBAKAN, Fikri, (1948) İstanbul Pasaj ve Hanları, Işıl Matbaası, İstanbul.

ÖZDEŞ, Gündüz, (1971) Türk Çarşıları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.

ÖZER, Bülent, (1963) Rejionalizm, Üniversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme, İ.T.Ü., Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.

ÖZER, Filiz, (1995) "III. Mustafa Devri'nin Mimari Üslubu", IX. Enternasyonel Türk Sanatları Kongresi, C.3, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s.59-68.

PAMUK, Şevket, (1984) Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Yurt Yayınları, Ankara.
- (1985) "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.3, İstanbul, s.653-655.

PAMUKCİYAN, Kevork, (1979) "Ermenice Elyazması Bir Kaynağa Göre VIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Hanları", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Kasım, Sayı 11, İstanbul, s. 74-76.
- (1994). "1868'de Mevcut İstanbul Hanları,", Tarih ve Toplum, Ağustos, sayı 12, s. 5-9.

PARDOE, Miss Julia, (1838) The City of the Sultan and domestic Manners of the Turks in 1836, 3 vol., 2nd Edition, Henry Colburn, London.

PERVITITCH, J., (1922-1929) Stamboul, Plan Cadastral d'Assurances. S.P.I. Fratelli Haim, Constantinople.

PEVSNER, Nicolaus, (1976) A History of Building Types, Princeton University Press.

PIRENNE, Henri, (1990) Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul.

PURGSTALL VON HAMMER, Johann, (1967) Constantinopolis und der Bosphorus, C. I,II, Biblio Verlag, Osnabrück.

RADO, Şevket, (1970) Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, Hayat Mecmuası Yay., İstanbul.

REFİK, Ahmed, (1931) Eski İstanbul, İstanbul Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- (1936) Türk Mimarları, İstanbul.

RENDA, Günsel, (1977) Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ROSENTHAL, T. Steven, (1980) The Politics of Dependency, Greenwood Press, London.

SCHNEIDER, A. M., NOMICIS, M., U., (1944) Galata, Topographisch-Archaeologischer Plan mit Erlaeuterndem Text, İstanbul.

SCHNEIDER, A. M., (1956) Constantinople, Gesicht und Gestalt einer Geschichtlichen Weltmetropole, Mainz und Berlin.

SCHNEIDER, Ursula, (1994). Hamburg Innenstadt, Christians Verlag, Hamburg.

SCOGNAMILLO, Giovanni, (1990) Bir Levantenin Beyoğlu Anıları, Metis Yay., İstanbul.

SHAW, S., (1979) "The Population of İstanbul in the 19.th Century," International Journal of Middle East Studies , s. 265-77.
- (1983) Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul.

SIMS, Eleanor, (1978) "Markets and Caravanserails," Trade and Travel by George Michell, New York.

SÖZEN, Metin, (1975) Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- (1984) Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

SÖZEN, Metin; Tapan, Mete, (1973) Elli Yılın Türk Mimarisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

SPERCO, Willy, (1989) Yüzyılın Başında İstanbul, çev. Remine Köymen, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul.

STERN, R. A. M., GILMARTIN, G., and MASSENGALE, J., (1995) New York 1900 Metropoliten Architecture and

Urbanism 1890-1915, Rizzoli International Publications, New York.

STEWIG, Reinhard, (1964) Byzanz, Konstantinople, İstanbul, Ein Beitrag zum Weltstadtproblem, Kiel.
- (1965) İstanbul'un Bünyesi, Doğulu Osmanlı Bünyeden, Avrupalı Kozmopolit Bünyeye Geçiş, Çev. Ruhi Turfan ve M.Ş. Yazman, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul.

STOLPE, C., (1855/1863) Plan de la Ville Constantinople, Ölçek 1:30.000, Constantinople.

SUHER, Hande, (1976) "İstanbul'da Merkezi İş Alanı İçinde Eminönü Beyazıt Hanlar Yöresi", İ.T.Ü., 7. Danışma Kurulu Bildirisi, İstanbul.

ŞAPOLYO, E.B., (1967) "Türk Kervansarayları", Ön Asya, sayı 2/24, s.10-11.

ŞEHSUVAROGLU, <t.y.> Haluk, Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesinin Parasız Tarih İlavesi.

ŞEN, Feyhan, (1985) "19. Yüzyıl İstanbul Hanları", Lisansüstü Tezi, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

ŞENI, Nora, (1991) "Les Levantins d'Istanbul," Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Maison des Sciences de l'Homme, 18-12 Janvier 1985, ed. par Edhem Eldem, Editions ISIS, İstanbul-Paris, s. 160-165.

TANKUT, G., (1985) "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, T.T.K. Yay., İstanbul.

TANYELİ, Uğur, (1985) "Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci", Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, (1985) "Kentler ve Kentleşme", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.4, İstanbul, s.875-890.

The Encyclopaedia of Islam, New Edition, (1978) ed. by E. van Donzel., B. Lewis and Ch. Pellat, Volume IV, Leiden.

TİMUR, Taner, (1985) "Osmanlı ve Batılılaşma", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul, C.1, s.139-146.

THOBIE, J., (1985) "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. 3, İstanbul, s.724-739.

TONGUR, H., (1939) "Türk Şehirlerinde Çarşılar ve Kapanlar", Belediyeler Dergisi, sayı 5/52, İstanbul, s. 22-25.
- (1940). "Türk Şehirlerinde Bedestenler ve Hanlar", Belediyeler Dergisi, sayı 5/58, İstanbul, s, 17-23.

TUĞLACI, Pars, (1981) Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer, (1983) "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul.

TURAN, O., (1946) "Selçuk Kervansarayları", Belleten, X, Ankara, s.471-496.

TÜRKCAN, Ergun, (1984) "110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı", Tarih ve Toplum, C.I, Kasım, Sayı 11, İstanbul, s. 35-41.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, (1983) Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
La Turquie, (1866-1891), Constantinople.

UBICINI, M.A, (1853) Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique, Paris.
- (1855) La Turquie Actuelle, Paris.

UĞUR, M. F., (1941) "Karatay Kervansarayları", Konya, sayı 35, Konya, s.3026-3033.

ÜLGEN, Aygün, (1990) "Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslubu, Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine Giren Üsluplar ve Üslup Özellikleri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 7, Nisan, İstanbul, s.67-71.

ÜLKEN, H., Z., (1971) "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, sayı 9, İstanbul, s. 13-38.

ÜNVER, Süheyl, (1943) Fatih'in Oğlu Beyazıt 'ın Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul.

ÜSDİKEN, B., (1991) " Beyoğlu'nda Kaybolan Geçit ve Pasajlar II" Tarih ve Toplum, C.16, sayı 91, Temmuz, İletişim Yay., İstanbul, s.26-32.
- (1994) "Avrupa Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 431.
- (1994) "Çituri Han", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 532-524.

VANCE, Jr, JAMES E., (1990) The Continuing City, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

WOOD, Alfred, C., (1964) A History of the Levant Company, Frank Cass & Co Ltd., London.

YAVUZ, Yıldırım, (1981) Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, O.D.T.Ü. Yay., Ankara.

YAVUZ, Yıldırım; ÖZKAN Süha, (1985) "Osmanlı Mimarlığının Son Yılları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yay., İstanbul, s. 1078-1085.

YERASIMOS, Stefanos, (1986) Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, C.1, 2, çev. Babür Kuzucu, 5. Baskı, Belge Yay., İstanbul.

YETİŞKİN KUBİLAY, Ayşe (2010) İstanbul Haritaları 1422 -1922, Denizler Kitabevi, İstanbul.

YETKİN, Suut Kemal , (1965) İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- (1962a) l'Architecture Turque en Turquie, Paris.
- (1962b) "Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri", 1. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresine Sunulan Tebliğler, T.T.K. Basımevi, s.408-410.

YILDIRIM, Nuran, (1994) "Balıklı Rum Hastanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.25.

İTO YAYINLARI (2009)

2009-1	Züccaciye-Turizm Sektörleri Ekonomik Etkileşimi
2009-2	Züccaciye-Turizm Sektörleri Ekonomik Etkileşimi: özet rapor
2009-3	Organik Tarım Bakımından Türkiye'nin Potansiyeli, Bugünkü Durumu ve Geleceği
2009-4	Sosyal Güvenlik ve Vergi Mevzuatındaki Düzenlemelerin Etkileri
2009-5	Profesyonel Mutfak ve Ekipmanları İçin Avrupa Direktifleri ve Standartlarının Uygulama Rehberi
2009-6	Haberlerden Yansıyan İTO: 2005-2008
2009-7	Toptancı Hallerinin Tarım Sektörüne Katkıları ve Ekonomideki Önemi (CD)
2009-8	Dünden Bugüne İstanbul'da Yaygın Eğitim
2009-9	E-Ticaret Güvenlik Rehberi
2009-10	Türkiye'de Optometrik Ürünler Sektörü
2009-11	Meslek Dalları İtibariyle İstanbul'daki Meslek Liseleri
2009-12	Fiyat İndeksleri (Price İndices)
2009-13	İstanbul Balık Hali'nin Pazarlama ve Satış Durumu
2009-14	Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası
2009-15	Türkiye'de Madencilik
2009-16	Düzenleyici Etki Analizi Rehberi
2009-17	İstanbul'da Kırk Yıllık 40 Lezzet Durağı (40 Relais Gourmands, 40 Ans d'Histoire des Saveurs d'İstanbul)
2009-18	Türkiye'de Otelciliğin ve Kongre Turizminin Geliştirilmesi
2009-19	Halkla İlişkiler Yönetimi
2009-20	Geçmişten Günümüze İstanbul Hanları
2009-21	Herkes İçin Ekonomi
2009-22	Makro Ekonomik Göstergeler (Macro Economic Indicators)
2009-23	İşletmelerde İş Etiği
2009-24	Özürlüler Vadisi
2009-25	Telif Hukukunda Yayın Sözleşmesi Örnekleri
2009-26	Vergi-Sosyal Güvenlik ve Ticaret İşlemleri Açısından Fatura Uygulama Rehberi
2009-27	KOBİ Girişimcileri İçin Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi
2009-28	Trademen's Traditional Restaurants in İstanbul (Traditionsreiche Gasthäuser für Gewerbetreibende in İstanbul)
2009-29	Forty Years Old 40 Taste Havens in İstanbul (Geschmacksoasen in İstanbul 40 Vierzig Jahre Tradition)
2009-30	Dünden Bugüne Kapalıçarşı: İstanbul
2009-31	Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul
2009-32	Türkiye'de Regülasyon ve Özelleştirmelerin Gelir Dağılımı Etkileri
2009-33	Türk İşletme Kültüründe Ortaklık ve Güven
2009-34	Devletin Bankacılık Sektöründe Düzenleyici Denetleyici Rolü ve Türkiye Uygulaması
2009-35	Türk Bankacılık Sektöründe Pazar Hakimiyeti ve Sektörün Rekabet Gücünü Uygulamalı Analizi
2009-36	E-İhale

2009-37 Türkiye İnşaat Sektörü Hammadde Haritası
2009-38 İstanbul Ticaret Odası Yayın Broşürü
2009-39 Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923: Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu
2009-40 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul'da Gıda İşyerlerinin Potansiyeli Paneli (DVD)
2009-41 Türkiye İlaç Sanayi
2009-42 Türkiye'de Tıbbi Cihaz ve Malzeme Üretimi
2009-43 Türkiye'de Tıbbi Cihaz ve Malzeme İthalatı, Yarattığı Kayıplar ve Çözüm Önerileri
2009-44 Yeni Perakendecilik Sisteminde Toptancı Hallerinin İzlemesi Gereken Stratejiler
2009-45 İstanbul'un Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri
2009-46 Social and Economic Indicators
2009-47 Rakamlarla Türkiye Ekonomisi
2009-48 Turkey in Figures
2009-49 Türkiye'de Yayın Hayatı (Türkçe-İng-Alm.Fr.)
2009-50 Başarılı İhracatçılar 2008 (Outstanding Exporters 2008)
2009-51 Sürdürülebilir Kalkınma, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Hidrojen Enerjisi:Türkiye Değerlendirmesi
2009-52 2008 yılı İstanbul Küçük Sanayi Kapasite Kullanım Araştırması
2009-53 Başarılı Vergi Mükellefleri: 2008 (Kitap-CD)
2009-54 Toplantı Yönetimi ve Kararlara Katılma
2009-55 Liderlik Sitilleri, Değişim Yönetimi ve Ekip Çalışması
2009-56 Ahilik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları
2009-57 İTO Bilgi Merkezi ve Uluslararası Ticari Sınıflandırma Sistemi
2009-58 Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul (2.bs.)

İTO YAYINLARI (2010)

2010-3 Bir Zamanlar İstanbul: Şehir Mektupları (2.bs.)
2010-4 İstanbul'da Kırk Yıllık 40 Lezzet Durağı (Forty Years Old 40 Taste Havens in İstanbul) (29x29 cm)
2010-5 İstanbul'da Kırk Yıllık 40 Lezzet Durağı (Forty Years Old 40 Taste Havens in İstanbul) (20x20 cm)
2010-6 Türk Yan Sanayi Borsası Üye Profil Araştırması (Türkçe-İng)
2010-7 Edebiyatımızda Ticaret ve Tacirler
2010-8 Haberlerden Yansıyan İTO: 2009
2010-9 Fiyat İndeksleri (aylık)
2010-10 Makroekonomik Göstergeler (3 aylık)
2010-11 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları
2010-12 Büyümenin Yolu Afrika'dan Geçiyor
2010-13 Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum
2010-14 İstanbul Özürlüler İstihdam Araştırma ve Geliştirme Raporu' 2009
2010-15 İstanbul Halkının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı
2010-16 Şehbender Raporlarına Göre I.Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti
2010-17 Türkiye'de AR-GE Teşvikleri

2010-18 Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları'na Türkiye'nin de Dahil Edilmesi
2010-19 Dünyada ve Türkiye'de e-İhracat Uygulamaları
2010-20 Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Finansman Harcamalar ve Maliyet
2010-21 Türkiye İçin Yeni Bir Büyüme Modeli
2010-22 Güneş Kollektörü Uygulamaları
2010-23 İstanbul Kentiçi Ulaşımında Servis Taşımacılığı
2010-24 Türkiye'den Az Gelişmiş Ülkelere Sermaye Göçü (Relokasyon)
2010-25 ABD Deneyimi Işığında Emek Piyasası Reformu ve İşsizliği Azaltıcı Politikalar
2010-26 Ekonomik Rapor
2010-27 Karikatürlerle İstanbul'da Toplu Ulaşım: 1908-1982
2010-28 Kurumsallaşma ve Kriz Yönetimi
2010-29 250 Soruda İthalatta KDV
2010-30 İşletmelerde Kurumsallaşma ve Kurumsal İletişimin Önemi
2010-31 Dünyada Ve Türkiye'de Mikro Finansman Ve Yoksulluğun Azaltılması- Teori ve Uygulamalar
2010-32 Tüketim ve Değerler
2010-33 Suyun İki Yakası: Selanik-İstanbul
2010-34 Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar
2010-35 Global Krizde Türk Yan Sanayi Borsası'nın Genel Durumu ve Beklentileri
2010-36 Gelişen Çin Turizm Pazarı ve Türkiye
2010-37 İstanbul Ticaret Odası: Türkiye'nin Gelişimine Adanmış Bir Kurum
2010-38 The İstanbul Chamber of Commerce: An Institution Devoted to Development of Turkey
2010-39 Avrupa Birliği ve Türkiye'de KOBİ'lerin İstihdam Artırıcı Etkileri
2010-40 Rekabet Gücü Perspektifinde Lojistik Faaliyetlerde Performans Geliştirme
2010-41 Türk Vergi Yargısı'nda Bilirkişilik
2010-42 Economic Report
2010-43 Labor Law in Turkey
2010-44 Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türk Tekstil Sektörünün Durumu
2010-45 Türk Sineması: Sorunlar ve Fırsatlar
2010-46 Türkiye El Halıcılığı Sektörü: Eski Halı Tamir Sektörü ve İhtisas Gümrüğü Uygulamaları
2010-47 Aile Kültürünün Aile İşletmesi Kültürü Üzerindeki Etkisi
2010-48 Osmanlı Gümüş Damgaları
2010-49 Aile Şirketlerini Büyüten Yeni Nesiller: Oğlum Sağolsun
2010-50 Nobel'in İzinde İktisat Kuramının Gelişimi
2010-51 Mikroekonomi ve Makroekonomi Düzeyinde Küresel Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Stratejiler
2010-52 Yolu İstanbul'dan Geçen Kervan'ın Sarayları
2010-53 Çarşı-Pazar İstanbul
2010-54 El'muallim-i El'eseriyete El'islamiyete fi Medinete İstanbul
2010-55 Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi
2010-56 Türk Basım Sanayisi Temel Göstergeler ve Eğilimler 2009
2010-58 Dünden Bugüne İstanbul'da Ulaşım
2010-59 Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbeycan

2010-60 Hazır Giyim İşletmelerinde Kurum Kültürünün İşletme Verimliliğine Etkisi
2010-61 Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Halkın Vergiye Bakışı
2010-62 Toplumsal Yapı ve Verginin Sosyal Bileşenleri: Tercihli Vergi
2010-63 Türk-Japon Ticaret İlişkileri
2010-66 Gökyüzünden İstanbul İbadethaneleri (Temples of İstanbul from sky)
2010-68 Ticaret ve Hayat
2010-69 Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri
2010-71 Türkiye' de Yayın Hayatı
2010-72 AB' ye Uyum Sürecinde Türkiye'de Büyükbaş Hayvancılık
2010-73 Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm
2010-74 KOBİ'ler için Çin Halk Cumhuriyeti Rehberi
2010-75 The Grand Bazaar: İstanbul from past to present
2010-78 Şehristan İstanbul: Seyyahların Hayal Şehri
2010-79 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız
2010-80 Avrupa Birliğinin Girişimcilik Politikası: KOBİ Yaklaşımı ve Türkiye
2010-81 İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesi
2010-83 Dış Ticaret Bilgilendirme Dizisi 1: Sorularla ATR Dolaşım Belgesi
2010-84 Dış Ticaret Bilgilendirme Dizisi 2: Sorularla: EUR.1 EUR-MED Dolaşım Belgesi
2010-85 Dış Ticaret Bilgilendirme Dizisi 3: Sorularla ABC Menşe Şehadetnamesi ve Form A Belgesi
2010-87 Ticaret Sicili Rehberi
2010-88 Sosyal Güvencesi Olan Hastalar ve Sağlıkta Dönüşüm Programına Bakış
2010-89 Sorularla Dış Ticarette Korunma Önlemleri, Haksız Rekabetin Önlenmesi ve Gözetim Uygulaması
2010-96 Organik Ürünlerin Pazarlanması ve Etik Sorunlar
2010-97 Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü
2010-98 Küreselleşmenin Sektörel Etkileri: Araştırma Projesi
2010-100 İlan-ı Ticaret: Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul Ticari Hayatı
2010-104 2009 Yılı İstanbul Küçük Sanayi Kapasite Kullanım Araştırması
2010-107 İstanbul Ticaret Odası: Türkiye'nin Gelişimine Adanmış Bir Kurum (2.bs.)
2010-108 The Istanbul Chamber of Commerce: An Institution Devoted to Development of Turkey (2.bs.)

İTO YAYINLARI (2011)

2011-2 Fiyat İndeksleri (aylık)
2011-4 Haberlerden Yansıyan İTO: 2010
2011-5 Ekonomik Rapor

Haziran ayı itibariyle

NOT: YAYINLARIMIZA İNTERNET SİTEMİZDEN TAM METİN OLARAK ÜCRETSİZ ULAŞILABİLMEKTEDİR.

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA HANLAR VE PASAJLAR

İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanları ve pasajlarının hem stil hem de işlev bakımından incelenmesine adanmış olan bu çalışmayla, Batılılaşmanın Osmanlı ticaret yapıları üzerinde nasıl bir etki ve değişim yarattığını ortaya çıkarmayı amaçladık.

Araştırma konusu kapsamındaki ticaret yapılarının Türkler'de ve Avrupa'da tarih içinde görülen farklı ticaret yapılarından ve 19. Yüzyılda kendini iyice hissettiren "Batılılaşma" olgusundan ne şekilde etkilendiklerini saptamak amacıyla farklı bölümlerde sırasıyla "Han Geleneği Kökeni", "Avrupa Şehirlerindeki 19. Yüzyıl Ticaret Yapılarının Tarihsel Gelişimi ve Özellikleri", "Batılılaşma" başlıklı kısa araştırmalara yer verildi. Çalışmanın beşinci bölümünü oluşturan "Katalog" için Eminönü ve Galata bölgesindeki ilgilendiğimiz döneme ait han ve pasajların hemen hemen tümü incelendi. İçlerinden elli tanesi daha ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutularak bu çalışmanın kataloğu kapsamına alındı. Ele alınan her yapının yeri, konumu, adresi, tarihçesi, mimari özellikleri, geçmişteki ve günümüzdeki işlevinin, plan krokileri ve fotoğrafların da yardımıyla, anlatıldığı katalog çalışmasının ardından altıncı bölümde bu yapıların karakteristik özelliklerinin ortaya çıkarıldığı bir değerlendirmeye yer verildi.

(Elektronik) ISBN 978-9944-60-869-5
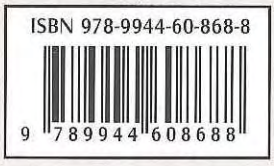
İSTANBUL TİCARET ODASI